Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Leksikologija i leksikografija I: Leksikografski postupak

Halilović, Senahid

2022-12-31

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/6ca51dde-2a77-4899-84dc-e2515e45155a

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

Leksikologija i leksikografija I

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Special Editions
Volume CCVI

Department of Humanities
Volume 48

Proceedings of the International Conference
"Lexicographic procedure in different types of reference works"

Lexicology and lexicography I

Sarajevo 27–28 May 2022

Editor
Senahid Halilović

SARAJEVO 2022

DOI: 10.5644/PI2022.206.00

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Posebna izdanja
Knjiga CCVI

Odjeljenje humanističkih nauka
Knjiga 48

Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa
"Leksikografski postupak u različitim tipovima referentnih djela"

Leksikologija i leksikografija I

Sarajevo, 27–28. maja 2022. godine

Urednik
Senahid Halilović

SARAJEVO, 2022.

Leksikologija i leksikografija I
Zbornik radova

Izdavač
Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Za izdavača
Akademik Muris Čičić

Urednik
Senahid Halilović

Organizacioni odbor
Prof. dr. Senahid Halilović, predsjednik
Prof. dr. Đenita Haverić
Prof. dr. Marijana Nikolić
Prof. dr. Ivo Pranjković
Doc. dr. Marija Runić
Prof. dr. Amela Šehović
Prof. dr. Danko Šipka

Recenzenti
Prof. dr. Josip Baotić
Prof. dr. Amela Ljevo-Ovčina

Korektura
Autori

DTP
Narcis Pozderac

Štampa
Dobra knjiga, Sarajevo

Tiraž
200

Sarajevo, 2022.

ISBN 978-9926-410-81-0
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 52502790

EBSCO
C.E.E.O.L.

Štampano uz podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke.

SADRŽAJ

UVODNA NAPOMENA 7

Милан С. Ајџановић, Страхиња Р. Степанов

СРПСКИ РЕЧНИК НОВИЈИХ АНГЛИЦИЗАМА – ПОРТРЕТ САВРЕМЕНОГ РЕЧНИКА АКТУЕЛНИХ АНГЛИЦИЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 9

Alma Čović-Filipović, Minka Džanko

LEKSIKOGRAFSKI POSTUPAK U TRETMANU NJEMAČKIH PARONIMA U DVOJEZIČKOM RJEČNIKU 24

Duša Divjak Race, Nataša Gliha Komac

RASTOČI SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA (eSSKJ) – ORGANIZACIJA IN PRIKAZ JEZIKOVNIH PODATKOV 45

Senahid Halilović

NAZIVI ZA DAŽDEVNJAKA U BOSNI I HERCEGOVINI: LINGVOGEOGRAFSKI PRISTUP 60

Đenita Haverić, Munir Drkić

METODOLOŠKI PRISTUP U SAVREMENIM ENCIKLOPEDIJAMA PERZIJSKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI 82

Славка Керемидчиева

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА КЪМ БЪЛГАРСКАТА ДИАЛЕКТНА ЛЕКСИКОГРАФИЯ (с особен оглед към създаването на Български диалектен кулинарен речник) 95

Ана Кочева

КОМПЛЕКСНО ПРОУЧВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДИАЛЕКТНА КУЛИНАРНА ЛЕКСИКА ПРЕЗ XXI-ВИ ВЕК 104

Маргарита Котева

СЪВРЕМЕННИ ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ МЕТОДИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДИАЛЕКТНАТА ЛЕКСИКА (“ИНТЕРАКТИВНА КУЛИНАРНА КАРТА НА БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВА ТЕРИТОРИЯ”) 112

Sanela Mešić
PRIJEDLOG TVORBENE BILJEŠKE ZA DVOJEZIČKE RJEČNIKE NA PRIMJERU GLAGOLA S PREFIKSOM *DO-* 123

Matej Meterc
PRIKAZ POMENSKO POVEZANIH IZTOČNIC V SLOVARJU PREGOVOROV IN SORODNIH PAREMIOLOŠKIH IZRAZOV 140

Sonja Nenezić
LEKSIKOGRAFSKI POSTUPAK U RJEČNICIMA CRNOGORSKIH GOVORA 154

Плотникова Анна
ЗАМЕТКИ О ЛЕКСИКЕ НАРОДНОЙ МИФОЛОГИИ В “СЛОВАРЕ БОСНИЙСКОГО ЯЗЫКА” 171

Amela Šehović
ANGLICIZMI U RJEČNICIMA BOSANSKOG JEZIKA S POČETKA 21. VIJEKA – ETIMOLOŠKA PERSPEKTIVA 183

Danko Šipka
RAZDVAJANJE LEKSIKOGRAFSKIH I ENCIKLOPEDIJSKIH INFORMACIJA U VUKOVSKOJ TRADICIJI 201

Danko Šipka
GEOGRAFIJA RIJEČI: DIMENZIJE MEĐUJEZIČKE LEKSIČKE RAZNOLIKOSTI 210

UVODNA NAPOMENA

Međunarodni naučni skup "Leksikografski postupak u različitim tipovima referentnih djela" održan je u Sarajevu 27–28. maja 2022. godine. Organizator skupa bio je Centar za leksikologiju i leksikografiju Odjeljenja humanističkih nauka u saradnji s Federalnim ministarstvom obrazovanja i nauke, a domaćin Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Skup je otvorio akademik Muris Čičić, predsjednik ANUBiH-a.

Zbog pandemije koronavirusa Organizacioni odbor odlučio se za hibridno odvijanje skupa: uživo i onlajn. U radu skupa sudjelovali su lingvisti iz Bosne i Hercegovine, Bugarske, Crne Gore, Poljske, Rusije, SAD-a, Slovenije i Srbije. Podneseni referati i plodna diskusija pokazali su savremeno stanje i dostignuća leksikološko-leksikografskih istraživanja u Bosni i Hercegovini, srednjojužnoslavenskom i drugim (južno)slavenskim jezicima i šire.

U ovom zborniku objavljuju se radovi koje su autori blagovremeno dostavili Organizacionom odboru. Prilozi obrađuju različite teme u referentnim djelima i korpusima. Iz raznih uglova i koristeći različite metode propituju jezičku prošlost i sadašnjost, dijalekatsku i terminološku leksiku, savremene opisne i specijalne jednojezičke i dvojezičke rječnike te enciklopedije. Prilozi nisu grupirani tematski; nižu se abecednim redom prema prezimenima autora.

U vrijeme održavanja skupa upriličeno je gostujuće predavanje prof. dr. Danka Šipke (Arizona, SAD) o temi "Geografija riječi". Zbornik okončava tekstom tog predavanja.

Zahvaljujemo autoricama i autorima priloga, recenzentici i recenzentu te svima koji su pomogli u organizaciji skupa i izdavanju zbornika. Nadamo se da će zbornik naći svoje čitaoce među lingvistima, etnolozima, antropolozima i u širem krugu zainteresiranih za leksikološko-leksikografske teme.

Organizacioni odbor

DOI: 10.5644/PI2022.206.01

СРПСКИ РЕЧНИК НОВИЈИХ АНГЛИЦИЗАМА – ПОРТРЕТ САВРЕМЕНОГ РЕЧНИКА АКТУЕЛНИХ АНГЛИЦИЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Милан С. Ајџановић, Страхиња Р. Степанов
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад
ajdzanovic@ff.uns.ac.rs
strahinja.stepanov@ff.uns.ac.rs

Апстракт

У раду се износе поједина искуства (недоумице, проблеми и њихова разрешења) која су чланови ауторског тима *Српског речника новијих англицизама* имали током рада на речнику. Међу њима има како оних која се могу сматрати системским – каква су питања неопходности рада на речнику англицизама, потом она везана за хронолошко омеђивање корпуса, однос према речничком претходнику и узору – *Речнику новијих англицизама* (2001), за изглед речничког чланка и сл. – тако и оних која су се односила на појединачне недоумице, од којих су поједине илустроване конкретним примерима преузетим из речника који су искоришћени као илустрација за примењена решења.

Кључне речи: лексикографија, српски језик, англицизми, *Српски речник новијих англицизама*

1. Уводне напомене

Као што се из (донекле субјективног) наслова овог чланка види, он је посвећен недавно публикованом (2021) *Српском речнику новијих англицизама* (у даљем тексту СРНА). Прецизније речено, његови потписници, као део ауторског тима СРНА, предочавају део својих искустава стицаних током креирања тог лексикографског дела као и поједина решења примењена у речнику.[1] То је имплицирано речју *портрет*, којом се у ликовној уметности истичу спољашње сличности (с ликом) али и

[1] За детаљнији увид, између осталог, в. Ајџановић, Степанов, Дражић 2021, Ајџановић, Степанов 2022 и Филиповић Ковачевић, Ајџановић 2022.

психолошке особености онога ко се портретише, а према таквој аналогији, у овом нашем, лексикографском случају, мисли се на оно што је видљиво у СРНА али и на оно што је претходило оваквој, коначној форми речника, која броји око 4.500 одредничких речи. Ипак, пре него што пажњу посветимо самом речнику, ваљало би се још једном осврнути и на његовог непосредног и неизоставног претходника – *Речник новијих англицизама* (Vasić, Prćić, Nejgebauer 2001, у даљем тексту РНА), иако је о њему већ било довољно писано и чини се да је релативно добро познат лингвистичкој јавности (не само србистичкој). Тај речник невеликог обима, с нешто мање од 950 одредница, први је пут објављен 2001. године, а потом су уследила још два издања: о десетогодишњици, 2011, такође штампано, и најрецентније, из 2018, али сада, у складу с претежнијим потребама његових претпостављених корисника, само у електронском облику.[2]

1. 1. Између два последња издања поменутог РНА, Твртко Прћић, један од најугледнијих и најпродуктивнијих српских англиста, у више се наврата, различитим поводима али увек с ваљаном лингвистичком аргументацијом и утемељеним образложењима, освртао на потребу за стварањем новог и нешто друкчијег речника новијих англицизама. Једна је од првих његових јавно објављених иницијатива / предлога из 2013. године (Prćić 2013b: 43–55), када је тај аутор поставио следећа три темељна питања везана за тај претпостављени и потребни лексикографски подухват: *Зашто?*, тј. који су разлози што иду у прилог објављивању новог речника, *Шта?*, тј. које су структурне новине потребне новом речнику, те, коначно, *Како?*, тј. који изазови стоје пред техничком реализацијом речника. На тај начин Т. Прћић је пружио лингвистичко / лексикографско оправдање једног таквог пројекта, објаснио у чему би се састојале модификације у изгледу речничког чланка у односу на претходећи речник (РНА), те како би тај нови речник требало да у већој мери кореспондира с потребама корисника речника имајући у виду развој савремених дигиталних технологија. Већ је на прво питање – због чега је сада потребан другачији речник англицизама – било неколико одговора, од којих је главни везан за све већи, чак неконтролисан, прилив англицизама у српски језик. Мноштво тих речи већ се усталило у већој или мањој мери, или је у "процесу доместификације", па је све такве англицизме, који

[2] Доступно на: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-451-1.

су постигли бар известан степен формалне и/или садржинске интегрисаности у систем српског језика, било нужно унети у нови речник, те их лексикографски обрадити и кодификовати. Још један, не мање битан, разлог тиче се корисника новог речника, оних заинтересованих читалаца, широког дијапазона узрасних и образовних профила, колико год да су наизглед малобројни али управо зато изузетно важни и драгоцени, који желе, изнад свега, да ваљано разумеју све бројније новије англицизме у српском језику. Коначно, трећи се разлог тиче подизања квалитета новог речника, које би се састојало у отклањању пропуста уочених у РНА. Друго питање – *Шта?* – тиче се, како је речено, макроструктурних и микроструктурних речничких иновација, као и односа према корпусу, који би у том новом речнику морао бити обимнији, репрезентативнији, знатно разноврснији те састављен од разнородних извора једносмерне и двосмерне комуникације у различитим регистрима. Ту се пре свега мисли на области и иначе с високом заступљеношћу новијих англицизама, међу којима се истичу: рачунарство и интернет, радио и телевизијско емитовање, привреда, унутрашња и спољна трговина, финансије и банкарство, рекламирање, наука, медицина, спорт, мода, забава и туризам. И, коначно, треће питање – *Како?* – односи се на модерније, тј. актуелне могућности техничке реализације новог речника, пре свега у електронској форми. У другом пак раду из наведеног међупериода Т. Прћић (2016: 64), између осталог, истиче и то да би нови речник англицизама требало да буде "предусретљив" према корисницима, односно да он "мора испунити њихова очекивања и комуникативне потребе у погледу целовитости, ваљаности и поузданости понуђених података".

1. 1. 1. С обзиром на ове крајње разложне ставове, који су одреда ишли у прилог објављивању новог речника, сасвим је разумљиво што је у јануару 2018. године на Филозофском факултету у Новом Саду формиран мешовити англистичко-србистички ауторски тим, који су сачињавали координатор Твртко Прћић, коуреднице Јасмина Дражић и Мира Милић, те четворо придружених уредника: Милан Ајџановић, Страхиња Степанов, Соња Филиповић Ковачевић и Олга Панић Кавгић. Поред њих, као спољни сарадници, пре свега задужени за ексцерпцију грађе, биле су ангажоване и млађе, врло агилне, колеге и докторанди. Узимајући у обзир величину тима, али и њој пропорционалан ентузијазам свих сарадника, не чуди да је СРНА, у електронском облику, светлост дана

угледала онда када је то и било планирано – на 20-годишњицу од појаве свог претходника.[3]

2. Разматрање системских недоумица

Наша искуства су у највећој мери проистекла из иницијалних недоумица, које се, и поред све своје разноврсности, могу поделити у две веће групе: оне општег типа, можемо их назвати системским (али и суштинским), те оне које се тичу појединачних нејасноћа и њиховог превазилажења током уобличавања речника. У оквиру ове тачке размотрићемо те начелне, системске недоумице, а у оквиру наредне тачке предочићемо изглед речничког чланка уз пропратне коментаре који ће показати, као илустрација, како смо разрешавали појединачне нејасноће и дилеме.

2. 1. Прво искуство и недоумица – барем ауторâ овог чланка и, када су они у питању, вероватно најкрупнија и/или најзначајнија – јесте она која се тиче оправданости предузимања датог лексикографског подухвата. Другим речима, и поред све јаче англизације српског језика (уп. у претходној тачки поменуте чланке Т. Прћића), наметнуло се питање: Да ли је данас заиста неопходан (још један) речник англицизама?[4] Другим речима: Ко је наша циљна група? Да ли су то млади/млађи говорници српског језика, међу којима ће се ретко наћи особа спремна да призна да енглеским језиком ипак не влада на задовољавајући начин? Или би то могли бити припадници старије генерације, који махом не говоре добро енглески, али и не осећају потребу да то промене или барем да проникну у значење непознатих речи пристиглих из тог језика? Преовладао је став да су то, заправо, сви они, надамо се не тако малобројни, који имају потребу за речником новијих лексичких импорта из енглеског језика,[5] као и својеврсним ортоепско-ортографским и морфолошко-творбеним приручником, с обиљем неопходних семантичко-прагматичких информација и метаинформација.

2. 2. Друга недоумица, али и искуство везано за њено разрешавање, јесте она која се тицала одређења самог термина *англицизам*. Наиме, да ли да

[3] Доступно на: https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2.

[4] Нарочито ако се има у виду да ће он, ма колико био опширан, нужно врло брзо по објављивању, а можда већ и пре њега, постати непотпун.

[5] А то је данас безмало изједначено с речником страних речи уопште.

под њим подразумевамо само ону реч која је у српски језик пристигла непосредно из енглеског (без обзира на њено примордијално порекло) или у англицизме треба укључити и сва мотивисана образовања чији су мотиватори речи из прве групе? Коначно, да ли у речник треба уврстити и семантичке англицизме? Заправо, одговори на наведена питања и нису били толико тешко докучиви те су своје место у СРНА нашле речи које, према усаглашеној типологији, припадају једној од следећих категорија: 1) речи из енглеског језика, без обзира на своју изворну морфолошку структуру и етимологију; 2) речи које су бар делимично интегрисане у систем српског језика, тј. припадају његовом општем лексикону; 3) раније преузети англицизми, али сада у другачијем значењу или форми (нпр. *волумен* према енгл. *volume*); 4) делимични калкови (нпр. *пребукирати* према енгл. *to overbook*); 5) нове речи, настале од англицизама, применом неког од начина творбе (нпр. *бинџ* > *бинџовати* > *избинџовати*; *збинџовати* према енгл. *binge watching*); 6) семантичке изведенице, тј. нова значења англицизама, настала неком семантичком трансформацијом или сужењем / проширењем значења (нпр. *ток-шоу*); и псеудоанглицизми – речи настале комбиновањем елемената енглеске речи и, у овом случају, српске (нпр. *голгетер*).

2. 3. Трећа недоумица тицала се обезбеђивања легитимитета одредници *новији* датој у наслову речника, тј. односила се на хронолошко омеђивање корпуса. Да бисмо избегли различите двоумице и непрецизности везане за одређивање ‘доње’ хронолошке границе, у вези с тим смо поступили сасвим прагматично: изразиту предност смо дали савременим изворима, али су делом корпуса били и сви они англицизми бележени почев од друге половине 20. века до данас, а који су, махом због ипак не тако обимног инвентара извора РНА, изостављени из корпуса тог речника. Осим тога, имајући у виду чињеницу да су поједине речи из РНА добиле нова значења или су се пак накнадно показале као творбено потентне, нарочито оне којима се означавају имаоци неке професије а које су послужиле за грађење све бројнијих социјалних фемининатива – одлучили смо да грађа првог речника у потпуности буде укључена у СРНА.

2. 4. Коначно, а у непосредној вези с претходном дилемом, наметнула се и четврта недоумица, која се тиче опсега обухвата извора грађе као и саме природе тих извора. Предност смо – из читавог низа разлога, а пре свега њихове лаке доступности и актуелности – дали интернетским

изворима, не само медијским порталима већ и специјализованим сајтовима, ћаскаоницама и сл. Поред наведених, коришћени су и други електронски и штампани медији (телевизија, радио, дневне новине, часописи), тако да је грађа жанровски и тематски крајње разноврсна и стога релевантна. Имајући то у виду, можемо рећи да је рад на изради СРНА примарно условљен корпусом (*corpus-driven*), тј. речник је формиран индуктивним путем, полазећи од ексцерпираних примера, идући "одоздо-нагоре" (*bottom-up*). Другим речима, од самог почетка рада на речнику сакупљане су појавнице одговарајућих англицизама у корпусу, да би затим биле анализиране и алфабетизоване. Ипак, у многим случајевима секундарне лексемске адаптације, када је изостајала корпусна потврда из примарне ексцерпције, ослањали смо се на дедуктивну методологију (*corpus-based*), те смо у тим случајевима циљано тражили (очекивану) корпусну потврду за претпостављену изведеницу. Захваљујући томе прикупљено је, како смо већ поменули, око 4.500 одредница, што значи да је нови речник безмало пет пута обимнији од свог претходника.

Такође у вези с претходним наметнуло се и питање минималног броја различитих интернетских потврда довољних да би се одређена реч сматрала подесном за уношење у СРНА. Ауторски тим се договорио да су минимум три *различите* појавнице забележене у *различитим* текстовима.

2. 5. Када је грађа коначно прикупљена, ваљало ју је на одговарајући начин и забележити и обрадити, те се ауторски тим нашао пред вероватно најзахтевнијим сегментом свог посла – прозодијском и ортографском кодификацијом англицизама. С тим у вези се јавила и начелна недоумица да ли СРНА треба да има превасходно дескриптивни или прескриптивни карактер. Врло брзо постало је јасно да предност треба дати потоњем, али се исто јавио проблем како то применити на прозодију, тј. на одређивање тачног акценатског лика позајмљеница, будући да је иоле пажљивијем говорнику / слушаоцу српског језика јасно да међу новијим англицизмима има не само акценатских дублета већ понекад чак и триплета, те би бележење само једног од њих могло утицати на општи карактер и квалитет речника, док би бележење свих ипак непотребно оптеретило речнички чланак. Стога је за бележење акцента изабрано помало неуобичајено решење, али, уверени смо, најцелисходније: наиме, у речнику је, уместо коришћења акценатских знака, подвученим словима означаван акцентовани вокал, при чему је акценатска дужина сигнализирана верзалом

(нпр. /agent/ : /antiperspirant/; /animOdži/ : /afilijaAcija/). Акценатски квалитет пак није означаван будући да је најчешће управо он подложан различитим реализацијама.

2. 6. Ни ортографско уобличавање англицизама није представљало ништа мањи изазов за ауторе речника. Наравно, већина речи није представљала одвише тежак изазов за ову врсту кодификације, али неке од њих – не само појединачно већ и, пре, на нивоу целих серија истоврсних примера – ипак су собом носиле проблеме, при чему су се највећи изазови тицали транскрипције, односа према фонолошком проседеу српског правописа и састављеног / растављеног писања. Међутим, током самог рада на речнику, искристалисали су се, испрва, основни принципи а потом и јасне и чврсте основе правописног уобличавања позајмљеница, које је дао главни координатор читавог пројекта Т. Прћић унутар уводног поглавља названог *Водич кроз Речник* (СРНА, 18–20). Но, иако тамо наведени принципи и правила имају статус системских, то, ипак, не значи да се истовремено међу њима не могу наћи и поједини, оправдани изузеци. Тако, на пример, доследно, начелно опредељење да се англицизми транскрибују, нема статус у потпуности безизузетног те се срећу ретки, оправдани изузеци (нпр. *AIDS*, *e-mail*). С друге стране, они који се не могу подвести под такве примере, већ представљају неоправдане сирове англицизме, данас нарочито честе, дају се и проскрибују посебним емотиконом – ☹. Такође, иако се изворни правописни лик не узима као еталон за ортографску адаптацију позајмљенице, и ту се дâ наћи покоји изузетак: гласовне промене по звучности и по месту творбе не региструју се, те се чувају изворне консонантске групе (уп. нпр. *бигсајз*, *генгста*, *инпут*, *подкаст*, *флегшип*, *хардкор*). Ипак, да би се посебно скренула пажња и на супротну, погрешну праксу – уобличавање према, овог пута погрешном, фонолошком узусу (нпр. *хеџбек*) – опет се користи емотикон ☹, у речнику универзално средство указивања на неку врсту грешке.

2. 6. 1. И на нивоу општег и на нивоу појединачног, као најзахтевније за решавање показало се питање писања полусложеница, као различитих фразних лексема, тј. хибридних лексичких јединица које су формално (графолошки, фонолошки, морфосинтаксички) реализоване као синтагме, али се функцијски и садржински понашају као лексеме (Prćić 2016: 162). Наравно, и овде се морао формулисати неки начелни став, те је превагнуло давање предности синтетизму, тј. спојеном и полусложеничком

писању, а не аналитизму. Другим речима, сваки се онај англицизам који је једна садржинска целина пише као континуирана реч без обзира на морфологију енглеског предлошка (нпр. просте речи: *брауни*, изведенице: *браузер*, сложенице: *букмејкер*, префиксали: *реконектован*, лексикализоване синтагме: *рентакар*). С друге стране, позајмљеница која такође представља једну садржинску целину, али у којој српски говорник уочава значењску везу између њених саставница – пише се с цртицом, будући да је по среди хипонимско-хиперонимска значењска веза, тј. однос специфичног значења према општем (нпр. *афилијат-маркетинг*, *блур-ефекат*, *дип-веб*). Насупрот томе, детерминативи се, без обзира на то како су формализовани, пишу одвојено од центра фразе (нпр. *бестселер писац*, *фенси одећа*). Фразне именице пак пишу се растављено (нпр. *мицеларна вода*, *политичка коректност*). Правописни дублети се у начелу не избегавају, што би се на први поглед, лаички посматрано, могло сматрати евентуалном маном речника и/или непотребним оптерећењем речничког чланка и продуктом нерешавања појединих правописних проблема. Ипак, и ти дублетни облици имају своју сврху будући да се увек наводе с обзиром на свој степен прихватљивости, чиме се корисницима даје још једна информација (нпр. *хајфај* и *hifi*, *имејл* и *email*, *IT-јевац* и *aj-тијевац*). Коначно, међу одредничким речима налазе се и понеке које немају статус самосталних јединица, при чему је показатељ њихове несамосталности црта (дакле, не цртица, нпр. *е–*, *супер–*, *ултра–*).

3. Разматрање конкретних недоумица у речничкој микроструктури

У тачки 2 представљено је с којим се начелним питањима окупљени тим сусретао и како је на њих давао одговор. Стога ћемо навести и два конкретна примера (именичких англицизама – *бурнаут* и *мастхев*) који представљају добру илустрацију решавања дела практичних недоумица – прво, на плану уређења граматичко-категоријалних показатеља, а потом и уређења значењског (и граматичког) сегмента речничког чланка.

3. 1. Једна од ствари коју ће читаоци / корисници речника уочити (а тако је било и у РНА) јесте да се, у оквиру речничке микроструктуре, уз леме појављују одређени граматички индикатори, одн. показатељи граматичких категорија, како је уосталом уобичајено у лексикографској пракси,

међутим сада у сведеној варијанти, тј. редуковани на оне податке за које су аутори држали да су најрелевантнији за кориснике. Сасвим је очекивано и да у речнику доминирају три врсте речи – именице, глаголи и придеви (и од њих, конверзијом, настали прилози) – јер припадају отвореним (аутосемантичким) класама речи и служе управо за богаћење лексичког фонда именујући реалије, процесе, својства за која, у домаћем лексичком фонду, или није било одговарајуће замене или из неких разлога домаћа реч / твореница није могла адекватно супституисати англицизам. Зато ћемо навести и по један пример именичке, глаголске и придевске одреднице (*кастинг*, *зиповати*, *хектичан*) ради илустрације прихваћених решења у СРНА. Погледајмо један речнички именички чланак (одредница *kasting*):

kasting, a (Npl. -zi) *m* /kasting/; ☹ CASTING
[engl. *casting*]
1 ODABIRANJE javno odabiranje glumaca, manekena i sl. za angažovanje u nekom projektu; = audicija
Nakon obavljenog kastinga, najbolji kandidati dobiće poziv za finalnu audiciju.
— *det*
Najtalentovanije glumice i glumci imaće priliku za sastanke sa kasting direktorima i producentima.
CO ~ agencija, ~ direktor, ~ menadžer, ~ producent
2 ODABRANI lista tako odabranih glumaca, manekena i sl. (Ⓚ); = podela, = postava
Agencija je objavila >casting< onih koji će igrati u rimejku kultnog Hičkokovog filma.

Видимо да граматичке информације подразумевају податке о роду, генитивском деклинационом наставку, уколико постоји гласовна алтернација у неком падежу (нпр. датив / локатив јд. им. женског рода или ном. мн. им. мушког рода) – даје се и та информација, те изговору (што је објашњено у тачки 2) и евентуално неприхватљивом ортографском лику (или дублетном облику ако постоји). У случају полисемичних лексема, различита значења су нумерички маркирана као и одговарајућом кључном / доменском речју (у горњем примеру 1. одабирање и 2. одабрани).

Показало се да именички англицизми у српском језику врло често имају, поред уобичајене, и специфичну синтаксичку улогу, наиме, да су облички у номинативу сингулара а ближе одређују другу, синтаксички њој надређену, именицу. То је посебно често када је у енглеском језику изворна реч само именица или именички израз / фраза а не и придев,

док у српском језику та лексема функционише као детерминатив. У речничком чланку таква (морфо)синтаксичка улога именице сигнализирана је скраћеницом *det* уз навођење одговарајућег примера. А због тога је, између осталог, јасно из којих разлога је у речничком чланку остављен простор и за примере колокација. У неким случајевима постојале су недоумице управо у вези с овом детерминативном функцијом: да ли је издвојити (како је учињено у примеру *кастинг*) или формирати засебан речнички чланак. Примера ради, реч *бурнаут* у српском се језику по правилу јавља као секундарни колокат уз примарну им. *синдром* (о чему сведоче бројне потврде из корпуса), због чега смо иницијално речнички чланак и тако конципирали, тј. уз англицизам *бурнаут* као граматички квалификатор остављен је само детерминатив (*det*). Ревизијом материјала и прегледом додатне грађе утврђено је да се *бурнаут* појављује и самостално (знатно, додуше, ређе него као колокат), тј. као непроширена синтаксичка јединица (другим речима, без друге надређене именичке јединице, односно да није у детерминативној функцији). Стога је редефинисан граматички показатељ – *детерминатив* (*det*) – који је (првобитно) наведен, па је, у коначници, уз одредницу наведена ознака која упућује на то да је реч о именици мушког рода (скраћеница *m*), а потом се у оквиру тог чланка нагласило (уз адекватан пример из грађе) да лексема функционише, наравно, и као детерминатив:

burnaut, a *m* /burnaut/; ☹ BURNOUT
[engl. *burnout*]
stanje fizičke i emotivne iscrpljenosti i nezainteresovanosti usled dugotrajnog i prevelikog radnog napora ili stresa; = izgaranje na poslu, = izgaranje, = sagorevanje na poslu, = sagorevanje
Burnaut je problem sa kojim se sve češće suočavaju mladi stručnjaci.
— *det*
I kod >burnout< sindroma važi pravilo ‘bolje sprečiti nego lečiti’, pa da vidimo kako ovu neprijatnu pojavu prepoznati i zaustaviti njen razvoj.

За крај представљања именичких англицизама наводимо и занимљив случај – с обзиром и на значењско и на граматичко одређење – у вези с речју *мастхев*.[6] Наиме, првобитно смо спуштеном верзалном словном

[6] Одредница *мастхев* јасно показује да СРНА има и своју нормативну компоненту, јер су све појавнице ове лексеме у корпусу имале неадаптирани ортографски лик (директно преузимање према енглеском правопису) *must have*, насупрот чему стоји предлог и коначно решење ауторā – *мастхев* (управо како се види у горњем примеру).

ознаком истакнули разлику између *мастхев*$_{А}$ и *мастхев*$_{Б}$, формирали два речничка чланка, при чему је прво *мастхев* одређено као непроменљиви придев, а друго као непроменљива именица у мушком роду. За придевско *мастхев*$_{А}$ навели смо релационо значење ‘који је модеран и веома пожељан’ (уз пропратну информацију да је реч обично “о неком производу, одевном предмету”), док смо *мастхев*$_{Б}$ одредили као ‘битна и веома пожељна ствар, обично одевни предмет’. Управо овај дефиниционi аспект утицао је напослетку на преосмишљавање и граматичког (морфосинтаксичког) аспекта, доводећи до драстичније измене речничког чланка, интегришући првобитне две у једну одредницу, увођењем опет ознаке *det* када се *мастхев* понаша као секундарни колокат. Тако у коначној верзији микроструктура *мастхев* чланка изгледа овако:

masthev *indekl m* /masthev/; ☹ MUST-HAVE
[engl. *must-have*]
(neform.) nešto izuzetno važno, nužno ili poželjno, obično neki odevni predmet; = izuzetno važno, = izuzetno nužno, = izuzetno poželjno

U svom ormaru morate da imate bar jednu haljinu koja će vam biti apsolutni >must-have< u danima kada nemate inspiraciju za oblačenje.

— *det*

Urednica mode predlaže da hrabro ponesete >must-have< komade nove sezone.

3. 2. Када је реч о глаголима, познато је из литературе да модел језика-даваоца служи само као основа за творбу глагола у српском језику (Filipović 1986: 136), што значи да се глаголи увек прилагођавају морфолошком систему (и) српског језика, тј. да пролазе кроз трансморфемизацију. У СРНА се уз глаголске леме јављају подаци о изгледу првог лица сингулара презента, као и информације о глаголском виду и роду. Управо је одређење глаголског вида покаткада представљало проблем, јер је ексцерпирани пример био такав да није једнозначно могао указати на аспект глагола. Тада је примењиван поступак реконтекстуализације, уметања глагола у другачије реченично окружење ради утврђивања вида. Не чуди стога што је уз највећи број глагола ова категорија попуњена обема вредностима (*impf/pf*). Наводимо пример одреднице *зиповати*:

zipovati, -ujem *impf/pf*, *tr* /zipovati/
[engl. *zip*]
komprimovati fajl ili grupu fajlova u drugi fajl koji je manji i zauzima manje prostora za skladištenje; = spakovati

Fajlovi se zipuju izuzetno jednostavno, uz pomoć nekoliko klikova mišem.

zipovan, a, o /zipovAn/

Zipovane datoteke ne menjaju svoj sadržaj ili oblik, samo svoju veličinu.

zipovanje, -a *s* /zipovAnje/

Ako se poslužite zipovanjem, sve svoje muzičke fajlove možete smestiti na jedan disk.

zip, a (Npl. ovi) *m* /zip/
[engl. *zip*]

Pošalji mi sve fajlove koje želiš, pa ću ti napraviti zip.

— *det*

Veliki broj korisnika ne zna da na telefonima i tabletima mogu lako kreirati zip datoteke.

Из овога примера је јасно да адаптација посуђеница-глагола у српски језик подразумева не само примарну него често и секундарну адаптацију. Тако је у овом примеру од облика трпног гл. придева (*зипован*) изведена и глаголска именица (*зиповање*). Све такве речи навођене су као пододреднице у оквиру главне глаголске одреднице.

3. 3. Напослетку, трећу бројну класу англицизама представљају придеви. Кад се енглески придеви адаптирају према морфолошком систему српског језика – постајући тако адјективни англицизми – и они нужно пролазе кроз трансморфемизацију, при чему се уочава разлика између примарне и секундарне адаптације (уп. Filipović 1986: 144–145). Наиме, при примарној адаптацији – изведеној нултом трансморфемизацијом – добијају се компромисне реплике будући да задржавају категоријална својства из језика-даваоца (енглеског) не преузимајући главне морфолошке одлике језика-примаоца (српског), што значи да у српском језику функционишу као непроменљиви (индеклинабилни) придеви. У СРНА је то својство обележено скраћеницом *prid idekl* (на пример *догфрендли*). Сви остали придеви резултат су секундарне адаптације, тј. изведени су од основног облика неке већ адаптиране енглеске посуђенице знатним инвентаром придевских суфикса: *-ан/-ни*, *-ов*, *-ски*, *-овски*, *-ички*, *-ал(а)н*, *-ив(а)н*, *-уал(а)н*, што значи да су прошли потпуну трансморфемизацију,

уклопивши се у морфолошки систем врста речи у српском језику. Наводимо пример придева *хектичан*:

hektičan, -čna, -čno /hektičan/
[engl. *hectic*]
pun neprestanih, dinamičnih i žurnih, često haotičnih, aktivnosti; = užurban, = dinamičan
Gust raspored i hektični život novinara u Srbiji nije mi davao vremena da se pobliže upoznam sa ovom interesantnom pojavom.

4. Закључне напомене

После овог, краћег осврта на неке од сегмената израде СРНА који су се нашли пред ауторским тимом, морамо закључити да је рад на речнику – и поред чињенице да он представља наставак барем дводеценијског посла на кодификацији англицизама – био све само не без изазова. При томе, предузети подухват није готов: речник не треба посматрати као завршетак једног процеса већ пре као међуфазу, суштински битну, једног садашњег и будућег процеса бележења и нормирања англицизама. Значај СРНА произилази из чињенице да он региструје најновије и новије англицизме у прихватљивом и препорученом облику, с посве прецизно утврђеним значењима и начином употребе. Отуд је јасно да претензије речника иду даље од пуког прикупљања и обраде речи. СРНА, заправо, репрезентује и важан допринос развијању енглеско-српске контактнојезичке компетенције корисника (Prćić 2013a; 2014) и неговању контакне језичке културе (Prćić 2019: 22, 185–191), али и српске ортографске нормативистике, и то управо у оном сегменту који је нарочито изазован како за творце норме тако и за кориснике правописа, из чега произилази да СРНА представља и важан корак ка сузбијању псеудонорме (Prćić 2019: 36–38).

Литература

Ајџановић, Милан, Страхиња Степанов, Јасмина Дражић (2021), "*Српски речник новијих англицизама* – недоумице, питања и примењена конструкцијска решења", у: С. Ристић, И. Лазић Коњик, Н. Ивановић, ур., *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема: зборник научних радова*, 711–724, Институт за српски језик САНУ, Београд

Ајџановић, Милан, Страхиња Степанов (2022), "Граматички и творбени аспекти одредница у Српском речнику новијих англицизама", *Језици и културе у времену и простору* X, 107–114, Филозофски факултет, Нови Сад

Филиповић Ковачевић, Соња, Милан Ајџановић (2022), "Изазови бележења изговора одредница у *Српском речнику новијих англицизама*", *Језици и културе у времену и простору* X, 95–106, Филозофски факултет, Нови Сад

*

Filipović, Rudolf (1986), *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb

Prćić, Tvrtko (1992), *Transkripcioni rečnik engleskih imena*, Nolit, Beograd

Prćić, Tvrtko (2013a), "Englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija: od prakse preko teorije do prakse", *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/2*, 183–195, Filozofski fakultet, Novi Sad

Prćić, Tvrtko (2013b), "Novi rečnik novijih anglicizama: *zašto*, *šta* i *kako*", u: M. Alanović *et al.*, ur., *Leksika, gramatika, diskurs*, 41–58, Filozofski fakultet, Novi Sad

Prćić, Tvrtko (2016), *Semantika i pragmatika reči*, Treće, elektronsko, izdanje, Filozofski fakultet, Novi Sad [Доступно на: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9]

Prćić, Tvrtko (2018), *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena*. 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. [Доступно на: http:// digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-497-9.]

Prćić, Tvrtko (2019), *Engleski u srpskom*, 3., elektronsko, izdanje, Filozofski fakultet, Novi Sad [Доступно на: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/ sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9]

Vasić, Vera, Tvrtko Prćić, Gordana Nejgebauer (2001), *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Zmaj, Novi Sad

Vasić, Vera, Tvrtko Prćić, Gordana Nejgebauer (2018), *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, 3., elektronsko, izdanje, Filozofski fakultet, Novi Sad [Доступно на: http://digitalna.ff.uns.ac.rs/ sadrzaj/2018/978-86-6065-451-1.]

A SERBIAN DICTIONARY OF RECENT ANGLICISMS – PORTRAIT OF A MODERN DICTIONARY OF CURRENT ANGLICISMS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Abstract

This paper presents individual experiences (doubts, problems, challenges and their solutions) that the members of the author's team of *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms* had during the work on the dictionary. Among them there are some that can be considered systemic – what are the issues of the inevitability of working on a dictionary of anglicisms, then those related to the chronological delimitation of the corpus, the relationship to the dictionary's predecessor and model – *A Dictionary of Recent Anglicisms* (2001), those relating the appearance of the dictionary articles, etc. – as well as those that relate to individual doubts, some of which were illustrated with actual examples taken from the dictionary that were used as an illustration for applied solutions. By addressing all these dilemmas and questions and providing and explaining the solutions, the authors are giving outlines both of the macro and microstructure of the dictionary.

Key words: lexicography, Serbian, anglicisms, *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*

DOI: 10.5644/PI2022.206.02

LEKSIKOGRAFSKI POSTUPAK U TRETMANU NJEMAČKIH PARONIMA U DVOJEZIČKOM RJEČNIKU

Alma Čović-Filipović, Minka Džanko
Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Franje Račkog 1
71 000 Sarajevo
alma.covic-filipovic@ff.unsa.ba
minka.dzanko@ff.unsa.ba

Apstrakt

Prilikom izrade savremenog, univerzalnog dvojezičkog bosansko-njemačkog rječnika uočen je niz leksičko-semantičkih izazova. Jedan od njih je i pojava paronimije. Budući da u literaturi postoje različite definicije paronimije, u ovom radu polazimo od definicije Storjohann (2021a, 2021b) prema kojoj su paronimi formalno, glasovno i/ili semantički slične riječi koje mogu imati i isti etimološki korijen (npr. *formal – formalistisch, kindisch – kindlich*). Prema istraživanjima ovog jezičkog fenomena paronimijski parovi zbog svoje bliskoznačnosti i glasovne sličnosti predstavljaju izvor nesigurnosti kako za govornike maternjeg jezika tako i za one koji uče njemački jezik. Međutim, postojeći bosansko-njemački, hrvatsko-njemački, srpsko-njemački dvojezički rječnici skoro uopće ne tretiraju ovaj fenomen niti eksplicitno, napomenom ili izdvojenim prozorom, niti implicitno – odgovarajućim postupkom distinkcije u značenju i upotrebi paronima u službi ekvivalenta. Ciljevi ovog rada su: 1. ponuditi konkretna rješenja u vidu leksikografskog postupka u tretmanu fenomena paronimije u mikrostrukturi Bosansko-njemačkog univerzalnog rječnika; 2. svojim promišljanjima potaknuti istraživanja ovog fenomena kao evidentne praznine u domaćoj i dvojezičkoj leksikografiji. Polazeći od odabranih paronimijskih parova u njemačkom jeziku iz elektronskog rječnika paronima Instituta za njemački jezik u Mannheimu, u kojem su njihove značenjske strukture jasno razgraničene i šematski prikazane, istražujemo njihov leksikografski prikaz u postojećim dvojezičkim rječnicima i predlažemo adekvatnije leksikografske postupke u cilju odabira odgovarajućeg ekvivalenta. Primjerice natuknica *bezbolno* u rječnicima se prevodi ekvivalentima *schmerzlos* i *schmerzfrei* sugerirajući tako da su te dvije riječi sinonimi i da se mogu jednakovrijedno koristiti u svakom kontekstu na njemačkom jeziku, iako se zapravo radi o paronimima.

Ključne riječi: dvojezički rječnik, paronimija, natuknica, ekvivalent, značenjska distinkcija

1. Uvod

Otkako se u modernoj leksikografiji fokus sa opisa jezika pomjerio na aspekte korištenja rječnika, zadaća leksikografa nije samo da precizno dokumentiraju značenja odnosno ekvivalente određenog jezika, već da pri tome povedu računa i o potrebama korisnika. Istraživanja iz prakse korištenja rječnika pokazuju, naime, da postojeći dvojezički rječnici nerijetko ne odgovaraju potrebama korisnika na zadovoljavajući način. O tome svjedoče brojni portali s temom jezičkih nedoumica na kojima korisnici uprkos konsultiranju rječnika ne mogu razgraničiti značenja pojedinih paronimnih izraza. Osim toga, korisnici nailaze i na situacije da se značenja paronima u različitim rječnicima navode potpuno oprečno (up. primjer *čitak* i *čitljiv* kod Patekar 2017: 164). Ovakvo stanje stvari je dovoljan indikator za to da paronimija kao jezički i kognitivni fenomen treba biti podrobnije razmotrena u lingvistici, posebno sa stanovišta leksikologije i leksikografije.

Leksikografski postupak kojim ćemo se baviti u ovom radu tretira paronimiju koja je dugo vremena marginalizirana ne samo u domaćoj (bosanskoj, hrvatskoj, srpskoj) (up. Tafra 2005) nego i u međunarodnoj lingvistici (up. Storjohann 2021b), a samim tim i u dvojezičkoj leksikografiji. Budući da u literaturi postoje različite definicije paronimije, u ovom radu polazimo od definicije Petre Storjohann (2021a, 2021b) prema kojoj su paronimi formalno, glasovno i/ili semantički slične riječi koje mogu imati i isti etimološki korijen (bos. *nečitljiv – nečitak*, *tehnički – tehnološki – tehnologijski*; njem. *formal – formalistisch, kindisch – kindlich – kindhaft*). Zbog svoje bliskoznačnosti i glasovne sličnosti paronimijski parovi imaju visok potencijal zamjenjivosti te predstavljaju izvor nesigurnosti kako za govornike maternjeg jezika tako i za one koji uče njemački jezik. Stoga su za definiranje paronimije, osim distinktivnih obilježja, također važni kulturološko iskustvo, enciklopedijsko i stručno znanje, kao i određeni vanjezički elementi u onim situacijama u kojima dolazi do nesigurnosti ili jezičke mijene (Storjohann 2019a: 3, Storjohann 2021b: 28). Prema istraživanjima provedenim u Institutu za njemački jezik u Mannheimu, opis i razgraničavanje značenja paronimijskih parova u njemačkim online-rječnicima (DUDEN, DWDS, Langenscheidt, PONS) oskudna su ili općenita, što u slučaju preklapanja referencijalnih područja paronimijskih parova izaziva komunikativne poteškoće ili pogrešno tumačenje značenja. U ovim rječnicima također nedostaju podaci koji povezuju lingvističko i vanjezičko znanje koje je nužno neophodno za ispravnu kontekstualnu

obradu paronimijskih parova i njihovo pohranjivanje u mentalnom leksikonu (Storjohann 2021b: 28).

Stoga u ovom radu polazimo od hipoteze da i postojeći bosansko-njemački, hrvatsko-njemački ili srpsko-njemački dvojezički rječnici ne tretiraju ovaj fenomen odgovarajućim postupkom distinkcije u značenju i upotrebi paronima u službi ekvivalenta. Na odabranim paronimijskim parovima u njemačkom jeziku iz elektronskog rječnika paronima Instituta za njemački jezik u Mannheimu, u kojem su njihove značenjske strukture jasno razgraničene i šematski prikazane, istražit ćemo njihovo polazišno značenje u Rječniku bosanskoga jezika autora Halilović, Palić i Šehović (2010) (uz konsultiranje Hrvatskog jezičnog portala), kao i leksikografski prikaz u jednom od referentnijih hrvatsko-njemačkih dvojezičkih rječnika, Hrvatsko-njemačkom rječniku autora Jakić i Hurm (1992). Ciljevi ovog rada su dvojaki. Kao prvo, želimo ponuditi konkretna rješenja u vidu leksikografskog postupka u tretmanu fenomena paronimije u mikrostrukturi Bosansko-njemačkog univerzalnog rječnika[1]. Kao drugo, želimo svojim promišljanjima potaknuti istraživanja ovog fenomena kao evidentne praznine u domaćoj i dvojezičkoj leksikografiji. Na taj način želimo dati doprinos zahtjevima moderne leksikografije, kao i udovoljiti potrebama različitih korisnika, učenika, studenata, nastavnika i prevoditelja.

2. O paronimiji

Paronimija, općenito govoreći, spada u kategoriju leksičke sličnosti u jeziku zbog koje izaziva nesigurnost kod korisnika jezika. U nekolicini radova koji su se njome bavili[2] tretirana je sa preskriptivnog stanovišta kao jezička greška:

> *Zbog izrazne sličnosti i zbog toga što su iz istoga semantičkoga razreda oni [paronimi] sadrže jak potencijal zamjenjivosti u istim kontekstima. Njihova je zamjena moguća, ali se smatra pogreškom.* (Tafra 2003: 439)

I u njemačkoj lingvistici priručnici poput Dudenovog "Leicht verwechselbare Wörter" (Riječi koje je lako zamijeniti) svjedoče o tome da se na paronimiju gledalo kao na slučaj neispravnog korištenja jezika odnosno neznanja

[1] Ovaj rad je dio projekta izrade prvog Bosansko-njemačkog univerzalnog rječnika na Univerzitetu u Sarajevu – Filozofskom fakultetu.

[2] Storjohann & Schnörch (2016: 137) ustvrđuju da je paronimija u lingvistici dugo vremena imala status pastorčeta.

koje je nužno korigirati. Osim toga, paronimija se posmatrala iz strukturalističkog ugla u jeziku kao sistemu, a zanemarivala se njena upotrebna i kognitivna strana (up. Mell, Schnörch & Storjohann 2019: 54). Situacija se mijenja kada se 2015. godine u Institutu za njemački jezik u Mannheimu pokreće projekat "Paronymwörterbuch" (Rječnik paronima) koji paronimiju izdvaja kao poseban fenomen proučavanja[3] i za razliku od ranijeg preskriptivnog i strukturalističkog pristupa paronimiju želi sagledati u stvarnoj jezičkoj upotrebi te je leksikografski dokumentirati na način najprimjereniji korisnicama i korisnicima rječnika.

Međutim, tražiti neki fenomen u korpusu znači poći od njegovog jasno utvrđenog pojma na temelju kojeg možemo prepoznati njegove manifestacije. Postavlja se dakle pitanje šta je to paronimija i kako je lingvistika definira. Odmah na početku treba istaknuti da pojam paronimije u naučnoj literaturi nije jednoznačno određen. Jedan od glavnih uzroka leži u tome što su različiti naučni pravci koristeći svoje pristupe iznjedrili definicije koje odstupaju jedna od druge (Schnörch 2015: 18; Lazarescu 1995: 85). Tako prema Lazarescu postoje dva globalna pristupa ovom fenomenu – jedan je lingvistički i bavi se ovom pojavom kao "izvorom grešaka u komunikacijskom procesu" (1995: 85), dok je drugi stilistički i paronimiju poima kao retoričku figuru, odnosno "namjernu igru riječi koja počiva na korištenju sličnosti zvučenja riječi" (ibid.)[4].

I unutar lingvističkog pristupa, koji je, kako smo ranije istakle, bio preskriptivistički i strukturalistički orijentisan, također nailazimo na neujednačenost u pojmovlju, nazivlju te definicijama (Lasarescu 1995; Patekar 2017; Tafra 2018). Tako Tafra određuje morfološka i značenjska obilježja kao ona koja čine bit paronima te ih prema bliskosti značenja naziva bliskoznačnicama: "*Bliskoznačnice* su najprimjereniji naziv za paronime jer su oni bliski izrazno i sadržajno zato što su istokorijenske riječi" (2018: 226). Da sličnost značenja, međutim, nije uvijek bitan kriterij, svjedoči sljedeća definicija iz Proleksis enciklopedije koju navodi Patekar (2017: 165): "[Paronimi su] riječ ili niz riječi sličan drugoj (drugima) no različit u značenju, npr. pozor – prozor – prizor" (Proleksis enciklopedija 2016).[5]

[3] U ranijim istraživanjima paronimija je obično istraživana u sklopu drugih leksičkih odnosa sličnosti poput homonimije, sinonimije i sl.

[4] "[...], als beabsichtigtes, auf der Ausnutzung der Klangähnlichkeit von Wörtern beruhendes Wortspiel" (Lazarescu 1995: 85).

[5] Patekarov (2017) pregled definicija paronimije koje je našao u rječnicima, priručnicima i jezičkom savjetu daje odličan uvid u raznolikost poimanja paronimije u hrvatskoj lingvistici.

Sličnu sliku nalazimo i na međunarodnom planu. Od neujednačenosti definicija paronimije (up. Lazarescu 1995; Schnörch 2015) do svrstavanja različitih leksičkih odnosa u ovaj fenomen poput lažnih prijatelja, homonima, homografa, pa čak i stilskih figura (up. Lasarescu 1995). Uprkos ovoj raznolikosti u poimanju paronimije unutar lingvističkog pristupa, ono što im je zajedničko (a što su autori njemačkog projekta *Paronimijski rječnik* s pravom uočili) jeste nedostatak empirijske osnove u sagledavanju ovog fenomena. Međutim, ukoliko se pođe od korpusa, tj. ukoliko se zauzme perspektiva jezičke upotrebe, dobija se jedna obuhvatnija slika ovog kompleksnog fenomena.

Ovaj novi korpusnolingvistički i kognitivni pristup, kako ga autori projekta nazivaju, istražuje paronime na velikim korpusima u njihovoj stvarnoj upotrebi i nastoji utvrditi kognitivne razloge zamjene ovih leksema. Ono što je tim pristupom uočeno jeste da strukturalističko-formalni kriteriji nisu dostatni za definiranje ovog fenomena. Naime, došlo se do saznanja da veliku ulogu u opisu paronima imaju i kontekst, komunikativne funkcije, pripadnost određenom diskursu, kao i vidljive promjene u upotrebi paronima (Mell, Schnörch & Storjohann 2019: 57). Povrh toga uočeno je i da kulturno iskustvo i enciklopedijsko znanje mogu igrati presudnu ulogu u tome da li je neki leksički par paronim ili ne: "Koje se riječi u pojedinom slučaju smatraju paronimima ovisi od nivoa obrazovanja i od društvenog, regionalnog kao i jezičkog okruženja dotičnih govornika" (Storjohann & Schnörch 2016: 136).[6] Konkretnije, uočeno je da paronimi nisu uvijek bliskoznačni, nego da štaviše mogu biti i antonimi, a da stupanj zamjenjivosti ovisi o razini enciklopedijskog znanja govornika (takav slučaj je npr. kod njemačkih paronima *konkav* i *konvex*, *Stalagmit* i *Stalaktit*). Pored toga ni morfološki kriterij ne mora uvijek biti prisutan, kao što je to slučaj kod *ethisch* i *ethnisch*. Konačno, ni zamjena paronima u govoru ne mora uvijek značiti i pogrešku u njihovom korištenju, već se naprotiv može raditi o tome da je paronimija dovela do jezičke mijene, tj. do pomjeranja u značenjskoj strukturi paronimijskih izraza usljed čega neki parovi u određenim kontekstima postaju sinonimi pa se samim tim njihova zamjena ne može smatrati greškom (up. Mell, Schnörch & Storjohann 2019).

S obzirom na gore navedeno, autori koji zastupaju korpusnolingvistički i kognitivni pristup predlažu definiciju koju preuzimamo i u ovom radu, a to je da su paronimi "glasovno i/ili semantički slične riječi koje mogu imati

[6] "Welche Wörter im Einzelnen als paronym zueinander empfunden werden, hängt vom Ausbildungsstand und vom sozialen, regionalen wie sprachlichen Umfeld der beteiligten Sprecher ab" (Storjohann & Schnörch 2016: 136).

i isti etimološki korijen (bos. nečitljiv – nečitak, tehnički – tehnološki – tehnologijski; njem. formal – formalistisch, kindisch – kindlich – kindhaft)" (Storjohann 2021a, 2021b). Ovi leksički parovi odnosno nizovi zbog svoje bliskosti u značenju i glasovnih sličnosti predstavljaju izvor nesigurnosti i zabune kako za govornike maternjeg jezika tako i za one koji uče strani jezik (Storjohann 2021b: 32).

Time se ovom definicijom postavljaju širi strukturalističko-formalni temelji na kojima počiva ovaj fenomen – ističe se njegov potencijal stvaranja nesigurnosti kod korisnika jezika dok je preskriptivistička perspektiva značajno ublažena (naziva ih se izvorom zabune a ne greškom).

Novi, empirijski pristup paronimiji nije rezultirao samo novom definicijom ovog fenomena, već i novom klasifikacijom paronima[7] koja najbolje pokazuje šarolikost ove leksičke pojave. Dok se raniji pristup klasifikaciji paronima zasnivao na morfološkim, odnosno formalističkim kriterijima, novi pristup paronimiju sagleda iz više uglova. Tako nova klasifikacija uzima u obzir i komunikativnu funkciju paronima, pripadanje određenom diskursu te njihova semantička obilježja (Mell, Schnörch & Storjohann 2019: 53). Njihov deklarirani cilj jeste da paronime analiziraju u njihovim kontekstima upotrebe, da obuhvate njihove višestruke međusobne odnose te da, konačno, ne ispuste iz vida razmjer i uzroke njihove zamjenjivosti (Mell, Schnörch & Storjohann 2019: 57). Ova klasifikacija razlikuje osam podtipova paronima[8] od kojih ćemo podrobnije predstaviti samo one koje analiziramo u ovom radu[9].

3. Podtipovi paronima

3.1. Paronimi sa istim morfološkim korijenom

Iako dijele isti korijen, radi se o paronimima koji se semantički izrazito različito ponašaju, što znači da se kod paronima ne mora uvijek nužno raditi o bliskoznačnicama. Značenjski se kreću od a) potpunih sinonima (liebenswert – liebenswürdig), preko b) sinonimije samo u nekim kontekstima (grazil – graziös) do c) potpuno različitih značenja (farbig – farblich). Tako se par

[7] Za stariji pristup i njegovu klasifikaciju vidi Lazarescu (1995: 88).

[8] Autori smatraju da ova tipologija nije potpuna, već da predstavlja prvo približavanje novoj tipologiji koja počiva na korpusnolingvističkom i kognitivnom pristupu (Mell, Schnörch & Storjohann 2019: 54).

[9] Za ostale tipove vidi Mell, Schnörch & Storjohann (2019: 58–66).

liebenswert – liebenswürdig ponaša kao sinonim u svim kontekstima, s tim što se u korpusu mogu uočiti neke preferencije koje se mogu, ali i ne moraju dokumentirati u dvojezičkim rječnicima, jer neće dovesti do zabune u komunikaciji. Primjera radi pridjevi *liebenswert* i *liebenswürdig* potvrđeni su u korpusu kao pridjevi koji stoje uz oznake za mjesta, no prvom se u takvim sintagmama daje prednost u odnosu na drugi.

Druga podgrupa ovog tipa jesu paronimi koji su samo u nekim kontekstima sinonimni. Tako je primjerice i sa *grazil – graziös*. Kada se odnose na osobe, radnje i pojavne oblike, radi se o sinonimima. Međutim, obavezno je istaći razliku za one kontekste kada se radi o referentima koji važe kao mali i lomljivi. Za takve kontekste nije moguće koristiti *graziös*. U ovaj podtip spada i par *scherzfrei* i *schmerzlos* koji ćemo podrobnije prikazati u analizi.

Konačno, u ovoj grupi se nalaze i istokorijenske riječi koje djelomično imaju i iste kolokatore ali različita značenja. Tako *farblich* i *farbig*, koja su oba izvedena od imenice *Farbe* (boja), imaju različita značenja – *farbig* označava referente kao šarene, dok *farblich* označava da je nešto u boji (za razliku od bezbojnih referenata) ili koje se tiče neke boje (ali nije šareno). Međutim, korpusna istraživanja su pokazala da se kod parova ovog tipa često javlja zamjena i to samo na način da se i *farblich* koristi u kontekstima u kojima se nešto želi označiti kao šareno. Obrnut slučaj nije zabilježen.

3.2. Paronimi koji karakterišu jezik struke i određeni diskurs

U ovaj tip spadaju parovi/grupe kod kojih su jasno uočljiva obilježja jezika struke odnosno određenih diskursa. Primjeri za politički diskurs su *national – nationalistisch, identisch – identitär*, za pravni diskurs *unehelich – nichtehelich – ausserehelich*, a za psihološki *antisozial – asozial – unsozial – dissozial*. I ovi paronimi se semantički različito ponašaju, a s obzirom da se primarno koriste u jeziku struke, zahtijevaju stručno (pred)znanje kada je riječ o razgraničenju njihovih značenja kada su ona različita. To je ujedno i razlog zašto dolazi do njihove zamjene kada ih laici, koji ne posjeduju stručno znanje npr. iz pravne struke, koriste u svakodnevnom jeziku. Tako je primjerice kod paronima *unehelich – nichtehelich – außerehelich*. Ovi paronimi se ponašaju kao sinonimi samo kada se koriste za osobe i stanja stvari i to u značenju onoga što postoji izvan braka, tj. vanbračno i kada se odnose na referente kao što su dijete, kći, sin, porijeklo, trudnoća i sl. Osim toga *unehelich* i *nichtehelich* odnose se na veze/zajednice koje nemaju status braka, kao npr. veza, zajednica i sl., dok se *außerehelich* u ovim kontekstima ne može

koristiti. Samo *nichtehelich* može se odnositi i na osobe koje su u vanbračnoj zajednici. Konačno *außerehelich* pored prvobitnog značenja posjeduje i značenje onoga što postoji pored braka, kao npr. afera, odnos, spolni odnos i sl. te time ima i negativnu konotaciju. Različita konotiranost ovih izraza stvara dodatnu nesigurnost jer se za značenje vanbračna (zajednica ili dijete) izrazi *nichtehelich* i *außerehelich* smatraju neutralnim, dok *unehelich* nosi ponekad negativnu konotaciju koja prije svega ima korijenje u historijskim tekstovima kada su takve zajednice i djeca kao potomci takvih zajednica bili stigmatizirani. Iz tog razloga u savremenim službenim i pravnim tekstovima izbjegava se izraz *unehelich*, a preferira izraz *nichtehelich*. U ovaj tip paronima spadaju i paronimi *autoritär – autoritativ* koje ćemo podrobnije razmotriti u analizi.

Na kraju možemo ustvrditi da i djelomičan prikaz nove tipologije paronima pokazuje da se paronimi ne mogu promatrati samo u okviru leksičkih odnosa, jer u slučaju dvojbe presudnu ulogu mogu igrati i vanjezički faktori i vanjezičko znanje. Osim toga, treba istaći da je novi pristup paronimiji, iako potekao iz ugla istraživanja njemačkog kao maternjeg jezika, itekako primjenjiv i u dvojezičkoj perspektivi. Želimo li izbjeći nedoumice koje paronimi stvaraju kod govornika njemačkog bilo kao maternjeg bilo kao stranog jezika, moramo uzeti u obzir nove spoznaje ovog fenomena i razmotriti adekvatnije rječničke opise datog fenomena, što će biti predmet sljedećeg, empirijskog dijela rada.

4. Analiza

Analizom su obuhvaćene bosanske natuknice prema sljedećoj tipologiji: 1) nativni leksemi koji ne spadaju u paronimijske parove u našem jeziku, ali imaju njemačke paronimijske parove kao ekvivalente; 2) internacionalni paronimijski parovi i u bosanskom i u njemačkom jeziku. Kao ekvivalenti obaju tipova utvrđeni su njemački nativni i internacionalni paronimijski parovi koji prema gore navedenoj klasifikaciji (v. poglavlje 3) spadaju u grupu paronima sa istim morfološkim korijenom (npr. *dringend – dringlich*, *schmerzfrei – schmerzlos*) i u paronime koji karakterišu jezik struke i određeni diskurs (*autoritär – autoritativ*, *effektiv – effizient*). Analizom je utvrđeno nekoliko mogućih leksikografskih postupaka za tretiranje paronimijskih parova u statusu ekvivalenata bosanskih natuknica koje u nastavku želimo predstaviti.

4. 1. Nativne bosanske natuknice – nativni paronimijski parovi kao ekvivalenti

Kao prvi primjer predstavljamo bosanski leksem *hitan.* U potrazi za opisom natuknice *hitan* u rječniku bosanskog jezika[10] utvrđeno je da se radi o monosemantičkoj riječi:

> **hȉtan** *prid*. [*Gjd*. hȉtna; *odr*. hȉtnī, *Gjd*. hȉtnōg(a), *komp*. hìtnijī] koji mora biti obavljen odmah, što prije; žuran, urgentan: ~ *sastanak*
> ***~tna pomoć*** služba brze medicinske pomoći; hitna (HPŠ 2010: 363)

U Hrvatsko-njemačkom rječniku[11] autora Jakić i Hurm (1992: 205) za ovu natuknicu se navodi niz ekvivalenata, između ostalog i paronimijski parnjaci *dringend – dringlich*:

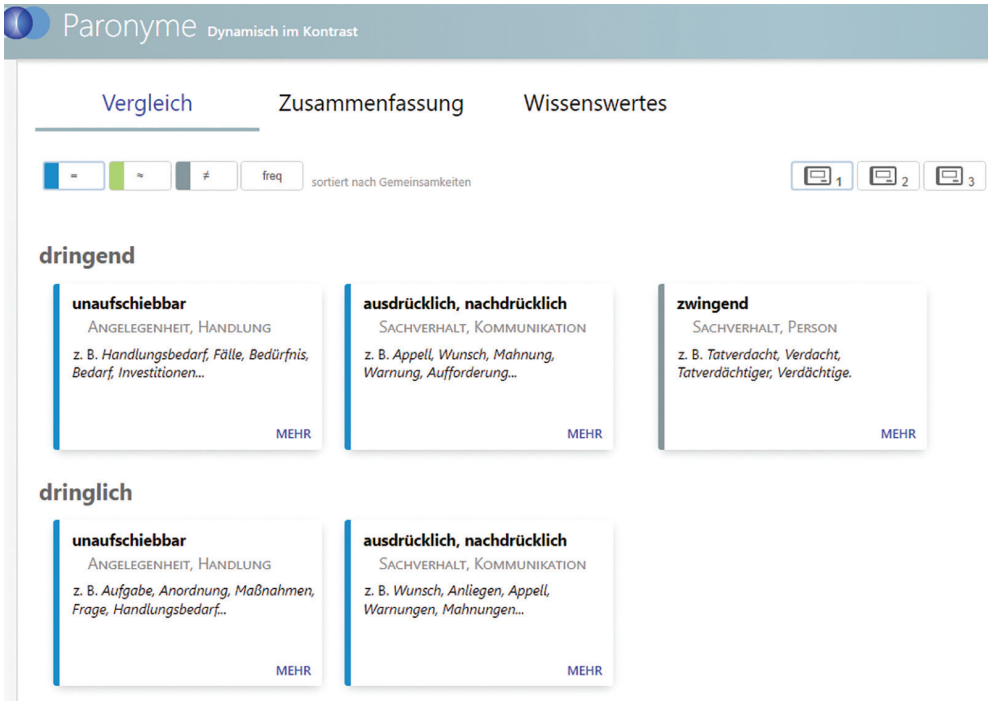
> **hȉtan** *eilig, dringend, dringlich, pressant, eilends* (JH 1992: 205)

No, uvidom u njemačke online-rječnike *duden.de* i *owid.de* ustanovljeno je da paronimijski parnjaci *dringend* i *dringlich* imaju po jedno značenje sa po dvije značenjske nijanse u Dudenu, dok paronimijski parnjak *dringend* u paronimijskom rječniku *owid.de* ima čak tri značenjske nijanse, u ovisnosti o referentu u vanjezičkoj stvarnosti.

dringend a) keinen Aufschub duldend, eilige Erledigung verlagend: dringende Arbeiten; b) zwingend, nachdrücklich: dringender Appell (duden.de)

dringlich a) unbedingt nötig, notwendig, keinen Aufschub duldend, eilige Erledigung verlagend: eine dringliche Angelegenheit, Aufgabe; b) nachdrücklich, eindrücklich: sich etwas dringlich wünschen (duden.de)

[10] Za potrebe rada primjere navodimo iz Rječnika bosanskoga jezika autora Halilović, Palić & Šehović 2010, u daljem tekstu HPŠ 2010.
[11] U daljem tekstu JH 1992.

Izvor: owid.de

Dakle, kada se ove dvije riječi odnose na situacije ili radnje u vanjezičkoj stvarnosti i upotrebljavaju sa kolokatorima "slučaj, potreba, investicija, zadatak ili mjera", njihovi sinonimi su *eilig, unaufschiebbar* (neodložno), a kada se odnose na stanje stvari ili komunikaciju, kao u primjerima sa kolokatorima "apel, želja, zahtjev ili opomena", njihovi sinonimi su *ausdrücklich, nachdrücklich* (izričit). Treća značenjska nijansa koju navodi paronimijski rječnik za riječ *dringend* jeste "jak", a javlja se u sintagmama *unter dringendem Verdacht stehen* – biti pod jakom sumnjom. Budući da leksem *hitan* u našem jeziku ne pokriva sve navedene značenjske nijanse njegovih njemačkih ekvivalenata, za ekvivalente bosanskog leksema *hitan* predlažemo stoga isključivo paronimijski par *dringend* i *dringlich* koji predstavljaju potpune ekvivalente bosanskog leksema. Navođenje dodatnih sinonima (eilig, pressant, eilends) – kao što to čine Jakić i Hurm (1992: 205) – korisnike bi navelo na njihovu pogrešnu upotrebu u njemačkom jeziku sa kolokatorima kao što su Appel (apel), Warnung (opomena) ili Forderung (zahtjev), budući da se pridjevi *eilig, pressant* ili pak *unaufschiebbar*, koji predstavljaju sinonime za jednu značenjsku nijansu natuknica *dringend* i *dringlich*, ne mogu koristiti u sintagmatskoj vezi sa navedenim kolokatorima. Temeljem svega navedenog

u primjeru (1) predlažemo sljedeći opis za bosansku natuknicu *hitan* u bosansko-njemačkom rječniku:

(1)

hitan dringend, dringlich: *radi se o ~nom pitanju* es handelt sich um eine dringende/dringliche Frage; *moramo donijeti ~ne mjere* wir müssen dringende Maßnahmen ergreifen; *treba uputiti ~ apel davaocima krvi* man soll einen dringenden Appell an Blutspender richten

**** hitna pomoć*** Erste/erste Hilfe; Rettungsdienst m (-[e]s, -e); *kola ~tne pomoći* Rettungswagen/Rotkreuzwagen m (-s, - *i* (austr.) Wägen

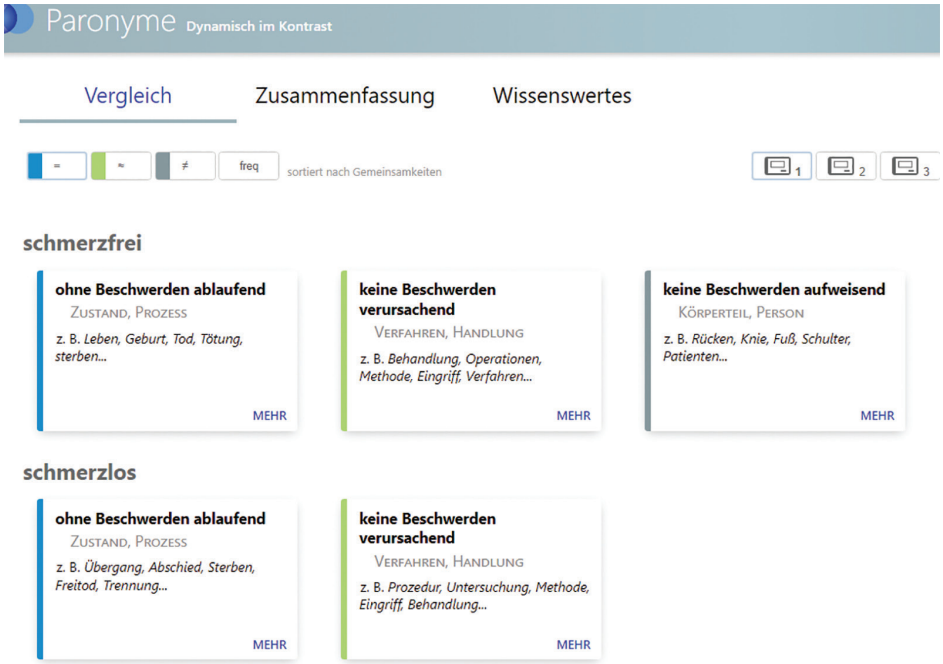
Za razliku od primjera (1), natuknica *bezbolan* u bosanskom jeziku (a i u hrvatskom) ima dva značenja, od kojih je jedno preneseno, dakle, radi se o osnovnom i prenesenom značenju:

bèzbōlan (**bèzbōlan**) *prid*. [*odr*. bèzbōlnī] **1.** koji je bez bola: *~lna terapija* **2.** *pren*. koji ne izaziva nikakve poteškoće: *~lno rješenje*, *~ proces* (HPŠ 2010: 60)

Uz ovu natuknicu u Hrvatsko-njemačkom rječniku autora Jakić i Hurm (1992: 20) navedena su dva ekvivalenta, paronimijski par *schmerzlos* i *schmerzfrei*. U rječničkom članku nisu navedeni sinonimi niti primjeri. Na taj način korisnicima se sugerira da su te dvije riječi potpuni sinonimi i da se mogu jednakovrijedno koristiti u svakom kontekstu na njemačkom jeziku. U njemačkom jeziku ova dva leksema imaju po jedno značenje (up. *duden.de*) i više značenjskih nijansi (up. *owid.de*):

schmerzfrei ohne Schmerzen, frei von Schmerzen (duden.de)

schmerzlos keine Schmerzen verursachend, ohne Schmerzen (duden.de)

Izvor: owid.de

Leksem *schmerzfrei* semantički je raznovrsniji i ima tri značenjske nijanse, od kojih su dvije sinonimne značenjskim nijansama leksema *schmerzlos*. Potpuna sinonimija se javlja u kontekstu etičkih, moralnih i religioznih diskusija, npr. o aspektima dostojanstvenog života i smrti (sa kolokatorima rastanak, rođenje, život, smrt, umiranje). Osim u kontekstu etike, ove dvije riječi imaju sinonimnu upotrebu i u medicinskom kontekstu kada neki proces ili radnja ne izazivaju tjelesne tegobe ili bol, kao što su tretman, operacija, metoda, zahvat ili pregled. Za razliku od prve značenjske nijanse koja podrazumijeva psihičku i fizičku bol, druga se isključivo odnosi na fizičku. Međutim, u kontekstima kada su referenti dijelovi tijela (leđa, stopalo, koljeno), može se koristiti isključivo leksem *schmerzfrei*. S druge strane, osobitost leksema *schmerzlos* ogleda se u njegovoj upotrebi u njemačkom jeziku u prenesenom značenju, te se jedino on koristi u frazeološkim izrazima kao što su *kurz und schmerzlos* (kratko i bezbolno) odnosno *schnell und schmerzlos* (brzo i bezbolno). U oba slučaja radi se, dakle, o adjektivima tvorenim od imenica uz pomoć sufiksoida *-frei* i *-los* koji mogu biti upotrijebljeni sinonimno, međutim ne u svakom kontekstu upotrebe. Kod paronimijskog para *schmerzfrei – schmerzlos* zabilježeno je djelimično preklapanje značenja. Reckenthäler (2019: 74) navodi da se u korpusu korištenom za izradu njemačkog paronimijskog rječnika

leksem *schmerzfrei* također koristi duplo češće od svog parnjaka *schmerzlos*. Uzevši u obzir njihovu sinonimijsku upotrebu kao i sve ostale razlike u značenju i referenciji, predlažemo sljedeći opis natuknice *bezbolan* u bosansko-njemačkom rječniku:

(2)
bezbolan 1. a) (stanje, proces, radnja) schmerzfrei, schmerzlos: ~ *zahvat* schmerzloser Eingriff; *~lna terapija* eine schmerzlose Therapie; **b)** (dio tijela) schmerzfrei: *vježbe za ~lna leđa* Übungen für schmerzfreien Rücken; *svi pacijenti imaju ~lno stopalo* alle Patienten haben einen schmerzfreien Fuß; **2.** (fig.) schmerzlos: *ovo je za sve učesnike brzo i ~lno rješenje* diese Lösung ist für alle Beiteiligten kurz und schmerzlos

Za prvo značenje bosanske natuknice *bezbolan* kao ekvivalente predlažemo paronimijski par u njemačkom jeziku unutar kojeg ćemo uz navođenje različitih referenata u vanjezičkoj stvarnosti u obliku glose razgraničiti njihovu različitu upotrebu. Tako ćemo unutar prvog značenja razgraničiti značenjske nijanse na osnovu konteksta upotrebe i referenta u vanjezičkoj stvarnosti na značenjske nijanse pod a) i b). Za prvu značenjsku nijansu, koja je sinonimna, a koja se odnosi na stanja, procese i radnje navest ćemo oba parnjaka: *schmerzfrei, schmerzlos*. Za drugu značenjsku nijansu, koja se odnosi na dio tijela, kao ekvivalent ćemo navesti isključivo *schmerzfrei*. Za drugo značenje bosanske natuknice u figurativnoj upotrebi koristit ćemo isključivo parnjak *schmerzlos*. Na taj način ćemo svim korisnicima koji uče njemački jezik i konsultiraju ovakav rječnik pružiti nedvojbene upute kako koristiti ekvivalente koji su istovremeno i paronimi u ciljnom jeziku.

4. 2. Internacionalni paronimijski parovi u izvornom i ciljnom jeziku

U bosanskom jeziku su, kao i u njemačkom, pored nativnih paronimijskih parova leksikalizirani i brojni internacionalni paronimijski parnjaci. Kao prvi primjer ćemo navesti paronimijski par *autoritaran – autoritativan* odnosno *autoritär – autoritativ.*

àutoritāran *prid*. [*odr*. àutoritārnī] koji zahtijeva bezuvjetno, potpuno pokoravanje autoritetu: *~rna vladavina*

~rni režim *pol*. *prav*. oblik vladavine u kojem je izvršna vlast vrhovni, neupitni autoritet

autoritär 1. a) totalitär, diktatorisch: *autoritäres Regime*; **b)** unbedingten Gehorsam fordernd: *autoritäre Erziehung*, *autoritärer Vater*; **2. a)** (veraltend) auf Autorität beruhend: *autoritäre Gewalt*; **b)** (veraltend) mit Autorität ausgestattet: *ein autoritärer Herrscher*

ȁutoritatīvan *prid*. [*Gjd*. ȁutoritatīvna, *odr*. ȁutoritatīvnī] **1.** koji ima autoritet, koji pokazuje autoritet: *~ direktor* **2.** koji se zasniva na autoritetu: *~vna odluka* (HPŠ 2010: 37)

autoritativ (bildungssprachlich) auf Autorität, Ansehen beruhend, maßgebend, aufgrund, mithilfe seiner Autorität, Stellung: der autoritative Umgangston des Dirigenten (duden.de)

Uporedimo li njihova značenja na bosanskom jeziku sa njihovim značenjima u Dudenovom online-rječniku, utvrdit ćemo sljedeće razlike i sličnosti: 1. za razliku od bosanskog jezika, leksem *autoritaran* na njemačkom ima dva značenja od kojih jedno ima tendenciju zastarijevanja. Osim toga, njemački leksem *autoritaran* ima dvije značenjske nijanse unutar prvog značenja od kojih se jedna odnosi na domenu pedagoškog odgoja. U slučaju leksema *autoritativan* razlika se ogleda u tome da se ova riječ u njemačkom jeziku koristi u kontekstu rukovodnog i odgojnog stila dijametralno suprotnom značenju riječi *autoritaran*.

Uvidom u Hrvatsko-njemački rječnik autora Jakić i Hurm (1992: 11) ustanovljeno je da je navedena isključivo natuknica *autoritativan* sa dva ekvivalenta: *autoritär* i *autoritativ* i primjerom: *autoritativni odgoj* "autoritäre Erziehung". I u ovom slučaju korisnicima se, dakle, sugerira da su te dvije riječi potpuni sinonimi i da se mogu jednakovrijedno koristiti u svakom kontekstu na njemačkom jeziku. No, razlike između ova dva paronimijska parnjaka prema najnovijim istraživanjima značenja i kontekstualne upotrebe ovog njemačkog paronimijskog para mnogo su dublje. Ovaj njemački paronimijski par pripada dvjema grupama paronima: paronimima sa istim morfološkim korijenom (Mell, Schnörch, & Storjohann 2019: 63) i paronimima karakterističnim za jezik struke odnosno kulturološki diskurs (ibid.: 64). Jedna od važnih karakteristika ovih posljednjih je tendencija za promjenom značenja. U posljednjih trideset godina neki od veoma čestih paronimijskih parova usljed razvoja tehnologije promijenili su odnosno proširili svoje značenje, kao što su: *viral – virulent – virologisch*, *virtuell – virtual*, *elektrisch – elektronisch* ili *autoritär – autoritativ* (Storjohann 2021b: 31, 46).

Krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća njemačka riječ *autoritativ* (autoritativan) doživjela je promjenu značenja s ciljem svjesnog razgraničavanja i odmaka od riječi *autoritär* (autoritaran) koja je predstavljala tradicijski ustaljenu društvenu strukturu (Storjohann 2021b: 46). Ova riječ se prije svega u svom novom značenju koristila u diskursima sociologije, odgojne psihologije i pedagogije koje su tematizirale partnerske, liberalne pa čak i antiautoritarne koncepte i metode odnosa roditelja sa djecom, tj. jednog

općenito sociopedagoškog odnosa, koji se trebao razlikovati od onog prethodnih generacija. Oba paronimijska parnjaka potječu od zajedničke imenice *autoritet* i odnose se na rukovodeće i odgojne stilove. No, koncepti tih stilova se potpuno razlikuju. *Autoritär* (autoritaran) označava bezuvjetno, potpuno pokoravanje koji ne trpi otpor i ne pokazuje obzir prema potrebama drugih, dok *autoritativ* (autoritativan) znači da smjernice zadaje osoba s autoritetom, koja uvažava interese i samoostvarenje drugih i čije želje podržava. Ovakva upotreba riječi *autoritativ* (autoritativan) kasnije se prenijela i na kontekste politike, ekonomije i menadžmenta. Među govornicima njemačkog jezika nerijetko dolazi do zamjene ova dva pojma, odnosno *autoritativan* se često koristi sa značenjem *autoritaran.* Imajući u vidu kompleksnost ovog paronimijskog para u njemačkom jeziku zbog njihovog istog referentnog područja (rukovodeći ili odgojni stil i osobe), ali dijametralno suprotnih koncepata, kao i djelimično različite odnosno ne tako precizno razgraničene kontekste upotrebe u bosanskom jeziku (npr. domena sociologije i pedagogije odnosno koncepata različitih odgojnih stilova je potpuno zanemarena), kao ekvivalente ovih paronimijskih parnjaka predlažemo isključivo njemačke paronimijske parnjake *autoritär* odnosno *autoritativ* bez navođenja dodatnih ekvivalenata koji bi eventualno suzili jednu od istraženih značenjskih nijansi u njemačkom jeziku ili postojećih u bosanskom (kao npr. *diktatorisch* ili *totalitär* koji se mogu odnositi samo na režim ali ne i na odgoj).

(3)
autoritaran autoritär: *~rni režim* ein autoritäres Regime; *~rni odgoj* autoritäre Erziehung

(4)
autoritativan (uč.) autoritativ: *~vna odluka* autoritative Entscheidung; *~vni odgojni stil* autoritativer Erziehungsstil (ne prevoditi sa autoritär)

No, preduvjet za ispravno korištenje paronimijskih parova ovog tipa u svrhu prijevoda ili samostalne produkcije teksta/govora jeste posjedovanje općeg leksičkog znanja korisnika rječnika. Stoga se u svrhu razgraničavanja značenjskih razlika paronimijskih parova pored upotrebe kolokatora, kao veoma korisnog leksikografskog sredstva, mogu koristiti i naknadne leksičke napomene, kao npr. da bosanski leksem *autoritativan* ne treba prevoditi njemačkom riječju *autoritär.* Ovakav vid razgraničavanja ekvivalenata preporučujemo posebice za paronimijske parove koji prema istraživanju kod izvornih govornika njemačkog jezika zbog nepoznavanja značenjskih razlika odnosno stručnih termina izazivaju nedoumicu ili pogrešnu upotrebu.

Kao posljednji primjer poslužit će nam još jedan paronimijski par stranog porijekla u bosanskom i njemačkom jeziku, a to je *efektivan – eficijentan* odnosno *effektiv – effizient*. Za razliku od prethodnog primjera istog paronimijskog tipa, u bosanskom jeziku je leksikaliziran samo parnjak *efektivan* (v. HPŠ), dok je u hrvatskom jeziku leksikaliziran i parnjak *eficijentan* (HJP) kojim ćemo se za potrebe ovog rada i poslužiti. U našem jeziku leksem *efektivan* ima dva značenja koja su podudarna sa jednim značenjem leksema *effektiv* u njemačkom jeziku. Slične značenjske razlike postoje i kod leksema *eficijentan* i *effizient*, od kojih *eficijentan* u hrvatskom ima dva značenja, a *effizient* jedno.

efektīvan *prid*. [*odr*. ȅfektīvnī] **1.** stvaran, realan, istinit **2.** koji je učinjen, izvršen: ~ *plan*
~vna vrijednost *ekon*. stvarna vrijednost čega na tržištu (*supr*. nominalna vrijednost) (HPŠ 2010: 258)

eficijentan *prid*. **1.** koji je djelotvoran; uspješan; **2.** koji je sposoban; izvježban (HJP)

effektiv 1. a) wirksam, wirkungsvoll: *ein effektiver Schutz***; b)** lohnend, nutzbringend: *ein wenig effektives Unternehmen*; **2.** sich tatsächlich feststellen lassend, wirklich: *die effektiven Zinsen* (duden.de)

effizient (bildungssprachlich) (Fachsprache) wirksam un wirtschaftlich: *eine effiziente Methode* (duden.de)

Dvojezički rječnik autora Jakić i Hurm (1992: 137) bilježi, također, analogno bosanskom rječniku, samo leksem *efektivan* uz navođenje pukog niza ekvivalenata: *effektiv, tatsächlich, wirklich, wirksam, lohnend* koji preslikavaju značenja njemačke riječi *effektiv*, ali djelimično i prevazilaze značenje natuknice. Nadalje, uvidom u njemački paronimijski rječnik (*owid.de*) utvrđeno je da *effektiv* ima čak sedam različitih upotrebnih konteksta, dok ih *effizient* ima četiri.

Značenjske nijanse parnjaka *effektiv* u odnosu na različite referente vanjezičke stvarnosti jesu:

1. *effektiv* "ekonomski optimalno djelotvorno" u odnosu na ekonomske strukture, područja, procese;
2. *effektiv* "općenito uspješno" u odnosu na procese, strategije, činjenično stanje;
3. *effektiv* "očuvanje tehnoloških resursa" u odnosu na pogone, mašine;
4. *effektiv* "djelotvorno" u odnosu na savladavanje kriza, suzbijanje kriminala;
5. *effektiv* "medicinski djelotvorno" u odnosu na medicinu;

6. *effektiv* "ekološki održivo" u odnosu na mjere i resurse;

7. *effektiv* "realno, stvarno" u odnosu na finansije.

Njegov paronimijski parnjak *effizient* ima također prve tri značenjske nijanse koje se odnose na iste referente vanjezičke stvarnosti i kao takav može biti upotrijebljen sa manje ili više identičnim kolokatorima (kontrola, posao, učenje, tehnologija, motori itd.), dok se njegova četvrta značenjska nijansa odnosi na dobijanje energije. Iz predstavljane šeme značenjskih nijansi parnjaka *effektiv* možda ponajbolje proizlazi povezanost značenja, konceptualizacije i referenta vanjezičke stvarnosti. Eksplicitno imenovanje/navođenje referenta ili kontekstualnog framea (Fillmore 1976, 1977, cit. prema Storjohann 2019b: 87) omogućavaju korisniku s jedne strane razgraničavanje različitih konteksta upotrebe, a s druge strane mu služe kao principijelno konceptualna navigacijska struktura na osnovu koje ove informacije trebaju biti pohranjene u mentalnom leksikonu korisnika.

Uporedimo li još jednom značenja bosanskog i hrvatskog paronimijskog para *efektivno-eficijentno*, konstatujemo da natuknica *efektivno* i njemački ekvivalent *effektiv* mogu biti uzrok nesigurnosti kod korisnika odnosno mogu izazvati interferencijske greške prilikom prevođenja ili produkcije teksta. Naime, iako se ove dvije riječi gotovo identično pišu i slično zvuče, njihovo značenje u odnosu na referente u vanjezičkoj stvarnosti razlikuje se do te mjere da one imaju samo jedno podudarno značenje u kontekstu upotrebe u finansijama (što je 1. značenje bosanske natuknice i 2. značenje njemačkog ekvivalenta). U ovom slučaju bi za potrebe opisa ove natuknice trebalo istražiti njeno (prošireno) značenje i eventualne značenjske nijanse u savremenom korpusu bosanskog jezika i deskriptivno ga opisati u odnosu na objekte referencije. U tom smislu bi trebalo odgovoriti na pitanje da li se i na bosanskom jeziku leksem *efektivan* može koristiti u kolokacijama kao što su: *efektivna administracija, efektivni motori, efektivno učenje* sa značenjskom nijansom "djelotvoran, uspješan", a ne "realan, istinit". U skladu sa postojećim opisom natuknice *efektivan* u bosanskom i natuknice *eficijentan* u hrvatskom jeziku, predlažemo sljedeće rješenje:

(5)
efektivan *prid.* effektiv, faktisch, real, tatsächlich: (ekon.) *~vna dobit* effektiver Gewinn; *~vna kamatna stopa* effektiver Zins

(6)
eficijentan *prid*. **1.** effizient, effektiv, wirkungsvoll, wirksam, erfolgreich: *~tna metoda* effiziente/wirksame Methode; **2.** fähig, eingeübt

Kao ekvivalent sa značenjem "realan, stvaran, izvršen" predlažemo paronimijski parnjak *effektiv*, kao i sinonime *faktisch, real, tatsächlich* koji izražavaju isključivo jedno značenje njemačke riječi *effektiv.* U slučaju natuknice *eficijentan* za prvo značenje predlažemo oba parnjaka uz navođenje sinonima *wirkungsvoll, wirksam, erfolgreich* koji i u ovom slučaju sužavaju značenje paronimijskih parnjaka na njemačkom jeziku, dok za drugo značenje natuknice *eficijentan* predlažemo ekvivalente koji ne pripadaju značenjskom spektru njemačkog paronimijskog para. Budući da se u slučaju parova *efektivan – effektiv* i *eficijentan – effizient* radi o lažnim prijateljima (faux amis)[12], predlažemo da bosanski adjektiv *efikasan* posluži kao natuknica za prve tri sinonimne značenjske nijanse paronima *effektiv – effizient.*

> **èfikasan** (**efikasan**) <*lat*.> *prid*. [*Gjd*. èfikasna; *odr*. èfikasnī, *Gjd*. èfikasnōg(a), *komp*. efikàsnijī] **1.** koji ima sposobnost da postigne željeni rezultat; uspješan, djelotvoran: *u svom radu vrlo je ~sna* **2.** koji proizvodi ili ima sposobnost da proizvodi željeni učinak: *~sna metoda* **3.** *sport*. koji postiže mnogo golova ili koševa na utakmici: *~ igrač* (HPŠ 2010: 259)

> **(7)**
> **efikasan** wirksam, wirkungsvoll, effektiv, effizient: *~sna kontrola* eine wirksame Kontrolle; *~sno suzbiti epidemiju* eine Epidemie wirkungsvoll bekämpfen; *~sna metoda* eine effiziente Methode; *~sno učenje effektives/effizientes Lernen*

5. Zaključak i preporuke

Cilj ovog rada je bio utvrditi leksikografske postupke primjenjive za obradu bosanskih natuknica čiji su ekvivalenti njemački paronimijski parovi, uvažavajući njihove zajedničke i različite nijanse značenja sa aspekta konteksta, referenta vanjezičke stvarnosti i kolokatora. Analizom odabranih primjera ponuđena su adekvatnija leksikografska rješenja uz pomoć sljedećih leksikografskih strategija za tretiranje paronimijskih parova u statusu ekvivalenata bosanskih natuknica: 1) upotreba oba njemačka paronimijska parnjaka kao sinonimnih ekvivalenata uz navođenje kolokatora koji odražavaju izdiferencirane značenjske kontekste (hitno – dringend, dringlich), 2) upotreba jednog

[12] Pojava lažnih parova u dva različita jezika ima različite uzroke. Za uspostavljanje lažnih parova u dvama različitim jezicima postoje mnogi uzroci. Jedan od njih je sužavanje semantičkoga polja tuđice u jeziku primaocu. Drugi razlog je fonološko podudaranje leksema istog porijekla te formalno podudaranje gramatičkih i tvorbenih morfema kod izraza koji u dvama jezicima nisu potpuno ekvivalentni (up. Ljubičić 2011).

ili oba paronimijska parnjaka u jasno razgraničenim značenjskim nijansama (a. i b.) ili značenjima (1. i 2.) u ovisnosti o kontekstu upotrebe, referenata iz vanjezičke stvarnosti i kolokatora (bezbolan – schmerzfrei, schmerzlos); 3) upotreba jednog paronimijskog parnjaka uz navođenje kolokatora i naknadne leksičke napomene u svrhu njihovog ispravnog razumijevanja i korištenja (autoritativan – autoritativ); 4) upotreba jednog njemačkog paronimijskog parnjaka i njegovih sinonima kojima se značenje njemačkog paronimijskog parnjaka striktno sužava na značenje natuknice, s ciljem sprečavanja pojave lažnih parova u bosanskom i njemačkom jeziku (efektivno – effektiv). Primjena ovakvih leksikografskih sredstava ima za cilj uklanjanje jezičkih nedoumica kod korisnika kada je u pitanju prevođenje ili produkcija samostalnog teksta/govora. Cilj ovog istraživanja je također potaknuti daljnja istraživanja koja će popuniti postojeću prazninu u istraživanju paronimije u domaćoj i dvojezičkoj leksikografiji. Jedna od leksikografskih istraživačkih mogućnosti je istraživanje promjene (proširenja ili suženja) značenja paronimijskih parova u našem jeziku na korpusu savremenog bosanskog jezika, kao i nativnih bosanskih natuknica čiji su ekvivalenti njemački paronimijski parovi.

Izvori

Dudenredaktion. Duden online. <https://www.duden.de.> [15. 02. 2022]

Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo

Hrvatski jezični portal online. <https://hjp.znanje.hr.> [15. 02. 2022]

Jakić, Blanka, Antun Hurm (1991), *Hrvatsko-njemački rječnik: s gramatičkim podacima i frazeologijom*, Zagreb, Školska knjiga

Paronyme – Dynamisch im Kontrast. Mannheim: Leibniz-Institut für Deutsche Sprache. <www.owid.de/parowb/> [12. 02. 2022]

Literatura

Fillmore, Charles J. (1976), "Frame semantics and the nature of language", u: Harnad, Stevan R., Steklis, Horst D., Lancaster, Jane ur., *Origins and evolution of language and speech*, 20–32.

Fillmore, Charles J. (1977), "The need for a frame semantics in linguistics", u: Karlgren, Hans, ur., *Statistical methods in linguistics*, 5–29.

Lazarescu, I. (1995), "Deutsche Paronyme", *Grazer linguistische Studien* 43, 85–93.

Ljubičić, M. (2011), *Posuđenice i lažni parovi. Hrvatski, talijanski i jezično posuđivanje,* FF press, Zagreb

Mell, R., Schnörch, U. & Storjohann, P. (2019), "Korpussemantische Einflussfaktoren auf Eigenschaften und Funktionen von Paronymen", *Deutsche Sprache* 47/1, 53–67.

Patekar, J. (2017), "Odnos norme i uzusa na primjeru paronima", *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 43/1, 163–179.

Reckenthäler, S. (2019), "Zum Zusammenhang von Wortbildungsmuster und diskursiver Bedeutung", *Deutsche Sprache* 47/1, 68–81.

Schnörch, U. (2015), "Wie viele Paronympaare gibt es eigentlich? Das Zusammenspiel aus korpuslinguistischen und redaktionellen Verfahren zur Ermittlung einer Paronymstichwortliste", *Sprachreport* 31/4, 16–26.

Storjohann, P., Schnörch, U. (2016), "Verwechslungsfehler oder Wandel – sprachliche Veränderungen der Gegenwart und ihre lexikografische Dokumentation", *Acta Universitatis Carolinae Philologica* 4, 133–172.

Storjohann, P. (2019a) "Einleitung: Paronyme empirisch neu beleuchtet", *Deutsche Sprache* 47/1, 1–11.

Storjohann, P. (2019b), "'Paronyme – Dynamisch im Kontrast'. Ein kognitiv ausgerichtetes, multifunktionales, dynamisches Naschlagewerk", *Deutsche Sprache* 47/1, 82–94.

Storjohann, P. (2021a), "'Paronyme – Dynamisch im Kontrast' als Grundlage für ein bi- bzw. Multilinguales Wörterbuch leicht verwechselbarer Ausdrücke", *Sprachreport* 3, 32–39.

Storjohann, P. (2021b), "Lerner* innen und ihre neuen Nachschlagemöglichkeiten bei Unsicherheiten mit leicht verwechselbaren Ausdrücken", *Korpora Deutsch als Fremdsprache* 1/1, 25–50.

Tafra, B. (2003), "Leksičke pogreške zbog sličnosti", *Govor* XX, 1–2, 431–448.

Tafra, B. (2005), *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb

Tafra, B. (2018), "Razgraničavanje istoznačnosti od bliskoznačnosti", *Od fonologije do leksikologije: Zbornik radova u čast Mariji Turk*, 341–356.

Posebna izdanja ANUBiH, OHN knjiga 48, 24-44.

LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF GERMAN PARONYMS IN A BILINGUAL DICTIONARY

Abstract

In the process of creating a contemporary, universal bilingual Bosnian-German dictionary, a number of lexical-semantic challenges emerged. One of them is the occurance of paronyms which are defined in the literature quite differently. Following Storjohann's (2021a, 2021b) work on German paronyms, in this paper we define paronyms as formally, phonetically and/or semantically similar words that may have the same etymological root (e.g. *formal – formalistisch*, *kindisch – kindlich*). The previous research showed that paronymic pairs are a source of uncertainty for both native speakers and learners of German as a foreign language due to their semantic and phonetic similarity. However, the existing Bosnian-, Croatian-, or Serbian-German bilingual dictionaries rarely treat this phenomenon neither explicitly, with a note or a separate window, nor implicitly – by taking into account different conceptual referential aspects of the meaning and use of paronyms. The goals of this work are: 1. to offer concrete solutions for a lexicographic treatment of paronyms in the microstructure of the Bosnian-German universal dictionary; 2. to encourage further research into this phenomenon in order to fill an evident gap in domestic and bilingual lexicography. Data comes from the online paronym dictionary of German Language Institute Mannheim, in which their meaning structures are clearly delineated and schematically shown. We investigate their lexicographic presentation in existing bilingual dictionaries and propose more adequate lexicographic treatment in order to offer a more appropriate equivalent. For example, the entry *bezbolno* (painlessly) occurs in the existing dictionaries with the equivalents *schmerzlos* and *schmerzfrei*, suggesting that these two words are synonyms and can be used equally in any context in the German language, even though they are actually paronyms.

Key words: bilingual dictionary, paronyms, entry, equivalent, semantic distinction

DOI: 10.5644/PI2022.206.03

RASTOČI SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA (eSSKJ) – ORGANIZACIJA IN PRIKAZ JEZIKOVNIH PODATKOV*

Duša Divjak Race, Nataša Gliha Komac
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, Ljubljana, Slovenija
dusa.race@zrc-sazu.si
natasa.gliha-komac@zrc-sazu.si

Apstrakt

V prispevku je predstavljena tretja izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ), tj. spletni rastoči slovar sodobnega slovenskega knjižnega jezika, ki od leta 2016 nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Slovar se letno nadgrajuje na inštitutskem slovarskem portalu Fran. Od septembra 2021 je na šolskem portalu Franček dostopna tudi njegova prilagojena šolska izdaja.

eSSKJ poleg semantičnih, osnovnih formalnih (zapis, izgovor) in slovničnih lastnosti (tradicionalno navedenih v zaglavju, npr. besednovrstna umestitev) ter pragmatičnih posebnosti eno- in večbesedne leksike vsebuje še tipične kolokacije, razvrščene po skladenjskih vzorcih, celotne oblikoslovne paradigme, ki so jakostno in tonemsko naglašene, frazeološke enote in njihove variante, etimološke osvetlitve, po potrebi pa tudi normativna pojasnila in besedotvorne podatke. Označenost podatkov v slovarski bazi omogoča različne načine prikaza slovarske vsebine za različne uporabnike in uporabniške potrebe.

Zaradi možnosti, ki jih ponuja spletni medij, eSSKJ nadgrajuje klasičen način prikazovanja jezikovnih podatkov in dostopa do njih, hkrati pa vsebino povezuje z zunanjimi viri, npr. s *Slovarjem slovenskega znakovnega jezika*. Nekatere slovarske vsebine so uporabnikom na voljo tudi preko slušnega prenosnika, saj sta dodana zvočni posnetek izgovora iztočnice in stranske oblike ter sintetizirano branje celotnega slovarskega sestavka.

Vsebina eSSKJ je prikazana na dveh ravneh, ki ju narekuje portalska zasnova. Prva raven je seznam zadetkov, ki ga uporabnik dobi, ko v iskalnik vpiše želeno besedo. Na njem so iz eSSKJ prikazani osnovni podatki o iskani besedi (npr. formalne lastnosti besede, pomenska členitev, stalne besedne zveze in frazeološke enote), ki ob podatkih iz ostalih slovarjev (pravopisnih, zgodovinskih, narečnih ipd.) uporabniku omogočajo celosten, zaokrožen pogled na besedo z različnih vidikov. Druga raven je prikaz slovarskega sestavka, ki ga uporabnik dobi,

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju* (P6-0038), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ko na seznamu zadetkov izbere želeni slovar. V primeru eSSKJ to pomeni celosten opis rabe posameznega leksema v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku.
Poleg uporabnosti je cilj slovarja razumljivost. Slednji eSSKJ sledi z odpravo krajšav, značilnih za tiskane slovarje, naravnanostjo k eksplicitnemu navajanju podatkov, dodana so pojasnila v zaslonskih namigih, uvedeno je slovarsko metabesedilo za označevanje razdelkov idr. Novosti v interpretaciji slovarskih vsebin lahko spremljamo tudi v šolski izdaji eSSKJ na portalu Franček, kjer je še več pomagal in usmeritev, kot so npr. eksplicitna poimenovanja mikrostrukturnih elementov (npr. razlaga, zgled, različica), kratke razlage slovarskih oznak in slovničnih kategorij v zaslonskih namigih, hitre povezave na opise v slovnici, preimenovanje težje razumljivih terminov in oznak (npr. *kolokacije* v *tipične zveze*, oznaka *tudi*, ki uvaja neprednostno dvojnico, v *manj običajno*). Tako je šolajočemu se uporabniku omogočeno lažje razumevanje slovarskih vsebin, hkrati pa se seznanja s slovarsko strukturo nasploh in se uvaja v delo z različnimi slovarji.

Ključne besede: spletni rastoči slovar, slovenščina, prikaz jezikovnih podatkov, slovarski uporabnik

1. Uvod

Tretja izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ) je temeljni splošni razlagalni informativno-normativni slovar, ki od leta 2016 nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Nastaja na sodobnem pisnem jezikovnem gradivu, zlasti korpusu Gigafida, upošteva pa se tudi stanje v drugih korpusih, npr. Gigafida 2.0, slWac, KAS, in virih. Sledi smernicam, predstavljenim v *Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (*Koncept*; Gliha Komac idr. 2015),[1] ki se jih glede na spoznanja sodobnih teorij in izkušnje pri delu z gradivom smiselno dopolnjuje. Je spletni rastoči slovar, ki se letno nadgrajuje na inštitutskem slovarskem portalu *Fran*. Z manjšim časovnim zamikom izhaja tudi e-knjiga prirastka, ki omogoča vpogled v proces nastajanja oz. rast slovarja ter spremljanje sprememb in novosti. Od septembra 2021 je na šolskem portalu *Franček*[2] dostopna šolska izdaja, prilagojena za uporabo v zadnjem triletju osnovnih šol in srednjih šolah.

2. Vsebina slovarja

eSSKJ opisuje jezikovno stanje in pojmovni svet sodobnega slovenskega knjižnega jezika, kot ju izkazuje jezikovna raba, potrjena predvsem v pisnih besedilih. Kot splošni razlagalni slovar je namenjen širokemu krogu slovarskih

[1] < https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf >
[2] < https://www.franček.si/>

uporabnikov, t. i. splošnim in specializiranim jezikovnim uporabnikom (Gliha Komac 2018: 7–13), ki slovar uporabljajo pri tvorjenju besedil, njihovem sprejemanju, z raziskovalnimi nameni idr. Pri rabi slovarja je uporabnikom na voljo spremno besedilo *Kako brati slovar*,[3] ki prinaša kratek opis strukture slovarja in vodila za interpretacijo slovarskih podatkov. Slovarsko celoto zaokrožata *Predgovor* in *Kolofon* s povezavo do repozitorija Clarin.si,[4] kjer sta dostopni slovarski bazi eSSKJ in e-naslov za stik med slovarskimi uporabniki in redaktorji.

eSSKJ poleg semantičnih, formalnih (zapis, izgovor) in slovničnih lastnosti (tradicionalno navedenih v zaglavju, npr. besednovrstna umestitev) ter stilističnih in pragmatičnih posebnosti eno- in večbesedne leksike vsebuje še tipične kolokacije, razvrščene po skladenjskih vzorcih, celotne oblikoslovne paradigme, ki so jakostno in tonemsko naglašene, frazeološke enote in njihove variante, etimološke osvetlitve, po potrebi pa tudi normativna pojasnila in besedotvorne podatke.

3. Organizacija in prikaz slovarskih podatkov

eSSKJ izhaja iz tradicije tiskanih predhodnikov, *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991; SSKJ) in druge, dopolnjene in deloma prenovljene izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ^2),[5] ki sta pomembno vplivala na navade in pričakovanja slovarskih uporabnikov. Ti so na podlagi izkušenj oblikovali določene prakse in strategije slovarskih rab oz. poizvedb, ki v najboljšem primeru pripeljejo do razrešitve jezikovne dileme.

SSKJ in SSKJ^2 sta kot tiskana slovarja digitalno različico dobila s prenosom vsebine na splet, zaradi česar uporabnik do njunih vsebin dostopa lažje (na voljo mora imeti le internetno povezavo in ustrezno napravo) in hitreje (z zapisom besede v iskalnik). Pri iskanju po obeh slovarjih je omogočeno napredno iskanje, kot povezave so v spletni različici SSKJ^2 urejene vodilke, kazalke ter protipomenke in nekatere sopomenke, ki vodijo do ustreznih

[3] <https://fran.si/201/esskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/eSSKJ_Kako_brati_slovar.pdf >

[4] < https://www.clarin.si/repository/xmlui/>

[5] SSKJ je na spletu dostopen od leta 2000, najprej na portalu *Slovarske in besedilne zbirke*, od 2014 pa na portalu Fran. SSKJ^2 je v tiskani in spletni izdaji izšel leta 2014.

sestavkov.[6] Izboljšala sta se torej dostop do podatkov in deloma navigacija, skoraj nespremenjen pa je ostal prikaz podatkov.

Pri prenosu tiskanih slovarjev v digitalno obliko ter ustvarjanju in oblikovanju izhodiščno digitalnih slovarjev je ob zavedanju prednosti, ki jih ponuja digitalni medij, naraslo zanimanje za slovarskega uporabnika, njegove potrebe oz. načine slovarske uporabe (Lew in de Schryver 2014; Müller-Spitzer 2014; Tarp 2014; Dziemianko 2015; Bergenholtz in Johnsen 2017). Raziskav o uporabniških potrebah in praksah pri uporabi (spletnih) slovarjev, jezikovnih zbirk in portalov za slovenski jezik ni prav veliko (npr. Rozman 2004, 2010; Gliha Komac 2017), pogosto so osredotočene na dvo- ali tujejezične slovarje (npr. Vrbinc 2005, 2020; Farina idr. 2019), prinašajo pa smernice za nadaljnje raziskave (npr. Vrbinc 2005, 2020; Arhar Holdt 2018; Arhar Holdt idr. 2016) ter vrsto poudarkov – zlasti spoznanja o zapletenosti slovarjev, organizaciji podatkov v njih in preferencah v zvezi z ilustrativnim gradivom –, ki jih je pri oblikovanju slovarjev smiselno upoštevati.

Kot opišejo Klemenc idr. (2015), pri nastajanju sodobnih digitalnih slovarjev predpostavljamo njihovo večnivojskost in govorimo o podatkovnem, predstavitvenem in aplikacijskem nivoju slovarja. Podatkovni nivo predstavljajo metajezikovni in jezikovni podatki, kot so zajeti v slovarski bazi, predstavitveni nivo pa njihov prikaz za uporabnika, najpogosteje v obliki slovarskega sestavka, bodisi na spletu bodisi v (e-)knjigi. Med podatkovnim in predstavitvenim nivojem je aplikacijski nivo, ki deluje kot pretvornik uporabniških poizvedb in podatkov v obliko, ki jo potrebuje bodisi podatkovni bodisi predstavitveni nivo (Klemenc idr. 2015: 15–16). Večnivojskost z vidika koncepta prostora, ki je bil v dobi tiskanih slovarjev poudarjen zaradi potrebe po varčevanju z njim, obravnava tudi Lew (2011), ki razlikuje med shranjevalnim prostorom (ang. *storage place*) in predstavitvenim prostorom (ang. *presentation space*). Glavna razlika med shranjevalnim prostorom v tiskanih in digitalnih slovarjih je njegova relativna neomejenost pri digitalnih slovarjih, pri katerih je manj omejen tudi predstavitveni prostor, saj ni več statičen. Lew (2011: 4) navaja še percepcijski prostor (ang. *perceptual space*), ki povezuje slovar z uporabnikom, saj se nanaša na uporabnikovo zmožnost sprejemanja in obdelovanja slovarskih podatkov. Večnivojskost slovarja kaže na interdisciplinarnost leksikografskega procesa, pri katerem sta poleg vsebine ključna tudi tehnološka izvedba in prikaz slovarskih vsebin, kar v ospredje postavlja slovarskega uporabnika, njegove prakse in potrebe.

[6] Več o okoliščinah nastanka SSKJ^2 in vsebinskih spremembah ter novostih gl. Perdih in Snoj 2015.

3. 1. Slovarska baza in leksikografska orodja

Kot je zapisano v *Konceptu* (Gliha Komac idr. 2015), je slovarska baza za eSSKJ v tehničnem smislu sestavljena iz več podatkovnih baz, zasnovana in strukturirana pa tako, da je uporabna za jezikoslovne in jezikovnotehnološke namene ter računalniško obdelavo. Jedrna dela sta t. i. lematska baza, ki vsebuje podatke o izrazni podobi slovarskih iztočnic (zapis, izgovor, pregibanje idr.), in baza s pomenskimi, skladenjskimi, besedotvornimi stilističnimi idr. slovarskimi podatki. Slovarska baza zajema več podatkov, kot jih je prikazanih; tako v slovarskem sestavku eSSKJ na *Franu* npr. niso prikazani manj frekventne frazeološke variante, delni sinonimi, dodatna redaktorjeva opažanja, področje idr. Označenost podatkov v slovarskih bazah omogoča različne načine prikaza slovarske vsebine glede na različne uporabniške potrebe, kar smo izkoristili v šolski izdaji eSSKJ na portalu *Franček* (več v poglavju 3. 3.).

Za urejanje slovarske baze eSSKJ se uporablja orodje iLEX (gl. Erlandsen 2010), za analizo gradiva pa SketchEngine,[7] v katerem so generirane skice iz korpusa Gigafida. V dodatno pomoč pri interpretaciji gradiva so še korpusi Gigafida 2.0, metaFida, slWac, KAS idr. Slovaropisna orodja, ki so redaktorjem trenutno na voljo, glede na refleksijo leksikografskega dela (Vrbinc, Farina, in Vrbinc 2021) zahtevam / potrebam redakcijskega dela ne ustrezajo povsem. Zlasti za potrebe zvrstne in stilne analize rabe bi potrebovali zvrstno in stilno uravnotežen korpus (Gliha Komac, Divjak Race 2022) ter generirane skice iz sodobnejših korpusov.

3.2. Vpetost slovarja v portalsko zasnovo in prikaz slovarskih podatkov

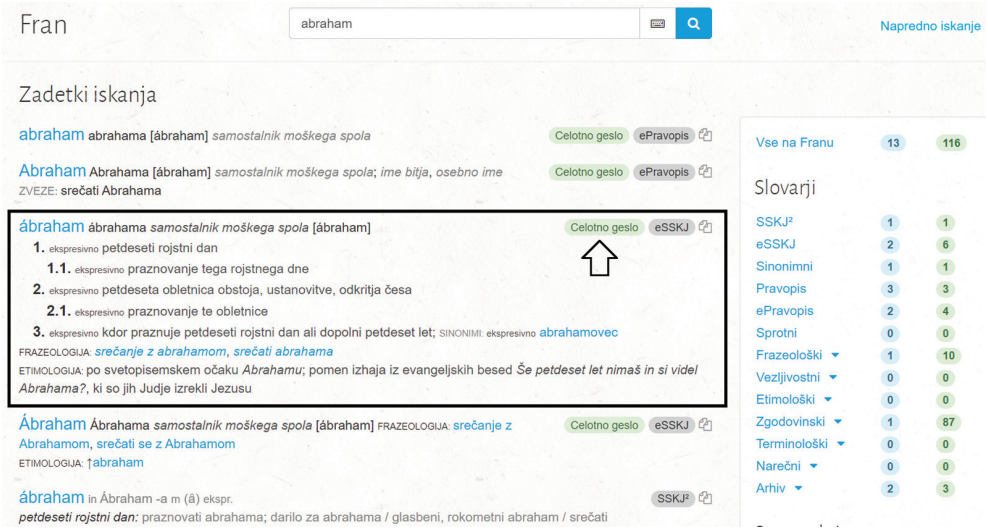
eSSKJ je izhodiščno zasnovan za rabo v spletnem okolju, in sicer na portalu *Fran*,[8] na katerem so dostopni slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, trenutno 11 splošnih slovarjev (slovarji knjižnega jezika, pravopisna slovarja, *Sinonimni slovar slovenskega jezika* idr.), 2 etimološka slovarja, 6 zgodovinskih, 16 terminoloških in 5 narečnih slovarjev ter *Slovenski lingvistični atlas*, Jezikovna in Terminološka svetovalnica, razne (gradivske) zbirke, npr. *Slovenske slovnice in pravopisi*, inštitutske monografije, *Pleteršnikova zbirka zemljepisnih imen* ipd., korpusi, npr. *Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, ter drugo, npr. *Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*.

[7] <https://www.sketchengine.eu/>
[8] <www.fran.si>

eSSKJ je slovarsko celovita, zaokrožena enota, hkrati pa del portala, kar pomeni, da imajo uporabniki ob uporabi tega slovarja hkrati na voljo podatke iz drugih slovarjev na portalu. Uporabnik tako enostavno in hitro dobi informacije o besedi z različnih vidikov, mogoča pa je primerjava med slovarji. Glede na trenutno zasnovo portala, ki združuje vsebinsko raznovrstne slovarje, je pomembno, da se uporabniki zavedajo razlik med slovarji, sicer lahko pride do neustreznih interpretacij.

Do slovarskih vsebin eSSKJ uporabnik dostopa bodisi preko osnovnega iskanja na portalu bodisi s pomočjo naprednega iskanja, ki omogoča iskanje zelo specifičnih vsebin. Druga možnost je posebej dobrodošla za specializirane uporabnike, npr. prevajalce, jezikoslovce, literate, učitelje ipd., ki se z jezikom profesionalno ukvarjajo.

Portal prinaša slovarske vsebine na dveh ravneh, in sicer na ravni zadetkov iskanja in ravni celotnega gesla. Po vnosu iskane besede v iskalnik rezultat iskanja tvorijo zadetki iz vseh slovarjev, ki obravnavano besedo opisujejo. Npr. če vpišemo besedo *abraham*, nam portal ponudi 13 zadetkov, in sicer iz eSSKJ, *ePravopisa*, *Sinonimnega slovarja slovenskega jezika*, *Slovarja slovenskih frazemov*, *Slovarja stare knjižne prekmurščine* idr., ne pa iz terminoloških slovarjev, saj beseda v njih ne nastopa kot iztočnica. Iz vsakega slovarja so na seznamu zadetkov prikazani le nekateri podatki (npr. iztočnica z najosnovnejšimi podatki oz. podatki, ki so v določenem slovarju osrednji). Celoten slovarski sestavek se odpre s klikom na gumb »Celotno geslo«.

Slika 1: Zadetki iskanja za besedo abraham *na portalu Fran s poudarjenimi podatki iz eSSKJ*

Na ravni seznama zadetkov so iz eSSKJ prikazane osnovne formalne lastnosti besede, pomenska členitev, besedne zveze in frazeološke enote, v katerih beseda nastopa, ter etimološka osvetlitev. Na ravni celotnega gesla oz. slovarskega sestavka je podatkov več, saj prinaša celosten opis rabe posamezne besede in njenih stalnih besednih zvez v slovenskem knjižnem jeziku z avtentičnimi zgledi rabe, skladenjski vzorci, kolokacijami, besedotvornimi, oblikoslovnimi, stilnimi podatki, normativnimi opažanji ipd.

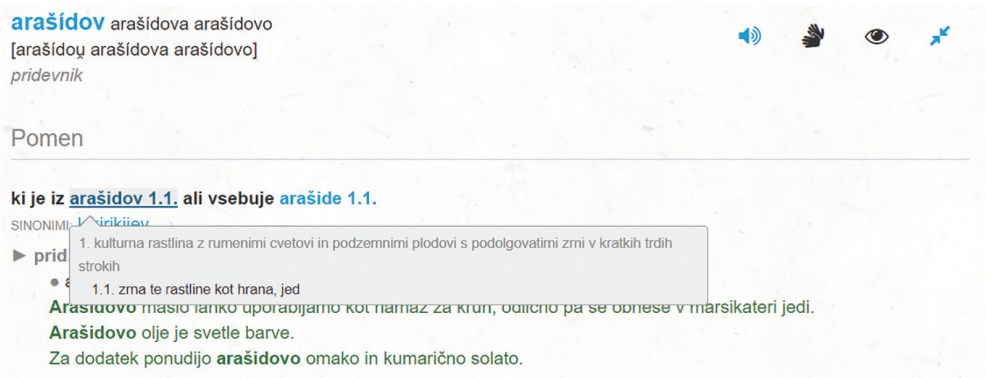
3.2.1. *Slovarski sestavek* eSSKJ

Slovarski sestavki so na portalu organizirani in prikazani tako, da bi bili čim bolj uporabni in razumljivi ciljnemu uporabniku (Gliha Komac idr. 2015). Zaradi možnosti, ki jih ponuja digitalni medij, slovar do določene mere nadgrajuje klasičen način prikazovanja slovarskih podatkov in dostopa do njih. Pri procesu slovarske vizualizacije[9] je prisoten razmislek o razmerju med tradicionalnim prikazom, tj. prikazom slovarskega sestavka, kakršen se pojavlja v tiskanih slovarjih, in sodobnim prikazom, ki se opira na možnosti, ki jih ponuja digitalni medij, ter o značilnostih in pričakovanjih spletnega uporabnika.

Pri eSSKJ so izrabljene lastnosti obeh načinov. Dobršen del slovarskih uporabnikov je še vedno vajen tradicionalne postavitve slovarskega sestavka, zato je pri eSSKJ ohranjena tipična slovarska struktura, ki se začne z onaglašeno iztočnico z zaglavjem, nadaljuje s pomenskim delom itd. K razumevanju in branju take strukture sestavka se učence in dijake navaja tudi pri rednem šolskem pouku. Hkrati pa so izrabljene možnosti digitalnega medija, npr. bogatenje vsebine z avdio-vizualnimi elementi, povezovanje z drugimi slovarji in prehajanje med posameznimi razdelki sestavka s pomočjo izbirnega menija. Slovarske vsebine so tako uporabnikom na voljo tudi preko slušnega prenosnika, saj sta ob zaglavju dodani ikoni za aktivacijo zvočnega posnetka izgovora osnovne in prve stranske oblike iztočnice ter sintetiziranega branja celotnega slovarskega sestavka (zaenkrat poskusno pri iztočnici *kruhovec*). Dodana je povezava do *Slovarja slovenskega znakovnega jezika*, v katerem si uporabnik lahko ogleda video s kretanjem besede, ki jo poišče v slovarju.

[9] Kot slovarsko vizualizacijo razumemo odločitve v zvezi s prenosom podatkov do slovarskega uporabnika s prikazom slovarskih vsebin na spletu, ki zajemajo izbiro načina prikaza podatkov (torej v besedilni / grafični obliki, v obliki interaktivnih shem, pojmovnikov ipd.), osnovne postavitve slovarja, strukturo slovarskega sestavka (mikrostruktura), stopnjo eksplicitnosti / implicitnosti informacij ter možnosti uporabnikovega dostopa do podatkov, načina iskanja in navigiranja po slovarju.

Opisovanje razlik med tiskanimi in digitalnimi slovarji (Dziemianko 2010; Lew 2011, 2013; Lew in de Schryver 2014) je izpostavilo nekaj slabosti tiskanih slovarjev, ki se prenašajo na splet. Oppentocht in Schutz (2004: 215) mdr. navajata šifriran način posredovanja informacij, navzkrižno sklicevanje in strukturiranje sestavka, osredinjenega na iztočnico. Slednje eSSKJ ohranja, ukinjena pa so kazalčna gesla, saj so tudi neprednostne dvojnice (torej tiste, ki so v knjižnem jeziku manj ustrezne) opisane z lastnim slovarskim sestavkom in ne samo z usmeritvijo na opis prednostne dvojnice (uporabnika se na ravni zaglavja še vedno usmerja k ustreznejši dvojnici, npr. *barrique* glej *barík*). V eSSKJ so sklici (kot povezave do drugih sestavkov znotraj slovarja) ohranjeni pri pridevnikih, ki se v razlagi sklicujejo na samostalniško iztočnico, npr. *arašidov* 'ki je iz arašidov ali vsebuje arašide'. Če se uporabnik z miško premakne na moder sklic (gl. podčrtano na sliki 2), se mu v zaslonskem namigu izpiše tisti pomen samostalnika, na katerega se sklicuje razlaga pri pridevniku (v našem primeru gre za pomen 'zrna te rastline kot hrana, jed'). Klik na sklic uporabnika popelje v slovarski sestavek *arašid*. Na tak način se ohranjajo kratke razlage pridevnikov, ali to vpliva na razumljivost razlag, pa bo treba še preveriti.

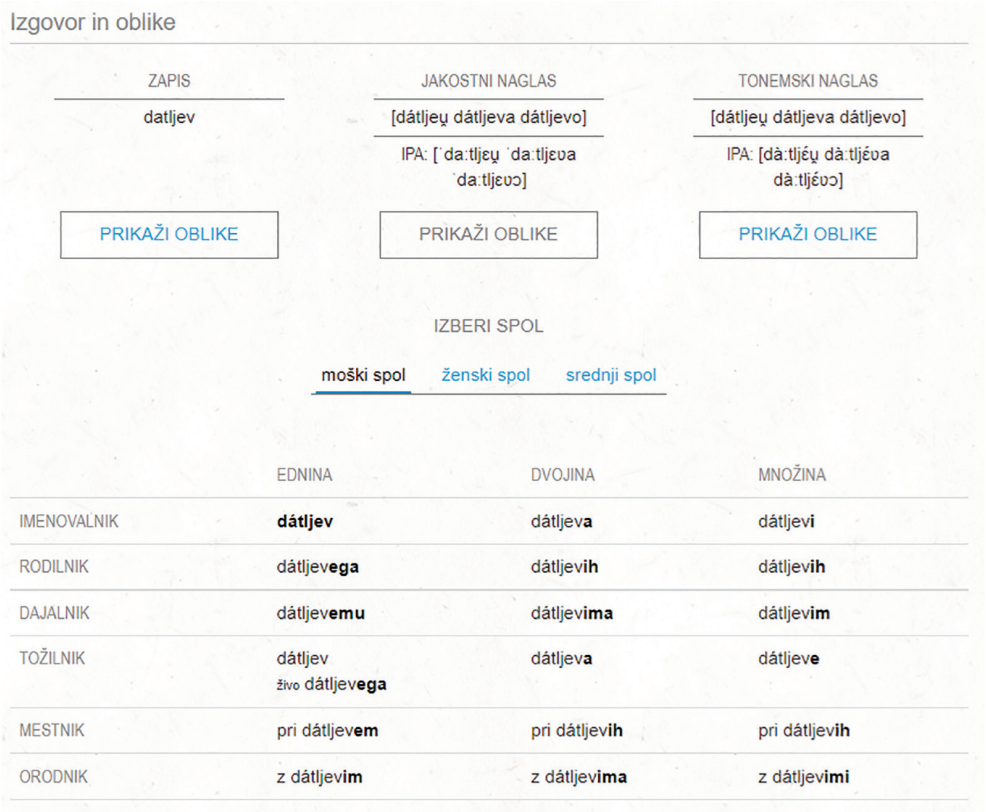
Slika 2: Slovarski sestavek besede arašidov *v eSSKJ*

Da bi bila slovarska vsebina bolj razumljiva in eksplicitna, eSSKJ glede na klasičen prikaz odpravlja določene krajšave, npr. pri kvalifikatorjih (ekspr. > ekspresivno, knj. pog. > knjižno pogovorno) in slovničnih oznakah (m. > samostalnik moškega spola), usmerjen je v eksplicitno navajanje podatkov, dodana so pojasnila v zaslonskih namigih (npr. Izgovor, samostalniška beseda + samostalniška beseda v rodilniku, Stavčni zgled), poimenovani razdelki (npr. Frazeologija – namesto ●, ki v SSKJ$^{(2)}$ uvaja frazeološko gnezdo), različni

tipi podatkov so členjeni v samostojne vrstice idr. Tako naj bi vsebine približali tudi tistim, ki so s slovarskimi principi in konvenciji seznanjeni v manjši meri.

Ker eSSKJ prinaša širok nabor jezikovnih podatkov, se pri prikazu celotnega gesla, zlasti pri leksemih z več pomeni in stalnimi zvezami ter pri prikazu pregibnostno-naglasnih vzorcev odpira vprašanje podatkovne preobremenjenosti.[10] Zaradi želje po prikazu čim več podatkov se namreč lahko zgodi, da slovarski sestavek postane nepregleden. Fuertes-Olivera in Tarp (2014: 64) med smernicami za sodobne slovarje opozarjata, da mora slovarski sestavek vsebovati najmanjšo količino podatkov, tj. točno toliko podatkov, kolikor jih uporabnik potrebuje v okviru poizvedbe. To težavo za pomenski razdelek in opis stalnih besednih zvez in frazeoloških enot deloma razrešuje možnost t. i. skrčenega pogleda, ki zmanjša količino ponazarjalnega gradiva, število hkrati prikazanih pregibnostno-naglasnih paradigem pa je zmanjšano tako, da je izbira, katera paradigma se prikaže, prepuščena uporabniku. Ta na prvi ravni izbira med neonaglašeno, jakostno naglašeno ali tonemsko naglašeno pregibnostno paradigmo, na drugi ravni pa so izbire odvisne od posamezne besedne vrste (pri pridevnikih izbira paradigme glede na slovnični spol; pri glagolu lahko pri deležniku izbira prikaz deležnika na *-l* ali na *-č* ipd.). Na primeru pridevnika *datljev* je npr. na tak način število prikazanih tabel zmanjšano z devet na eno, kar izboljša preglednost sestavka.

[10] Na pojav podatkovne preobremenjenosti (ang. *information overload*) pri digitalnih slovarjih opozori Tarp (2014), ki kot eno od možnih rešitev predlaga prilagojen prikaz za različne uporabnike, kar smo uresničili s šolsko izdajo eSSKJ na portalu Franček.

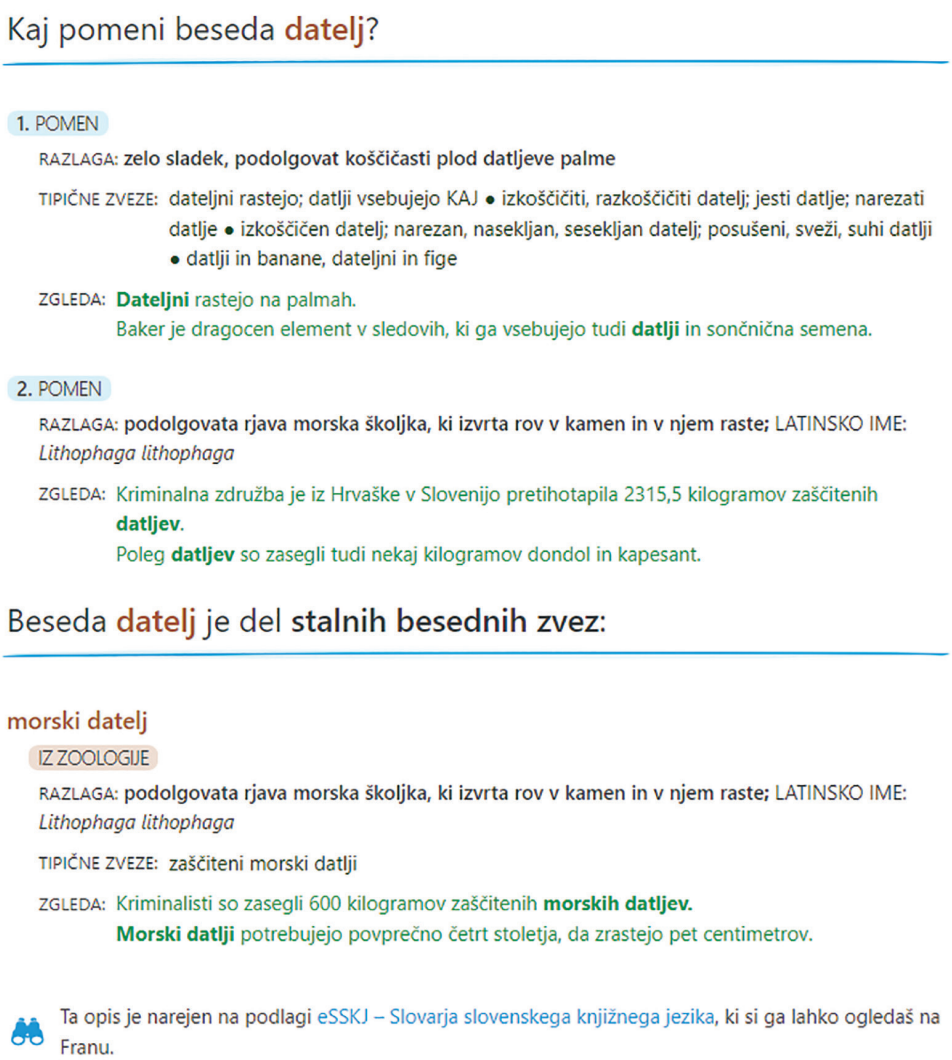
Slika 3: Razdelek Izgovor in oblike pri pridevniku datljev

3.3. Prilagojen prikaz slovarskih podatkov za šolsko rabo

Šolska izdaja eSSKJ je na voljo na portalu Franček, tj. na interaktivnem šolskem slovarsko-slovničnem portalu za slovenščino, ki je namenjen učencem treh starostnih skupin (1.–5. in 6.–9. razred osnovne šole ter srednja šola).[11] Podatki iz eSSKJ so vključeni v različne razdelke na portalu, in sicer v pomenski, frazeološki razdelek in razdelek z oblikami, namenjeni pa so učencem 6.–9. razreda in srednješolcem. Pri prilagajanju prikaza slovarskih podatkov različnim starostnim skupinam so bile upoštevane otrokove zmožnosti in potrebe v skladu z učnim načrtom (Perdih idr. 2021).

[11] Portal Franček <www.franček.si> je zasnovan drugače kot Fran <www.fran.si>, saj podatkov ne prikazuje glede na posamezne slovarje, temveč v različnih tematskih razdelkih (pomen, sopomenke, pregibanje, izgovor, frazemi, narečja, izvor in zgodovina), v katerih so lahko prikazani podatki iz različnih virov (Perdih idr. 2021).

Deli slovarskega sestavka so jasno označeni. Pomene uvajajo modri oblački z napisi *1. pomen*, *1. podpomen* za prvo starostno skupino oz. **številke** za srednješolce. Različni tipi podatkov so členjeni v samostojne vrstice, kar poleg pomenskih oblačkov in podatkov v obliki visečih odstavkov olajša orientacijo po sestavku. Različne tipografske možnosti (ležeči tisk za latinska imena, krepki tisk izpostavitev iztočnice v zgledih ipd.) in barve so uporabljene za poudarjanje osrednje informacije. Struktura sestavka je manj zgoščena, sicer pa sledi uveljavljeni formi slovarskega sestavka.

Slika 4: Beseda datelj *v pomenskem razdelku za učence 6.–9. razreda na portalu Franček*

Prikaz podatkov upošteva, da imajo uporabniki 6.–9. razreda in srednješolci različni stopnji jezikovnega in metajezikovnega znanja ter različne vsebinske potrebe, zato se tudi prikaz za ti dve skupini uporabnikov razlikuje. Prikaz za učence 6–9. razreda ima dele slovarskega sestavka eksplicitno poimenovane (razlaga, tipične zveze, zgledi ipd.), v oblikoslovnem razdelku so v pomoč risane ikone za slovnične kategorije in omejitve (npr. edninski samostalnik je označen s sličico prečrtanih kock, na katerih so dve in tri pike) ter vprašalnice za sklone v zaslonskih namigih. V primerjavi z eSSKJ na Franu je na Frančku vsebina omejena, manjše je število kolokacij, terminoloških in frazeoloških zvez ter njihovih variant. Prikaz za srednješolce predpostavlja, da so uporabniki seznanjeni s slovarsko strukturo, zato so s prikaza umaknjena poimenovanja razdelkov (ta so sicer še vidna v zaslonskih namigih) in pomagala v obliki ikon. Obseg stalnih besednih zvez je večji, prav tako frazeoloških variant.

Za obe stopnji so v prikazu v zaslonskih namigih kratke razlage slovarskih oznak, kvalifikatorjev in slovničnih kategorij ter hitre povezave na obširnejše opise v slovnici.[12] Preimenovani so bili tudi težje razumljivi termini in oznake (npr. *kolokacije* so preimenovane v *tipične zveze*, oznaka *tudi*, ki uvaja neprednostno dvojnico, je preimenovana v *manj običajno*). Tako so ne samo povečane možnosti šolskega uporabnika za razumevanje slovarskih vsebin, do katerih dostopa na *Frančku*, temveč se bodoči uporabniki eSSKJ s seznanjanjem s slovarsko strukturo hkrati uvajajo v delo z različnimi slovarji.

4. Zaključek

eSSKJ se kot temeljni splošni razlagalni slovar uvršča med tiste jezikovne priročnike, po katerih uporabniki slovenskega jezika najpogosteje posegajo pri reševanju jezikovnih vprašanj in težav ter so med najbolj ključnimi viri za razvoj jezika (Gliha Komac 2017: 77−78). Ker prinaša širok nabor raznovrstnih jezikovnih informacij (semantične, fonetične, besedotvorne, oblikoslovne ipd.), služi različnim uporabniškim potrebam in različnim skupinam uporabnikov, ki imajo glede slovarskega orodja različna pričakovanja in preference. Pomemben izziv prihodnosti, ki bo eSSKJ naredil bolj uporaben in ga bolj približal različnim skupinam uporabnikov, je zlasti spremljanje

[12] Za več o prikazu in povezovanju slovničnih podatkov na šolskem jezikovnem portalu Franček gl. Ledinek, Ahačič, Petric Žižić 2022: 152−179.

slovarskih potreb in raziskovanje praks slovarskih uporabnikov ter udejanjanje njihovih pričakovanj in potreb v slovaropisni praksi.

Literatura

Arhar Holdt, Špela (2018), "Odnos jezikovnih uporabnikov do splošnih enojezičnih slovarjev. Slovenski vidik", *Slovenščina 2.0: empirical, applied and interdisciplinary research* 6/1, 1–36, doi: 10.4312/slo2.0.2018.1.1-36.

Arhar Holdt, Špela, Jaka Čibej, Ana Zwitter Vitez, Polona Gantar, Vojko Gorjanc (2016), "Identifying Dictionary Needs of Language Users by Analysing User-Generated Content in Digital Media", u: *The European Dictionary portal: challenges and chances of facing heterogeneity / COST ENeL WG4 meeting Barcelona, Spain, 31 March - 1 April 2016*, 1–6, Barcelona

Bergenholtz, Henning, Mia Johnsen (2017), "Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries", *HERMES – Journal of Language and Communication in Business* 18, 117–142, doi: 10.7146/hjlcb.v18i34.25802.

Dziemianko, Anna (2015), "Colours in Online Dictionaries. A Case of Functional Labels", *International Journal of Lexicography* 28, 27–61, doi: 10.1093/ijl/ecu028.

Erlandsen, Jens (2010), "iLEX, a general system for traditional dictionaries on paper and adaptive electronic lexical resources", u: A. Dykstra, T. Schoonheim, ur., *Proceedings of the XIV EURALEX International Congress. 6–10 July 2010*, 306, Fryske Akademy – Afûk, Leeuwarden / Ljouwert

Farina, Donna M. T. Cr., Marjeta Vrbinc, Alenka Vrbinc (2019), "The User is King. Advice to Lexicographers of Learner's Dictionaries", u: M. Gürlek, A. N. Çiçekler, Y. Taşdemir, ur., *Proceedings of the 13th International Conference of the Asian Association for Lexicography*, 240–248, Asos, Istanbul

Gliha Komac, Nataša, Nataša Jakop, Janoš Ježovnik, Simona Klemenčič, Domen Krvina, Nina Ledinek, Tanja Mirtič, Andrej Perdih, Špela Petric, Marko Snoj, Andreja Žele (2015), *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*, Založba ZRC, Ljubljana

Gliha Komac, Nataša, ur. (2017), *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov*. *Raziskovalno poročilo*, ZRC SAZU idr., Ljubljana

Gliha Komac, Nataša (2018), "Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov", *Slavia Centralis* 11/2, 7–15.

Gliha Komac, Nataša, Duša Race (2022), "Tipologija slovarskih oznak za tretjo izdajo Slovarja slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ)", *Slavistična revija*

Klemenc, Bojan, Marko Robnik-Šikonja, Luka Fürst, Ciril Bohak, Simon Krek (2015), "Tehnološka izvedba sodobnega digitalnega slovarja", u: V. Gorjanc, P. Gantar, I. Kosem, S. Krek, ur., *Slovar sodobne slovenščine: Problemi in rešitve*, 52–63, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana

Ledinek, Nina, Kozma Ahačič, Špela Petric Žižić (2022), "Presenting and linking grammatical data on the Franček educational language portal", *Slovenski jezik* / *Slovene Linguistic Studies* 14, 152–179.

Lew, Robert (2011), "Space restrictions in paper and electronic dictionaries and their implications for the design of production dictionaries", *Issues in Modern Lexicography*

Lew, Robert, Gilles-Maurice de Schryver (2014), "Dictionary Users in the Digital Revolution", *International Journal of Lexicography* 27/4, 341–359, doi: 10.1093/ijl/ecu011.

Müller-Spitzer, Carolin, ur. (2014), *Using Online Dictionaries*, De Gruyter

Oppentocht, Lineke, Rik Schutz (2003), "Developments in electronic dictionary design", u: P. van Sterkenburg, ur., *A Practical Guide to Lexicography*, 215–227, Institute for Dutch Lexicology, Leiden

Pastor, Veronica, Amparo Alcina (2010), "Search Techniques in Electronic Dictionaries: A Classification for Translators", *International Journal of Lexicography* 23/3, 307–354, doi: 10.1093/ijl/ecq015.

Perdih, Andrej, Kozma Ahačič, Janoš Ježovnik, Duša Race (2021), "Building an Educational Language Portal Using Existing Dictionary Data", *Journal of Linguistics / Jazykovedný Casopis* 72/2, 568–78, doi: 10.2478/jazcas-2021-0052.

Perdih, Andrej, Marko Snoj (2015), "SSKJ2", *Slavia Centralis* 1, 5–15.

Rozman, Tadeja (2004), "Upoštevanje ciljnih uporabnikov pri izdelavi enojezičnega slovarja za tujce", *Jezik in slovstvo* 49/3–4, 63–75.

Rozman, Tadeja (2010), *Vloga enojezičnega razlagalnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti*, doktorska disertacija, Ljubljana

Tarp, Sven (2014), "Detecting user needs for new online dictionary projects. Business as usual, user research or …?", u: C. Tiberius in C. Müller-Spitzer, ur., *Research into dictionary use: Wörterbuchbenutzungsforschung. 5. Arbeitsbericht des wissenschaftlichen Netzwerks* "*Internetlexikografie*", 16–26, Institut für Deutsche Sprache, Mannheim, OPAL – Online publizierte Arbeiten zur Linguistik

Vrbinc, Marjeta (2005), "An Empirical Study of Dictionary Use. The Case of Slovenia", *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries* 2/97, 97–106, doi: 10.4312/elope.2.1-2.

Vrbinc, Marjeta, Alenka Vrbinc (2020), "User Guides in Monolingual Slovenian Dictionaries. Users' perspective", *Lexicography* 7, 123–134, doi: https://doi.org/10.1007/s40607-020-00067-w.

Vrbinc, Alenka, Donna M. T. Cr Farina, Marjeta Vrbinc (2021), "The Yin and Yang of Dictionary Making. Slovenian Lexicographers Reflect", *Lexikos* 31, 159–76, doi: 10.5788/31-1-1634.

THE eSSKJ GROWING WEB DICTIONARY OF THE SLOVENIAN STANDARD LANGUAGE – ORGANISATION AND DISPLAY OF LINGUISTIC DATA

Abstract

This article presents the third edition of the *Dictionary of the Slovenian Standard Language* (*eSSKJ*), i.e. a growing dictionary of the contemporary Slovenian standard language that is produced at the ZRC SAZU, Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language since 2016. The dictionary is updated yearly on *Fran*, the institute's dictionary portal. Since September 2021,

an adapted school edition of the dictionary has been available on the *Franček* portal for primary- and secondary-school students.

eSSKJ provides semantic information, basic formal and grammatical properties, e.g. orthographic properties, pronunciation and part-of-speech classification. In addition, it also includes information on pragmatic peculiarities of single- and multi-word lexis, typical collocations grouped according to syntactic patterns, full inflectional paradigms (complete with information on dynamic and pitch accents), phraseological units and their variants, etymological highlights and, where relevant, normative explanations and information on word formation. The tagging of data in the dictionary database enables different ways of displaying dictionary content for different users and user needs.

Due to the possibilities offered by the web medium, *eSSKJ* exceeds the classical mode of displaying and accessing linguistic information and provides links to external resources, such as the *Dictionary of the Slovenian Sign Language* (*Slovar slovenskega znakovnega jezika*). Each dictionary entry is also equipped with an audio recording of the pronunciation of the headword and its secondary form.

The content is displayed on two levels, which are dictated by the portal design. The first level is the list of search results provided to the user when they enter the desired word in the search box. Here, the *eSSKJ* search results include the basic information on the searched word (e.g. formal properties of the word, breakdown of meanings, set phrases and phraseological units), which, alongside information from other dictionaries (orthographic, historical, dialectal, etc.) provides the user with a comprehensive view of the word from different perspectives. The second level is the display of the entire dictionary entry, which the user gets by selecting the desired dictionary in the list of search results. In the case of *eSSKJ*, this provides a comprehensive description of the usage of the given word in contemporary Slovenian standard language.

Besides usefulness, the dictionary aims for understandability. The latter is pursued through dispensing with abbreviations, which are characteristic of printed dictionaries, a tendency towards explicitly listing information, the addition of explanations in tooltips, the introduction of dictionary metatext to label sections, etc.

New solutions in the interpretation of dictionary content can also be found in the school edition of eSSKJ on the Franček portal, which includes more helping hints, explicitly named microstructural elements (e.g. explanation, example, variant), brief explanations of dictionary labels and grammatical categories in tooltips, quick links to appropriate chapters in the school grammar, renamed terms and labels that are harder to understand (e.g. *collocations* to *typical phrases*, the label *also* to *less usual* in the context of doublets etc.). Students can thus understand the dictionary content more easily but also familiarise themselves with the dictionary structure in general and with the use of different dictionaries.

Key words: growing web dictionary, Slovenian, display of linguistic information, dictionary user

DOI: 10.5644/PI2022.206.04

NAZIVI ZA DAŽDEVNJAKA U BOSNI I HERCEGOVINI: LINGVOGEOGRAFSKI PRISTUP

Senahid Halilović
Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Franje Račkog 1
71 000 Sarajevo
senahid.halilovic@ff.unsa.ba

Apstrakt

Tokom XX stoljeća dijalektolozi su obratili posebnu pažnju na nazive za daždevnjaka (*Salamandra maculosa Laur*.) na području srednjojužnoslavenskog jezika. Dalibor Brozović u radu iz 1962. godine donosi sto dvadeset naziva, od kojih je četrdeset poznato samo u Bosni i Hercegovini. U ovom radu nastavljamo odatle i ukazujemo na to da u bosanskohercegovačkim govorima postoji znatno veće bogatstvo naziva za daždevnjaka negoli je dosad bilo poznato: u glosaru navodimo čak devedeset šest naziva, ne računajući fonetske i akcenatske varijante. Pored novih naziva i oblika donosimo i nove podatke o rasprostiranju već poznatih naziva. Raznolikost naziva za daždevnjaka, uzrokovana i unutarlingvističkim i vanlingvističkim momentima, ogleda se i u osnovama i nastavcima. Analiza pokazuje da su nazivi tvoreni i tako što na iste osnove dolaze različiti nastavci (*kišavac*, *kišńak*, *kišo*) i tako što na različite osnove dolaze isti nastavci (*burńak*, *kišńak*, *vodńak*). Lingvogeografskom obradom dijela sakupljene građe utvrdili smo areale osnova i naziva koji su vrlo prošireni u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: areal, Bosna i Hercegovina, daždevnjak, dijalekatska leksika, dijalektologija, lingvogeografija, upitnik

1. Proteklo je šezdeset godina otkako je objavljen rad Dalibora Brozovića o nazivima za *daždevnjaka* (*Salamandra maculosa Laur*.) na području srednjojužnoslavenskog jezika "s osobitim obzirom na teritorij Bosne i Hercegovine" (1962). Autor donosi čak sto dvadeset naziva za tog vodozemca, važnih za dijalektologiju i etnologiju, a zanimljivih i za slavensku i opću lingvistiku. Sabrao ih je iz nekoliko izvora: osnovni je *Rječnik narodnih zoologičnih naziva* M. Hirtza iz 1928, iz koga potječe više od polovice; dvadesetak donosi iz

dijalektološke i druge literature (od Ivšićeva priloga iz 1921. nadalje), a tridesetak novih, koji nisu zastupljeni u izvorima i rječnicima i nigdje nisu štampani, dobio je od lingvista (kao što je A. Zaręba, dijalektolog iz Krakova, koji je putujući po Jugoslaviji obratio posebnu pažnju na nazive za daždevnjaka) i drugih saradnika, ili je do njih došao istražujući u bosanskohercegovačkim govorima odnos *žd*/*žđ*.

Golemo bogatstvo i šarenilo naziva i oblika uzrokovali su i unutarlingvistički i vanlingvistički momenti:

1. fonetska labilnost refleksâ za psl. **dъžž-* (nakon nestanka slabog poluglasa na njegovo su mjesto dolazili sekundarni vokali *i* i *u* kako bi se izbjegle suglasničke grupe teške za izgovor, a uklanjanje novostvorenih alternacija *i*/*a* i *u*/*a* nije provedeno s istim rezultatom u svim dijalektima; dijalektolozi su tokom XX st. pronašli ne samo nove izvedenice od **dъžž-* nego i oblike sa sekundarnim vokalima *e* i *o*);
2. gubljenje lekseme *dažd* (gubitak semantičke spone *dažd – daždevnjak*);
3. raširena različita narodna vjerovanja, folklorne predodžbe koje se vežu uz ovog bezazlenog vodozemca imaju odraza u osnovama od kojih se tvore novi nazivi;
4. daždevnjak je neka vrsta bosanskog tabua: o njemu se nerado govori, a čim se jedan naziv udomaći, stvara se novi.

Od ukupno sto dvadeset naziva koje donosi Brozović (odnosno, sto sedamdeset devet, ako se uzmu u obzir varijacije), u Bosni i Hercegovini zabilježeno je četrdeset sedam (ili sedamdeset šest s fonetsko-fonološkim varijantama). Od tih četrdeset sedam naziva četrdeset je poznato samo u Bosni i Hercegovini, a sedam i izvan bosanskohercegovačkih granica. U ovome radu pokazat ćemo da u bosanskohercegovačkim govorima postoji znatno veće bogatstvo i šarolikost naziva za *daždevnjaka* negoli je sadržano u Brozovićevoj studiji iz 1962. godine. Pored novih naziva i oblika donosimo i nove podatke o rasprostiranju već poznatih naziva. Naši izvori su:

1. spomenuti rad D. Brozovića (u daljnjem tekstu DB 1962);
2. *Pitanja o govoru prostoga naroda* iz 1897. (P 1897);
3. *Upitnici za srpskohrvatski dijalektološki atlas* 1964– (SH 1964);
4. *Upitnici za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* 1975–1986. (U 1975–1986);
5. dijalektološka literatura o bosanskohercegovačkim govorima od 1962. do 2022. (DL 1962–2022).

DB 1962. sadrži dvadeset tri naziva nezastupljena u drugim našim izvorima, P 1897. dva, U 1975–1986. trideset sedam i DL 1962–2022. tri; uz

ovih šezdeset pet naziva zastupljenih u jednome izvoru imamo i trideset jedan naveden u dva ili više izvora, što znači da je u bosanskohercegovačkim govorima dosad zabilježeno devedeset šest naziva. Od toga šezdeset pet naziva nema fonetsko-fonoloških varijanti, a trideset jedan ima ukupno šezdeset sedam; dakle, dosad nam je poznato devedeset šest naziva koji se javljaju u sto šezdeset tri varijante.

2. Prije nego što prijeđemo na lingvogeografsku obradu dijela sakupljene građe, donosimo glosar dosad poznatih naziva za daždevnjaka u Bosni i Hercegovini, tabelu osnova i sufiksa (uporedive s onima u Brozović 1962). Znakovi *dž*, *đ*, *lj* i *nj* u dijalektološkim zapisima zamijenjeni su u glosaru odgovarajućim znakovima iz fonetske transkripcije (*ǯ*, *ʒ́*, *ĺ*, *ń*); u svemu ostalom ostavljena je varijanta koja je zapisana. U abecednom popisu svaki je naziv numeriran a uz njeg su akcenatske i fonetske varijante (s *ʒ́*, *ś*, *ź*, *ʧ́*, *ś́*, *ź́*) navedene pod *a*, *b*, *c* itd. U glosaru su upotrijebljene sljedeće skraćenice: k (katolici), m (muslimani), p (pravoslavni) – oznake vjerske pripadnosti informatora; o. (oko, okolica); P (*Pitanja o govoru prostoga naroda*) i U (*Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*). Unutar zagrada naveden je broj upitnika iz kojeg potječe potvrda (na kartama su to brojčane oznake mjesta u kojima su upitnici popunjavani).

Glosar naziva za *Salamandra maculosa Laur*. u Bosni i Hercegovini

1a. *burńak*. DB 1962: o. Prnjavora, o. Kostajnice, Žepče; P 1897: Skender-Vakuf, Borak, Čarići, Paunovići, Mokri Lug, Bokani, Šolaji, Kostići, Bastahi m, p (P 161), o. Dervente k, p (P 173), Prijedor i sela Šurkovac, Timar k, m, p (P 192 i 193), Bosanska Dubica i o. p (P 196), o. Sanskog Mosta (Stari Majdan i sela Koprivna, Dževar, Brdari, Suhača, Podvidača, Stara Rijeka) k, m, p (P 208), Bihać i o. k, m, p (P 215, P 219)

1b. *bûrńāk*. DB 1962: Tramošnja p, o. Sanskog Mosta; U 1975–1986: Donji Rakovac p, o. Maglaja (U 99), Osojnica p, o. Maglaja (U 100), Tolisa p, o. Gradačca (U 126), Donje Ratkovo p, o. Ključa (U 163), Krupa na Vrbasu p, o. Banje Luke (U 180), Srednja Šnjegotina p, o. Čelinca (U 182), Popovići p, o. Prnjavora (U 189), Novi Grad p, o. Odžaka (U 194), Srđevići p, o. Srpca (198), Grbavci p, o. Bosanske Gradiške (U 201), Melina p, o. Banje Luke (U 203), Gornje Sreflije p, o. Bosanske Dubice (U 206), Prusci p, o. Bosanskog Novog (U 208), Mali Dubovik p, o. Bosanske Krupe (U 211), Jasenica p, o. Bosanske Krupe (U 212), *bûrńāk* / dáždevńāk: Podrašnica p, o. Mrkonjić-Grada (U 164), *bûrńāk* / diždèńāk / dȉždrńāk: Izačić m, o. Bihaća (U 220); DL 1962–2022: Potkozarje p (Dalmacija 2004: 40)

1c. *bûrńak* / daždèvńāk. U 1975–1986: Velika Bukovica p, o. Doboja (U 188), *bûrńak* / kĩš: Bosanska Dubica m (U 207)

1d. *bûrńāᵒk*. U 1975–1986: Donja Koprivna p, o. Modriče (U 127)

1e. *búrńāk*. U 1975–1986: Kakmuž p, o. Gračanice (U 101)

2a. *davždèńāk*. DB 1962: Doboj p

2b. *davždeńãk*. U 1975–1986: Donja Mahala k, o. Orašja (U 123)

3. *dažd*. DB 1962: Vlasenica

4. *daždàja*. U 1975–1986: Donji Svilaj k, o. Odžaka (U 195)

5. *daždàńāk*. U 1975–1986: Višići m, o. Čapljine (U 14)

6a. *daždeńak*. DB 1962: Vlasenica; P 1897: Bihać i o. k, m, p (P 215, P 216, P 219, P 221 i P 222)

6b. *dàždeńāk*. DB 1962: Čejreci m, o. Prijedora, Bišćani m, o. Prijedora, Jaklići m, o. Bugojna; U 1975–1986: Zalom p, o. Nevesinja (U 21), Kreševo k (U 61), Doljani k, o. Jablanice (U 140), Hripavci m, o. Ključa (U 162), Ćoralići m, o. Cazina (U 221), *dàždeńāk* / dùždevńāk / dàždevńāk: Žepa m, o. Rogatice (U 48); DL 1962–2022: Srbljani m, o. Bihaća (Peco 1975: 210), Kruševo m, o. Olova, Dolovi m, o. Olova (Jahić 2002: 134)

6c. *dàždeńāᵒk*. U 1975–1986: Suhača m, o. Bosanskog Novog (U 209)

6d. *dàždeńāk*. U 1975–1986: Gornji Kamengrad m, o. Sanskog Mosta (U 213), Dobrenica m, o. Bihaća (U 218)

6e. *daždèńāk*. DB 1962: Banja Luka m; U 1975–1986: Hodovo p, o. Stoca (U 16), Grude k (U 132), Goranci k, o. Mostara (U 134), Čitluk k (U 136); DL 1962–2022: Polog k, o. Mostara, Grude k, Goranci k, o. Mostara, Izbično k, o. Širokog Brijega, Čerigaj k, o. Širokog Brijega, Kočerin k, o. Širokog Brijega, Vranić k, o. Posušja (Peco 1986: 133–134, 136), Orahovi Do k, o. Trebinja, Grmljani p, o. Trebinja (Halilović 1996: 120)

6f. *daždèńak*. DL 1962–2022: zapadna Hercegovina k (Kraljević 2013: 56)

7a. *dàždevńāk*. U 1975–1986: Višegrad m (U 45), Bjelave m, o. Sarajeva (U 53), Spahići m, o. Bihaća (U 219), Jezerski m, o. Bosanske Krupe (U 222), *dàždevńāk* / dùždevńāk: Plješevica p, o. Rogatice (U 47), *dàždevńāk* / dùždevńāk / dàždeńāk: Žepa m, o. Rogatice (U 48), *dàždevńāk* / zvìždeńāk: Gornja Tuzla m (U 230); DL 1962–2022: Kovačići p, Konjevići p, o. Kladnja (Remetić 1970: 106)

7b. *daždevńâᵒk*. U 1975–1986: Doborovci m, o. Gračanice (U 117)

7c. *daždèvńāk*. DB 1962: Lištica k, o. Mostara; U 1975–1986: Gradac k, o. Neuma (U 11), Bitunja m, o. Stoca (U 13), Bihać m (U 225), *daždèvńāk* / bûrńak: Velika Bukovica p, o. Doboja (U 188), *daždèvńāk* / šárac: Slatina m,

o. Čajniča (U 42); DL 1962–2022: Zvirići k, o. Ljubuškog (Peco 1986: 134), Kijev Do k, o. Trebinja (Halilović 1996: 120)

7d. *dáždevńāk* / bûrńāk. U 1975–1986: Podrašnica p, o. Mrkonjić-Grada (U 164)

8a. *dȁždrńāk*. DL 1962–2022: Donji Kamičak m, o. Ključa (Pehlić 2006: 63)

8b. *dȁždr̨ńāk*. DB 1962: Bišćani m, o. Prijedora, Ključ m; U 1975–1986: Orašac m, o. Bihaća (U 216)

9. *devʒ̀èńāk*. DB 1962: o. Maglaja m

10. *deždèńāk*. DB 1962: o. Duvna m; U 1975–1986: Vitina m, o. Ljubuškog (U 131), Modran k, o. Dervente (U 192); DL 1962–2022: o. Dervente (Baotić 1983: 106)

11. *dȉḫʒ̀eńāk*. DB 1962: o. Gračanice kod Tuzle m

12. *dȉvʒ̀eńāk* / zvȉžʒ̀eńāk. U 1975–1986: Ugorsko m, o. Vogošće (U 55)

13. *diždenak*. P 1897: o. Bosanske Gradiške (Dolina Dolnja, Dolina Gornja, Brestovična, Kozinci i Mačkovac) k (P 187), Velika Kladuša m, p (P 226)

14a. *diždeńak*. DL 1962–2022: u dolini Lepenice, o. Kiseljaka i Kreševa k, m, p (Vuković 1963: 304)

14b. *dȉždeńāk*. DB 1962: Gračanica m, o. Bugojna, Hrasnica m, o. Gornjeg Vakufa, Donji Palež k, o. Visokog, Trnovo p, o. Sarajeva, Kamensko m, o. Olova; U 1975–1986: Gornja Ljuta m, o. Kalinovika (U 30), Šahbegovići m, o. Sokoca (U 52), Tarevo m, o. Kladnja (U 81), Kladanj m (U 82), Milankovići m, o. Olova (U 83), Kozarac m, o. Prijedora (U 205), *dȉždeńāk* / zvȉždeńāk: Bužim m, o. Bosanske Krupe (U 223), Tuholj m, o. Kladnja (U 226), Svojat m, o. Živinica (U 229); DL 1962–2022: Knežina m, o. Sokoca (Jahić 2002: 134)

14c. *dȉždeńāk* / *dȉžʒ̀eńāk*. U 1975–1986: Here m, o. Prozora (U 142)

14d. *diždèńāk* / dȉždrńāk / bûrńāk. U 1975–1986: Izačić m, o. Bihaća (U 220)

15a. *dȉždevńāk*. U 1975–1986: Odžak m, o. Nevesinja (U 20)

15b. *dȉždevńāk*. U 1975–1986: Čuhovići m, o. Konjica (U 36), Ledići p, o.Trnova (U 37)

16. *dȉždrńāk* / diždèńāk / bûrńāk. U 1975–1986: Izačić m, o. Bihaća (U 220)

17a. *dižʒ̀eńak*. DB 1962: iz Bosne

17b. *dȉžʒ̀eńāk*. DB 1962: Sarajevo; U 1975–1986: Lug m, o. Jablanice (U 33), Džanići m, o. Konjica (U 63)

17c. *dȉžʒ̀eńāk*. U 1975–1986: Seljani m, o. Konjica (U 34), *dȉžʒ̀eńāk* / *dȉždeńāk*: Here m, o. Prozora (U 142)

18a. *dȉžʒ̀evńāk*. U 1975–1986: Mala Kladuša m, o. Velike Kladuše (U 224)

18b. *dȉžʒ̀evńāk*. DB 1962: Sarajevo

19. *diželèńāk*. U 1975–1986: Omar m, o. Zavidovića (U 98)

20. *dȉžeńāk*. U 1975–1986: Lišnja m, o. Prnjavora (U 191)

21a. *dižveńak*. P 1897: Lišnja m, o. Prnjavora (P 178)

21b. *dȉžveńāk*. DB 1962: Šenik m, o. Jajca, Hrasnica m, o. Gornjeg Vakufa, Gornji Vakuf m, o. Jajca k; U 1975–1986: Vaganjac m, o. Gornjeg Vakufa (U 143), Odžak m, o. Bugojna (U 144), Pšenik m, o. Jajca (U 166)

21c. *dìžveńāk*. U 1975–1986: Vinac m, o. Jajca (U 155)

22. *dìźźavńāk*. DB 1962: Sarajevo

23. *dȉźźeńāk*. DB 1962: Visoko m; U 1975–1986: Deževice k, o. Kreševa (U 62)

24. *dȉžĺeńāk*. DB 1962: Lužine k, o. Fojnice

25. *doždevńak*. DB 1962: u Bosni (iz Margitića Jajčanina)

26a. *dožźevńak*. DB 1962: u Bosni (iz Margitića Jajčanina)

26b. *dòźźevńāk*. DB 1962: o. Prozora m

27. *draždèńāk*. DL 1962–2022: Dobro Selo k, o. Čitluka (Peco 1986: 134), zapadna Hercegovina k (Kraljević 2013: 69)

28. *dreždèńāk*. U 1975–1986: Buna k, o. Mostara (U 17); DL 1962–2022: Krehin Gradac k, o. Čitluka (Peco 1986: 133), zapadna Hercegovina k (Kraljević 2013: 69)

29a. *drȉždreńāk*. DB 1962: Bakovići k, o. Fojnice

29b. *driždrèńāk*. DB 1962: Bakovići k, o. Fojnice

30. *droždèńāk*. DL 1962–2022: Dobro Selo k, o. Čitluka, Čitluk k (Peco 1986: 134)

31. *dròźźeńāk*. DB 1962: Korita k, o. Fojnice

32. *drȍžźevńāk*. U 1975–1986: Misurići m, o. Maglaja (U 175)

33. *drúžo* / kȉšńak. U 1975–1986: Ravna m, o. Maglaja (U 174)

34. *druzźeńak*. DL 1962–2022: u dolini Lepenice, o. Kiseljaka k, m, p (Vuković 1963: 304)

35a. *drȕžbeńāk*. DB 1962: Fojnica k

35b. *drùžbeńāk*. DB 1962: Fojnica k, Selakovići k, o. Fojnice, Kreševo k

36a. *druždeńak*. DB 1962: iz Margitića

36b. *drùždeńāk*. DB 1962: Korita k, o. Fojnice

36c. *druždèńāk*. U 1975–1986: Donja Ivanjska k, o. Banje Luke (U 202)

36d. *drȕždeńāk*. DB 1962: Topuzovo Polje p, o. Visokog

37. *druždevńak*. DB 1962: Visoko, iz Margitića

38. *drȕždrevńāk*. U 1975–1986: Vrtoče p, o. Vlasenice (U 76)

39a. *družźa*. P 1897: Travnik k, m, p (P 153)

39b. *drúžźa*. DB 1962: Meurić m, o. Travnika, Kruščica m, o. Jajca; SH 1964: Travnik m; U 1975–1986: Turkovići m, o. Fojnice (U 64), Katići p, o. Busovače (U 65), Gornji Buselji k, o. Busovače (U 93), Divičani m, o. Jajca (U 167), Gluha Bukovica m, o. Travnika (U 170)

39c. *drúźźa*. DB 1962: Voljevac m, o. Fojnice

40. *druźźènāk*. DB 1962: Tješilo k, o. Fojnice

41a. *družźeńak*. DB 1962: Visočka nahija m (izvor: Milenko Filipović)

41b. *drùžźeńak*. U 1975–1986: Komušina k, o. Teslića (U 177)

41c. *drùźźeńāk*. DB 1962: Ostružnica k, o. Fojnice

41d. *druźźèńāk*. DB 1962: Tješilo k, o. Fojnice

41e. *drùžźeńak*. DB 1962: Donje Moštre, o. Visokog

42a. *družźevńak*. DB 1962: iz Margitića; P 1897: Žepče i o., k, m, p (P 158)

42b. *drùźźevńāk*. DB 1962: Fojnica m

43a. *drúžźo*. DB 1962: Vitez k, m, o. Travnika; U 1975–1986: Jakeš m, o. Modriče (U 193)

43b. *drúźźo*. DB 1962: Ostružnica k, o. Fojnice

44a. *drùženāk*. DB 1962: Tušnjići m, o. Visokog, Srhinje m, o. Visokog

44b. *družènāk* / drúźo. U 1975–1986: Donja Lovnica m, o. Zavidovića (U 97)

44c. *drùženāk* / kìšńāk. U 1975–1986: Uvorići m, o. Visokog (U 68)

44d. *drùźeńāk*. DB 1962: Voljevac m, o. Fojnice

44e. *drùženāk*. DB 1962: Rajetići k, o. Fojnice

45a. *druževńak*. P 1897: Kotor-Varoš k, m, p (P 162), o. Sanskog Mosta (Stari Majdan, Koprivna, Dževar, Brdari, Suhača, Podvidača, Stara Rijeka) k, m, p (P 208)

45b. *drúžēvńāk*. U 1975–1986: Podbrđe k, o. Kotor-Varoša (U 181)

45c. *drúževńāk*. U 1975–1986: Dobratići k, o. Skender-Vakufa (U 168)

46. *drúźo* / družèńāk. U 1975–1986: Donja Lovnica m, o. Zavidovića (U 97)

47a. *drždeńāk*. U 1975–1986: Zahum k, o. Prozora (U 141)

47b. *držděńāk*. SH 1964: Prisoje k, o. Duvna; U 1975–1986: Kružanj m, o. Mostara (U 19), Prigrađani m, o. Mostara (U 32), Studenci k, o. Ljubuškog (U 130), Biograci k, o. Širokog Brijega (U 133), Trnava m, o. Sanskog Mosta (U 204); DL 1962–2022: K. Gradac k, o. Čitluka, Biograci k, o. Širokog Brijega, Zvirići k, o. Ljubuškog, Studenci k, o. Ljubuškog, Radišići k, o. Ljubuškog, Rasno k, o. Širokog Brijega, Kočerin k, o. Širokog Brijega (Peco 1986: 133–136), zapadna Hercegovina k (Kraljević 2013: 69)

48. *dr̨ždreńak*. DB 1962: Bijelo Polje u Hercegovini

49. *dȕždavac*. U 1975–1986: Kruščica p, o. Uloga (U 22), Jasenik p, o. Gacka (U 25)

50a. *duždeńak*. DB 1962: Žepče; P 1897: Nadenić, Srđević i Bodežišta, o. Gacka m, p (P 19)

50b. *dȕždeńāk*. DB 1962: Topuzovo Polje p, o. Visokog; U 1975–1986: Zurovići m, o. Gacka (U 23), Bjelušine – Štrpci p, o. Rudog (U 43), Crni Vrh m, o. Višegrada (U 46), Vrela p, o. Šekovića (U 78), Križevići m, o. Zvornika (U 79), Gornji Piperi p, o. Lopara (U 105), Priboj p, o. Lopara (U 106), Potpeć p, o. Srebrenika (U 115), Vučilovac p, o. Brčkog (U 121), *dȕždeńāk* / zvìždeńāk: Rataja m, o. Foče (U 28), *dȕždeńāk* / zvìždeńāk: Donji Drecelj p, o. Olova (U 71); DL 1962–2022: Kula p, Starič p, Konjevići p, o. Kladnja (Remetić 1970: 106), Donji Birač, Šekovići i o. p (Vujičić 1981: 203), Gornje Caparde p, o. Zvornika (Đukanović 1983: 23), Malo Polje p, o. Han-Pijeska (Jahić 2002: 134)

51. *dȕždevac*. U 1975–1986: Popov Most m, o. Foče (U 26), Podgrađe p, o. Foče (U 39); DL 1962–2022: Toholji m, o. Foče, Popov Most m, o. Foče (Jahić 2002: 134)

52a. *duždevńak*. DB 1962: o. Sarajeva; P 1897: Goražde i o. m, p (P 62, P 63), o. Višegrada p (P 65), Prača m, p (P 68), Rogatica i o. m, p (P 70, P 72), Snagovo kod Zvornika m, p (P 96), Sinjakovo kod Varcar-Vakufa k, p (P 148), Sanski Most i o. k, m, p (P 206)

52b. *dȕždevńāk*. U 1975–1986: Bijela p, o. Višegrada (U 44), Selišta p, o. Sokoca (U 49), Bjelosavljevići p, o. Sokoca (U 50), Mokro p, o. Pala (U 51), Malo Polje p, o. Han-Pijeska (U 72), Miljanovci m, o. Kalesije (U 80), Teočak m, o. Ugljevika (U 108), *dȕždevńāk* / dȁždevńāk: Plješevica p, o. Rogatice (U 47), *dȕždevńāk* / dȁždevńāk / dȁždeńāk: Žepa, o. Rogatice m (U 48); DL 1962–2022: Sijerci p, o. Sokoca (Jahić 2002: 134)

53. *dȕźʒeńāk*. U 1975–1986: Tušnjići m, o. Visokog (U 67)

54. *dȕžževńāk*. DB 1962: o. Sarajeva m

55. *ʒ̑ȅvʒeńāk*. DB 1962: Vareš m

56. *ʒ̑ìvʒeńāk*. DB 1962: Vareš m

57. *kȋš* / bûrńak. U 1975–1986: Bosanska Dubica m (U 207)

58a. *kišavac*. P 1897: Kalinovik i o. (Jažići, Vlaholje i Kuti) m, p (P 58)

58b. *kȉšavac*. U 1975–1986: Vlaholje p, o. Kalinovika (U 29)

59a. *kȉšnāk* / krȁvijāk. U 1975–1986: Strojice p, o. Šipova (U 156)

59b. *kȋšnāk*. DB 1962: o. Sutjeske (Donje Selo k, Kučukovići k, Dragovići m, Miljačići k, Kaparovići m, Borovica k), Kraljeva Sutjeska k, Ivanjska k, o. Banje Luke

60. *kíšńača žȁba*. U 1975–1986: Mahovljani p, o. Banje Luke (U 199)

61a. *kíšńak*. P 1897: o. Olova (Magulica, Kamensko, Rijeka, Stojčići, Gornja i Donja Dištica) k, m (P 93), Slimena i Polje kod Travnika k, m (P 150), Travnik i o. k, m, p (P 156), Žepče i o. k, m, p (P 158), Skender-Vakuf, Borak, Čarići, Paunovići, Mokri Lug, Bokani, Šolaji, Kostići, Bastahi m, p (P 161), o. Dervente, selo Kulina k, p (P 173); U 1975–1986: Bastasi p, o. Drvara (U 161)

61b. *kȉšńāk*. DB 1962: o. Travnika; U 1975–1986: Vijaka k, o. Vareša (U 86), Zabrezje k, o. Vareša (U 87), Vukanovići k, o. Kaknja (U 91), Breze k, o. Tuzle (U 103), Dokanj k, o. Tuzle (U 104), Dobropolje m, o. Tešnja (U 176), *kȉšńāk* / drȕžeńāk: Uvorići m, o. Visokog (U 68), *kȉšńāk* / vȍdńāk: Janja m, o. Bijeljine (U 109); DL 1962–2022: Imljani p, o. Skender-Vakufa (Vuković 1962: 48)

61c. *kȉšńak*. U 1975–1986: Bjelavići k, o. Kaknja (U 89), Gornji Smrtići p, o. Prnjavora (U 197), *kȉšńak* / drúʒo: Ravna m, o. Maglaja (U 174)

61d. *kȋšńāk*. DB 1962: Karaula m, o. Travnika, Kruščica m, o. Jajca; U 1975–1986: Taračin Do k, o. Ilijaša (U 56), Drvetine m, o. Bugojna (U 152), Gornje Pećine k, o. Novog Travnika (U 153), Paklarevo k, o. Travnika (U 154), Perućica p, o. Jajca (U 165), Skender-Vakuf m (U 179), Šurkovac k, o. Prijedora (U 210), Dolac k, o. Travnika (U 228)

61e. *kišńâk*. U 1975–1986: Maoča m, o. Brčkog (U 114)

61f. *kȋšńak*. U 1975–1986: Medakovo m, o. Tešnja (U 185), Sivša k, o.Tešnja (U 187)

61g. *kȉšńāᵒk* / zvìžńāᵒk. U 1975–1986: Dubrave m, o. Bosanske Gradiške (U 227)

61h. *kȋšńāk*. U 1975–1986: Žepče m (U 172)

61i. *kȉšńāk*. DB 1962: Korita k, o. Fojnice, Vareš k, o. Vareša k (Ivančevo, Donja Vijaka, Gornja Vijaka, Jelaške)

62. *kíšo*. U 1975–1986: Brnjic m, o. Kaknja (U 92), Lupoglav k, o. Žepča (U 173)

63. *krȁvijāk* / kȉšnāk. U 1975–1986: Strojice p, o. Šipova (U 156)

64. *nadaždeńak*. P 1897: o. Stoca (Dabar, Berkovići i Hatelji) m, p (P 30)

65. *pískavac*. U 1975–1986: Rajševa m, o. Teslića (U 184)

66. *pòsavac*. U 1975–1986: Krnja Jela p, o. Bosanskog Petrovca (U 215)

67. *sȕždrebńāk*. U 1975–1986: Boderište k, o. Brčkog (U 113)

68. *šárac*. U 1975–1986: Gornja Drežnica m, o. Mostara (U 135), *šárac* / daždèvńāk: Slatina m, o. Čajniča (U 42)

69. *šarèńāk*. U 1975–1986: Lohovo p, o. Bihaća (U 217)

70. *štŕlac*. U 1975–1986: Kongora k, o. Duvna (U 137), Prisoje k, o. Duvna (U 138)

71a. *vodeńak*. DB 1962: Vinica, o. Duvna

71b. *vodèńāk*. U 1975–1986: Gornji Vukšić k, o. Brčkog (U 120), Dolina k, o. Bosanske Gradiške (U 200)

72. *vȍdńāk* / kȉšńāk. U 1975–1986: Janja m, o. Bijeljine (U 109)

73. *zȁždenāk*. U 1975–1986: Borci p, o. Konjica (U 35)

74. *zȁždevńāk*. U 1975–1986: Bobare m, o. Tešnja (U 186)

75. *zdrúždo*. U 1975–1986: Sopotnica m, o. Kaknja (U 90)

76. *zdȕžderńāk*. U 1975–1986: Sofići m, o. Goražda (U 40)

77. *zvȉʒeńāk*. U 1975–1986: Vrbanja m, o. Banje Luke (U 190)

78. *zvȉzdeńāk*. U 1975–1986: Slavin p, o. Vareša (U 88)

79a. *zvižděnak*. DB 1962: Gradačac u Bosanskoj Posavini; P 1897: Donja Tuzla k, m, p (P 101)

79b. *zvȉždeńāk*. DB 1962: Vrbanja m, o. Jajca, Gornja Vijaka k, o. Vareša; U 1975–1986: Delijaš m, o. Trnova (U 38), Klek p, o. Sarajeva (U 54), Bioča p, o. Ilijaša (U 57), Otes k, o. Ilidže (U 58), Bakići m, o. Olova (U 66), Krivajevići p, o. Ilijaša (U 69), Dragoradi m, o. Ilijaša (U 70), Repnik m, o. Banovića (U 84), Vozuća p, o. Zavidovića (U 85), Devetak m, o. Lukavca (U 102), Staro Brezovo Polje m, o. Brčkog (U 112), Donja Špionica m, o. Srebrenika (U 116), Donja Mionica m, o. Gradačca (U 119), Dobrenica k, o. Bihaća (U 218), *zvȉždeńāk* / dȁždevńāk: Gornja Tuzla m (U 230), *zvȉždeńāk* / dȉždeńāk: Bužim m, o. Bosanske Krupe (U 223), Tuholj m, o. Kladnja (U 226), Svojat m, o. Živinica (U 229), *zvȉždeńāk* / dȕždeńāk: Rataja m, o. Foče (U 28), Donji Drecelj p, o. Olova (U 71); DL 1962–2022: Kovačići p, Kula p, Kladanj p (Remetić 1970: 106), Tuholj m, o. Kladnja (Halilović 1990: 289), Gornja Lukavica m, o. Živinica, Gračanica m, o. Živinica, Svojat m, o. Živinica, Zelenika m, o. Živinica (Bulić 2014: 96)

79c. *zvižděnāk*. DB 1962: Dragovići m, o. Kraljeve Sutjeske

80a. *zvižʒeńak*. DB 1962: Visočka nahija p (M. Filipović)

80b. *zvȉžʒeńāk*. U 1975–1986: Lokve m, o. Hadžića (U 59), *zvȉžʒeńāk* / dȉvʒeńāk: Ugorsko m, o. Vogošće (U 55); DL 1962–2022: Lokve m, o. Hadžića (Đurović 1992: 196)

80c. *zvȉźʒeńāk*. DB 1962: Topuzovo Polje p, o. Visokog

80d. *zvíźʒeńâk*. DB 1962: Visoko m

80e. *zvȉźʒeńāk*. DB 1962: o. Visokog (Papratnica p, Banjer-Kula p)

80f. *zvíźʒeńāk*. DB 1962: Goduša m, o. Visokog

80g. *zvȉźźeńāk*. DB 1962: Ilijaš p, o. Sarajeva

81a. *zv̏ìźʒevńāk*. U 1975–1986: Mratinjići k, o. Kreševa (U 60)

81b. *zvìźʒevńāk*. DB 1962: Visoko m

82. *zvìžńāᵒk* / kȉšńāᵒk. U 1975–1986: Dubrave m, o. Bosanske Gradiške (U 227)

83. *žaždèńāk*. DB 1962: Foča p, Paljike, o. Goražda

84. *ždȕždevĺāk* / žȕždevĺāk. U 1975–1986: Glogova m, o. Bratunca (U 75)

85. *žȉždeńāk*. DB 1962: Križići k, o. Visokog

86. *žiźʒeńāk*. DB 1962: Jelaške m, o. Olova

87. *žúdᵭńāk*. DB 1962: Donja Vijaka k, o. Vareša

88. *žȕždavac*. U 1975–1986: Donja Sopotnica p, o. Goražda (U 41)

89. *žȕždeĺāk* / žȕždevĺāk. U 1975–1986: Srebrenica m (U 73)

90. *žȕžderńāk*. U 1975–1986: Drum m, o. Vlasenice (U 77)

91a. *žȕždevac*. U 1975–1986: Zavajt p, o. Foče (U 27); DL 1962–2022: Toholji m, o. Foče, Milijeno m, p, o. Čajniča (Jahić 2002: 134)

91b. *žùždevac*. DB 1962: Čajniče m

92. *žȕždevĺāk* / žȕždeĺāk. U 1975–1986: Srebrenica m (U 73), *žȕždevĺāk* / ždȕždevĺāk: Glogova m, o. Bratunca (U 75)

93. *žȕždreĺāk*. U 1975–1986: Žlijebac p, o. Bratunca (U 74)

94. *žúźʒevac*. DB 1962: Crna Rijeka m, o. Olova, Kamensko m, o. Olova

95. *žùźʒevńāk*. DB 1962: Borovica k, o. Vareša

96. *žȕževńāk*. DB 1962: Glasinac m

3. Raznolikost naziva za daždevnjaka ogleda se i u tvorbenim jedinicama – u osnovama i nastavcima.

Osnove

1. Oblici od riječi *bura*: 1
2. Oblici s refleksom *dəžd-*: 2-8; *drəžd-*: 27
3. Oblici s naslanjanjem na *dəžd-*: 64, 73-74
4. Oblici s refleksom *dežd-*: 10; *drežd-*: 28
5. Oblici iskrivljeni od *dežʒ-*: 9
6. Oblici s refleksom *dižd-*: 13-16; *drižd-*: 29
7. Oblici s refleksom *dižʒ-*: 11, 17-18, 22-24
8. Oblici s naslanjanjem na *dižʒ-* (*divʒ-*): 12
9. Oblici s naslanjanjem na *dižva* (sud za mlijeko): 19-21
10. Oblici s refleksom *dožd-*: 25; *drožd-*: 30
11. Oblici s refleksom *dožʒ-*: 26; *drožʒ-*: 31-32
12. Oblici s naslanjanjem na *družiti se*, *družba*: 35, 44-45
13. Oblici s naslanjanjem na *držati*: 47-48

14. Oblici s refleksom *dužd-*: 49-52; *družd-*: 36-38
15. Oblici s naslanjanjem na *dužd-*, *družd-*: 75-76, 84
16. Oblici s refleksom *dužʒ-* (*dužj-*): 53-54; *družʒ-* (*družj-*, *druź-*, *druʒ-*): 33-34, 39-43, 46
17. Oblici s naslanjanjem na *đevđir*: 55-56
18. Oblici od riječi *kiša* (ili *kihati*, *kišem*): 57-62
19. Oblici s naslanjanjem na *krava*, *kravlji*: 63
20. Oblici s naslanjanjem na *piskati*: 65
21. Oblici s naslanjanjem na *posati* (sisati): 66
22. Oblici od riječi *šara*: 68-69
23. Oblici od riječi *štrljak* (patrljak): 70
24. Oblici od riječi *voda*: 71-72
25. Oblici s naslanjanjem na *zvižd*ati: 77-79, 82; *zvižđati*: 80-81
26. Oblici s naslanjanjem na *ždrijebe*, *suždrebna*: 67
27. Oblici potpuno iskrivljeni od osnove *dəžd-* (*ža-*): 83
28. Oblici s izmijenjenim početnim glasom uz *i* u osnovi (*ži-*): 85-86
29. Oblici s izmijenjenim početnim glasom uz *u* u osnovi (*žu-*): 87-96

Tvorbeni nastavci

1. *-ø*: 3, 57
2. *-a*: 39
3. *-əc*: 68, 70
4. *-ańak*: 5
5. *-avəc*: 49, 58, 88
6. *-avńak*: 22
7. *-eĺak*: 89
8. *-enak*: 13, 40, 73
9. *-eńak*: 6, 10-12, 14, 17, 20, 23, 27-28, 30-31, 34, 36, 41, 44, 47, 50, 53, 55-56, 64, 69, 71, 77-80, 83, 85-86
10. -(*b*)*eńak*: 35
11. -(*el*)*èńak*: 19
12. -(*v*)*eńak*: 21
13. *-erńāk*: 76, 90
14. *-evəc*: 51, 91, 94
15. *-evĺak*: 84, 92
16. *-evńak*: 7, 15, 18, 25-26, 32, 37, 42, 45, 52, 54, 74, 81, 95-96
17. *-evńak* s metatezom *v* ili *-ń*: 2, 9
18. *-jak*: 67

19. -(*i*)*jāk*: 63
20. -*Ĺeńak*: 24
21. -*nāk*: 59
22. -*ńača*: 60
23. -*ńāk*: 1, 61, 72, 82
24. -*o*: 33, 43, 46, 62, 75
25. -*reĺak*: 93
26. -*reńak*: 29
27. -(*d*)*reńak*: 48
28. -*revńāk*: 38
29. -*rńak*: 8, 16, 87
30. -*vəc*: 65-66

Kao što se vidi iz ovog pregleda, u tvorbi naziva za daždevnjaka sudjeluju osnove s različitim značenjem i brojni formanti. Nazivi su tvoreni i tako što na iste osnove dolaze različiti nastavci (*kišavac*, *kišnak*, *kišńak*, *kišo*) i tako što na različite osnove dolaze isti nastavci (*burńak*, *kišńak*, *vodńak*). Najviše je naziva s osnovom **dъžž*- i od nje izvedenim osnovama, a najproduktivniji je formant -*eńak* (zastupljen u trideset jednom nazivu).

4. U DB 1962. navedena su različita narodna vjerovanja o daždevnjaku; većina njih dobro je zastupljena i u Bosni i Hercegovini. Najraširenija su u vezi s oglušenjem i kišom: *Mnȍgī nè volē vȉdjeti bûrńāka*. *Kȍ stȁnē na bûrńāka*, *a ôn pîsnē*, *tâj će oglúv'ti* (Potkozarje; Dalmacija 2004: 40), ako čuješ da daždevnjak pisne (cikne, zazviždi), možeš oglušiti (o. Visokog, Sarajeva i Duvna), pada s kišom (Bijelo Polje u Hercegovini, Kreševo): *Daždèńāk pàdā ȉz oblāka* (*màglē*) *i níje ga srȉtno dírat ili ùbit* (zapadna Hercegovina; Kraljević 2013: 56), utječe na kišu / buru, ide u povorkama / družbama moleći da padne kiša (o. Fojnice, Visokog). Vjeruje se i da daždevnjak voli otpiti mlijeka iz dižve i tako ga otrovati (o. Jajca), da nosi opasnost, nesreću, smrt (Gračanica kod Tuzle, o. Sanskog Mosta), da pljuje otrov (o. Fojnice), da mu vatra ne škodi (o. Prozora, Fojnice i Vareša), da ga ne valja ubiti, jer je sličan zmaju, pa ga zmaj može osvetiti (o. Fojnice, Visokog i Vareša). U 1975–1986. zabilježeno je i vjerovanje da sisa krave (Krnja Jela kod Bosanskog Petrovca, U 215/106a; DB 1962. sadrži potvrde iz o. Gospića, Otočca i Udbine) te da osoba kojoj prijeđe preko ruku sve zna raditi (Plješivica kod Rogatice, U 47/106a; up. gatanje iz Vlasenice: *Kako si ti*, *daždenjače*, *šaren*, *tako i ja znala našarati i otpočeti*! u DB 1962). Navedena vjerovanja imaju odraza u osnovama od kojih se tvore nazivi za ovog vodozemca (otuda velika

sličnost terenske rasprostranjenosti osnova i vjerovanja): od njegova piska, zviždukа može se ogluhnuti (*piskavac*, *zviždenjak*); navješćuje dažd – kišu (*daždevnjak*, *kišavac*, *kišnjak*), buru (*burnjak*); kreće se u družbama (*družbenjak*), pije mlijeko iz dižve (*dižvenjak*), voli sisati krave (*posavac*) i dr., a zanimljiva su preplitanja i ukrštanja osnova i vjerovanja (*daždaja* < *dažd* + *aždaja* – postojanje predodžbe o daždevnjakovoj moći). Nastanku novih naziva pogodovale su i analogije (*vodenjak*: voda – povezivanje daždevnjaka s vodom, vlagom), moguće tabuističke reakcije (*suždrebnjak* : *kravijak*), izgled daždevnjaka (*šarac*, *šarenjak*), semantička naslanjanja na lekseme u vezi s mlijekom (*đevđenjak*: đevđir) i dr.

5. Među Brozovićevim izvorima nisu se našla *Pitanja o govoru prostoga naroda* (Rešetar 1897). U prvom dijalektološkom upitniku na području južnoslavenskih jezika u okviru 15. pitanja tražen je odgovor u vezi s alternacijom *a*/*i*: *daždevnjak* ili *dižđevnjak*. U zbirci koju čini dvjesta dvadeset šest upitnika popunjenih širom Bosne i Hercegovine (Halilović 2021) nalaze se četiri naziva nezastupljena u DB 1962. (*diždenak*, *nadaždeńak*, *druževńak* i *kišavac*; treći i četvrti imamo i u U 1975–1986) i mnogobrojne potvrde o rasprostranjenosti naziva zabilježenih u DB 1962.

Pored mnoštva fonetskih i tvorbenih varijanti lekseme *daždevnjak* (*daždeńak*, *dažđevńak*, *diždenak*, *diždeńak*, *diždevńak*, *dižđevńak*, *dižveńak*, *duždevńak*, *nadaždeńak* i dr.), P 1897. sadrže i više sinonimnih leksema. Leksema *daždevnjak* i njene varijante najčešće su u ispitivanim govorima; po učestalosti slijede lekseme *burnjak* (zapisana u osam upitnika), *kišnjak* (u šest) i *družđa* / *druževnjak* / *družđevnjak* (u četiri). Jedanput su zapisane lekseme *kišavac* i *zviždenjak*, kao i riječi sa drugačijim značenjem (*gušter* i *zelembać*).

Leksemu *daždevnjak* poznaju govori u svim krajevima; varijanta *duždevnjak* zapisana je u sedam upitnika na istoku – šest u oazi koja obuhvaća goraždanski, višegradski i rogatički kraj i jedan u Zvorniku i o. (P 96), te u dva na zapadu (P 148, Sinjakovo kod Jajca, i P 206, Sanski Most i o.). Leksema *kišnjak* upotrebljava se uglavnom u središnjem arealu – u dolini Krivaje (P 93), travničkom (P 150, P 156) i žepačkom kraju (P 158). Leksema *burnjak* najčešća je u sjeverozapadnoj Bosni, u bihaćkom kraju (P 215, P 219), o. Sanskog Mosta (P 208, Stari Majdan), Prijedoru i o. (P 192, P 193) te u o. Bosanske Dubice (P 196, u govoru p). U Skender-Vakufu (P 161) i o. Dervente (P 173, selo Kulina) govori se i *kišnjak* i *burnjak*.

Više od trećine upitnika (osamdeset četiri) ne sadrži nikakav odgovor; ovo bi moglo značiti da leksema *daždevnjak* nije u upotrebi u mnogim mjestima.

U prilog tome govore i ove napomene: "*daždevnica*, *daždevnjak* i *vazam* nepoznate..." (P 130/5a, Livno); također je u P 136/5 (mjesta oko rijeke Rame od Prozora i Luga do njezina ušća u Neretvu) uz *daždevnica*, *daždevnjak* dopisano: "nepoznato"; u P 43/5a (u selima oko Mostara), uz pit. 15: "ove riječi nijesam čuo, koje nijesu podcrtane, u ovim selim govoriti"; u P 47/5a (u gradu Mostaru): "Nepoznato: *dižđevnica*, *dižđevnjak*"; u P 191/5a (o. Prijedora): "*Daždevnica*, *daždevnjak* nijesam nikad čuo." (V. Kartu br. 1.)

6. *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* (Vuković i dr. 1975) popunjen je od 1975. do 1986. te 2016. i 2017. u dvjesta trideset mjesta (Halilović i dr. 2020); pitanje br. 1086 odnosi se na *daždevnjaka*. U zbirci se nalaze mnogobrojne potvrde o rasprostranjenosti otprije poznatih naziva, kao i trideset sedam naziva nezastupljenih u DB 1962. (*daždàja*, *daždàńāk*, *dȉvźeńāk*, *dȉždevńāk*, *dȉždrńāk*, *diželèńāk*, *dȉžeńāk*, *dròžźevńāk*, *drúźo*, *drȕždrevńāk*, *drúźo*, *dȕždavac*, *dȕźźeńāk*, *kȉš*, *kíšńača žȁba*, *kíšo*, *krȁvijāk*, *pískavac*, *pòsavac*, *sȕždrebńāk*, *šárac*, *šarèńāk*, *štŕĺac*, *vȍdńāk*, *zȁždenāk*, *zȁždevńāk*, *zdrúždo*, *zdȕžderńāk*, *zvȉźeńāk*, *zvȉzdeńāk*, *zvìžńāᵒk*, *ždȕždevĺāk*, *žȕždavac*, *žȕždeĺāk*, *žȕžderńāk*, *žȕždevĺāk* i *žȕždreĺāk*).

Nazivi s *a* u osnovi i njihove fonetsko-fonološke varijante zapisani su u trideset jednom mjestu; dvaput naporedo s *burnjak* i jednom naporedo sa *šarac*. Većina je zabilježena u dvjema nepovezanim južnijim oazama (prva obuhvaća mjesta od Graca kod Neuma na jugozapadu do Zaloma kod Nevesinja; druga Grude, Čitluk i o. Mostara), jednoj istočnoj (čajnički, višegradski i rogatički kraj; u Plješevici i Žepi kod Rogatice naporedo s oblicima u kojih je u osnovi vokal *u*, a u Slatini kod Čajniča naporedo sa *šarac*) i jednoj sjeverozapadnoj (od o. Mrkonjić-Grada na jugoistoku do o. Cazina na sjeverozapadu). U Podrašnici kod Mrkonjić-Grada i Velikoj Bukovici kod Doboja naporedo je *daždevnjak* i *burnjak*; u Borcima kod Konjica i Bobarama kod Tešnja govore se oblici sa *zažd-*. Oblici s *a* u osnovi upotrebljavaju se i u nekoliko međusobno nepovezanih mjesta, od o. Jablanice na jugu, preko Sarajeva i Kreševa do o. Gračanice, Orašja i Odžaka na sjeveru. Nazivi s *i* u osnovi odlika su dvadeset ispitivanih govora; većina je zapisana u dvjema manjim oazama: jedna obuhvaća mjesta u sjevernoj Hercegovini (o. Kalinovika, Konjica, Jablanice i Prozora), južnoj i srednjoj Bosni (o. Trnova i Kreševa), a druga u istočnoj i sjeveroistočnoj Bosni (o. Olova, Kladnja i Živinica). Zabilježeni su i u mjestima između ovih dviju oaza (o. Sarajeva i Sokoca), u o. Nevesinja, te na sjeverozapadu Bosne (o. Prijedora, Bosanske Krupe i Velike Kladuše; u o. Bihaća naporedo s *burnjak*). Nazivi s *i* u osnovi odlika su uglavnom govora m; te

oblike k imaju samo u Deževicama kod Kreševa, a p u Ledićima kod Trnova. Oblici s *e* u osnovi zabilježeni su u Buni kod Mostara, Vitini kod Ljubuškog i Modranu kod Dervente, a oblik s *o* u osnovi samo u Misurićima kod Maglaja. Oblici s *u* u osnovi zapisani su u četrdeset dva mjesta kao jedini, a u dva (Plješivica i Žepa u o. Rogatice) naporedo s oblicima na *a*. Većina potvrda nalazi se u istočnom arealu koji se proteže od o. Gacka u istočnoj Hercegovini do o. Srebrenika u sjeveroistočnoj Bosni. Manja srednjobosanska oaza obuhvaća mjesta u o. Visokog, Fojnice, Kaknja i Busovače. Ovi oblici odlika su i nekolicine nepovezanih mjesnih govora u srednjoj (o. Zavidovića, Travnika, Jajca) i sjevernoj Bosni (o. Maglaja, Teslića, Modriče) te u o. Brčkog i Banje Luke. (V. Kartu br. 2.)

Leksema *kišnjak* zabilježena je u dvadeset pet mjesnih govora – u dvadeset jednom kao jedina, a u četiri naporedo s nekom drugom. U šest mjesta upotrebljavaju se drugi nazivi s *kiš-* u osnovi (*kiš*, *kišavac*, *kišnak*, *kišnjača žaba* i *kišo*). Većina mjesta u kojima se govori *kišnjak* nalazi se u trima manjim nepovezanim oazama u srednjoj i sjevernoj Bosni, između Taračina Dola kod Ilijaša na jugu, Vijake kod Vareša na istoku, Perućice kod Jajca na zapadu i Sivše kod Tešnja na sjeveru. Leksemu *kišnjak* imaju i govori u sjeveroistočnoj Bosni (o. Tuzle i Brčkog; u Janji kod Bijeljine naporedo s leksemom *vodnjak*), a najzapadnije potvrde potječu iz Bastasa kod Drvara i Šurkovca kod Prijedora. U Uvorićima kod Visokog uz *kȉšńāk* govori se i *drȕžeńāk*, u Ravnoj kod Maglaja *kȉšńak* i *drúʒo*, a u Dubravama kod Bosanske Gradiške *kȉšńāᵒk* i *zvìžńāᵒk*. I nazivi s *kiš-* u osnovi upotrebljavaju se u sjevernijim krajevima: *kíšo* u Brnjicu kod Kaknja i Lupoglavu kod Žepča, *kȉšnāk* (uz *krȁvijāk*) u Strojicama kod Šipova, *kíšńača žȁba* u Mahovljanima kod Banje Luke, *kîš* (uz *bûrńak*) u Bosanskoj Dubici; iz južnijih krajeva potječe samo naziv *kȉšavac* (iz Vlaholja kod Kalinovika). Leksema *kišnjak* odlika je prije svega govora k (polovica potvrda), a najrjeđa je u govorima p.

Leksema *burnjak* zapisana je u dvadeset jednom mjestu: u sedamnaest kao jedina, a u četiri naporedo s *kiš*, *daždevnjak*, *diždenjak* i *diždrnjak*. Svi mjesni govori u kojima se upotrebljava leksema *burnjak* nalaze se u sjevernoj i zapadnoj Bosni. To su govori p između Donjeg Rakovca kod Maglaja na jugoistoku, Podrašnice kod Mrkonjić-Grada na jugozapadu, Novog Grada kod Odžaka na sjeveroistoku i Prusaca kod Bosanskog Novog na sjeverozapadu; samo u dvama mjestima leksemu *burnjak* imaju i m: u Bosanskoj Dubici (naporedo s *kîš*) i Izačiću kod Bihaća (uz *diždèńāk* i *dȉždrńāk*). (V. Kartu br. 3.)

Nerelevantni su odgovori u šesnaest upitnika (u o. Duvna zapisano je *gȕsina*, u o. Zvornika *gȕštēr*, u o. Bijeljine *gȕšter*, u o. Livna *zelènbāć*, u istočnoj

Hercegovini, o. Kupresa, Novog Travnika, Zenice, Skender-Vakufa i Modriče *zelèmbāć*), a u dvadeset osam nema odgovora; dakle, četrdeset četiri upitnika (gotovo petina zbirke) popunjena su u mjestima u kojima *daždevnjak* nije poznat (nema ga u izrazitim kraškim krajevima niti u panonskom dijelu BiH).

7. Nazivi za daždevnjaka na području srednjojužnoslavenskog jezika privlače pažnju dijalektologa više od jednoga stoljeća. U studiji iz 1921. S. Ivšić dokazao je da su alternacije *da*/*i*/*uždˇ*- (*da*/*i*/*užđ*-) refleksi alternacija slabog i jakog poluglasa, pri čemu su na mjesto slabog poluglasa dolazili sekundarni vokali *i* i *u* (73–78). Dijalektološka i etnološka razmatranja o nazivlju za daždevnjaka nastavljena su u radu D. Brozovića iz 1962. godine. Brozović iz različitih izvora donosi sto dvadeset naziva, od čega je četrdeset poznato samo u Bosni i Hercegovini. Dijalektološka istraživanja, osobito tokom 70-ih i 80-ih godina XX st., znatno su upotpunila zbirku naziva za daždevnjaka u Bosni i Hercegovini i donijela nove podatke o rasprostiranju već poznatih naziva. Dosad nam je poznato devedeset šest naziva koji se javljaju u sto šezdeset tri fonetske i akcenatske varijante. Raznolikost naziva za daždevnjaka, uzrokovana i unutarlingvističkim i vanlingvističkim momentima, ogleda se i u osnovama i nastavcima. Najviše je naziva s osnovom **dъžž*- i njenim varijantama, a najproduktivniji je formant *-ećak*. Na kartama smo predočili areale osnove **dъžž*- (*dažd*-, *dižd*-, *dežd*-, *dožd*-, *dužd*-) i naziva koji su vrlo prošireni u Bosni i Hercegovini (*burnjak*, *duždevnjak*, *kišnjak*).

Izvori

Pitanja o govoru prostoga naroda (1897), FAZM, Inventar folkl. zapisa III, Nº 14457–14461. (1–226), pit. 15, Zemaljski muzej, Sarajevo

Upitnici za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora (1975–1986), 1–230, pit. LFT 1086, Institut za jezik, Sarajevo

Upitnici za srpskohrvatski dijalektološki atlas 1964–, pit. IX/18, Jugoslovenski komitet za dijalektološke atlase, Beograd

Literatura

Baotić, Josip (1983), *Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo

Brozović, Dalibor (1962), "O raznolikosti nazivâ za *daždevnjaka* i o njezinim uzrocima. S osobitim obzirom na teritorij Bosne i Hercegovine", *Slavia* 31/4, 537–554.

Bulić, Refik (2014), *Arhaičniji govori u gornjem toku Spreče. Živinički kraj*, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla

Dalmacija, Stevo (2004), *Rječnik govora Potkozarja*, Glas srpski, Banja Luka

Đukanović, Petar (1983), *Govor sela Gornje Caparde. Kod Zvornika*, SANU, Beograd

Đurović, Radoslav (1992), *Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine*, SANU, Beograd

Halilović, Senahid (1990), *Govor Muslimana Tuholja. Okolina Kladnja*, Institut za jezik, Sarajevo

Halilović, Senahid (1996), *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo

Halilović, Senahid, Mehmed Kardaš, Amela Ljevo-Ovčina, Emira Mešanović-Meša (2020), *Bosanskohercegovački lingvistički atlas I: Fonetika*, Slavistički komitet, Sarajevo (https://slavistickikomitet.ba/Bosanskohercegovacki_lingvisticki_atlas.pdf)

Halilović, Senahid (2021), "Jezička anketa Zemaljskog muzeja u Sarajevu iz 1897. godine", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* XXIV, 15–29.

Ivšić, Stjepan (1921), "Lik *duždevъ* pored *dъždevъ* u Supr. i u s.-h. *duždevńak* 'salamandra maculosa'", *Prace lingwvistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay*, 68–78.

Jahić, Dževad (2002), *Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo

Kraljević, Ante (2013), *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*, Matica hrvatska – Dan, Široki Brijeg – Zagreb

Peco, Asim (1975) *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne*: *Uvod i Fonetika*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo

Peco, Asim (1986) *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, ANUBiH, Sarajevo

Pehlić, Amina (2006) "Fonetsko-fonološke osobine govora Donjeg Kamička. Kod Sanskog Mosta", *Pismo* IV/1, 54–72.

Remetić, Slobodan (1970), "Fonetske i morfološke karakteristike govora Srba u Kladnju i okolini", *Prilozi proučavanju jezika* 6, 105–133.

Rešetar, Milan (1897), *Pitanja o govoru prostoga naroda*, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo

Vujičić, Dragomir (1981), "Prilog proučavanju govora Donjeg Birča", *Radovi Odjeljenja društvenih nauka ANUBiH* LXX/21, 195–211.

Vuković, Jovan (1962) "Govorne osobine" (Imljana), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, *Etnologija* XVII, 27–49.

Vuković, Jovan (1963) "Kreševsko-lepenički govor", *Posebna izdanja Naučnog društva BiH* III, 287–311.

Vuković, Jovan, Dalibor Brozović, Asim Peco, Dragomir Vujičić (1975), *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo

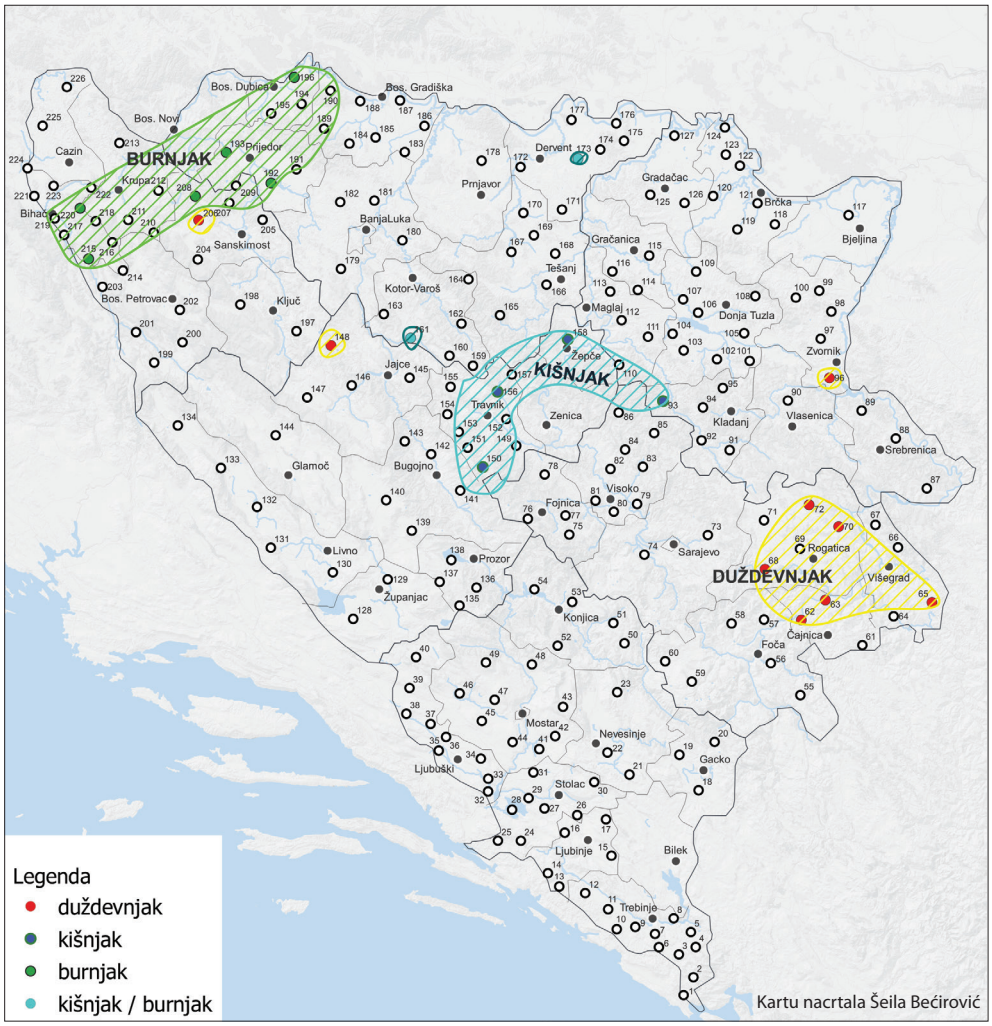
Posebna izdanja ANUBiH, OHN knjiga 48, 60-81.

WORDS FOR THE FIRE SALAMANDER IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: LINGUOGEOGRAPHICAL APPROACH

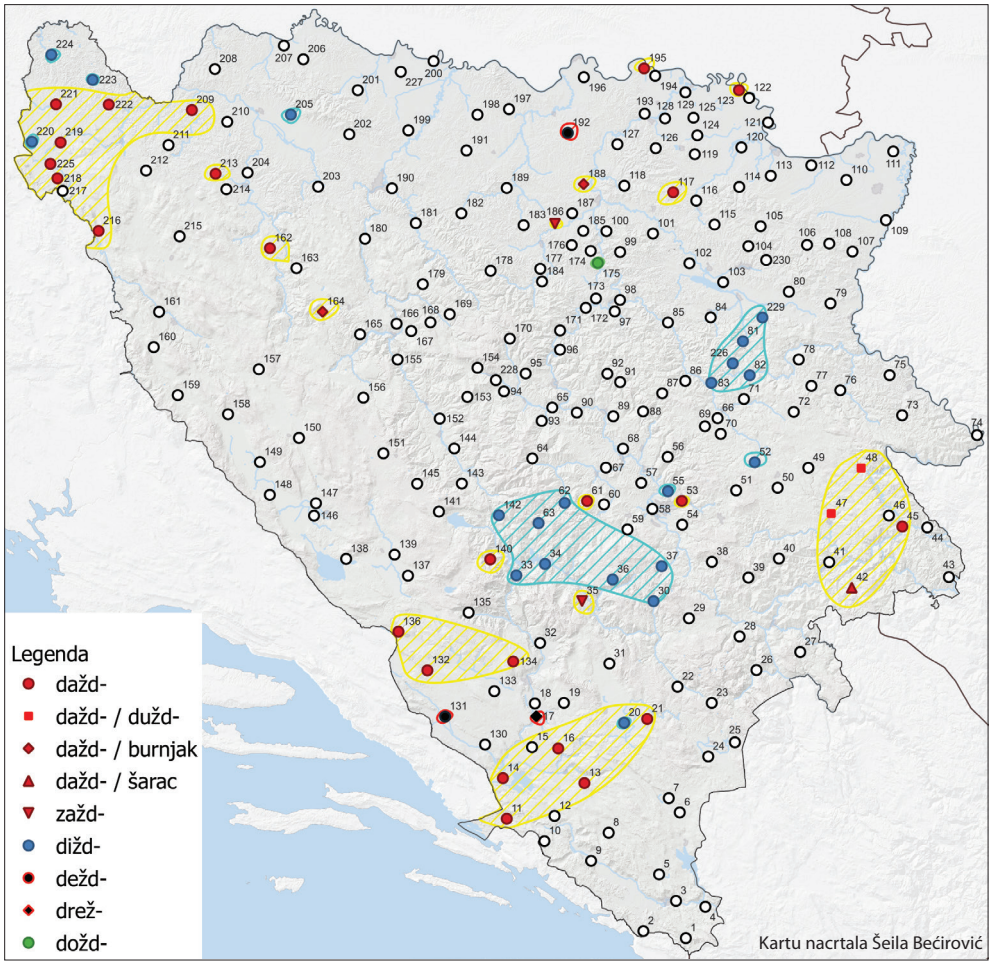
Abstract

During the 20th century, dialectologists dedicated numerous studies to the words used to refer to the fire salamander (*Salamandra maculosa Laur*.) in the central South Slavonic language. In the paper from 1962, Dalibor Brozović presents 120 names for the fire salamander out of which 40 are known only in Bosnia and Herzegovina. In this paper, we extend the research and point to the existence of even more names for the fire salamander in the languages spoken in Bosnia and Herzegovina: in the glossary, we list 96 words for the fire salamander, not taking into account the phonetic and the accent-based variants. Aside from the new names and forms taken from different sources, we also present new data about the aerial features of the already familiar terms. The variety of the words used to name the fire salamander, caused by both interlinguistic and external factors, is also manifested in the very roots of the words and their inflections. The analysis shows that the words are based on formation principles adding different suffixes to the same roots (*kišavac*, *kišńak*, *kišo*) or those adding the same suffixes to different roots (*burńak*, *kišńak*, *vodńak*). By means of a linguogeographic analysis of a part of the corpora collected, we have established the areal features for the roots and the names that have become quite widespread across Bosnia and Herzegovina.

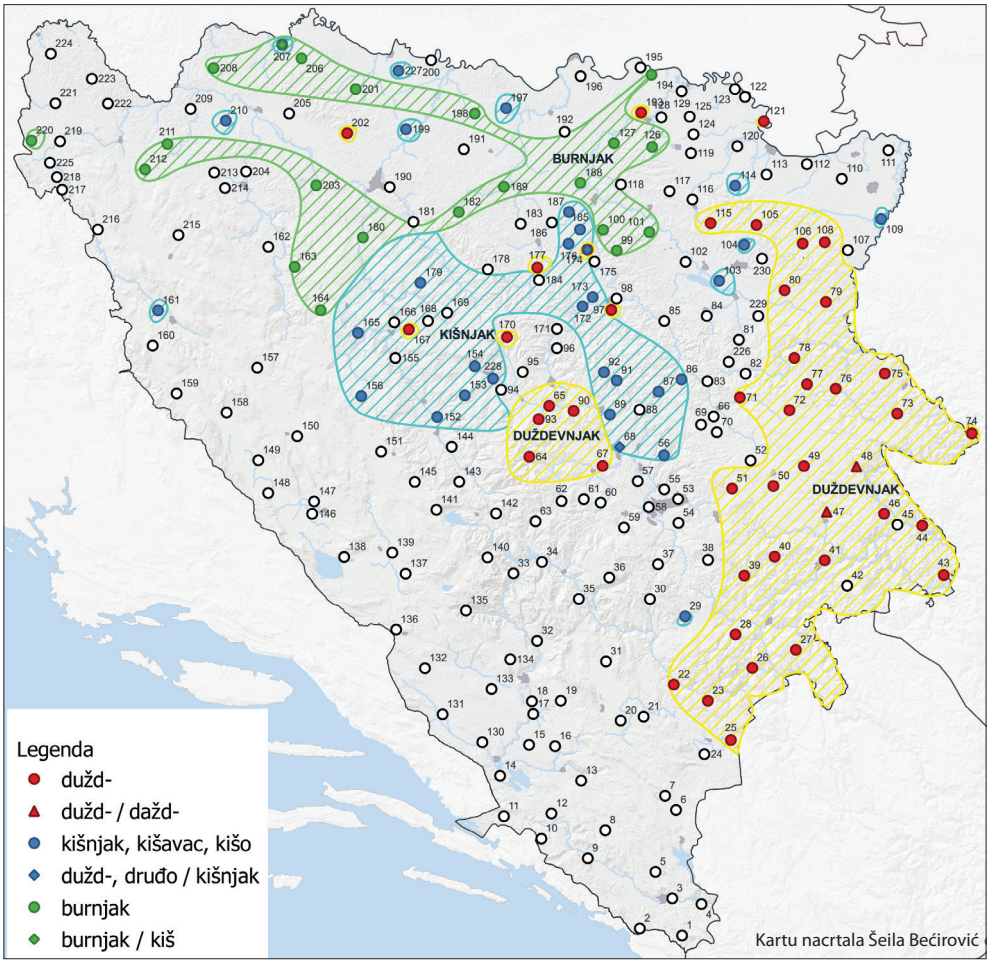
Key words: areal features, Bosnia and Herzegovina, the fire salamander, dialect lexis, dialectology, linguogeography, survey

Karta br. 1: P 1897. A) duždevnjak; B) kišnjak; C) burnjak

Karta br. 2: U 1975–1986. A) dažd-; B) dižd-; C) dežd-; D) dožd-

Karta br. 3: U 1975–1986. A) duždevnjak; B) kišnjak; C) burnjak

DOI: 10.5644/PI2022.206.05

METODOLOŠKI PRISTUP U SAVREMENIM ENCIKLOPEDIJAMA PERZIJSKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI

Đenita Haverić, Munir Drkić
Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Franje Račkog 1
71 000 Sarajevo
djenita.haveric@ff.unsa.ba
munir.drkic@ff.unsa.ba

Apstrakt

Ovaj rad donosi opis metodologije triju savremenih enciklopedija iz oblasti iranistike, s posebnim fokusom na užu oblast perzijskog jezika i književnosti. U prvom dijelu rada daje se kratak osvrt na historijski razvoj perzijske leksikografije, a autori ističu usku povezanost leksikografije s klasičnom perzijskom književnošću. Predmet analize u drugom dijelu rada jesu tri enciklopedije: Esmāʿīl Saʿādat (ur.), *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī*; Hasan Anūše (ur.), *Dānešnāme-ye adab-e fārsī*; te Brillova *Encyclopaedia Iranica*. Ove tri enciklopedije donose analitičke i istraživačke članke o autorima, djelima, lingvističkim fenomenima, relevantnoj terminologiji, književnim stilovima, iranskim jezicima i istaknutim iranistima. Autori članka zaključuju da tri enciklopedijska djela gaje sličan medološki pristup iako imaju različit pristup predmetnoj oblasti. Sve tri enciklopedije u manjoj ili većoj mjeri naglašavaju upravo internacionalni karakter perzijske književne tradicije. U tom smislu, ove su enciklopedije dostojan nastavak hiljadugodišnje leksikografske tradicije koja je iznjedrila stotine rječnika od Indije do Balkana, ali i drugdje u Evropi.

Ključne riječi: perzijski jezik, perzijska književnost, leksikografija, enciklopedija, metodologija

1. Kratak historijat perzijske leksikografije

Savremene enciklopedije perzijskog jezika i književnosti nastavak su dugačke leksikografske tradicije na perzijskom jeziku. Stoga smatramo potrebnim ukratko predstaviti ovu leksikografsku tradiciju prije analize metodoloških pristupa u trima najpoznatijim savremenim enciklopedijama. Ovaj uvod

govori o dugačkoj i bogatoj tradiciji perzijske leksikografije te njenoj uskoj vezi s klasičnom perzijskom književnošću. Golema geografska rasprostranjenost i tradicija dugačka hiljadu godina daju ogroman korpus savremenim enciklopedijama perzijskog jezika i književnosti, ali istovremeno predstavljaju ozbiljan zadatak u svakom pa i metodološkom pogledu.

Pisanje rječnika perzijskog jezika seže duboko u prošlost, još u prijeislamski period. Koliko je poznato, prvi rječnici napisani su još u sasanidskom periodu, koji se još naziva srednjoiranskom jezičkom epohom.[1] Iz tog vremena zabilježeno je da su postojali avestinsko-perzijski, aramejsko-perzijski i sogdijsko-perzijski rječnici. Među tim je ranim izvorima najpoznatiji *Frahang-i pahlavīg* – rječnik semitskih heterograma s prijevodnim ekvivalentima na srednjoperzijskom jeziku. Ovaj je rječnik bio organiziran tematski u tridesetak poglavlja koja su nosila naziv *dar* (vrata). Po svome sadržaju, to je bio tradicionalni univerzalni rječnik znanja i umijeća na srednjoperzijskom jeziku (Perry 2012: 84). Sam naziv *frahang*, kojim se označava i kultura, odnosno ukupnost obrazovanja i uljudnog karaktera, ukazuje na ovakav karakter djela *Frahang-i pahlavig*. Osim što sadrži brojna drevna znanja i umijeća, značaj ovoga rječnika ogleda se u tome što je kasnijim rječnicima iz islamskog perioda dao ime i strukturu u poglavljima ustrojenim na jedan od dva načina: tematski ili alfabetski.

U ranom se islamskom periodu (praktično od IX stoljeća, nakon što je prihvaćeno arapsko pismo za bilježenje perzijskog jezika) perzijska leksikografija razvija u odnosu na arapski jezik i pod utjecajem arapske leksikografije. Osim toga, rani razvoj perzijske leksikografije vezan je usko za poeziju pisanu na novoperzijskom jeziku, a ta se poezija od kraja IX i u X stoljeću raširila na golemom geografskom prostoru Centralne Azije i današnjeg Irana i Afganistana. Za razliku od arapskih leksikografa, rani perzijski leksikografi nisu težili ka tome da pišu velike normativne rječnike koji bi sadržavali cjelokupnu leksiku tog jezika. Prema njihovom pristupu, rječnici su trebali riješiti jedan praktičan problem – pomoći pri čitanju poezije koja se brzo razvijala i prelazila granice govornog prostora perzijskog jezika. Tako su rani perzijski leksikografi, uporedo s pisarima i pjesnicima, dali značajan doprinos u

[1] U općem smislu, historija Irana dijeli se na prijeislamski i islamski period, iz čega proizlazi da je prihvatanje islama od iranskih naroda između VII i IX stoljeća označeno kao najveća prekretnica u historiji tog geografskog prostora i narodâ što su ga naseljavali. Gledano iz perspektive historije iranskih jezika, period od IX stoljeća do danas naziva se novoiranskom jezičkom epohom, dok se vrijeme prije dolaska islama dijeli na dva perioda – staroiranski (VI–III st. p. n. e.) i srednjoiranski (III st. p. n. e. – IX st. n. e.).

očuvanju leksike i ekspanziji novoperzijskog jezika na nivo drugog jezika islamske kulture i civilizacije (vidjeti: Rašnouzāde 1383 [2004][2]: 639). Nije bila rijetka pojava ni da se u jednoj osobi nađu dvije od tri navedene funkcije. Danas znamo naslove nekih perzijskih rječnika s kraja IX i početka X stoljeća. Jedan takav autor bio je Qatrān Tabrīzī, a njegov perzijski rječnik nosio je naslov na arapskom jeziku, *Tafāsīr fī luġa al-furs*. Za ovoga pjesnika i leksikografa, putopisac Nāser Xosrou će polovinom XI stoljeća napisati da je "pisao lijepu poeziju na perzijskom *dari* jeziku iako nije znao govoriti taj jezik" (Xosrou 1382 [2004]: 125; vidjeti još: Paul 2000: 37). Iz ove tvrdnje razumijemo da su klasična poezija i prvi rječnici novoperzijskog jezika bili prethodnice ekspanzije ovoga jezika nauštrb drugih iranskih jezika u klasičnom periodu (X–XV st.). Naime, klasični je perzijski jezik postao prvo pisani *koine*, da bi tek naknadno bio prihvaćen kao govorni idiom tog golemog geografskog prostora.

Najstariji sačuvani rječnik novoperzijskog jezika jeste *Loġat-e Fors* (doslovno: *Rječnik Perzijanaca*), napisan polovinom XI stoljeća iz pera još jednog značajnog klasičnog perzijskog pjesnika, Asadīja Tūsīja. Posrijedi je alfabetski rječnik u kojem su odrednice poredane prema zadnjem slovu u riječi. Kao takav, ovaj je rječnik pjesnicima izvan regije Horasana, poput spomenutog Qatrāna Tabrīzīja i mnogih drugih, ispunjavao dvije namjene: iz njega su usvajali leksiku novoperzijskog jezika, te istovremeno dobijali neophodnu pomoć za njeno lakše rimovanje. Značenje i upotreba leksema potkrijepljeni su brojnim primjerima poezije iz X stoljeća. Zahvaljujući takvom pristupu, mnogi od stihova prvih perzijskih klasika sačuvani su samo u ovome rječniku, dok su izvorna djela u međuvremenu izgubljena. *Loġat-e Fors* postao je svojevrstan model kasnijim leksikografima, koji su uspostavljenu strukturu slijedili do XVII stoljeća.

Ubrzo nakon ovoga, napisani su brojni drugi rječnici, koji se mogu podijeliti na jednojezičke i dvojezičke arapsko-perzijske rječnike. Osim alfabetskih, ubrzo su počeli nastajati i tematski rječnici, najčešće specifične leksike jednog ili više književnih djela. Do početka XIV stoljeća većina perzijskih rječnika napisana je u Iranu, Azerbejdžanu i Centralnoj Aziji, a od tada se središte razvoja perzijske leksikografije seli prema istoku, na Indijski potkontinent. Indija je inače bila važno središte perzijske pismenosti sve do XIX stoljeća, a ta je bogata tradicija iznjedrila i brojna leksikografska djela (vidjeti: Baevskii 2007: 51–69).

[2] Prva navedena godina predstavlja godinu prema hidžretskom solarnom kalendaru, dok je u uglastim zagradama navedena godina izdanja prema gregorijanskom kalendaru.

Od XV stoljeća perzijska leksikografija dobija treće značajno središte i treću zasebnu tradiciju – Osmansko Carstvo u kojem je perzijski jezik, uz arapski i turski, smatran jednim od triju imperijalnih jezika elitne kulture te jednim od triju jezika književnog stvaralaštva. U Osmanskom Carstvu napisane su stotine rječnika perzijskog jezika, a leksikografi su slijedili ranije uspostavljenu tradiciju prema kojoj se oni dijele na jednojezičke i višejezičke, te alfabetske i tematske. Većina leksikografskih djela u Osmanskom Carstvu jesu perzijsko-turski rječnici nastali na korpusu najznačajnijih književnih djela. Tako, pored općih, važno mjesto zauzimaju rječnici Rumijeve *Mesnevije*, Sadijevog *Đulistana*, Hafizovog *Divana* i Firdusijeve *Šahname*. Dobar dio tih rječnika napisan je u stihu s ciljem lakšeg pamćenja, a nerijetko su njihov sadržaj studenti i kasniji pjesnici učili napamet.[3] Osmanski se leksikografi redovno referiraju na prve rječnike klasičnog perzijskog jezika, čime potvrđuju neprekinuti kontinuitet leksikografske tradicije, koju je po svemu sudeći sačuvala bogata književna zaostavština.

Od XVI stoljeća počinju se pisati i komentari ovih rječnika, a ti komentari pokazatelj su njihove popularnosti i široke zastupljenosti u obrazovnom sistemu Carstva. Omiljeni je korpus u tom pogledu bio perzijsko-turski rječnik leksike iz Rumijeve *Mesnevije* u stihu pod naslovom *Tohfe-ye Šāhedī* (*Tuhfe-i Şâhidī*, 1515). Autor ovoga rječnika bio je osmanski pjesnik i mevlevijski šejh Ibrahim-dede Šahidi. Više od četrdeset osmanskih autora napisali su komentare ovoga rječnika, među njima pet autora porijeklom iz Bosne: Ahmed Sudi Bošnjak (XVI st.), Mustafa Ejubović – Šejh Jujo (XVII st.), Atfi Ahmed Bosnevi (XVIII st.), Ahmed Hatem Bjelopoljak (XVIII st.) i Ali Zeki Kimijagar (XVIII st.). Ovaj je rječnik značajan i u lokalnom kontekstu bosanskog jezika: *Tohfe-ye Šāhedī* bio je model na kojem je napisan turskobosanski rječnik *Makbul-i Arif* (*Potur Šahidija*).

Konačno, važno je spomenuti Osmana sina Huseinova Bosnevija i njegov perzijsko-turski rječnik u stihu pod naslovom *Tuhfe-i manzūme* (1583). U ovome je rječniku u dvije stotine i pet distiha navedeno osam stotina i pet perzijskih leksema zajedno s prijevodnim ekvivalentima na turski jezik (Öz 2016: 170–172). Premda relativno kratak sadržajem (na svega deset listova u rukopisu), ovaj je rječnik značajan u svjetlu rasprostranjenosti perzijske pismenosti na golemom geografskom prostoru koji se prostirao od Indije i Kine na istoku do Balkana na zapadu. Osim toga, predstavlja jedan od tri aspekta perzijske pismenosti u osmanskoj Bosni, uz poeziju i prozu ovdašnjih autora

[3] Iscrpnu bibliografiju i detaljan opis svih značajnijih rječnika perzijskog jezika napisanih u Osmanskom Carstvu od XV do XIX stoljeća dao je Öz (2016).

na perzijskom jeziku te tradiciju čitanja i komentiranja perzijskih klasičnih djela. Povrh svega, postojanje jednog ovakvog rječnika nepobitan je dokaz čvrste isprepletenosti klasične i postklasične poezije s leksikografijom na perzijskom jeziku.

Zanimanje Evropljana za perzijsku leksikografiju također seže daleko u prošlost, a počinje u XIII stoljeću. Rani rječnici posljedica su praktične potrebe učenja perzijskog jezika u trgovini, ali se veoma brzo budi i pojačan interes za bogatu književnu kulturu na klasičnom perzijskom jeziku. Najraniji spomenik tog praktičnog orijentalizma jeste *Codex Cumanicus* – latinsko-perzijsko-kumanski rječnik iz XIII stoljeća. Jedini rukopis ovoga rječnika sačuvan je u Veneciji, a u njemu je predstavljena perzijska leksika regije Horasan iz tog perioda. Nakon dužeg zatišja, značajna leksikografska djela – poglavito perzijsko-latinski rječnici – nastaju od XVII stoljeća, kada se razvijaju ekonomski i diplomatski odnosi između Irana i evropskih država. Istovremeno se štampaju i prvi evropski prijevodi klasičnih književnih tekstova (Baevskii 2007: 1–3).

2. Moderne enciklopedije perzijskog jezika i književnosti

Na prijelazu iz XIX u XX stoljeće počinje intenzivan razvoj moderne perzijske leksikografije u Iranu, kada se počinju objavljivati različiti rječnici manjeg ili većeg obima i sadržaja. Najznačajnije je u tom pogledu djelo *Loġatnāme-ye Dehxodā* – enciklopedijski rječnik perzijskog jezika čiji je autor bio glasoviti moderni pjesnik i prozaist te istraživač kulturne baštine ʻAlī Akbar Dehxodā. Prvobitno je bio objavljen 1931. godine, na preko 67.000 stranica od po tri stupca, a sadrži oko 50.000 natuknica. Rezultat je četrdesetpetogodišnjeg rada njegovog autora. Tretira žive i lekseme koje su izašle iz upotrebe, a polovina natuknica otpada na toponime i antroponime. Autor prvo navodi svaku riječ, zatim objašnjava njen izgovor i upotrebu, te navodi leksičko i terminološko značenje (ukoliko postoji). Posebna vrijednost ovoga rječnika ogleda se u tome što sadrži hiljade stihova navedenih da se potkrijepe različita značenja (vidjeti: Dehxodā 1346 [1967]). Vrijedi spomenuti i šestotomni enciklopedijski rječnik perzijskog jezika *Farhang-e fārsī* autora Mohammada Moʻīna, objavljen posthumno 1972. godine. Koncipiran je slično kao *Loġatnāme-ye Dehxodā*, s tim da dva sveska pokrivaju vlastita imena, dok ostali tretiraju druge natuknice. Ovim su rječnikom otklonjeni neki nedostaci njegovog prethodnika, a glavna mu je odlika lakše korištenje (vidjeti: Moʿīn 1351 [1972]).

Dva navedena rječnika jesu leksikografska djela, ali istovremeno i enciklopedije perzijskog jezika i književnosti. Impozantna je činjenica da su djelo pojedinačnih autora, iako bi se takvim poduhvatima mogli hvaliti i instituti. Osim što su sačuvali golemo leksičko blago perzijskog jezika, oni su predstavljali snažan podsticaj za ozbiljniji pristup ovoj oblasti i pisanje prvih djela zamišljenih prevashodno kao enciklopedije perzijskog jezika i književnosti. Rad na takvim enciklopedijama iz različitih naučnih oblasti intenziviran je u drugoj polovini XX stoljeća.

Za predmet analize u ovome radu uzeli smo tri najznačajnije i najpoznatije enciklopedije koje obuhvataju oblast perzijskog jezika i književnosti: *Enciklopediju perzijskog jezika i književnosti* (*Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī*), izdanje Akademije za perzijski jezik i književnost u Teheranu, voditelj projekta: Esmāīl Sa'ādat; *Enciklopediju perzijske književnosti* (*Dānešnāme-ye adab-e fārsī*), projekta čiji je voditelj Hasan Anūše; te Brillovu *Encyclopaedia Iranica*. Ovdje dajemo pregled specifičnih karakteristika svake od njih.

2. 1. Enciklopedija perzijskog jezika i književnosti (Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī)

Ova enciklopedija napisana je u sedam tomova i svaki tom ima više od sedam stotina stranica. Natuknice su poredane alfabetskim redoslijedom. U njoj se nalaze najvažnija saznanja o perzijskoj književnosti u formi članaka koji obrađuju značajne ličnosti, kao i istaknuta književna djela. Osim toga, enciklopedija sadrži vrijedne informacije o gramatici perzijskog jezika, obrađuje pojmove iz oblasti sufizma, značenja i izraze, metriku, pjesničke žanrove, književne stilove, druge iranske jezike, različite književne periode kao što su prijeislamska književnost, savremena iranska književnost, te iranske mitove i legende. Također, enciklopedija tretira značajne ličnosti spominjane u Kur'anu, Firdusijevoj *Šahnami* i drugim klasičnim djelima. Time se ona naslanja na raniju tradiciju leksikografskih djela, naročito onih iz Osmanskog Carstva i Indije. Osim toga, navodi biografije i djela iranista koji su istraživali u oblasti perzijskog jezika i književnosti, češće u Iranu, a rjeđe i u inozemstvu. Posebno obrađuje književnost savremenog doba te pisce i pjesnike iz ovog perioda predstavlja u cjelovitim člancima koji se odnose na neku drugu temu ili odvojeno u zasebnim odrednicama. Budući da je nemoguće sva znanja o bogatoj prošlosti perzijskog jezika i književnosti skupiti i predstaviti u jednoj zbirci ograničenog opsega, cilj i zadatak ove enciklopedije bio je da

donese najvažnije informacije koje se odnose na perzijski jezik i književnost u odnosu na srodne oblasti.

Enciklopedije se u zavisnosti od obima njihova sadržaja mogu podijeliti na koncizne i detaljne, u zavisnosti od njihova sadržaja na stručne (specijalizovane) i opće, u zavisnosti od načina sređivanja i izlaganja njihovih članaka na alfabetske i tematske, te na osnovu vjerodostojnosti navedenih izraza u člancima na referentne i nereferentne. Prema toj klasifikaciji, ova enciklopedija jeste koncizna, stručna, alfabetska i referentna. Koncizna je zato što navodi samo najvažnije informacije koje se odnose na predmetnu oblast, stručna je zato što je namijenjena raznovrsnim znanjima iz oblasti perzijskog jezika i književnosti, alfabetska je jer su njene odrednice poredane alfabetski poput odrednica u nekim rječnicima radi lakšeg korištenja i referentna je zato što su događaji koji se navode u tekstu članaka zasnovani na dokumentima preuzetim iz referentnih izvora.

Uprkos tome što su neke od odrednica ove enciklopedije zajedničke s nekim drugim enciklopedijama, posebno s općim, mnogi njeni sadržaji obrađeni su mnogo detaljnije, posebno u slučajevima odrednica kao što su komparativna književnost, pripovjedna književnost, gnostička književnost, savremena književnost Irana, dječija književnost, književni i gnostički termini i dr. Praktično su ovo kraće studije na zadate teme. To je stoga što su članke o pojedinim temama uglavnom pisali istaknuti autori iz datih oblasti.

2. 2. Enciklopedija perzijske književnosti (Dānešnāme-ye adab-e fārsī)

Ova enciklopedija napisana je u osam tomova, s tim da se četvrti tom sastoji od tri sveska. Svaki tom – s izuzetkom jednoga – opisuje utjecaj i dostignuća perzijske književnosti na različitim geografskim prostorima na kojima je ova književna tradicija bila rasprostranjena. Tako prvi tom tretira prostor Centralne Azije, drugi tom obrađuje književnoumjetničku terminologiju, treći tom tretira perzijsku književnost u Afganistanu, četvrti tom u tri sveska obrađuje perzijsku književnost na Indijskom potkontinentu (Indija, Pakistan, Bangladeš), peti tom obrađuje prostor Kavkaza (Azerbejdžan, Armenija, Gruzija, Autonomna Republika Dagestan), šesti tom Anadoliju i Balkan (odnosno Osmansko Carstvo i države nastale njegovim raspadom), sedmi tom obrađuje arapski svijet i njegove veze s perzijskom književnošću i konačno osmi tom predstavlja najznačajnija središta izučavanja perzijske književnosti u savremenom dobu. Deveti tom tretira perzijsku književnost u arapskom

svijetu (na prostoru od Iraka do Maroka). U nastavku kratko predstavljamo neke od svezaka.

Prvi tom *Perzijska književnost u Centralnoj Aziji* /*Adab-e fārsī dar Āsiyā-ye miyāne* tretira snažne i višeslojne književne i kulturne veze između Irana i Centralne Azije, regije koja je danas podijeljena na različite države. Tokom prethodnog milenija ovi prostori činili su tzv. "iranski kulturološki kontinent", budući da je iranska kultura i civilizacija ostavila dubok trag i u Centralnoj Aziji. U ovom su tomu prvenstveno navedene kratke biografije istaknutih pjesnika i književnika na širem području Irana i Centralne Azije, te biografije čitavog niza vladara dinastija iranskoga porijekla i političkih ličnosti značajnih za razvoj pismenosti na perzijskom jeziku. Osim biografija, napisani su vrijedni članci o poznatim proznim i poetskim djelima i značajnim predajama; zasebno su predstavljene i teme u književnosti te književni termini i žanrovi (vidjeti: Anūše 1380a [2001]).

Drugi tom *Rječnik perzijske književnosti* / *Farhangnāme-ye adabī-ye fārsī* razlikuje se od ostalih knjiga po tome što su u njemu predstavljeni opći književni termini i pojmovi s primjenom poglavito u klasičnoj perzijskoj književnosti. Ovaj je tom zapravo rječnik raznih književnih termina, tema i motiva u perzijskoj književnosti od klasičnog perioda. Sadržaj se može podijeliti u tri grupe: termini i teme rasprostranjeni među autorima perzijske književnosti, književni termini, teme i motivi iz drugih tradicija, posebno iz arapske i evropskih književnosti prisutni u perzijskoj, te književni termini, teme i motivi čijih je primjera na perzijskom jeziku mnogo ali su prethodno bili nepoznati, odnosno o njima nije bilo opsežnih istraživanja. Prema tome, ovaj je tom posebno vrijedan onima koji istražuju povezanost i međusobne utjecaje perzijske i drugih književnih tradicija na teoretskom nivou (vidjeti: Anūše 1380b [2001]).

Treći tom *Perzijska književnost u Afganistanu* / *Adab-e fārsī dar Afġānestān* predstavlja istaknute ličnosti sa šireg prostora Afganistana, uključujući pjesnike, prozne pisce, ali i vladare i druge značajne ličnosti, te poznata djela koja pripadaju tradiciji ovoga geografskog prostora. Naime, kultura geografskog prostora Afganistana čvrsto je isprepletena s kulturom Iranske visoravni, tako da se jedna od druge ne mogu posmatrati odvojeno. Narodi što naseljavaju ove prostore imaju zajedničko kulturno naslijeđe, a najvažnije vezivno tkivo tog kulturnog naslijeđa jesu upravo perzijski jezik i književnost na njemu (vidjeti: Anūše 1381a [2002]).

Četvrti tom *Perzijska književnost na Poluotoku* (*Indija, Pakistan, Bangladeš*) / *Adab-e fārsī dar Šebh-e qārre* (*Hend, Pākestān, Banglādeš*)

sastoji se od tri sveska: prvi svezak obrađuje slova *aleḳ – će*; drugi slova *he – ʻein* i treći slova *ġein – ye*. Kulturne veze između govornog prostora perzijskog jezika i Indijskog potkontinenta također sežu daleko u prošlost. Ne treba zaboraviti da su indo-iranski narodi činili jednu zasebnu grupu kada su se odvojili od ostalih indo-evropskih plemena. Kasnije, u islamskom periodu, od XI stoljeća, perzijski jezik postao je jezik administracije i književnog stvaralaštva u Indiji, te su dvostrani utjecaji i kulturna prožimanja ovih prostora u prošlosti uvijek bili dinamični. Ove tri knjige predstavljaju odraz tih kompleksnih kulturnih i književnih prožimanja. No, naglasak je na utjecaju perzijske književnosti u Indiji: u ovome je svesku ponajviše opisano stvaralaštvo pjesnika, proznih pisaca, naučnika i državnika koji su rođeni izvan Indije, uglavnom u Iranu, ali je njihovo književno stvaralaštvo vezano za Poluotok (vidjeti: Anūše 1381b [2002]). Isti je pristup primijenjen u opisu perzijske književnosti na prostoru Kavkaza, danas podijeljenog na tri države – Azerbejdžan, Armeniju i Gruziju – i autonomnu republiku Dagestan u Ruskoj Federaciji (vidjeti: Anūše 1382 [2003]).

Za izučavanje iranistike na našem području najrelevantniji je šesti tom *Perzijska književnost u Anadoliji i na Balkanu* / *Adab-e fārsī dar Ānātolī va Balkān*. Ovaj je geografski prostor odvojen u zaseban tom jer su ga činile zemlje Osmanskog Carstva. Knjiga obrađuje najznačajnija djela, autore, književne tokove i utjecaje iz osmanskog perioda, ali se ne ograničava samo na njih, već analizira razvoj iranističkih istraživanja i najznačajnije iraniste iz postosmanskog perioda. Hvale vrijedne su natuknice o bosanskohercegovačkim iranistima XX stoljeća poput Šaćira Sikirića, Bećira Džake ili Saliha Trake, ali se teško oteti dojmu da su podaci o njima šturi i nepotpuni (vidjeti: Anūše 1383 [2004]).

Kao lokalni istraživači, ovdje primjećujemo najznačajniji nedostatak ovoga sveska. Naime, autori članaka, uglavnom Iranci, očito nisu imali podjednako kvalitetan pristup svim informacijama, a to se posebno odnosi na opus i doprinos lokalnih istraživača perzijske književnosti na Balkanu. Ove natuknice jednostavno ne mogu biti relevantni bibliografski a kamoli pouzdani naučni izvori drugim istraživačima. Njihov se doprinos ograničava na niz zanimljivih podataka o životima i djelima lokalnih istraživača. Budući da i drugi svesci enciklopedije na sličan način zadiru u još šire geografske prostore istočno i zapadno od današnje države Iran, razložno je pretpostaviti da će isti nedostaci donekle biti prisutni u njima. Međutim, teme povezane s perzijskom književnošću u osmanskom periodu obrađene su dosta preciznije te su

pouzdan izvor istraživačima. Ukratko, premda postoje stanoviti nedostaci u manjem broju natuknica, oni ne predstavljaju pravilo već prije izuzetak.

2. 3. Encyclopaedia Iranica

Encyclopaedia Iranica, objavljena na engleskom jeziku, predstavlja višetomno i multidisciplinarno djelo koje prezentira relevantna znanja o jednoj bitnoj svjetskoj civilizaciji u vremenskom rasponu od nekoliko hiljada godina. Obuhvata iransku kulturu i civilizaciju na Bliskom istoku, Kavkazu, Centralnoj Aziji i Indijskom potkontinentu. Također, uključuje naučne članke koji se odnose na recipročne utjecaje između Perzije i njenih susjeda, koji se protežu od prahistorije do danas.

Prvi ukoričeni tom *Encyclopaedie Iranica* štampan je 1985. godine, pod uredništvom dr. Ehsana Yarshatera, istaknutog iranskog naučnika, koji je četiri desetljeća rukovodio projektom ove enciklopedije. Do sada je objavljeno šesnaest tomova i preko 9.000 članaka, te se stoga smatra najopsežnijim iranističkim enciklopedijskim djelom na svijetu. Dostupna je i u elektronskoj formi (www.iranicaonline.com), a članci su organizirani alfabetskim redom. Rad na ovoj enciklopediji još uvijek traje.

Pored perzijskog jezika i književnosti, *Iranica* obuhvata različite druge oblasti: antropologiju, arheologiju, geografiju, historiju, etnologiju, sociologiju, ekonomiju, historiju religije, sufizam, filozofiju, historiju nauke i medicine, historiju islama, botaniku, zoologiju, folklor, političke nauke, diplomatiju i mnoge druge. Preko 1.300 autora dalo je svoj doprinos pišući u ovoj enciklopediji članke na engleskom, ruskom, perzijskom, turskom i kineskom jeziku. Tako je samo u prvom tomu učestvovalo 285 autora.

Encyclopaedia Iranica nastala je kao tematska dopuna Brillovoj *Enciklopediji islama* (*Encyclopaedia of islam*). Osnivač je smatrao da su neke iranističke teme u ovoj enciklopediji nedovoljno obrađene te je glavni cilj ove enciklopedije bio da popuni praznine, odnosno teme koje su ostale neobrađene i neistražene u *Enciklopediji islama*. Može se reći da je *Iranica* u izvjesnom smislu najnoviji i vjerovatno najuspješniji pokušaj da se kompenziraju neke od uočenih neadekvatnosti širokog obuhvata u *Enciklopediji islama*. Neke od tih neobrađenih tema odnose se na prijeislamsku Perziju, šiizam i sl. Prirodno, sadržaj ovoga djela ne ograničava se samo na prostor omeđen Iranskom visoravni, već se prezentira i mnogo šire područje na koje je utjecala i npr. turska kultura. Neki članci *Iranice* sastoje se od više odjeljaka koji imaju obim knjige. Takvi su članci o umjetnosti, Armeniji, Afganistanu,

arheologiji, Aviceni, Balučistanu i Centralnoj Aziji. Osim toga, mogu se pronaći brojni kraći članci koji iz iranističke perspektive opisuju teme kao što su flora i fauna, etnografija, umjetnost, znanost, tehnologija ili popularna kultura. Mnogi od ovih članaka jesu jedinstveni, te nemaju pandan u *Enciklopediji islama* ili drugim referentnim djelima. Posebno su zanimljivi članci o anglo-iranskim odnosima, odnosima Irana i Bizanta, kinesko-iranskim odnosima, botaničkim studijama, granicama, Ustavnoj revoluciji i dr.

Encyclopaedia Iranica uključuje članke o pojedinačnim tekstovima, u rasponu od drevnih spisa do savremenih djela, od *Aveste* do modernog romana *Būf-e kūr*, zatim biografije istaknutih iranista i predstavljanje njihovih djela, te specijalizirane referentne članke poput onih o bibliografijama i katalozima ili iranskim kalendarima. Zanimljivo je da ova enciklopedija, prema odredbama urednika, ne obuhvata biografije živih osoba. Na taj način se izostavljaju neka imena savremenog doba značajna za iranistiku.

3. Zaključak

Tri navedene enciklopedije najbolje je klasificirati prema širini pristupa i obuhvatnosti s obzirom na geografsku rasprostranjenost perzijskog jezika i književnosti. Tako se *Enciklopedija perzijskog jezika i književnosti* (*Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī*) Esmāīla Sa'ādata uglavnom ograničava na književnost govornog područja perzijskog jezika, dok *Enciklopedija perzijske književnosti* (*Dānešnāme-ye adab-e fārsī*) Hasana Anūšea jasnije prepoznaje internacionalni karakter perzijske književne tradicije te ima zasebne tomove i o drugim geografskim prostorima (Centralna Azija, Afganistan, Indija, Kavkaz, Anadolija, Balkan i arapski svijet). Time se pokazuje i sazrijevanje svijesti kod lokalnih iranskih istraživača o internacionalnom karakteru perzijske književne tradicije, te posebno njenoj geografskoj rasprostranjenosti. Drugim riječima, dok se prva od dviju enciklopedija usredotočuje na dugačku historiju, druga ističe golemi geografski prostor što ga je obilježila perzijska pismenost. Glavni nedostatak druge enciklopedije jeste nepostojanje pouzdanih znanja o nekim lokalnim temama i autorima. Konačno, Brillova *Encyclopaedia Iranica* ima najobuhvatniji pristup budući da ima najširi geografski i historijski obuhvat te da za nju pišu autori iz cijeloga svijeta. Kao takva, ona najbolje odražava izrazit međunarodni karakter perzijske kulturne i književne tradicije. Iz perspektive perzijskog jezika i književnosti, mogući nedostatak *Iranice* jeste širok tematski zahvat, dok su prve dvije enciklopedije fokusirane na užu oblast perzijskog jezika i književnosti, te stoga često

i korisnije u ovoj naučnoj oblasti. No, sve tri enciklopedije naslanjaju se na dugačku leksikografsku tradiciju te vjerno prikazuju tematsko i žanrovsko bogatstvo perzijske književnosti kao jedne u principu internacionalne književne tradicije.

Izvori i literatura

Anūše, Hasan, ur. (1380a [2001]), *Dānešnāme-ye adab-e fārsī – ǧeld-e yekom*: *Adab-e fārsī dar Āsiyā-ye miyāne*, Sāzmān-e ċāp va entešārāt-e Vezārat-e farhang va eršād-e eslāmī, Tehrān

Anūše, Hasan, ur. (1380b [2001]), *Dānešnāme-ye adab-e fārsī – ǧeld-e ċahārom*: *Adab-e fārsī dar Šebh-e qārre* (*Hend, Pākestān, Banglādeš*), Sāzmān-e ċāp va entešārāt-e Vezārat-e farhang va eršād-e eslāmī, Tehrān

Anūše, Hasan, ur. (1381a [2002]), *Dānešnāme-ye adab-e fārsī – ǧeld-e dovvom*: *Farhangnāme-ye adabī-ye fārsī*, Sāzmān-e ċāp va entešārāt-e Vezārat-e farhang va eršād-e eslāmī, Tehrān

Anūše, Hasan, ur. (1381b [2002]), *Dānešnāme-ye adab-e fārsī – ǧeld-e sevvom*: *Adab-e fārsī dar Afġānestān*, Sāzmān-e ċāp va entešārāt-e Vezārat-e farhang va eršād-e eslāmī, Tehrān

Anūše, Hasan, ur. (1382 [2003]), *Dānešnāme-ye adab-e fārsī – ǧeld-e panǧom*: *Adab-e fārsī dar Qafqāz* (*Āzarbāyǧān, Armanestān, Gorǧestān, Ǧomhorī-ye xodmotxār-e Dāġestān*), Sāzmān-e ċāp va entešārāt-e Vezārat-e farhang va eršād-e eslāmī, Tehrān

Anūše, Hasan, ur. (1383 [2004]), *Dānešnāme-ye adab-e fārsī – ǧeld-e šešom*: *Adab-e fārsī dar Ānātolī va Balkān*, Sāzmān-e ċāp va entešārāt-e Vezārat-e farhang va eršād-e eslāmī, Tehrān

Anūše, Hasan, ur. (1385 [2006]), *Dānešnāme-ye adab-e fārsī – ǧeld-e haftom*: *Adab-e fārsī dar ǧahān-e ʻArab*, Sāzmān-e ċāp va entešārāt-e Vezārat-e farhang va eršād-e eslāmī, Tehrān

Baevskii, Solomon (2007), *Early Persian Lexicography*: *Farhangs of the Eleventh to the Fifteenth Centuries*, Brill, Boston – Leiden

Dehxodā, ʻAlī Akbar (1346 [1967]), *Loġatnāme-ye Dehxodā,* Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān

Moʻīn, Mohammad (1351 [1972]), *Farhang-e fārsī*, Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān

Öz, Yusuf (2016), *Tarih Boyunca Farsça – Türkçe Sözlükler*, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara

Paul, Ludwig (2000), "Persian language i. Early New Persian", *Encyclopaedia Iranica*, online edition, članak dostupan na stranici: https://www.iranicaonline.org/articles/persian-language-1-early-new-persian

Perry, John (2012), "New Persian: Expansion, Standardization, and Inclusivity", u: Brian Spooner, William Hanaway, ur., *Literacy in the Persianate World*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 70–94.

Rašnouzāde, Bābak (1383 [2004]), "Dastūrnewīsī-ye fārsī dar Ānātolī va Bālkān", u: Hasan Anūše, ur., *Dānešnāme-ye adab-e fārsī*, ǧeld-e šešom: Adab-e fārsī dar Ānātolī va Bālkān, Sāzmān-e ċāp va entešārāt-e Vezārat-e farhang va eršād-e eslāmī, Tehrān, 382–385.

Saʻādat, Esmāīl, ur. (1384 [2005]), *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī – ǧeld-e yekom*, Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsi, Tehrān

Sa'ādat, Esmāīl, ur. (1386 [2007]), *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī – ǧeld-e dovvom*, Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsi,Tehrān
Sa'ādat, Esmāīl, ur. (1388 [2009]), *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī – ǧeld-e sevvom*, Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsi, Tehrān
Sa'ādat, Esmāīl, ur. (1391 [2012]), *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī – ǧeld-e ċahārom*, Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsi, Tehrān
Sa'ādat, Esmāīl, ur. (1393 [2014]), *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī – ǧeld-e panǧom*, Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsi,Tehrān
Sa'ādat, Esmāīl, ur. (1395 [2016]), *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī – ǧeld-e šešom*, Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsi, Tehrān
Sa'ādat, Esmāīl, ur. (1397 [2018]), *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī – ǧeld-e haftom*, Farhangestān-e Zabān va Adab-e Fārsi, Tehrān
Xosrou, Nāser (1382 [2004], *Safarnāme*, Entešārāt-e Qoqnūs, Tehrān
Yarshater, Ehsan, ur., *Encyclopaedia Iranica* (dostupna u elektronskoj formi na: www.iranicaonline.org)

METHODOLOGICAL APPROACH IN CONTEMPORARY ENCYCLOPEDIAS OF PERSIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Abstract

This paper provides a description of the methodology of three contemporary encyclopedias in the field of Iranian studies, with a special focus on the Persian language and literature. The authors first give a brief overview of Persian lexicography's historical development, emphasizing its close ties with classical Persian literature. The subject of analysis in the second part of the paper are: *The encyclopedia of Persian Language and Literature* (Esmā'īl Sa'ādat, *Dānešnāme-ye zabān va adab-e fārsī*), *Encyclopedia of Persian Literature* (Hasan Anūše, *Dānešnāme-ye adab-e fārsī*), and Brill's *Encyclopaedia Iranica*. These three encyclopedias provide analytical and research articles on authors, works, linguistic phenomena, relevant terminology, literary styles, Iranian languages, prominent Iranists, and other topics relevant from the Iranian studies' point of view. We conclude that the three encyclopedic works apply different methodological approaches; however, the international character of Persian literary tradition is clearly observable in all of them. Moreover, these encyclopedias are seen as a continuation of the millennium-old lexicographical tradition that had produced hundreds of dictionaries in vast geographical expanses from India to the Balkans and beyond.

Key words: Persian language, Persian literature, methodology, lexicography, encyclopedia

DOI: 10.5644/PI2022.206.06

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА КЪМ БЪЛГАРСКАТА ДИАЛЕКТНА ЛЕКСИКОГРАФИЯ (с особен оглед към създаването на Български диалектен кулинарен речник)

Славка Керемидчиева
Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин"
на Българската академия на науките
София, България
бул. "Шипченски проход", 52, бл. 17
slavka_ker@abv.bg

Резюме

В статията се отчита засиленият през последните години обществен интерес към храната и храненето като своеобразно отражение на националната култура и маркер за национална идентичност. Комплексните проучвания на кулинарната терминология, която включва названия на различни видове храни, напитки, кулинарни процеси и технологии от всекидневната и празнично-обредната национална кухня, е една от основните задачи на Секцията за българска диалектология и лингвистична география към ИБЕ на БАН – дисертации, *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия* и *Български диалектен кулинарен речник*. Представени са методологическите принципи за съставянето на Речника: установяване на неговите хронологически и географски граници, подбор на материала, принципи за съставянето на речниковите статии и др. Проектът дава възможност лексикографски да се представи много богат и същевременно архаичен пласт от народната лексика, свързан с кулинарната култура на българите като част от националната идентичност. Диалектният речник е многоаспектен: едновременно е и микро- и макросистемен, в този смисъл той отразява диалектния език в неговата съвкупност. От една страна, диалектната лексика кореспондира както с по-архаичната обща (старобългарска) система, така и със системата на книжовния български език. От друга страна – налице са и вътрешнодиалектни системни отношения и затова в БДКР цялостно се включва и лексиката, събрана от експедициите за кулинарната карта.

Ключови думи: кулинарна лексика, методологически принципи, Български диалектен кулинарен речник

Лексикографското проучване на диалектната лексика е една от основните задачи, които стоят пред Секцията за българска диалектология и лингвистична география в Института за български език при БАН. Изучаването и речниковата обработка на лексикалните единици на диалектния език, без съмнение, е и сред най-важните задачи на лингвистиката изобщо.

От няколко години в Секцията се работи върху "Български диалектен кулинарен речник" като подтема на един от фундаменталните проекти – "Изследване на българските диалекти на различни езикови равнища". Този речник, макар и посветен на един-единствен, но широк тематичен кръг, е умален модел на Български диалектен речник, който отговаря на задачата да представи словното богатство на говорите от целия езиков континуум. Диалектният речник е многоаспектен: едновременно е и микро- и макросистемен, в този смисъл той отразява диалектния език в неговата съвкупност. От една страна, диалектната лексика кореспондира както с по-архаичната обща (старобългарска) система, така и със системата на книжовния български език. От друга страна, са налице и вътрешнодиалектни отношения, които също са системни. Диалектите на отделните села са във връзка помежду си не само по географски признак (съседство); разликите помежду им се осъществяват много плавно, затова структурно тези микросистеми са взаимопроникващи една в друга. Точно това взаимодействие на подсистемите създава постепенната преливност и монолитност на българския диалектен език в структурно и в пространствено отношение.

Всички тези теоретични постановки се отнасят и до създаването на "Българския диалектен кулинарен речник" (БДКР). Реализацията на Речника е продиктувана от изключително засиления през последните години интерес към кулинарията в национален и световен мащаб. Проектът дава възможност лексикографски да се представи един много богат и същевременно архаичен пласт от народната лексика, свързан с кулинарната култура на българите като част от националната им идентичност. През последното десетилетие темата за храната и храненето, като своеобразно отражение на националната култура и маркер за национална идентичност, стана особено актуална у нас и в чужбина. В този смисъл интерес представляват проучванията на кулинарната терминология, която включва названия на различни видове храни, напитки, кулинарни процеси и технологии от всекидневната и празнично-обредната национална кухня. Храната е основен елемент на материалната култура

и бит и затова е пряко свързана с икономическото и социалното развитие на обществото, респ. реагира на промените в него.

1. Географски граници на БДКР

БДКР има изключително широк **географски обсег** – той обхваща речниковото богатство на диалектите от цялата българска езикова територия. Затова локализацията на лексемите и на техните варианти в рамките на статията е абсолютно задължителна. Поради факта, че Архивът за БДР съдържа собственодиалектна лексика и извън езиковия континуум, допълнително са включени и лексеми от проучени български селища в Бесарабия (на територията на дн. Украйна и Молдова), от Банатския говор (както с архивен, така и с напълно нов, автентичен теренен материал от експедиции по проекта "Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия").

2. Източници за БДКР

В основата на Словника на Речника стои диалектен материал от Речник на българския език. Том 1.–6. на Найден Геров, от десетки публикувани източници, от теренни проучвания, от книгата на М. Котева "Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне (лексикосемантична характеристика)" (2021), дисертацията на А. Халил "Народни модели за назоваване на традиционни видове алкохолни напитки в българските говори" и от Архива на БДР. Много важни са автентичните записи на живата народна реч, които продължават да се правят по време на многобройните теренни диалектоложки експедиции в различни райони на страната и извън нея. ИКК ("Интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия"), която се изработва от екип на СБДЛГ, също представлява ценен източник на нов теренен материал, който влиза в състава на речника). Ексцерпцията на допълнителни източници се наложи и поради факта, че лексемите от близо трите милиона фиша, с които разполага Архивът за БДР, не са съвсем равномерно разпределени по географски признак. Следователно, включването на диференциалната лексика, на общонародната етнографска лексика, както и на семантичните диалектизми от цялото българско езиково землище позволява представянето на лексикалната кулинарна макросистема на българските диалекти.

3. Характер на БДКР

3. 1. Хронологически граници

БДКР включва народното лексикално богатство, публикувано в изброените по-горе източници от края на XIX, XX и 20-те години на XXI в. Извън него, разбираемо, остава лексиката от авторски текстове.

3. 2. Речникът има относително диференциален характер, т. е. – от една страна – той включва специфичната диалектна лексика, от друга обаче, както отбелязахме, – в обсега му влизат и лексеми, познати на книжовния език, но различаващи се с някои форми (морфологични диалектизми) или значения (семантични диалектизми). Отделните значения на думата, маркирани с 1., 2., 3…, са както отделни самостоятелни значения в различни диалекти, така и, взети заедно, са израз на семантичната структура на думата в целокупния български диалектен език, напр: **пàреник** м. 1. Качамак. Давидково, Ардинско; Петково, Ардинско; Смолянско; Долно Къпиново, Крумовградско. *Зо̀ми си ко̀сни* ***пàраник****.* Момчиловци, Смолянско. ***Пàр'еник*** *– ко̀ч'ено бра̀шно, разбо̀ркано ф аднà тѐнджура*. Велинградско + Маданско. *Йардо̀ците едно врѐме йадѐа са̀мо* ***паренѝк.*** Доброславци, Софийско + Крумовградско. 2. Хляб от царевично брашно, замесен с отвара от фасул или леблебии. Румянцево, Луковитско. 3. Твърд хляб, омекотен на пара. Лиляче, Врачанско. 4. Каша от брашно, масло и сирене. »» ***пàр'еник*** Чепинци, Смолянско; ***парѐн'ик*** Долна Арда, Смолянско.

В речника са включени много семантични диалектизми, които са развили многозначност на макродиалектно равнище, като нито едно от значенията им не съвпада с книжовното. Срв. книж. **шӯпла**. Кухина, мехурче в сирене, козунак, желязо и др. с диал. **шӯпла** ж. 1. Вид питка от царевично брашно и извара, изпечена на сач. *Тàа вѐчер* ***шӯпла*** *ке ви напрàвим*. Самоковско + Копривщица; Дорково, Костандово, Велинградско; Разложко; Банско. Срв. **го̀л делӣйа, колà̀к**. 2. Качамак, бъркан със сирене и парченца месо. Мраченик, Плевенско; Васил Левски, Пловдивско; Дебрен, Гоцеделчевско. 3. Ястие от киселец, мляко, лук и брашно. *Дробà го кӣселеца и с кӣсело млекò, лук, брашнò и опечѐм* ***шӯплата***. Якоруда.

Поради факта, че БДКР е **тематичен речник**, в него се включват терминологичните диалектизми от областта на традиционната българска кулинария – храни и напитки. Тъй като "кулинария" означава 'готварство, изкуство за готвене и приготвяне на ястия', в неговия обхват не

влизат названия на хранителни продукти, които не са преминали някаква обработка – варене, печене, пържене, мариноване, пресоване, смилане, сушене, ферментация и пр. С други думи – в него няма да бъдат открити имена на ядивни плодове и зеленчуци, които се употребяват в суров, необработен вид; напр. в БДКР няма да бъдат включени лексеми, назоваващи различните видове основни зърнени култури като *ориз, пшеница, царевица, леща* и пр., освен ако не е налице илюстративен материал за ястия, приготвени от тях след съответната студена или термична обработка. Ще има речникови статии за всички видове брашна и ястия и пр., приготвени от тях след съответната студена или термична обработка. Напр. лексемата *пипѐр* ще бъде включена със значението си ‘счукани сухи червени чушки’, но не и като ‘чушки – растение’. Свои речникови статии ще оформят всички подправки за ястия и напитки, тъй като те са естествените съставки за подобряването на техния вкус, вид и аромат и имат широко приложение в народната кулинария. Така напр. лексемата *леща* нямаше да е обект на речникова статия, ако не беше регистрирана със значение ‘ястие, приготвено от леща’: **лѐща** ж. Ястие, приготвено от леща. Общобълг. *Турѝла* ***лѐча*** *да се вàри на кофтòро*. Милевци, Босилеградско + Долна Любата, Босилеградско; Годечко; Трънско; Бурел. *Уйна вàри* ***лѐчу***. Трънско. *Нѐкои арѐсват, нѐкои не арѐсват* ***лѐшта***. Рибарица, Етрополско + Кюлевча, Шуменско. *Свàри ми* ***л’èшта****, чи ми са йадѐ*. Беден, Девинско. *Гòтфиф* ***л’èштъ***. Змеево, Старозагорско. *Врѝх* ***л’èш’т’ъ.*** Зарово, Солунско. »» ***лѐк’а*** югозападни говори; ***лѐл’а*** Велешко; Прилепско; Кавадарско; Скопско; Щипско; Неготинско; ***лѐшча*** Бобища, Костурско; Ресенско; Стружко; Охридско; Дойранско; ***л’ѐшта*** Петково, Ардинско; ***л’ъшта*** Любча, Девинско; Асеновградско; ***лъшт’à*** Ченге, Провадийско.

Извън обхвата на Речника остават названията на действия и състояния на човек, свързани с храненето и пиенето като *ям, плюскам, плюкам, льокам* и под. Названията на различните видове кулинарни обработки като *варя, пека, сгъстявам, запържвам, претакам* и пр., разбира се, са обект на БДКР. Включват се и различните видове отпадъци и остатъци при кулинарната обработка.

3. 3. Основните принципи при съставяне на речниковите статии

3.3.1. БДР има класически азбучно-гнездови принцип на подредба. Възможността да се направи подреждане по азбучен ред в рамките на

отделни подтематични групи отпадна поради мотивирано нежелание обемът на Речника да се утежнява излишно, но и поради важното съображение, че Речникът не трябва да има структура на готварска книга.

3.3.2. Всички заглавни думи, т. е. думите, които имат самостоятелни речникови статии, както и думите, препращани към тях, следват пълен азбучен ред. Думите, които нямат същински речникови статии, се препращат към самостоятелните заглавни думи. (Ошрифтяванията са замислени специално, за да изпъкне диалектната лексема в контекст или самостоятелно.) Напр.: **лàд, елàд** м. Зехтин. *Нàмъжи си рънц'ѐт'ъ с **лàт'***. Зарово, Солунско. *Сàмо с фасȕл', маслȉни комбȳдстра* (консервирани)*, тъквȉ рàбути и вар'ът ас'**лàт'** йадивàта пòсну*. Волак, Драмско + Долновардарско; Солунско; Дедеагачко. »» ***елàд'*** Веселие, Бургаско; ***елàк'*** Малкотърновско.

3.3.3. Заглавната дума обикновено, но не безусловно, се представя в нормализиран вид, най-близък до книжовния език, като нормализацията се извършва преди всичко по отношение на застъпниците на старобългарските вокали, редукциите, елизиите, групите ръ/ър, лъ/ъл, обеззвучаванията на звучните съгласни и пр., напр. **прòмъкница** ж. Малко хлебче, което се пече за децата преди хляба; по-дебела питка с квас. ***Промо̑кницана*** *йе пò-д'убѐла от т'енȕркана.* Момчиловци, Смолянско. »» ***промàкница*** Асеновградско.

За по-неясните случаи се правят справки с Българския етимологичен речник или с други етимологични източници.

В заглавката в ненормализиран вид се оставят онези тясно регионални лексеми (абсолютни регионализми), които имат много малки ареали (точкови) и не са характерни за други говори, независимо че книжовният им облик може да се реконструира много лесно. Идеята е да не се създават изкуствени конструкти на несъществуващи диалектни лексеми, напр. **рахàшалка** ж. Пита с направен върху нея кръст от тесто, която се раздава за здраве след църковна служба на Архангеловден. »» ***ръхàш'ълкъ*** Еленско, както и **руб** м. Крайщник на хляб, зелник. *Йà не обȉчам **рȕб**, òти е твърд, а нѐмам зȕби.* Бурел. *Одлòми си màлко **рȕб** от лѐбът за попȕт*. Трънско + Лужнишко. ***Рȕбът*** *на зѐл'никът га едѐмо със кȕсело млѐко.* Трънско. »» ***роп*** Жировница, Тетовско; Кичевско. Т. е. в случая изкуствено не се създават предполагаемите "книжовни" форми

***архашàлка** или ***ръб**, към които да се включи като фонетичен вариант **рахàшалка** или **руб**.

Словообразувателните варианти се представят в отделни речникови статии с повтаряща се дефиниция и накрая ремарка срв., за да се експлицира парадигмата, напр. **чòрбав** прил. Който съдържа много вода, който е рядък (за ястие). *Кȕсам* ***чòрбав*** *васȕл'*. Тимошко. Срв. **чорбалѝв, чорбалѝя, чорбаляв, чорбàст, чòрбест**.

чорбалѝв прил. Който съдържа много вода, който е рядък (за ястие). ***Ч'урбалѝва*** *мàнж'а.* »» ***чорбалѝф*** Странджа. Срв. **чòрбав, чорбалѝя, чорбаляв, чорбàст, чòрбест.**

чорбалѝя прил. Който съдържа много вода, който е рядък (за ястие). *Урȕзу ѝ душѐл* ***чурбъл'àйъ***. Зарово, Солунско. Срв. **чòрбав, чорбалѝв, чорбаляв, чорбàст, чòрбест.**

чорбаляв прил. Който съдържа много вода, който е рядък (за ястие). ***Чурбъл'àвъ*** *трàхнъ*. Зарово, Солунско. ***Чурбъл'àф*** *фъсȕл'*. Зарово, Солунско. Срв. **чòрбав, чорбалѝв, чорбалѝя, чорбàст, чòрбест.**

3.3.4. След заглавката се дава граматичната характеристика. При лексеми, които са двуродови, заглавките са две, напр. **зàхар** м. Бяло кристално и лесноразтворимо вещество със сладък вкус. *Купȕваа едȕн* ***зàхар*** *и еднàта сол*. Ихтиманско. ♦ **дрѐбин зàхар** – пудра захар. Банат. ♦ **жълт зàхар** – захар на едри кристали; небет-шекер. Банат. ♦ **кòцки зàхар** – захар на бучки. Банат. ♦ **спòлев зàхар** – бяла халва с орехи. Банат. ♦ **цъклин зàхар** – захар на едри кристали; небет-шекер. Войнягово, Карловско. ♦ **чърин зàхар** – нерафинирана захар. Банат.

зàхар ж. Бяло кристално и лесноразтворимо вещество със сладък вкус. *Докърàу тàс* ***зàр*** *и орȕз нъ дук'àн. Посолѝ си със* ***зàр***. Ново село, Видинско + Ломско; Плевенско. *Сложѝ ми тàйъ* ***зàър*** *ф млекòто*. Долна Митрополия, Плевенско + Бяла Черква, Павликенско; Осенец, Разградско. ♦ **цакляна зàхар** – захар на едри кристали; небет-шекер. Тетевен. Срв. **шекѐр**.

3.3.5**.** След граматичната характеристика се подава лексикалното значение. Ако на макродиалектно равнище е налице полисемия, значенията се изброяват с арабски цифри – 1., 2., 3… и т. н., напр. **разбърквам** несв., **разбъркам** св. 1. Размесвам чрез бъркане. ... 2. Разреждам алкохолно или безалкохолно питие с вода… 3. Бия мляко за масло.

3.3.6. След лексикалното значение се подава илюстративният материал в изречения, подредени по азбучния ред на **получерната** и **курсивирана** диалектна лексема. Посочва се географската локализация (с по-малък кегел, както се вижда и тук). Ако в други селища е регистриран същият фонетичен вариант, но без контекст, тези селища се изреждат след болдиран знак +. След изчерпване на илюстративния материал, следва знак »», въвеждащ фонетичните варианти (по азбучен ред) и селищата, в които са регистрирани те. На този етап все още не е взето решение каква ще е подредбата на селищата в границите на един и същ фонетичен вариант. Възможно е да се върви от юг на север, каквато е практиката в Българския диалектен атлас. Обобщаващ том, но не се изключва и подредба според азбучния ред на селищата.

3.3.7. Устойчивите словосъчетания, когато има такива, се въвеждат след знак ♦. Те се поставят след съответните фонетични варианти, напр. **шушȕлка** ж. 1. Сушен плод за ошаф. ***Шишȕл'ки*** *мнȍгу ȉма тȕка.* Хебилево, Гюмюрджинско + Смолянско; Маданско. Срв. **капȉчка**,… *Уш'àфки,* ***ш'иш'ȕл'к'и*** Асеновградско. *Прàиме* ***шушȕл'ки,*** *ги варȉме аз вȍда.* Горни Юруци, Крумовградско. ♦ **Ш'уш'ȕл'ките са са венч'àли** – ошавът е изстинал и е станал сладък. Асеновградско.

3.3.8. При подаването на **глаголите** се представя видовата двойка, когато е налична, в една речникова статия. Дефективните глаголи остават или само в несв. или само в св. в.

3.3.9. **Прилагателните имена**, свързани с кулинарията, се представят в отделни речникови статии. Речникови статии получават и прилагателните, които влизат в състава на устойчиви съчетания, чието цялостно значение се отнася до тематичния кръг, напр. **рȕмънски** прил., в съч. ♦ **румънски качамȁк** – вид качамак. *Кът заври одата и му сложат брашното, и му направят една дупка, и той ври, ври, и го исипват кът самун – казва се* ***рȕмънски качамȁк***. Раданово, Търновско.

Общонационалният диалектен кулинарен речник изпълнява важна научна, културно-обществена и практическа мисия, която помага да се представи динамиката на диалектната система, да се покаже зависимостта ѝ от обществените явления и да се отрази картината на пространствената и времева диференциация на диалектните форми.

CHALLENGES TO THE BULGARIAN DIALECT LEXICOGRAPHY (with particular regard to the creation of a Bulgarian dialect culinary dictionary)

Abstract

Complex studies of culinary terminology, which includes names of various types of food, drinks, culinary processes and technologies from everyday and festive national cuisine, is one of the main tasks of the Section for Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography at the IBE of the BAS - dissertations, Interactive culinary map of the Bulgarian language territory and Bulgarian dialect culinary dictionary. The methodological principles for the compilation of the Dictionary are presented: establishment of its chronological and geographical boundaries, selection of the material, principles for the compilation of the dictionary articles, etc. The project makes it possible to lexicographically present a very rich and at the same time archaic layer of the folk lexicon, related to the culinary culture of the Bulgarians as part of the national identity.

Key words: culinary vocabulary, methodological principles, Bulgarian dialect culinary dictionary

DOI: 10.5644/PI2022.206.07

КОМПЛЕКСНО ПРОУЧВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДИАЛЕКТНА КУЛИНАРНА ЛЕКСИКА ПРЕЗ XXI-ВИ ВЕК

Ана Кочева
Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин"
Българската академия на науките
София, България
anak@abv.bg

Резюме

В Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език се разработват важни проекти с национална и международна значимост като се прилагат най-нови и модерни методи и технологии, за да се визуализират резултатите от изследванията и те да станат още по-атрактивни и достъпни за широк кръг от обществеността. Интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия е сред тези проекти, а целите й са да представи езикови и етнографски материали чрез аудио- и видеозаписи; да събере кулинарните рецепти на автентичен местен диалект, така че рецепиентът да придобие представа за особеностите на конкретен говор; да се представи целокупното езиково българско землище, което се разпростира и извън днешните държавни граници; да се извърши лингвистичен анализ на представителна българска кулинарна лексика; да се установи връзката между културологията и лингвистиката в този тематичен кръг и да се направят изводи за лексикалното взаимно влияние на Балканите в областта на кулинарната лексика.

Ключови думи: диалекти, кулинарна лексика, влияние, Балкани, интерактивна, карта

Дефинирането на диалектите като явление, чиято поява, функциониране и развитие зависят от определени обществено-икономически и исторически условия (т. е. като историческа категория), съпътства зараждането на диалектологията и продължава до наши дни (по-подробно за характера, произхода и развоя на диалектите вж. напр. Стойков 1993: 45–73). Почти всички футурологични анализи предвиждат постепенното и пълното им

отмиране, считало се е, че преди изчезването си диалектите ще се изравнят и обединят в посока към стандартния език. Своеобразният Ренесанс и непрестанният възход и през XXI-ви век на диалектологията, обаче е убедително доказателство, че езикът е жива, устойчива и саморазвиваща се и саморегулираща се система, и затова всякакви категорични прогнози подлежат най-малкото на съмнение и опровержение.

По въпроса за състоянието на българската езикова територия през двадесетте години на XXI в. имаме лични наблюдения и заключения, които са резултат от теренни експедиции в различни райони на България и извън нея през последните години и буквално дни (2006, 2010, 2013–2014, 2017, 2019–2022 г.). Няма никакво съмнение, че през XXI в. народните говори продължават да изпълняват своята функция като средство за комуникация на по-малки или по-големи общности, които, според изводите на авторитетни български и световни социолингвисти и диалектолози, в условията на европеизация и глобализация не само че не изчезват, а напротив – консолидират се и запазват своя език и култура като белег за идентичността си. Затова, въпреки несъмнените нивелационни процеси, на които те са подложени от страна на книжовната норма, и което ние също установихме на терен, българските диалекти продължават и в нашето съвремие да изпълняват своята роля на основно комуникативно средство на местните хора. Диалектното поле не само не е стеснило своя периметър, но дори напротив – то разширява своята сфера на употреба и от средство за комуникация само на общности, ограничени териториално, навлиза и в територии, доскоро принадлежащи само на книжовното. Нещо повече, от говорими вариативности, диалектите днес имат и писмена реализация в сферата на социалните мрежи, а носителите им ги припознават като средство за национална и за регионална идентичност. Именно многоаспектността и различните проявления на диалектното поставят нови задачи и откриват нови обекти за изследване пред родната диалектология и лингвистичната география. Пред диалектолозите се откриват нови перспективи и се поставят актуални задачи.

В Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език се разработват важни проекти с национална и международна значимост и диалектоложките постижения през първите 20 години на XXI-ви век са внушителни и разностранни: атласи, карти, речници и монографични изследвания. В съзвучие с императива на съвремието ни колективът на Секцията се стреми да прилага при своите проучвания най-нови и модерни методи и технологии, за да

се визуализират резултатите от тези изследвания и те да станат още по-атрактивни и достъпни за широк кръг от обществеността (напр. създават се интерактивни карти като електронната "говореща" Карта на диалектната делитба на българския език – https://kulinar.ibl.bas.bg/).

Като отговор на нарасналия през последните години интерес в обществото към кулинарията, а и като и възможност да бъде представен в пълнота богат и архаичен пласт от народната лексика, свързана с ежедневното и празнично хранене на българина, в Секцията се роди идеята за съставянето на Български диалектен кулинарен речник (БДКР). БДКР има широк хронологичен и географски обсег и с изобилния си, лексикографски интерпретиран диалектен материал ще служи като база данни за решаването на изследователски задачи в различни области на лингвистиката. Напр. този материал съставя част от излизащия многотомен Български етимологичен речник, част от него е публикувана в Старобългарския речник и продължава да се публикува в томовете на Речника на българския език. Много наши и чуждестранни учени – слависти, българисти, балканисти, лингвисти, етнолингвисти и др. ще използват в своите трудове БДКР, така както сега използват фонда на Архива като източник на автентични данни от българската диалектна територия. В България тази терминология беше проучвана частично и едноплановo в публикуваните самостоятелно или в диалектоложки поредици речници на отделни български говори (самоковския говор, годечкия говор, банатския говор, ихтиманския говор, говора на с. Зарово, Солунско, говора на с. Еркеч, Поморийско, говора на бившето село, сега квартал Каменица, Велинградско и др.).

Голям брой кулинарни диалектизми са събрани и в научните архиви по специално изработени въпросници и програми (за съставяне на Български диалектен речник, Български диалектен атлас, Родопски диалектен атлас, Идеографски речник на българския език и др.).

Единственото засега цялостно изследване на традиционната всекидневна кулинарна терминология в българските диалекти, в което е направена пълна класификация на кулинарните термини в етнолингвистичен аспект, е на М. Котева "Названия, свързани с храните и начините на тяхното приготвяне в българските диалекти (лексикосемантична характеристика)", София, 2022.

Важно значение за изучаването на диалектната лексика в България има издаването на "Български диалектен атлас. Обобщаващ том". Т. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. Карти. Коментари. Списъци. Отг.

ред. Ив. Кочев. София, 2001, КИК, Труд. В него са представени 108 лексикални карти, от които 26 са свързани с названията на храни и с начина на хранене. Благодарение на тези лексикални карти визуално могат да се очертаят действителните ареали на част от кулинарните названия по българската езикова територия, като се открояят диалектните сходства и различия.

В настоящето изследване по-конкретно ще се спрем върху най-новия проект на Секцията, финансиран от Фонд научни изследвания – създаването на *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия*. Проектът, чието финализиране вече е факт, е оригинално научно-приложно изследване както по своя замисъл и методология, така и по своята реализация. Неговите цели и задачи не са толкова утилитарни, колкото са с научен характер, т. е. отнасят се най-вече до сферата на езикознанието, лингвогеографията и културологията. При изграждането на концепцията изхождахме от признатия факт, че за действителното разпространение и фреквентност на едно езиково явление може да се съди едва тогава, когато то е представено в лингвогеографска проекция върху съответния езиков континуум. Затова преценихме, че същия подход бихме могли да използваме и при представянето на кулинарната лексика в пространствен модел върху интерактивна карта. За да реализираме идеите си – всеки пункт да има аудиокартина, аудиозапис, богата галерия, трябваше да прибегнем до най-съвременните информационни технологии. Записвайки и съхранявайки в слово, образ и звук всичко, което успяваме да уловим по време на нашите експедиции, създаваме нашата кулинарна карта като своеобразна енциклопедия на езика и традиционния начин на живот на българина в динамичното ни съвремие.

Освен научна значимост интердисциплинарният проект има и практическо приложение. Кулинарията е едно от най-ярките проявления на културното разнообразие и националното своеобразие. Определен район (или селище) понякога може да бъде припознат чрез особените си оригинални ястия, които не се откриват така често на други места, а са типични най-вече само за него, т. е. чрез храните може да бъде поставена "диагноза" за специфичност на пространството. Тези диференциални черти имат диагностиращ характер, така както и в областта на езика редица лингвистични белези също са с подобен характер за ареалите. В Родопите напр., където картофите са основен продукт за изхранване на населението, в различните селища съществуват различни приготовления на храни от тях (срв. разнообразните по технология "пататници").

Това разнообразие по райони и селища не се намира в противоречие с особеностите на националната кухня, а се включва органично в нея. В миналото българската традиционна кухня е била свързана преди всичко с продуктите от растителен тип. Употребата на месо е била по-рядка и е характеризирала празничната обредност. Въз основа на религиозната принадлежност пък се делят консуматорите на различните видове месо: телешко и овнешко – у българите мюсюлмани; свинско – у българите християни и т. н.

Независимо от някои различия (“кухня на равнината”, “кухня на планината”, “морска кухня”) все пак и днес може да се говори за българска национална кухня, а след това и за “балканска”, “европейска” или “глобална” кухня. Както казахме, през последните няколко години темата за храната и храненето, като своеобразно отражение на националната култура и белег за национална идентичност, стана особено актуална у нас и в чужбина. В този смисъл интерес представят проучванията на кулинарната терминология, която включва названия на различни видове храни, напитки, кулинарни процеси и технологии от всекидневната и празнично-обредната национална кухня на всяка страна.

Кулинарната лексика, като терминологична, принадлежи към т. нар. конкретна лексика, тъй като назовава конкретни предмети, действия и явления от действителността. Това обуславя нейната тясна свързаност с екстралингвистичните фактори (стереотипите и начините на хранене в зависимост от стопанските, географските, историческите, религиозните фактори, отразени в мирогледа и манталитета на носителите на езика). Тези фактори оказват влияние както при консумацията на храните, така и при прилагането на определени кулинарни технологии за тяхното приготвяне, а оттам и върху разпространението на кулинарните названия. Изхождайки от това, определихме основните цели на *Интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия*: 1) Да се представят езикови и етнографски материали чрез аудио- и видеозаписи (а също и фотогалерия), свързани с кулинарното своеобразие като част от традиционната култура и националната идентичност на българите; 2) Да се запишат кулинарните рецепти на автентичен местен диалект, така че рецепиентът да придобие представа за особеностите на конкретен говор; 3) Да се представи целокупното езиково българско землище, което се разпростира и извън днешните държавни граници, а също и да се представят диалектните диагностиращи белези на българския език и в някои исторически диаспори Украйна, Молдова (Бесарабия), Румъния (Банат).

4) Да се извърши лингвистичен анализ на представителна българска кулинарна лексика; 5) Да се установи връзката между културологията и лингвистиката в този тематичен кръг; 6) Да се направят изводи за лексикалното взаимно влияние на Балканите в областта на кулинарната лексика. Последният въпрос е особено интересен, защото освен заимстващ, българският език се е оказал и съпротивляващ се на чуждите влияния, като е съхранил или е създал свои домашни съответници на балканските заемки (по-подробно вж. Кочева 2020: 237–244). В по-широк аспект този въпрос отразява връзката и между българската и европейската диалектна (кулинарна) лексика (https://kulinar.ibl.bas.bg/).

Анализът на събрания материал дава възможност да се очертаят някои от основните **резултати**:

1. Изключително важното условие при записването и заснемането на технологията на приготвяне на съответното ястие това да става на диалект дава възможност да се заключи къде днес българските диалекти са най-добре съхранени и къде са в отстъпление.

2. Непредубеденият подход и предоставянето на местните хора на възможността сами да разкрият особеностите на традиционната си кухня, очертават много ясно най-типичните ястия за всяко селище или регион, напр. *капама* в Банско, *боб на цървули* в Тополовградско, *голделия* в Логодаж и мн. др.

3. Българската традиционна кухня пази изключително стари оригинални рецепти, някои от които бяха открити именно с настоящето проучване, като *сватбарското жито* в Троянско, *печената тиква с лук* от Трявна и др.

4. При наличие на по-стари писмени източници за дадено селище или район днес може много добре да се проследи степента на запазването на традицията и навлизането на новите гозби и технологии.

5. Не се потвърждават някои общоприети мнения като напр., че диетата на балканджиите се състои само от месо и картофи, защото напр. хората от Троянския край се хранят главно с растителна храна, към която обаче винаги прибавят разтопената от сланина мазнина.

6. Наред с езиковите, антропонимичните, топонимичните и пр. данни кулинарните сведения също могат да бъдат взимани под внимание при доказване на различни хипотези за преселения, за които липсват писмени източници. Напр. за заселването на Копривщица съществуват само легенди и една от тях, потвърдена от езикови и оскъдни топонимични данни, е за заселници, бягащи от Велико Търново. Някои кулинарни

успоредици между търновската и копривщенската кухня, които открихме сега, като напр. *яхнията с лук и сушени сини сливи*, приготвянето на желе от плодове, което назовават с рядко срещащата се лексема *пелте*, начинът на сервиране на гости на сладко и др., на практика потвърждават тази хипотеза.

7. Цялата кулинарна лексика, "уловена" в мрежата на интерактивната карта, попълва БДКР с ценен, в много случаи и новооткрит, автентичен материал, придружен с илюстрации, които документират точното му значение.

Резултатите от досегашните експедиции за кулинарната карта показват, че разработването на проекта е повече от оправдано и навременно, защото проучването на народния опит в областта на храненето във времето и пространството е не само изследване на еволюцията в традиционната народна култура, а и гаранция, че този опит ще бъде съхранен и предаден на поколенията. Нашата крайна цел е той не просто да бъде запазен и консервиран, а да бъде "жива старина", която да припомни на днешния българин кулинарната практика на неговите предци и да му даде рецептата за здравословна и вкусна родна храна. *Интерактивната кулинарна карта* дава възможност широката общественост по атрактивен и достъпен начин да бъде приобщена към лингвистичната проблематика. Благодарение на модерните технологии чрез образ и звук интернет потребителят става съпричастен към научните изследвания, които досега са имали по-абстрактен характер и са били извън обсега на неговите интереси.

Литература

Котева, Маргарита (2021), *Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне в българските диалекти. Лексикосемантична характеристика*, ДиоМира, София

Кочева, Ана (2020), *Български съответници на лексикални кулинарни балканизми. Сборник в чест на 140 години от рождението на акад. Стефан Младенов*, Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин" БАН, София

Лазаров, Иван (2019), *Средновековната българска кухня. Вкусът на времето*, В. Търново

Маринов, Димитър (1994), *Народна вяра и религиозни народни обичаи*, София

Маркова, Мария (2011), *Храната и храненето. Между природа и култура*, София

COMPLEX STUDY OF THE BULGARIAN DIALECT CULINARY VOCABULARY IN THE 21ST CENTURY

Abstract

The Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography Section at the Bulgarian Language Institute develops important projects of national and international significance, applying the latest and most modern methods and technologies to visualize the results of research and make them even more attractive and accessible to a wide range of the public. The Interactive Culinary Map of the Bulgarian Language Territory is among these projects, and its objectives are to present linguistic and ethnographic materials through audio and video recordings; to collect culinary recipes in authentic local dialect so that the recipient can gain an insight into the peculiarities of a particular dialect; to present the entire linguistic Bulgarian territory, which extends beyond the present state borders; to carry out a linguistic analysis of a representative Bulgarian culinary vocabulary; to establish the relationship between cultural studies and linguistics in this thematic range and to draw conclusions about the lexical mutual influence of the Balkans in the field of culinary vocabulary.

Key words: dialects, culinary vocabulary, influence, Balkans, interactive, map

DOI: 10.5644/PI2022.206.08

СЪВРЕМЕННИ ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ МЕТОДИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДИАЛЕКТНАТА ЛЕКСИКА ("ИНТЕРАКТИВНА КУЛИНАРНА КАРТА НА БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВА ТЕРИТОРИЯ")

Маргарита Котева
Институт за български език "Проф. Любомир Андрейчин"
Българската академия на науките
София, България
e-mail: kotinka_j@abv.bg

Резюме

В статията е представена *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия*, изработена от научни сътрудници на Института за български език на ИБМ "Проф. Л. Андрейчин" на БАН с помощта на най-новите лингвогеографски методи, съобразени с развитието на комуникационните технологии. Чрез традиционните визуални средства се постига по-голяма конкретност на явленията, а чрез електронните средства е възможна динамичната интерпретация на тези явления. Картата продължава традицията в българската лингвистична география, според която от години се изработват карти и атласи. Картографирането на материала се извършва с помощта на специална картографска програма. Идеята е на картата да се покаже не само разпространението на лексемите (тяхната пространствена проекция), но и да се представят езиковите явления в тяхната взаимосвързаност. Стремежът е насочен и към очертаване на основните кулинарни области на българската езикова територия.
Изработването на интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия отговаря напълно на обществените потребности в страната. Интернет потребителите от цял свят (картата има и огледална английска версия) могат да видят как се изписват имената на типични традиционни ястия и напитки в български диалекти, както и да чуят автентична реч от повечето диалектни области.

Ключови думи: Интерактивна кулинарна карта, български диалекти, лингвогеография, електронни средства, кулинарна лексика

Въведение

Развитието на лингвогеографията се свързва с усъвършенстване на основните методи и принципи на картографирането в крак с новото време

и промените, които развитието на комуникационните технологии налагат. Тези промени протичат изключително бързо, не в рамките на две или три поколения, а в рамките дори само на едно поколение. Лингвистите са изправени пред предизвикателството да предлагат научни продукти, които са предназначени както за изследователи, студенти, ученици и учители, така и за по-широк кръг от потребители. Важен инструмент за визуализирането и интерпретирането на информация са новите медии, сред които Интернет засега е най-успешният проект, предлагащ разнообразни възможности за комуникация. И ако чрез традиционните нагледни средства се постига по-голяма конкретност на явленията, то чрез електронните средства е възможно динамичното интерпретиране на тези явления.

1. Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия (ИККБЕТ) <https://kulinar.ibl.bas.bg/>

В началото на новото хилядолетие в средите на туристическия бизнес в България се заговори за изготвянето на кулинарна карта, предназначена за туристи, с чиято помощ посетителите биха могли да се ориентират къде какво се предлага като кулинарни продукти в страната. Тази идея беше дискутирана от представители на различни държавни институции във връзка с европейския проект на Държавната агенция по туризма *Проучване на кулинарното наследство и традиции на България и обособяване на кулинарни райони*. През 2019 г. сътрудници от Секцията за българска диалектология и лингвистична география на Института за български език "Проф. Л. Андрейчин" при БАН (проф. д-р Ана Кочева, проф. д-р Славка Керемидчиева, гл. ас. д-р Маргарита Котева и д-р Ализа Халил-Константинова) съвместно с компютърния специалист Кристиян Слав започват изработването на *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия* по проект, финансиран от ФНИ. Това е първото фундаментално научно-приложно лингвогеографско изследване на българската кулинарна лексика чрез най-новите съвременните информационни технологии.

Идеята за създаване на картата е инспирирана от нуждата да бъде събрана, комплексно изследвана и картографирана кулинарната лексика, разпространена върху цялата българска езикова територия (във и извън държавните граници на България), тъй като все още липсва подобно цялостно проучване на тази лексика. Създаването на *Интерактивна*

кулинарна карта на българската езикова територия дава в същото време и възможност да бъде съхранено и достъпно не само за лингвисти, но и за по-широк кръг потребители българското диалектно богатство. Чрез нея се продължава и традицията в българската лингвогеография, според която години наред се изработват карти и атласи в Секцията за българска диалектология и лингвистична география.

Тази интерактивна карта е предшествана от създадената преди нея *Интерактивна карта на диалектната делитбата на българския език*, 2014 г., която е публикувана на уебсайта на Института за български език <http://ibl.bas.bg//bulgarian_dialects/>, но съществува и в книжен вид като *Карта на диалектната делитбата на българския език* (2014 г., второ преработено издание 2016 г.). Идеята за нейното създаване се заражда в процеса на сътрудничество между България и Словения и общото участие на двете страни в проекта *Електронен модел за съпоставително изследване на български и словески език на диалектно равнище*. Българската *карта* е изработена по подобие на словенската *Karta slovenskih narečij*, която съществува също в интерактивен вариант в *Музея на експериментите* в гр. Любляна и позволява на широки кръгове от обществеността акустично да се запознаят със словенските диалекти (Антонова-Василева 2013: 85–93). Българските диалекти на тази интерактивната карта могат не само да се видят, но и да се чуят. "Само с едно кликване на определена диалектна зона, вече може да се чуе съответният автентичен диалект и всеки един интернет потребител има възможност да се намери и себе си, и своя род, върху картата на българския език и да влезе в диалог със своите 'съседи'" (Кочева 2015: 25–26).

Появата на интерактивната кулинарна карта отговаря навременно на обществените нужди в страната. Интернет потребителите от цял свят (картата има огледална английска версия) могат да се запознаят сназванията нахарактерни традиционни ястия и напитки в българските диалекти, да чуят автентичен говор от повечето диалектни области, да прочетат рецепти на някои ястия и да видят как изглеждат те, както и да проследят процеса на тяхното приготвяне.

1. 1. *Въпросникът*

Картата е изработена по специално създаден за целта въпросник, който съдържа 513 въпроса, които са свързани с кулинарията и са разпределени в тематични групи и подгрупи: 1. *Названия на храни с растителен*

произход, 2. *Названия на храни с животински произход*, 3. *Названия на ястия*, 4. *Названия на консервирани храни*, 5. *Названия на напитки*, 6. *Названия на съдове, в които се приготвят храните и напитките*, 7. *Названия на начините на приготвяне на храните и напитките* и т. н.

1. 2. *Събиране на лексикален материал. Теренни експедиции*

Събирането на диалектен материал за картата е осъществено чрез провеждането на диалектоложки експедиции из страната и извън нея. Установени са пунктовете, които са включени в географската мрежа на картата, извършена е и сериозна логистична дейност. Предварителното свързване с местните административни, обществени и културни дейци (кметове, председатели на читалища, директори на регионални музеи, краеведи и др.) е от решаващо значение за успешната теренна работа. При събирането на диалектна информация е приложен *методът на включеното наблюдение и камера*, като материалът е записан в непринуден разговор с коренните жители на селищата. За допълнителни информатори са привлечени и лица от различни генерации, които познават местната кухня и отзивчиво споделят своите знания и опит, предаден от техните предци. Събраният лингвистичен, етнографски и фолклорен материал е обработен технически и е монтиран с помощта на специална лексикографска програма върху картата.

1. 3. *Бланковката*

Бланковка на интерактивната кулинарна карта е създадена върху основата на бланковката на *Карта на диалектната делитба на българския език*. На нея е изобразена цялата българска езикова територия, като са включени и българските диалекти в Украйна и Молдова (Бесарабия), Банат (Румъния) и Корча (Албания). Изградена е селищна мрежа от пунктове, по която се нанася диалектната лексика чрез специални условни знаци. Селищата са подбрани съобразно събраните преди това сведения за българските диалекти в картотеката за съставяне на *Български диалектен атлас* в Института за български език "Проф. Любомир Андрейчин" към БАН.

Първоначално е изработена подложка на бланковката, върху която са изобразени цветно различни земеделски култури, хранителни суровини и продукти, които са преобладаващи и характерни за дадената

географско-стопанска област – напр. жито, царевица, слънчоглед, картофи, различни плодове и зеленчуци, различни животни, птици, риби и т. н. Тяхното разпространение се свързва с основния поминък на населението в съответните географски региони: земеделие, скотовъдство, зеленчукопроизводство, овощарство, риболов, гъбарство и др. Впоследствие е създадена страница със самата интерактивна кулинарна карта. При изграждане на картографската мрежа е постигната относителна равномерност и представителност на пунктовете (Керемидчиева, Котева, Кочева 2022).

1. 4. *Езикът на картата*

Езикът на картата е знакова система, тя не само е средство за отражение на определена действителност, но и средство за комуникация (Бородина 1980: 17). Картографирането на събрания диалектен материал се извършва с помощта на специална картографска програма. На картата е показана не само пространствената проекция на кулинарните лексеми, но се представят и езиковите явления в тяхната взаимосвързаност. Стремежът е насочен към очертаване на основните кулинарни райони върху българската езикова територия.

Като условни знаци са използвани икони (снимки на гърненца). При всяко щракване на определена икона (гърненце), се отваря информативен прозорец (страница) с видео- и аудиозаписи, с лингвистична и етнографска информация, и със снимков материал. Всички пунктове са представени според един и същи принцип, т. е. разглеждат се като равнозначни обекти. Впоследствие графичният интерфейс на картата допълнително е усъвършенстван, а по-късно е изработен и самостоятелен сайт.

Обект на картографиране са названията на характерните ястия по българската езикова територия. Останалите сведения (етноложки, етнографски и фолклорни) се дават допълнително дотолкова, доколкото са съществени за по-пълната интерпретация на лингвистичната информация.

Названията на храните и напитките в българските диалекти са представени върху картата многоаспектно по няколко начина:

а) чрез видеозаписи, в които е заснет процеса на приготвяне на традиционни български ястия; на тях се виждат и самите информатори, чува се речта им и донякъде може да се определи и социалния им статус, което превръща лингвистичното изследване в социолингвистично;

б) чрез аудиозаписи, в които на автентична диалектна реч се говори отново за ястия от местната кухня; чрез тях потребителите добиват слухово впечатление за диалектните особености на местните говори (фонетични, морфологични, синтактични, особености); те дават информация за съвременното състояние на говорите и в същото време са ценнен източник на автентичен диалектен материал;

в) чрез снимки на съответните ястия или напитки (или на други местни културни забележителности), приложени до аудио- и видеофайловете;

г) чрез кулинарни рецепти, по които потребители могат да приготвят някои ястия и напитки при желание в домашни условия; това допринася за възраждане на старите кулинарни традиции в българската национална кухня;

д) чрез етнографски и фолклорни материали, които изграждат представа за традиционната народна култура на българина (начина на приготвяне на гозбите, готварските съдове, ежедневния и празнично-обреден рацион, традиционните народни носии по региони, песенния фолклор и т. н.);

е) чрез научни публикации на авторите на картата (Вж. рубриката *Публикации*), в които по-детайлно се изследват различни езикови особености на названията от кулинарната лексика.

2. Лингвогеографска проекция на диалектните явления от всички езикови равнища върху ИККБЕТ

Диалектните явления се представят на картата многопланово и се отнасят до всички езикови равнища (фонетично, морфологично, лексикално). Най-разнообразни във формално и семантично отношение са структурно-семантичните и терминологичните диалектизми (Стойков 1993: 314), които не се срещат в книжовния език и изграждат спецификата на кулинарната лексика на диалектите. Картата отразява както съпоставимостта, така и несъпоставимостта (регионалното своеобразие) на диалектните факти. На нея са картографирани няколко вида диалектни различия:

а) фонетични различия: за ‘смляна на хромел пшеница’ – *балгȕр*, *булгȕр, булгȕр’*, *бунгȕр*, за ‘ястие с прясно меко сирене, варено продължително време на огън’ – *б’àл мъж , бѐл мȕж*; за ‘варено ястие от настъргано или претрито с ръце сухо тесто, попарено с вряла вода и подправено с

мазнина и др.' – *трѐениц̀ъ, трѝеница, трѝънц̀ъ*, за 'течно ястие с вода и нарязани в нея краставица, суха чушка и пресен чесън, които са подправени с оцет, сол и захар' – *оцѐт, оц̀ът*, за 'десерт от варен ориз с прясно мляко' – *сутл'àш, шукл'àш*;

б) словообразувателни различия: за 'течно ястие от варени във вода люти чушкии нарязан пресен чесън, подправени със сол, оцет, девисил, копър и магданоз' – *чѐсница*, *чѐсненка*, *чѐсненица*; за 'нарязано на дребно крехко свинско месо, сланина и подправки, консервирани в дванадесетопръстник на прасе' – *бàба, бàбичка*, за 'яхния с лук и сушени сини сливи'*слѝвена мàнджа, слѝвова мàнджа*;

в) синтактични различия:

Пр. *За пѐчена офцà – слàгъ съ в еднъ тавъ мазнинкъ, слàгъ съ чӳбриц̀ъ, червѐн пипѐр и сòл. И сѐка еднà мръфкъ съ увъргàл'а в тàзи смес. И се зарѐждъ ф тъвàта. Завѝвъ съ с тестò, сегà с фòлио, и се печѐ двà чàсъ.* Койнаре, Плевенско.

Пр. *Сѝга ште ви пригòтв'ъ иднà пòсна мàнджичкъ за сѐки ден – пипѐр с пр'àсно мл'ако. Зъгр'àвъми òлиуту, слàгъми брашънцѐ на окò, мàлко червѐн пипѐр и пр'àсно млекцѐ на окò. Пипѐръ е изпѐчен, слàгъми гу вътре и нъкрàйъ сулчѝц̀ъ, нѝкъкви друѝги подпрàвки ни съ слàгът.* Паскалево, Добричко.

г) речникови различия:

Пр. 1. номинативни диалектизми: за 'картофи' – *барбòй* Шипково, Троянско, Копривщица, *картòф* Голяма Желязна, Ловешко, Жеравна, Сливенско, *кòмпир* Старопатица, Кулско, Чупрене Белоградчишко, Босилеград, *патàти* Момчиловци, Смолянско; за 'зрял боб' – *бòб* Дълбоки, Старозагорско, Старопатица, Кулско, *фасӳл* Радуил, Самоковско, за 'чесън' – *чѐсън* Калипетрово, Силистренско, *бѐл лӳк* Чупрене, Белоградчишко, Годеч, за 'чорба с бамя' – *бàмена чорбà* Правда, Великотърновско, *чорбà от бòб* (бакла) Конуш, Хасковско, за 'баница с булгур' – *булгӳрник* Добрич, Хасковско, *булгӳрен зѐлник* Голица, Варненско, за 'яхния от зелен боб' – *бòб на гàщи* Дълбоки, Старозагорско, *бòб на цървӳли* Срем, Тополовградско и др.

Пр. 2. семантични диалектизми: *пр'àсол* 1. 'консервирано в солена вода бяло главесто зеле' Троянско, 2. 'ястие от нарязан и изпържен шаран, който се залива с вода и запръжка от червени домати и се овкусява със счукан чесън, люта чушка, сол и магданоз' Белене, *кавърмà* 1. 'ястие от запържени парчета месо с лук и подправки' Кривня, Провадийско, Мещица, Пернишко, 2. 'вид наложена баница, полята с гъст каймак на

прясно мляко' Паскалево, Добричко, *пàреник* 1. 'вид наложена баница с попарени в гореща вода кори и с плънка от мас и сирене' Голица, Варненско, 2. 'вид качамак, приготвен с различни добавки' Смилян, Смолянско и др.

Прави впечатление, че ясно се открояват противопоставните терминологични кулинарни диалектизми, които имат съответствия в книжовния език или в другите диалекти. Те образуват на макродиалектно равнище хетеронимни парадигми и редове: за 'кървавица' (*бàхур– жигѐрник – кървавѝца – пълнени червà*), за 'сарми' (*апрàци – клиси – пѝлета – сармѝ – свѝенички – фтѝчета*), за 'изпържени късчета сланина' (*джумѐрки – пръжки – цикарѝди*), за 'ястие от царевично брашно, което се вари в гореща вода до сгъстяване и се подправя по желание с мазнина, сирене, петмез, сланина и др.' (*качамàк – мамалѝга – налдѐжник – пàреник – прилдѐжник*) и др.

Интересни по своята мотивация са и непротивопоставните терминологични диалектизми, които нямат съответствия в книжовния език и в другите български диалектите. Те създават своеобразието на българската кулинарна диалектна лексика.

Пр.: *бумбàр* 'тлъсто ястие от нарязано свинско месо, праз лук, червен и черен пипер, което се пържи в тава под врътник' Бисер, Харманлийско, *гаргалѐта* 'десерт във вид на тестени топки, печени в тава и поляти със захарен сироп' Якоруда, Благоевградско, *капацъна де магарѝца* (лютеница) 'ястие от сварени и нарязани сухи чушки и домати, които се изпържват в мазнина и се подправят с оцет, сол, пресен чесън, копър и магданоз' Кутово, Видинско, *пошибàлка* 'питие от вода, нарязан праз лук, оцет, сол зехтин и люта чушка' Трекляно, Кюстендилско, *скумрѝйа на цакалѝйа* 'печена на огън или на жар скумрия, набодена по дължина върху подострена сурова пръчка' Тутракан, *чорбà* "*полѝ брадà*" 'вид чорба с прясно мляко и зелени ядивни растения' Чупрене, Белоградчишко и т. н.

Във всеки от видео- и аудиофайловете на картата диалектите сякаш "оживяват" отново. Записите са и ценен източник на автентичен диалектен материал, който може да бъде ползван от студенти, преподаватели, езиковеди, краеведи и др. след транскрибиране:

Пр. *Балгѝрници прàехме. Тѝриме òдвара, умѐсиме тистòту, растòчимеᴇ̑гу, пичѐм листàта на сòбата, завѝвамеᴇ̑ги в идѝн мисàл' дъсъмѐкички. Балгѝрът е сварѐн, запържвъми с òлиу, зѝмъми инъ шѐпъ балгѝр и ръсим на листòту, зѝмъми дрѝгу лѝсту, пак удгòре ръсим и такà* (Добрич, Хасковско).

3. Изводи

В основния си състав кулинарната лексика е една и съща във всички български диалекти, тъй като с нея се назовават храни и ястия, които се приготвят във всички райони на страната (*хляб*, *вода*, *пита*, *вино*, *баница*, *яхния*, *чорба* и пр.). Те съставят спецификата на българската национална кухня и обуславят нейното единство. Има обаче много названия, които са с тясна регионална дистрибуция, тъй като номинират храни и ястия, които се приготвят само в съответния район.

Във фонетично, граматично, словообразувателно и лексикално отношение кулинарната лексика следва общобългарските езикови норми. Тя е тясно обвързана с различни извънезикови фактори – стереотипите и начините на хранене, стопанско-културния тип, някои географски, исторически, религиозни фактори, народния мироглед и др. Тези фактори оказват влияние както при консумацията на храните, така и вприлагането на определени кулинарни технологии за тяхното приготвяне, а оттам и върху дистрибуцията на кулинарните названия.

На интерактивната кулинарна карта са представени названия от основните групи български диалекти. Тя предоставя онлайн ресурси, полезни както за лингвисти, студенти, преподаватели, така и за всеки, който се интересува от диалектното богатство на българския език.

Картата е принос за българската диалектология и лингвистична география. Нейното разпространение в интернет и приложението ѝ в различни сфери на обществения живот (образованието, туризма, сферата на услугите, рекламата и т. н.) има положителен икономически ефект и допринася за възраждането на кулинарните традиции в българската национална кухня.

Благодарение на мултилинеарната си структура, влючваща разнородни елементи като картина, звук, видео и текст, интерактивната карта комплексно представя диалектния материал. Тя предоставя много повече възможности за изобразяване и изследване на езиковите явления в сравнение с традиционната книжна карта и може непрекъснато да се допълва с нов диалектен материал, което я прави винаги актуална.

Създаването на *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия* е повече от необходимо и навременно, изследването на народния опит в областта на храненето във времето и пространството е не само изследване на еволюцията в традиционната народна култура, а и гаранция, че този опит ще бъде съхранен и предаден на поколенията

(Керемидчиева, Котева, Кочева 2022). Картата доказва жизнеността на българските диалекти и призовават за тяхното опазване.

В този смисъл новите комуникационни технологии може да бъдат важен инструмент за улесняване достъпа до културно съдържание и за неговото по-широко разпространение (https://kulinar.ibl.bas.bg/).

ЛИТЕРАТУРА

Антонова-Василева, Л. (2013), "Приносът на Словенския лингвистичен атлас за проучването на диалектите на южните славянски езици", *Jezikoslovni zapiski* 19, 2, 85–93.

Бородина, М. А. (1980), "Развитие ареальных исследований", *Взаимодействие лингвистических ареалов: Теория, методика и источники исследования*, отв. ред. М. А. Бородина, Наука, Ленинград

ИИКБЕТ (2019), *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия*, <https://ibl.bas.bg/kulinar/kulinarna-karta.html>

Керемидчиева, Сл., М. Котева, А. Кочева (2022), *Езикът на българската кухня*, e-book, ISBN: 978-619-90884-2-5, Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин" – БАН, София

Кочева, А. (2015), "Нова карта на диалектната делитба на българския език", *Матеріали IV Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії (22–23 травня 2015 р.): [збірник тез]*, 25–26, БДПУ, Бердянськ

Стойков, Ст. (1993), *Българска диалектология*, Издателство на БАН, София

Posebna izdanja ANUBiH, OHN knjiga 48, 112-122.

MODERN LINGUOGEOGRAPHIC METHODS FOR RESEARCHING DIALECT LEXICS ("INTERACTIVE CULINARY MAP OF THE BULGARIAN LANGUAGE TERRITORY")

Abstract

The article presents an Interactive Culinary Map of the Bulgarian language territory, made by research associates of the Institute of Bulgarian Language at IBM "Prof. L. Andreychin" of the BAS with the help of the latest linguogeographical methods, tailored to the development of communication technologies. Through traditional visual means, greater concreteness of the phenomena is achieved, and through electronic means, the dynamic interpretation of these phenomena is possible. The map continues the tradition in Bulgarian linguistic geography, according to which maps and atlases have been produced for years. Mapping of the material is done using a special mapping program. The idea is to show on the map not only the distribution of lexemes (their spatial projection), but also to present linguistic phenomena in their interconnectedness. The aspiration is also aimed at delineating the main culinary regions on the Bulgarian linguistic territory.

The production of the interactive culinary map of the Bulgarian language territory fully meets the public needs in the country. Internet users from all over the world (the map has a mirrored English version) can see how the names of typical traditional dishes and drinks are spelled in Bulgarian dialects, as well as hear authentic speech from most dialect areas.

Key words: Interactive Culinary Map, Bulgarian dialects, linguistic geography, electronic means, culinary lexicon

DOI: 10.5644/PI2022.206.09

PRIJEDLOG TVORBENE BILJEŠKE ZA DVOJEZIČKE RJEČNIKE NA PRIMJERU GLAGOLA S PREFIKSOM *DO-*

Sanela Mešić
Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Franje Račkog 1
71 000 Sarajevo
sanela.mesic@ff.unsa.ba

Predmet ovog rada jesu različita značenja prefiksa *do-* u bosanskom jeziku koja predstavljaju problem u pronalaženju odgovarajućih ekvivalenata glagola sa ovim prefiksom u nekom stranom jeziku. Polazi se od toga da se *do-* ne može uvijek prevesti na ciljni jezik pomoću prefiksa i da su ponekad potrebne parafraze, ali da se veliki broj glagola s ovim prefiksom može prevesti pomoću raznih njemačkih prefiksa. Cilj ovog rada jeste izrada tvorbene bilješke za ovaj prefiks i utvrđivanje ekvivalenata u njemačkom jeziku, kako bi korisnik rječnika dobio sintetički pregled najvažnijih ekvivalenata prema značenju. Ovakva tvorbena bilješka trebala bi poslužiti kao model za rječnike u kojima je polazni jezik bosanski, a ciljni jezik njemački ili neki drugi jezik. U svrhu istraživanja koriste se metode korpusne lingvistike. Polazna osnova su rječnici bosanskog jezika, a koriste se i jednojezički elektronski korpusi za njemački jezik i dvojezički rječnici. Rezultati istraživanja potvrđuju hipotezu da se prefiks *do-* u velikom broj slučajeva može prevesti pomoću nekog njemačkog prefiksa.

Ključne riječi: tvorbena bilješka, prefiks, *do-*, ekvivalent, rječnik, bosanski jezik, njemački jezik

1. Uvod

U bosanskom jeziku postoji veliki broj glagola sa prefiksom *do-*. S obzirom na to da ovaj prefiks ima više značenja, otežano je pronalaženje adekvatnog ekvivalenta u njemačkom jeziku, ali i u nekom drugom stranom jeziku. Imajući u vidu ovu problematiku, potrebna je detaljna analiza značenja navedenog prefiksa kao i analiza ekvivalenata. Ovakva analiza će biti od pomoći prilikom izrade dvojezičkih rječnika, ali će isto tako biti korisna za one koji uče bosanski ili njemački jezik.

Prije nego što se pristupilo analizi korpusa, koji čine glagoli sa prefiksom *do-* preuzeti iz rječnika bosanskoga jezika, predstavljena su značenja

prijedloga *do* i prefiksa *do-* u recentnoj literaturi, te tvorbene bilješke za ovaj prefiks u jednojezičkim rječnicima i u jednom dvojezičkom rječniku čiji je autor Bujas (1999), koji koristi termin *tvorbena natuknica* i uvodi ovu inovativnost u leksikografiju kada je riječ o dvojezičkim rječnicima u kojima je polazni jezik hrvatski. Opisi značenja prefiksa su već postojali u nekim starijim jednojezičkim rječnicima, kao npr. u rječniku autora Stevanović i dr. (1967).

Metodologija istraživanja podrazumijevala je sljedeće korake. Iz rječnika autora Halilović / Palić / Šehović (2010) izdvojeni su svi glagoli sa prefiksom *do-*. Ova lista dopunjena je glagolima iz drugih rječnika bosanskoga jezika (Isaković 1995, Čedić 2007, Jahić 2010), te su glagoli razvrstani prema značenjima prefiksa. Istraživanje je potpuno sinhronijsko, te nisu korišteni etimološki rječnici. Introspekcija je također bila nužna. Za sve glagole sa prefiksom *do-* pronađeni su ekvivalenti u njemačkom jeziku, bilo da je riječ o njemačkim prefiksima ili nekim drugim načinima i mogućnostima prevođenja na njemački jezik. U tu svrhu su se koristili jednojezički rječnici (Duden online, DWDS) i dvojezički rječnik Jakić / Hurm (1999) te elektronski korpusi DWDS i DeReKo. Klasifikacija značenja njemačkih glagola i prefiksa preuzeta je od Elsen (2014).

Rezultat ovog rada jeste tvorbena bilješka za prefiks *do-* kao prijedlog za bosansko-njemačke rječnike, a elementi ove tvorbene bilješke koji se odnose na bosanski jezik treba da posluže kao osnova i za tvorbene bilješke u drugim dvojezičkim rječnicima gdje je ciljni jezik neki drugi jezik, a ne njemački.

Bujas (1999: 10), autor *Velikog hrvatsko-engleskog rječnika,* prednost tvorbenih natuknica vidi u sljedećem: "S jedne strane postiže se ušteda na prostoru, a s druge se (što je još važnije) daleko potpunije iskorištava leksikografski potencijal određenih postupaka u tvorbi riječi, zahvaljujući metodi kontrastivne jezične analize." Prednost je svakako i u tome što se značenja neologizama mogu izvesti na osnovu opisa prefiksa kao natuknice. Dakle, čak i u slučaju kada se veliki broj glagola sa prefiksom *do-* ili nekim drugim prefiksom i pojedinačno opiše u rječniku odnosno kada se i za velik broj glagola sa određenim prefiksom navedu ekvivalenti u dvojezičkom rječniku, tvorbena bilješka ostaje i dalje korisna, posebno kada se radi o produktivnim prefiksima.

2. O značenju prijedloga *do* i prefiksa *do-* u dosadašnjim istraživanjima

Prefiksalnom tvorbom nastaje veliki broj glagola u bosanskom jeziku. Prefiks *do-* je nastao od prijedloga *do*, kao što je nastala i većina prefiksa u bosanskom

jeziku (up. Jahić / Halilović / Palić 2000: 306). Njegovo je značenje stoga povezano sa značenjem ovog prijedloga.

Značenjem prijedloga bave se Silić / Pranjković (2007: 245–250). U njihovim se primjerima *do* javlja kod prostornog značenja u potkategoriji primjesnost (adlokalnost). Kao primjer navode *(tik) do ograde*, gdje imamo takav odnos u kojem se "OL [objekt lokalizacije] nalazi u neposrednoj blizini L [lokalizatora]" (Silić / Pranjković 2007: 245). Osim toga kao primjer se ovaj prijedlog pojavljuje u potkategoriji usmjerena prostornost (direktivna lokalnost), gdje se "OL kreće u smjeru L" i gdje *do* označava direktivno-graničnu lokalnost (Silić / Pranjković 2007: 246). Autori navode primjer *do zida (dotrčati)*. Prema ovim autorima unutar vremenskog značenja *do* označava direktivno-graničnu temporalnost, gdje se "događaj [.] odvija do granice koju određuje vremenski odsječak označen VL [vremenskim lokalizatorom]", kao npr. *do veljače, do smrti* (Silić / Pranjković 2007: 247). Očekivati je da će prefiks *do-* imati jedno od posljednja dva značenja prije nego ono prvo značenje, prema kojem se nešto nalazi u neposrednoj blizini nečega, jer veliki broj glagola sa prefiksom *do-* označava kretanje u nekom pravcu i kraj nekog procesa.

Silić / Pranjković (2007: 147–150) detaljnije od autora Jahić / Halilović / Palić (2000) obrađuju prefikse, pa tako za prefiks *do-* navode primjere za finitivno (*doraditi – dorađivati – podorađivati*), totivno (*dostaviti*), durativno (*dorađivati, dostavljati*), kao i dopunska značenja ´približiti se / približavati se čemu´ (*doći – dolaziti, dostići – dostizati*) i ´dovesti / dovoditi do čega´ (*dovesti – dovoditi, dogurati – doguravati*) (up. Silić / Pranjković 2007: 147). Za finitivno značenje autori navode i svršene i nesvršene glagole koji znače ´privesti / privoditi nešto kraju´. Do zaključka da ovaj prefiks ima uglavnom finitivno značenje dolaze i Horvat / Ramadanović (2008: 145) analizom svog korpusa. Totivnim se glagolima izriče sva radnja (od njenog početka do kraja) i svi su ti glagoli svršeni (up. Silić / Pranjković 2007: 58). Silić / Pranjković (2007: 147) kao primjer za ovu vrstu značenja navode samo svršeni glagol *dostaviti*, a njegov nesvršeni parnjak nalazimo u kategoriji durativni glagoli. Ovi glagoli predstavljaju radnje koje traju. Kao primjeri se shodno tome navode nesvršeni glagoli. Među dopunskim značenjima navode se i svršeni i nesvršeni glagoli od kojih prva skupina ima i prostorno značenje kao što to ima i prijedlog *do.* Takvi su vidski parnjaci *doći – dolaziti, dostići – dostizati, dovesti – dovoditi*. Prilikom analize pažnja je u ovom radu bila usmjerena na svršene parnjake. Do imperfektivizacije u svakom slučaju kod nesvršenih vidskih parnjaka dolazi tvorbom riječi. Iako postoje rasprave o tome da li ovaj

dio spada u morfologiju ili tvorbu riječi, jer se radi o gramatičkoj kategoriji, u ovom radu ga je nemoguće isključiti. Ovdje se naime i polazi od toga da je i tvorba riječi dio morfologije. U brojnim se priručnicima i udžbenicima za morfologiju njemačkog jezika obrađuje i tvorba riječi (npr. Hentschel / Vogel 2009, Sahel / Vogel 2013, Elsen 2014, Michel 2020). Ovakvo poimanje morfologije nije strano ni autorima u našoj regiji. Kao primjer se mogu navesti Silić / Pranjković (2007) koji tvorbu riječi u svojoj gramatici obrađuju u poglavlju *Morfologija*. Jahić / Halilović / Palić (2000: 311) navode da "prefiksacijom redovito nastaju svršeni glagoli". U skladu s tim ovi autori (Jahić / Halilović / Palić 2000: 311–312) navode da prefiks *do-* ima sljedeća značenja: završena svršenost (*doletjeti*); završena svršenost, rezultat (*dočekati*); završena svršenost, pravac, kretanje (*dovesti*). Oni kao što vidimo imaju manje kategorija nego što ih možemo naći kod autora Silić / Pranjković (2007). U sva tri slučaja ovaj prefiks, dakle, ima značenje svršenost i ovi autori ne navode durativno značenje. Kada je riječ o nesvršenim glagolima kao što je npr. *dočekivati*, radi se o sufiksalnoj tvorbi gdje je pomoću sufiksa izvršena imperfektivizacija perfektivnog glagola *dočekati*. Babić (2002: 518) postavlja pravilo: "ako glagol ima prefiks, a nesvršen je, onda nije nastao prefiksacijom, nego imperfektivizacijom svršenog glagola", te kao primjer navodi da glagol *dovoditi* nije nastao prefiksacijom prefiksom *do-* nego imperfektivizacijom svršenog glagola *dovesti*. U ovom radu se također slijedi ovo pravilo te se neće posebno tematizirati nesvršeni glagoli koji se tvore pomoću sufiksa. Leksikografska je praksa da se ovakvi glagoli koji imaju nesvršeni parnjak dobiven imperfektivizacijom u rječnicima navode kao natuknica, ali se na tom mjestu upućuje na svršeni parnjak.

Vujović (2012) se u svom istraživanju bavi prefiksalnom tvorbom glagola kretanja. Ovo istraživanje je bitno za ovaj rad utoliko što i glagoli s prefiksom *do-* u nemalom broju slučajeva označavaju kretanje. Ova autorica pozivajući se na Pipera (2001) pravi razliku između ablativne, adlativne i perlativne direktivnosti. Piper (2001: 68–69) razlikuje direktivne konstrukcije koje predstavljaju opštu direktivnost (perlativnost) i konstrukcije za posebnu direktivnost koje mogu izražavati udaljavanje (ablativnost) ili približavanje (adlativnost). Vujović (2012: 528) navodi da osnovni glagoli, kada je riječ o njihovom primarnom značenju, ne sadrže obilježje direktivnost, te da ga mogu dobiti prefiksacijom. Ova autorica navodi i da je prefiks *do-* najfrekventniji kada je riječ o prefiksaciji glagola kretanja koje je proučavala. Utvrdila je da se radi o posebnoj direktivnosti kojom se izražava adlativnost (up. Vujović 2012: 529). Njena parafraza za značenje ovih glagola jeste: "doći, stići na

način iskazan motivnim glagolom" (Ibid.). Glagol *doći* predstavlja *genus proximum* u leksikografskim definicijama glagola koji izražavaju adlativno kretanje (up. Vujović 2012: 529). Takve definicije sa glagolima *doći* i *stići* česte su i u rječniku Halilović / Palić / Šehović (2010). Adlativnost možemo povezati sa pojmom adlokalnost koji koriste Silić / Pranjković (2007) za opis prijedloga *do*.

S. Babić navodi sljedeća značenja glagola sa prekfiksom *do-*:

> *a) da se radnja osnovnoga glagola vrši do kraja ili do neke granice*, *mjesne ili vremenske: dognati, donijeti*, *[...]*
> *Za te je glagole karakteristično da im dopune često dolaze u vezi: prijedlog do s genitivom:*
> *On dolepršа do svojega groba… [...]*
> *b) da se radnja izvršava dopunski*, *do potrebne mjere: dodati*, *doklati*, *[...]*
> (Babić 2002: 538-539)

Dva značenja koja navodi Babić (2002) mogu se raščlaniti na pet značenja: a) vršiti radnju osnovnog glagola do kraja; b) vršiti radnju osnovnog glagola do neke mjesne granice; c) vršiti radnju osnovnog glagola do neke vremenske granice; d) dopunski izvršavati radnju; e) izvršavati radnju do potrebne mjere.

3. Tvorbena bilješka za glagole s prefiksom do- u jednojezičkim rječnicima

Konstatovano je da tvorbenih bilježaka za prefikse nema u rječnicima Isaković (1995), Šonje (2000), Čedić (2007) i Halilović / Palić / Šehović (2010). Jahić (2010) za razliku od ovih autora u svom rječniku navodi i značenja prefiksa. Za prefiks *do-* kao dio glagolskih izvedenica navodi sljedeća značenja:

> ***1.*** *završiti radnju ili zbivanje osnovnoga glagola [dozvati, dozreti]* ***2.*** *vremenski dospjeti do određenog roka [doživjeti, dočekati]* ***3.*** *učiniti da neko dođe do nekoga mjesta [dovesti, dotjerati, dospjeti]* ***4.*** *dovesti do kraja ranije započetu, nedovršenu radnju [dozidati, dosuti]* ***5.*** *učiniti da nešto dospije tamo kud je namijenjeno [dostaviti, doznačiti]* (Jahić 2010: 79).

Isti opis i primjere nalazimo u *Rečniku srpskohrvatskoga jezika* (Stevanović i dr. 1967: 697). U tom rječniku se pored značenja koje navodi Jahić (2010), pod tačkom 4 nalazi još i značenje "dodati što vršenjem radnje osnovnog glagola" (Ibid.).

Sličan opis sa malo drugačijim redoslijedom dat je u *Rječniku hrvatskoga*

jezika (Anić 1998):

> **1.** *završiti ili dospjeti do roka radnje [dozreti, doživjeti]* **2.** *učiniti da tko dođe do nekoga mjesta [dovesti]* **3.** *dovesti do kraja prije nedovršenu radnju [dopuniti]* **4.** *učiniti da što dospije kome je namijenjeno [doznačiti]* **5.** *produžiti radnju preko njezina kraja, obaviti još istoga rada nakon završene radnje = nado- [dosnimiti = nadosnimiti; dometnuti = nadometnuti]* (Anić 1998: 170).

4. Tvorbene bilješke za prefiks *do-* u dvojezičkim rječnicima

Konstatovano je da je tvorbena bilješka rijetka pojava u dvojezičkim rječnicima. Pronađena je u rječniku *Veliki hrvatsko-engleski rječnik* (Bujas 1999). Tvorbena bilješka ovog autora ne odnosi se samo na glagole koji se tvore pomoću ovog prefiksa nego i na pridjeve i imenice. Tvorbena bilješka ili natuknica, kako je sam autor naziva, za prefiks *do-* u ovom rječniku izgleda ovako:

> ***do-*** *pref*
> *1. PROSTORNO:*
> *npr. dotrčati: run up, run over, come running); dotrčati do: run up to, run over to, run as far as, reach (by) running, approach running*
> *2. DOVRŠAVANJE RADNJE:*
> *npr. doorati: finish ploughing, have finished/done ploughing, plough one`s last; dopiti: drink everything, drink up, drink what is left*
> *3. POTPUNOST, VIŠI STUPANJ:*
> *npr. dokuhati; boil a little longer/more, boil more thoroughly, boil until (it is) done/ready/finished, boil enough/sufficiently/completely*
> *4. DODATNA KOLIČINA:*
> *npr. doplesti: knit a little/few more, knit some more of*
> *5. VREMENSKI:*
> *npr. doratni: prewar, before-war, ante-war*
> *6. NIŽI POLOŽAJ:*
> *a) prefiksima under-, vice-, sub- (npr. under-secretary dosekretar; vice-chariman, vice-president dopredsjednik; sub-manager, sub-head doravnatelj)*
> *b) prefiksnim riječima deputy, assistant (npr. deputy minister dominstar; deputy manager, deputy/assistant head doravnatelj).* (Bujas 1999: 228)

Ako rezimiramo značenja koja navodi Bujas za prefiks *do-* kod glagola i uporedimo sa gore navedenim kategorijama, kod njega imamo, dakle, direktivnosti (adlativnost) i imamo dovršavanje neke radnje. Zatim imamo dovođenje do kraja nečega što je ranije započeto. Nešto je, dakle, već kuhano

pa ćemo ga još malo kuhati da bismo ga dokuhali. Pod dodatnom količinom podrazumijeva se da ćemo još nešto raditi da bi se povećala količina nečega. Npr. ispleli smo jedne čarape pa ćemo doplesti još čarapa. Povećat će se količina tog nečega.

Već na prvi pogled može se krenuti od pretpostavke da će za bosanski i njemački jezik tvorbena bilješka izgledati drugačije nego za, u ovom slučaju, hrvatski i engleski jer je njemački jezik bogat prefiksima koji su produktivni i koji će predstavljati ekvivalente za prefiks *do-*. U engleskom se takvi prefiksi u tvorbenoj bilješci Bujasa (1999) nalaze među pridjevima i imenicama. Među glagolima ne navodi ni jedan takav glagol s prefiksom kao ekvivalent. Njemački jezik je bogat prefiksima glagola i očekivati je da će takvi glagoli predstavljati dio ekvivalenata glagola sa prefiksom *do-*. Analiza korpusa će pokazati da li Bujasove prve četiri kategorije mogu pokriti sva značenja prefiksa *do-* u glagolima s ovim prefiksom, da li više smisla imaju podjele koje nalazimo u jednojezičkim rječnicima odnosno da li su nam s obzirom na ekvivalente do kojih će dovesti kontrastivna analiza potrebne dodatne kategorije i da li preko značenja ekvivalentnih njemačkih prefiksa možemo doći do novih kategorija.

5. Parafraze za definiranje značenja glagola sa prefiksom do-

U fokusu ovog poglavlja su parafraze koje se koriste za opis značenja glagola sa prefiksom *do-* koje treba da budu od pomoći za izradu tvorbenih bilješki. Parafraze su djelimično preuzimane iz rječnika autora Halilović / Palić / Šehović (2010), a djelimično su modificirane kako bi se glagoli mogli lakše grupisati.

Analiza je pokazala da se najčešće radi o glagolima sa **lokalnim** značenjem. Parafraze mogu biti različite. Neki od glagola se mogu opisati i sa više parafraza pa se tako neki primjeri ponavljaju. Slijede parafraze i primjeri za glagole sa lokalnim značenjem:

- izvršiti radnju motivnog glagola do mjesta do kojeg je upravljena radnja (*dobaciti, doseliti*);
- doći, prispjeti, stići na određeni način odnosno vršeći radnju motivnog glagola (*dobrzati, dojuriti, dohrliti, dogalopirati, dogegati se, doglavinjati, dogrmjeti, dogurati, dohititi, dohodati, dohramati, dohrliti, dohujati, doigrati, dojahati, dojedriti, dojezditi, dojuriti, dokasati, dokaskati, doklatariti se, doklatiti se, dokobeljati se, dokoračati, dokotrljati se, dokrasti se, dokročiti, dolepršati, doletjeti, dolunjati, doljuljati se,*

domigoljiti, domiljeti, dopješačiti, doplivati, doploviti, doplutati, doputovati, dopuzati, dopuziti, doroniti, doskakati, doskitati se, dosmucati se, dosoptati, došepati, došetati (se), došlepati, došuljati se, došunjati se, dotandrkati, dotavrljati, doteći, doteturati, dotrčati, dotrkati, dotutnjati, doveslati, dovrvjeti);

– dostaviti nekome nešto (*doturiti*);
– dovesti nekamo na određeni način (*dognati, dogurati, dogurkati, domamiti, dotegliti, dovabiti, doveslati, dovući, dogurnuti, dokotrljati, došlepati (se), dotjerati, dovaljati*);
– pomoću nekog instrumenta dotjerati na neko mjesto (*dograbiti*);
– javiti kome kakvu vijest (*dohaberiti, došapnuti, dojaviti, došuškati, doviknuti, doglasiti*);
– brzo doći (*dojezditi, doletjeti, dojuriti*);
– doći nakon besciljne hodnje (*dolutati, dolunjati, doskitati*);
– dati znak na neki način u nekom pravcu (*domahnuti, domignuti*);
– sezati na neki način do nekog mjesta (*dometati, dosezati*);
– dogovarati se na određeni način, radnja usmjerena prema sagovorniku (*domunđavati se, došaptavati se*);
– učiniti da nešto dođe na odredište (*dopeljati, dopremiti*);
– doći s kim do nekog mjesta (*dopratiti*);
– stići koga idući za njim (*dostići*);
– reći na neki način, radnja usmjerena prema sagovorniku (*došapnuti*);
– učiniti da ko dođe do nekog mjesta (*dovesti*);
– dozvati vičući u nekom pravcu s razdaljine (*dovikati*).

Potkategoriju čine glagoli koji se mogu opisati pomoću nekih od glagola koji služe za iskazivanje dodirivanja te se za parafraze koriste glagoli *uhvatiti*, *uzeti*, *dotaknuti*, *dohvatiti*:

– uhvatiti nešto na neki način (*dočepati, dokopati*);
– uzeti sebi na određeni način (*dograbiti*);
– uzeti šta na određeni način (*dohvatiti*);
– dotaknuti koga ili šta na određeni način (*dohvatiti*);
– dohvatiti nečim (*dokačiti*);
– dohvatiti na određeni način (*dokučiti, dosegnuti, domašiti, doprijeti, doseći, dotaknuti*).

Zajedničko svim ovim glagolima jeste to da je radnja usmjerena prema nekom mjestu i da se radi o približavanju nekom mjestu ili nečemu. Približavati se može osoba, životinja, stvar, znak ili neka vijest. Radi se prema Piperovoj

(2001) teoriji o konstrukcijama za izražavanje posebne direktivnosti koja izražava približavanje (adlativnost).

Sljedeću kategoriji čine glagoli sa **temporalnim** značenjem. Njima se označava kraj nekog procesa. U literaturi se koriste različiti nazivi za ove glagole. U ovu grupu spadaju i totivni glagoli (up. Silić / Pranjković 2007) gdje se radi o potpunoj radnji.

I za neke od glagola sa temporalnim značenjem postoje različite parafraze, te se neki primjeri ponavljaju posebno kada je riječ o prvim dvjema navedenim parafrazama:

- dovršiti / završiti radnju motivnog glagola (*docrtati, dočitati, dogledati, dograditi, doguliti, doigrati, dojahati, dojesti, doklanjati, dokopati, dokuhati, doliječiti, domljeti, dooštriti, dopeći, doplesti, dosaditi, dosanjati, dosijati, doslušati, doslužiti, dosnimiti, dosoliti, došiti, doškolovati, doštampati, dotesati, dotiskati, dovaljati, dovršiti, dozidati*);
- dokraja izvršiti radnju motivnog glagola (*doderati, dodrijeti, doguliti, dojesti, doliječiti, domisliti, domljeti, dopeći, doplesti, doreći, dosaditi, dosijati, doslušati, doslužiti, dosnimiti, dosoliti, došiti, doškolovati, doštampati, dotesati, dotiskati, dotući, dovaljati, dovršiti, dozidati*);
- prestati vršiti radnju izraženu motivnim glagolima (*dočekati*);
- zbivanje motivnog glagola se vrši do kraja (*dogorjeti*);
- učiniti da nešto postane x pri čemu x označava pridjev koji čini osnovu motivnog glagola (*dogotoviti*);
- učiniti da nekome / nečemu dođe kraj (*dohakati*);
- dovesti do kraja (*dokrajčiti, dokončati, dovršiti, dokusuriti*);
- dosegnuti do nekog vremena ili stepena (*dotrajati*);
- dočekati na neki način (*doživjeti*);
- dodatno izvršiti radnju motivnog glagola (*dooštriti, dopumpati, dotegnuti, dotesati*);
- dodati čemu ono što mu je potrebno da bude puno, potpuno, cjelovito (*dopuniti*);
- naknadno izvršiti radnju motivnog glagola dotjeravajući nešto (*doraditi*).

Sljedeću potkategoriju glagola čine glagoli kojima se označava ili postiže neki rezultat. Rezultativni glagoli prema Elsen (2014: 214) imaju pasivno značenje, označavaju zbivanje koje vodi do nekog završetka, postoji neki rezultat i mogu se parafrazirati pomoću ´postati´. Takav bi glagol bio glagol *dozreti* sa parafrazama za dva značenja "postati zrelo", "postati sposoban"

(Halilović / Palić / Šehović 2010: 225). Radi se o primjeru koji se može podvesti pod kategoriju završena svršenost: rezultat (up. Jahić / Halilović / Palić 2000).

Sljedeću kategoriju čine glagoli kojima se nešto dodaje. Radi se o **povećanju količine**. Neki od njih se u jednom značenju mogu uvrstiti u ovu kategoriju, dok su drugi u ovom radu svrstani u kategoriju glagola sa temporalnim značenjem jer se radi o dovršavanju radnje. Ovako izgledaju različite vrste dodavanja:

– dodati još nešto (povećati količinu) vršeći radnju izraženu motivnim glagolom (*docrtati, dokuhati, domljeti, dopeći, dopisati, doplesti, dosaditi, dosijati, dosoliti, dosuti, došiti, doštampati, dotiskati, dotočiti, dozidati*);
– uvećati (*dodati*);
– dodati na određeni način (*dograditi, donaliti*);
– dati dodatno nešto (*dohraniti*);
– dopuniti nešto (*dokvalificirati; dokupiti, doškolovati*).

Zaključak nakon ekscerpiranja dosadašnjih istraživanja o prefiksu *do-*, analize postojećih tvorbenih bilješki u rječnicima i parafraza u jednojezičkim rječnicima jeste da nema jedinstvenog stava o značenju ovog prefiksa. Iako su značenjske kategorije koje navode različiti gramatičari i leksikografi naizgled slične, ipak su različite. Tako se dešava da jedan autor jednom glagolu pripisuje jedno značenje, a drugi drugo. Ono što se može zaključiti jeste da u većini slučajeva ovaj prefiks ima lokalno ili temporalno značenje.

6. Ekvivalentni prefiksi u njemačkom jeziku i njihovo značenje

U svrhu kontrastivne analize za glagole sa prefiksom *do-* preuzeti su prijevodni ekvivalenti iz rječnika Jakić / Hurm (1999), te se pomoću jednojezičkih njemačkih rječnika Duden online i DWDS i elektronskih korpusa DeReKo i DWDS i introspekcije došlo i do dodatnih prijevodnih ekvivalenata.

Kada je riječ o značenju njemačkih glagola, Elsen (2014: 213–214) daje pregled istih: temporalno značenje (durativno, kraj procesa, događaj, početak procesa); lokalno značenje (direkcionalno; odvajanje, gubljenje kontakta); modalno značenje (deminutivno, ´ponašati se kao´, instrumentalno, intenzivno, iterativno, negacija koja obuhvata i pogrešno ili previše, povlačenje

procesa); faktitivno[1] značenje; kauzativno značenje; dodavanje, ´opskrbljivanje nečim´; privativno[2] značenje i rezultativno[3] značenje.

U nastavku slijede primjeri za svaki prefiks koji predstavlja ekvivalent prefiksa *do-* kao i njihova značenja. Značenja prefiksa su preuzeta od Elsen (2014). Pored nabrojanih značenja glagola Elsen (2014) pored prefiksa navodi i poneko dodatno značenje koje će biti navedeno kod samih ekvivalenata kada prefiks ima neko od tih dodatnih značenja. Ekvivalenti su poredani abecednim redom. Neki od prefiksa su razdvojivi (ab-, an-, aus-, ein-, nach-, zu-) dok su drugi nerazdvojivi (be-, er-, ver-). Odvajanje tih kategorija nije nužno za određivanje značenja i ekvivalenata.

Tabela 1: Pregled ekvivalentnih njemačkih prefiksa sa primjerima i značenjem

ab-	označava kraj procesa (*dogorjeti – abbrennen*)
an-	faktitivno značenje (*dogotoviti – anfertigen*); lokalno značenje (*dogegati se – anwatscheln*); označava dodavanje, ´opskrbljivanje nečim´ (*doplesti*[4] *– anstricken*)
aus-	označava kraj procesa (*dočitati – auslesen*), rezultativno značenje (*dozreti – ausreifen*)
be-	označava dodavanje, ´opskrbljivanje nečim´ (*dohaberiti – benachrichtigen); intenzivno značenje (dodirnuti - berühren*)
ein-	lokalno značenje (*dofurati - einfahren*)
er-	faktitivno (*dopuniti – ergänzen*); rezultativno (*dorasti – erwachsen*); označava kraj procesa (*dočekati – erleben*); intenzivno (*dograbiti – ergreifen*) i specijalno značenje prema kojem neko dolazi do posjeda nečega (*domoći se – erkämpfen*)
nach-	temporalno značenje (*dopeći – nachbacken*); označava dodavanje, ´opskrbljivanje nečim´ (*dosoliti – nachsalzen*)
ver-	označava kraj procesa (*docvasti – verblühen*)
zu-	lokalno značenje (*dobaciti – zuwerfen*); intenzivno značenje (*dopustiti – zulassen*); označava dodavanje (*dokupiti – zukaufen*)

7. Ostale mogućnosti prevođenja

7. 1. *Prilozi kao ekvivalenti prefiksa* do-

Kao prijevodni ekvivalenti prefiksa *do-* mogu se koristiti i prilozi koji onda zajedno sa glagolom na njemačkom jeziku čine složenice. Često su to prilozi

[1] "´učiniti nešto nečim´, aktivno" (Elsen 2014: 214) (sa njemačkog prevela autorica teksta)
[2] "oduzimanje, otklanjanje" (Ibid.) (sa njemačkog prevela autorica teksta)
[3] "pasivno, zbivanje, koje vodi kraju, rezultat ´postati nešto´" (Ibid.) (sa njemačkog prevela autorica teksta)
[4] U značenju: dodati pletenjem.

sa dvije komponente (dazu, heran, herbei, hinzu). U nastavku su ti prilozi koji čine prvu komponentu složenice sa nekim od osnovnih glagola poredani po abecedi, te je navedeno po nekoliko primjera sa ekvivalentima kao i opisano značenje ovih priloga koje je preuzimano iz rječnika Duden online.

Tabela 2: Pregled ekvivalentnih njemačkih priloga sa primjerima i značenjem

dazu-	*docrtati – dazuzeichnen; doliti – dazugießen; dometati – dazugeben, dazusetzen, dazutun; domljeti – dazumahlen; donaliti – dazugießen*	"uz tu stvar, to stanje, to zbivanje; dodatno uz to"[5] (Duden online)
hinzu-	*dodati – hinzufügen; dokupiti – hinzukaufen; dopuniti – hinzufügen; dosaditi*[6] *– hinzupflanzen*	sinonim priloga *dazu*
her-	*dopratiti – hergeleiten; dotegliti – herschleppen*	"do određenog mjesta, u pravcu govornika"[7] (Duden online)
heran-	*dobrzati – heraneilen; dogurati – heranschieben*	"s tog mjesta do ovog mjesta, u blizinu govornika ili neke stvari"[8] (Duden online)
herbei-	*dojahati – herbeireiten; dokasati - herbeitraben*	"s udaljenog mjesta do mjesta govornika, prema govorniku"[9] (Duden online)
hin-	*dopratiti – hinbegleiten, hingeleiten*	"pravac od govornika prema nekoj ciljnoj tački"[10] (DWDS)

7. 2. *Pridjevi kao ekvivalenti prefiksa* do-

U nekim slučajevima prefiks je moguće prevesti pomoću pridjeva na njemački jezik:

Tabela 3: Pregled ekvivalentnih njemačkih pridjeva sa primjerima i značenjem

fertig	*dograditi – fertig bauen, dokuhati – fertig kochen*	dokraja
zusätzlich	*doplatiti – zusätzlich zahlen, dosoliti – zusätzlich salzen*	dodatno

7. 3. *Parafraze cijelih glagola*

Tabela 4: Pregled mogućih parafraza cijelih glagola

Motivni glagol + *zu Ende* (dokraja)	*docrtati – zu Ende zeichnen; dograbiti – zu Ende harken*
Poimenični motivni glagol + *beenden* (završiti)	*doigrati – das Spiel beenden, doklati – das Schlachten beenden*

[5] Sa njemačkog jezika prevela autorica teksta.
[6] U značenju: "sadeći dodati ranije zasađenome" (Halilović / Palić / Šehović 2010: 218).
[7] Sa njemačkog jezika prevela autorica teksta.
[8] Sa njemačkog jezika prevela autorica teksta.
[9] Sa njemačkog jezika prevela autorica teksta.
[10] Sa njemačkog jezika prevela autorica teksta.

Particip drugi motivnog glagola + *kommen* (doći)	*dotrčati – angerannt kommen, dopuzati – angekrochen kommen*
Particip prvi motivnog glagola + *sich nähern* (približiti se)	*dopuzati – sich kriechend nähern, doskakati – sich springend nähern*
Pridjev s negativnim značenjem + *werden* (postati)	*dotužiti – zuwider / lästig / beschwerlich werden*

7. 4. *Dekompozicija i frazemi kao ekvivalenti cijelog glagola*

Analiza ekvivalenta u njemačkom jeziku je pokazala da se neki glagoli s prefiksom *do-* mogu prevesti pomoću dekompozicije koja se u germanistici izučava i u sklopu frazeologije. Slijedi nekoliko primjera iz korpusa sa takvim ekvivalentima: *dobjeći – Zuflucht suchen*; *dohakati – ein Ende setzen*; *doprinijeti – einen Beitrag leisten*; *dosjetiti se – auf eine Idee kommen*; *doticati se – in Berührung kommen*; *dovršiti – zu Ende führen.*

Za neke glagole u rječnicima su pronađeni ekvivalenti koji predstavljaju frazeme. Takav prijevod se nameće zato što motivni glagol ima preneseno značenje. Slijedi nekoliko primjera iz korpusa: *dogustiti – in die Klemme geraten*; *dohujati – in Windeseile herbeikommen*; *dotući – jmdm. den Rest geben*. Sva tri glagola su prema rječniku Halilović / Palić / Šehović (2010) markirana. Glagol *dogustiti* nosi obilježje *razgovorno* i navedeno je sljedeće značenje: "zapasti u nevolju, doći u nepriliku" (Halilović / Palić / Šehović 2010: 205). Glagol *dohujati* je *ekspresivan* izraz i navodi se sljedeće značenje: "doći hujeći (poput vjetra), brzo stići" (Halilović / Palić / Šehović 2010: 206). Glagol *dotući* ima i preneseno značenje: "zadati kome vrlo težak udarac, dokraja potući; uništiti" (Halilović / Palić / Šehović 2010: 222/223). U skladu s tim značenjima oni se i prevode pomoću frazema.

8. Prijedlog tvorbene bilješke za bosansko-njemačke rječnike

Prijedlog tvorbene bilješke za prefiks *do-* rezultat je svih analiza koje su prethodile ovom poglavlju. Do ovakve tvorbene bilješke nije bilo moguće doći samo na osnovu ekscerpirane literature o polaznom jeziku niti na osnovu analize parafraza jednojezičkih rječnika nego tek nakon utvrđivanja ekvivalenata i detaljnog proučavanja značenja ekvivalenata i poređenja njihovog značenja sa značenjima prefiksa *do-*.

do- *pref.*

1. temporalno značenje:

a) prefiksi:

ab- (kraj procesa): *dogorjeti – abbrennen*

aus- (kraj procesa): *dočitati – auslesen*
er- (kraj procesa): *dočekati* (u značenju doživjeti) – *erleben*
nach- (naknadno, nakon što je već vršena radnja motivnog glagola): *dopeći – nachbacken*
ver- (kraj procesa): *docvasti – verblühen*

b) pridjev:
fertig (dokraja): *dograditi – fertig bauen*

c) opisno:
osnovni glagol + *zu Ende*: *docrtati – zu Ende zeichnen*
poimeničeni osnovni glagol + *beenden*: *doklati – das Schlachten beenden*

d) dekompozicija i frazem:
dekompozicija: *dohakati – ein Ende setzen*
frazem: *dotući – jmdm. den Rest geben*

2. lokalno značenje:

a) prefiksi:
an- (do nekog mjesta): *dogegati se – anwatscheln*
ein- (u neko mjesto): *dofurati – einfahren*
zu- (do nekog mjesta): *dobaciti – zuwerfen*

b) prilozi:
her- (do određenog mjesta, u pravcu govornika): *dopratiti – herbegleiten*
heran- (u pravcu govornika ili neke stvari): *dogurati – heranschieben*
herbei- (s udaljenog mjesta u pravcu govornika): *dojahati – herbeireiten*
hin- (u nekom pravcu od govornika): *dopratiti – hinbegleiten*

c) opisno:
particip drugi motivnog glagola + *kommen*: *dotrčati – angerannt kommen*
particip prvi motivnog glagola + *sich nähern*: *dopuzati – sich kriechend nähern*

d) dekompozicija i frazem:
dekompozicija: *dobjeći – Zuflucht suchen*
frazem: *dohujati – in Windeseile herbeikommen*

3. dodavanje, opskrbljivanje nečim:

a) prefiksi:
an- (dodatno): *doplesti – anstricken*
be- (opskrbiti nečim): *dohaberiti – benachrichtigen*

nach- (dodatno): *dosoliti – nachsalzen*
zu- (dodatno): *dokupiti – zukaufen*

b) prilozi:
dazu- (dodatno): *docrtati – dazuzeichnen*
hinzu- (dodatno): *dokupiti – hinzukaufen*

c) pridjev:
zusätzlich (dodatno): *dosoliti – zusätzlich salzen*

4. rezultativno značenje (pasivno, zbivanje, koje vodi kraju i nekom rezultatu 'postati nešto'):

a) prefiksi:
aus-: *dozreti – ausreifen*
er-: *dorasti – erwachsen*

b) opisno:
pridjev s negativnim značenjem + *werden*: *dotužiti – lästig werden*

c) frazem: *dogustiti – in die Klemme geraten*

5. intenzivno značenje:

a) prefiksi:
be-: *dodirnuti – berühren*
er-: *dograbiti – ergreifen*
zu-: *dopustiti – zulassen*

6. faktitivno značenje (učiniti nešto nečim, aktivno):

a) prefiksi:
an-: *dogotoviti – anfertigen*
er-: *dopuniti – ergänzen*

7. doći do posjeda nečega:

a) prefiks:
er-: *dokopati se – sich erkämpfen*

9. Zaključna razmatranja

Izrada tvorbene bilješke je zahtjevan posao. Podrazumijeva detaljnu analizu prefiksa u polaznom jeziku, a zatim i detaljnu analizu ekvivalenata do kojih se dolazi pomoću rječnika i elektronskih korpusa. U leksikografskom postupku imalo bi smisla sačiniti početnu tvorbenu bilješku uz pomoć jednojezičkih

i dvojezičkih rječnika, gramatika i istraživanja o tvorbenim elementima. Konačna bilješka za dvojezički rječnik može se sačiniti tek nakon što se obrade sve riječi sa određenim tvorbenim elementom. U ovom slučaju su to bili svi glagoli sa prefiksom *do-*. Svi ekvivalenti do kojih dođemo pomoću raznih rječnika i elektronskih baza omogućuju izvođenje zaključaka. U njemačkom jeziku će uvijek više prefiksa odgovarati nekom bosanskom prefiksu, a tako je i u obrnutom slučaju. Potrebno je izvući zaključke o tome kada upotrijebiti koji od tih prefiksa kako bi se korisniku rječnika mogle dati što adekvatnije i detaljnije upute. Korisnik rječnika će većinu glagola pronaći u rječnicima i kao zasebne natuknice, ali kako su neologizmi u živućim jezicima neizbježni, a dorade pojedinih rječnika ne tako česte, ovakve natuknice će mu pomoći da pronađe rješenje iako riječ koju traži još nije leksikalizirana, a posebno ako se radi o produktivnom tvorbenom elementu.

Literatura

Anić, Vladimir (1998), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb

Babić, Stjepan (2002), *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće, poboljšano izdanje, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus, Zagreb

Bujas, Željko (1999), *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*, Nakladni zavod Globus, Zagreb

Čedić, Ibrahim, ur. (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo

DeReKo – *Deutsches Referenzkorpus. Korpora geschriebener Gegenwartssprache*, URL: https://www.ids-mannheim.de/digspra/kl/projekte/korpora/ [07. 10. 2022]

Duden online, ur. Dudenredaktion, URL: https://www.duden.de/ [07. 10. 2022]

DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart*, ur. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, URL: https://www.dwds.de [07. 10. 2022]

Elsen, Hilke (2014), *Grundzüge der Morphologie des Deutschen*, 2. izdanje, De Gruyter, Berlin / Boston

Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo

Hentschel, Elke, Petr M. Vogel, ur. (2009), *Deutsche Morphologie*, Walter de Gruyter, Berlin / New York

Horvat, Marijana, Ermina Ramadanović (2008), "Tvorba glagola u djelu *Svašta po malo* Blaža Tadijanovića", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 34, 133–153.

Isaković, Alija (1995), *Rječnik bosanskoga jezika. Karakteristična leksika*, Bosanska knjiga, Sarajevo

Jahić, Dževad (2010), *Rječnik bosanskog jezika*, Tom drugi, D–F, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, "Bošnjačka asocijacija 33", Sarajevo

Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica

Jakić, Blanka, Antun Hurm (1999), *Hrvatsko-njemački rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom*, Osmo, neizmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb

Michel, Sascha (2020), *Morphologie. 7 wichtigste Punkte für einen erfolgreichen Start ins Thema,* Narr Francke Attempto, Tübingen

Piper, Predrag (2001), *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Beograd
Sahel, Said, Ralf Vogel (2013), *Einführung in die Morphologie des Deutschen*, WBG, Darmstadt
Silić, Josip, Ivo Pranjković (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
Stevanović, Mihailo, Svetozar Marković, Svetozar Matić, Mitar Pešikan (1967), *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika,* knjiga prva, A–E, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad, Zagreb
Šonje, Jure, ur. (2000), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb
Vujović, Dušanka S. (2012), "Prefiksalni tvorbeni obrasci glagola kretanja", u: R. Dragičević, ur., *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima*, 527–534, Filološki fakultet, Beograd

PROPOSITION OF A NOTE OF WORD FORMATION FOR BILINGUAL DICTIONARIES ON THE EXAMPLE OF VERBS WITH THE PREFIX *DO-*

Abstract

Amongst numerous Bosnian language prefixes carrying different meanings, *do-* is one of those prefixes that causes difficulties to translators since it is sometimes complicated to find its equivalents in a foreign language. This paper analyzes various uses of the prefix in the Bosnian language and proposes ways in which it can be translated into other languages. Firstly, one starts with a supposition that a prefixed word cannot always be translated into a target language with a prefix; therefore, paraphrases can be used instead. Secondly, many Bosnian verbs can be translated with various German prefixes. This paper aims to create notes of word formation for the prefix *do-* and determine its equivalents in the German language to give dictionary users a synthetic overview of the most important meaning equivalents. These formation notes should serve as a model for all Bosnian dictionaries translating into German or some other languages. To achieve this purpose, we will use corpora linguistic methods, the starting point being Bosnian language dictionaries. In addition, the existing monolingual electronic corpora and bilingual dictionaries will be employed. The research results confirm the hypothesis that many cases allow the translation of the prefix *do-* by some German prefixes.

Key words: note of word formation, prefix, *do-*, equivalent, dictionary, Bosnian language, German language

DOI: 10.5644/PI2022.206.10

PRIKAZ POMENSKO POVEZANIH IZTOČNIC V SLOVARJU PREGOVOROV IN SORODNIH PAREMIOLOŠKIH IZRAZOV

Matej Meterc
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Novi trg 4, 1000 Ljubljana
matej.meterc@zrc-sazu.si

Apstrakt

Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov pri posamezni paremiološki iztočnici navaja pomensko povezane izraze, če so bili že vključeni v slovar. V prispevku opisujemo, katera semantična razmerja so zajeta v slovarskem podatku o pomensko povezanih iztočnicah in na kakšen način. Ne gre namreč le za sinonimijo, hipernimijo in antonimijo. V ta slovarski podatek je vključena tudi povezava med ustaljenimi antipregovori in velerizmi ter izrazi, iz katerih so s parodičnim posegom nastali. Posebnost tega slovarskega podatka je tudi pomensko povezovanje intersubjektivnih frazemov oziroma frazeoloških replik.

Ključne besede: paremiologija, frazeologija, leksikografija, slovar, frazeološka semantika

1. Uvod

Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov je rastoči paremiološki slovar na portalu Fran, ki ga ureja Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. To je prvi specializirani paremiološki slovar sodobne slovenščine. Teoretična zasnova, oblika in prikaz prvih 130 iztočnic so bili pripravljeni v okviru podoktorskega projekta, ki ga je podprla Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), frazeografske metode, ki jih uporabljamo, pa predstavljene v nekaj znanstvenih člankih (Meterc 2019, Meterc 2021). Prve iztočnice slovarja so bile objavljene leta 2020 (130 paremij), naslednja prirastka v letih 2021 in 2022 pa sta štela podobno število iztočnic, tako da slovar po objavi tretjega prirastka decembra 2022 šteje 400 iztočnic[1].

[1] Prispevek je bil izveden v okviru programa P60038.

1. 1. Paremiološke iztočnice in slovarski podatki o njih v slovarju

Slovar nastaja zlasti s pomočjo analize gradiva v različnih jezikovnih korpusih (npr. Gigafida, Metafida) in tudi gradiva iz drugih virov, osredotoča pa se na paremiološke iztočnice v sodobni slovenščini (od začetka 90. let 20. stoletja), kar je povezano s časovnim fokusom omenjenih korpusov. Sodobna raba izraza mora biti potrjena v nekaj različnih virih, pri čemer ne moremo upoštevati tako imenovanih neprototipnih zgledov rabe (Čermák 2014: 115–117), čeprav pri manj pogostih paremioloških izrazih oziroma paremijah tudi podatek o takih zgledih rabe beležimo v slovarski bazi. Poleg jezikovnih korpusov za nastajanje slovarja uporabljamo tudi različne ankete, npr. anketo o 918 paremijah med več kot 500 govorci, ki je bila osnova za določitev slovenskega paremiološkega minimuma in optimuma (Meterc 2017), ankete o frazeoloških replikah (Meterc, Pallay 2020) ter različne kratke ankete na socialnih omrežjih.

Paremiološke iztočnice, ki jih analiziramo za slovar, prihajajo iz različnih virov: različno starih slovenskih paremioloških zbirk (npr. ISN), specializiranih paremioloških in frazeoloških anket (npr. Meterc 2017, 2021), sprotnega terenskega zapisovanja ter sistematičnega iskanja po jezikovnih korpusih, družbenih omrežjih (npr. Twitter) in internetu širše ter digitalizirani periodiki in leposlovju.

Slovar predstavlja osnovno obliko paremije, ki je v rabi najpogostejša glede na podatke v korpusih sodobnega slovenskega jezika (Meterc 2019), prikazuje pa tudi druge variante, če je njihova ustaljenost potrjena z vsaj nekaj različnimi prototipnimi zgledi rabe po merilih Františka Čermáka (2014: 115–117). Paremije so v slovarju navedene pod vsako izmed svojih polnopomenskih leksikalnih sestavin (tako osnovne oblike kot tudi variant): te leksikalne frazeološke sestavine nastopajo v vlogi naditočnic, najdljivih preko brskalnika slovarskega portala Fran (pod naditočnico *danes* se tako trenutno nahajata paremiji *Danes jaz, jutri ti* in *Danes si, jutri te ni* z izrazom *danes* v osnovni obliki in paremija *Nič ni zastonj* z izrazom *danes* v eni izmed njegovih variant.

Slovar navaja podatek o tipu paremiološkega izraza. Pomenska razlaga je prilagojena tipu paremiološke iztočnice oziroma paremiološkemu žanru – za vsakega izmed njih je ustvarjen model pomenske razlage (Meterc 2022):

– pregovor (npr. *Kdor čaka, dočaka*): izraža prepričanje o zakonitosti dogajanja ali stanja in podaja nauk;

– rek (npr. *Iz te moke ne bo kruha*): opisuje značilnost dogajanja ali stanja brez podajanja nauka;
– vraža/verovanje (npr. *Črepinje prinašajo srečo*): izraža verovanje o zakonitosti dogajanja ali stanja
– (frazeologizirani) slogan (npr. *Važno je sodelovati, ne zmagati*): izraža poziv k dogajanju ali stanju, pri čemer lahko podaja nauk;
– antipregovor (npr. *Kdor drugemu jamo koplje, je grobar*): na parodičen način izraža zadržanost do zakonitosti dogajanja ali stanja in nauka, ki ga izraža konkreten pregovor;
– velerizem (npr. *Bomo videli, je rekel slepec*): izraža zadržanost do sporočila konkretnega (paremiološkega ali neparemiološkega) izraza s tem, da ga predstavi v premem govoru in s parodičnimi okoliščinami premega govora;
– nekonvencionalna replika (*Hvala ni za v žep* na izjavo *Hvala*): izraža šaljiv, igriv, namerno neumesten odziv na izjavo sogovornika na izjavo sogovornika.

Med pregovori in reki razlikujemo po klasifikaciji Jozefa Mlacka (1983: 131), ki kot razlikovalno lastnost izpostavlja razliko v splošnosti (pregovor) in konkretiziranosti pomena (rek), iz katerih izhajata tudi prisotnost ali odsotnost didaktičnega nauka v teh dveh paremioloških žanrih.

Raba vsake paremiološke iztočnice je prikazana z avtentičnim in včasih le minimalno prilagojenim zgledom rabe (zlasti) iz jezikovnega korpusa. Praviloma gre za zgled osnovne oblike in za nekaj zgledov variant, pri čemer skrbimo, da zgledov ni preveč; večinoma za ponazoritev ene iztočnice navajamo od dva do štiri zglede. Če ob iztočnici prikažemo več zgledov, pazimo, da zgledi ne bi bili predolgi, kljub temu, da so običajno za prikaz tako pomensko kompleksnega izraza kot je paremiološki, potrebni nekoliko daljši zgledi, kot je to v navadi pri leksikografskem opisu enobesednih iztočnic.

2. Slovarski podatek o pomensko povezanih paremijah

Pri posamezni paremiološki iztočnici slovar navaja pomensko povezane paremije, če 1. obstajajo in 2. če so bile že vključene v slovar. Prikazujemo naslednja semantična (in pragmatična) razmerja:

1. razmerje med sopomenkama;
2. razmerje med hipernimom in hiponimom;
3. razmerje med antonimoma;

4. razmerje med antiparemijo, njenim izhodiščnim izrazom in izrazi, ki so pomensko povezani z izhodiščnim izrazom;
5. razmerje med frazeološkima replikama na isti stimul (izjavo govorca A).

Poleg pomenske bližine in (včasih le delnega) pomenskega prekrivanja gre za pomensko nasprotnost, parodiranje pomena (pri antiparemijah, med katerimi so najpogostejši antipregovori) ali pa za identično pragmatično funkcijo (odziv na isti stimul pri frazeoloških replikah). Vprašanju antiparemij in antifrazemov se bomo na kratko posvetili v podpoglavju 2.2.3. Pri opredelitvi pomenskih razmerij uporabljamo Ďurčevo jezikovno-sistemsko tipologijo, ki je oprta na tipologijo iz slovaške leksikologije (Dolník 1987: 129–131), posebej pa prilagojena za paremiologijo ter preizkušena na medjezikovnih paremioloških ustreznicah (Ďurčo 2012: 91–95, Meterc 2017: 120–139).

Blizuzvočnost (paronimija) v slovarju ni prikazana. Paremiološke blizuzvočnice (paronime) v slovarju lahko najdemo, ker so navedene pod skupnimi leksikalnimi sestavinami v vlogi slovarskih nadiztočnic. Taki blizuzvočnici sta na primer rek *Svet je res majhen* s pomenom »opisuje situacijo, v kateri v kakem okolju, zlasti v tujini, govorec presenetljivo naleti na koga, ki je iz drugega, zlasti domačega okolja« in pregovor *Svet je vedno manjši* s pomenom »izraža, da je svet vedno bolj globaliziran, povezan, zlasti prometno«. Ti dve blizuzvočnici najdemo tako pod nadiztočnico *svet* kot tudi pod nadiztočnico *majhen*.

Trenutno ima v slovarju malo več kot polovica od leta 2000 do 2022 objavljenih paremioloških iztočnic (247 od 400) navedeno vsaj eno pomensko povezano paremiološko iztočnico.

2. 1. Vizualni prikaz pomensko povezanih izrazov v slovarju

Seznam pomensko povezanih paremij se nahaja po ponazarjalnem gradivu (zgledih rabe paremiološke iztočnice) z opisom »pomensko povezano«. Vsak navedeni pomensko povezan izraz je opremljen z internetno povezavo do slovarskega gesla tega izraza. S prehodom kurzorja po pomensko povezani paremiji se prikaže tooltip s pomensko razlago te paremije, kar slovarskemu uporabniku omogoča takojšnjo primerjavo z razlago iztočnice, pri kateri se nahaja, že brez klika na pomensko povezano iztočnico in ogleda njenega slovarskega gesla, kar pa tudi lahko stori s klikom nanjo.

2. 2. Vpliv podatka o pomensko povezanih paremijah na izbiro izrazov za slovarske iztočnice

Ker gre za rastoči slovar, iztočnicam, ki so bile že objavljene v preteklosti, ob vsaki letni posodobitvi dodamo podatek o pomensko povezanih izrazih, ki so bili v slovar vključeni ob aktualnem slovarskem prirastku.

Ob izbiranju paremij za vključitev v *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* uporabljamo več meril. Čeprav so iztočnice v slovarju prikazane pri posameznih leksikalnih sestavinah njihove osnovne oblike in variant, posamezna leksikalna sestavina ni ključna za vključevanje nadaljnjih paremij v slovar. To v praksi pomeni, da vanj npr. ne vključujemo prednostno optimalnega nabora paremij s sestavino *mačka*. Merilo poznanosti in pogostnosti paremije je za nas pomembno (Meterc 2017: 213, 2021: 6–7), vendar prav tako ni vedno odločilno, saj si v slovarju želimo poleg zelo poznanih in pogostih paremij (prednostno teh, ki so se uvrstile v slovenski paremiološki optimum), prikazati tudi mnoge manj poznane in manj pogoste izraze (vseeno pa prisotne v rabi).

Zaradi želje po prikazu podatka o čim več pomensko povezanih paremijah se pogosto odločamo za prednostno uvrščanje takih izrazov v slovar v istem ali naslednjem slovarskem prirastku. Pozornost, ki jo med leksikografskim delom posvečamo pomenskim razmerjem med iztočnicami, nam pogosto pomaga ugotoviti drobne pomenske razlike med njimi in s tem precizirati slovarsko pomensko razlago.

2. 3. Primeri različnih pomenskih razmerij med pomensko povezanimi iztočnicami

V nadaljevanju si bomo ogledali primere različnih pomenskih razmerij, ki so prikazana v slovarju. Primere paremij bomo navajali s pomenskimi razlagami in z zgledi rabe, s katerimi so opremljene v slovarju, slovarski podatek o variantah izraza pa bomo izpustili.

2. 3. 1. Sopomenskost (sinonimija)

Prava sopomenskost je razmerje formalne disjunkcije in pomenske identičnosti (Đurčo 2012: 91–95), paremiološka izraza pa sta v takem razmerju tudi, če izhajata iz enakega konstrukcijskega vzorca npr. Brez X ni Y: *Brez muje se še* čevelj ne obuje in *Brez potu ni medu* – »izraža, da se je za dosežek, uspeh treba potruditi«.

Izraza sta v rabi zamenljiva, o čemer se lahko prepričamo iz naslednjih zgledov:

(1a) Ker *se brez muje niti čevelj ne obuje*, morate tudi vi za nagrado nekaj narediti;

(1b) Šefi nordijskih disciplin vedo, da mojstri ne padajo z nebes. Tekači sedaj dobro vedo, da *brez potu ni medu*.

Neprava oziroma ekvipolentna sopomenskost je po Ďurču (2012: 91–95) razmerje formalne disjunkcije in pomenske ekvipolentne opozicije, pri kateri imata izraza skupne denotativne pomenske sestavine ter skupne in različne konotativne pomenske sestavine. V naslednjem primeru gre za razliko v vulgarnosti, grobosti enega izmed sinonimov, imata pa enako pomensko razlago: *Jeza škoduje lepoti* in *Od jeze rit raste* – »izraža, da jeza ni koristna, zlasti zaradi vpliva na videz, počutje; izraža spodbudo k pomiritvi«. Iz njunih slovarskih zgledov rabe se lahko prepričamo, da sta pregovora v konkretnih besedilih zamenljiva:

(2a) Le mirno, le mirno, ne razburjaj se preveč, ker *jeza škoduje lepoti*;

(2b) Mlada lepotica se zelo rada jezi. Priporočamo ji, naj se spomni reka, da *jeza škoduje lepoti*;

(2c) »Kam pa drvijo, strele frdamane!« sem brundal v brado, ampak jezil se seveda nisem preveč. *Jeza*, pravijo, *škodi lepoti*;

(2č) Čeprav *jeza škoduje zdravju*, strokovnjaki menijo, da jo lahko izkoristite tudi sebi v prid;

(2d) Kaj se pa jezite? Kaj ne veste, da *od jeze rit raste*?!;

(2e) Tole bom napisala čisto pomirjeno, ker *od jeze rit raste* in to ni dobro;

(2f) Pizditi se ne splača, ker *od jeze samo rit raste*.

Zanimivo je pomensko povezovanje večpomenskih paremioloških izrazov z izrazi, katerih pomeni so sopomenski enemu izmed njihovih pomenov. Če imamo večpomenski izraz (3a) s pomenoma A in B in je ta pomensko prekriven z izrazom (3b) samo v pomenu A, poleg njiju pa obstaja še izraz (3c), ki je z izrazom (3a) prekriven samo v pomenu B, bosta prikazani samo povezavi med izrazoma (3a) in (3b) ter med (3a) in (3c), med izrazoma (3b) in (3c) pa ne:

(3a) *Kar seješ, to žanješ* – A: izraža, da je uspeh odvisen od truda; B: izraža, da kdo s svojim ravnanjem vpliva na to, kako drugi ravnajo z njim;

(3b) *Vsak je svoje sreče kovač* – A: izraža, da vsak sam vpliva na svoje življenje, na ugoden potek česa;

(3c) *Kakor ti meni, tako jaz tebi* – B: izraža, da kdo s svojim ravnanjem vpliva na to, kako drugi ravnajo z njim.

2. 3. 2. Nadpomenskost (hipernimija) in podpomenskost (hiponimija)

V primeru ekstenzivne nadpomenskosti (hipernimije) gre po Ďurču (2012: 101–102) za izraza, ki sta pomensko povezana, se pa razlikujeta v splošnosti pomenov. V primeru prvega pregovora se nujnost truda veže na širši razpon področij prizadevanj in s tem tudi različnih dosežkov, v primeru drugega pregovora pa gre za trud, ki je ožje zamejen (delo za plačilo oziroma pridobivanje osnovnih dobrin):

(4a) *Brez potu ni medu* – izraža, da se je za dosežek, uspeh treba potruditi;

(4b) *Kdor ne dela naj ne je* – izraža, da je kdo do koristi, osnovnih dobrin upravičen le, če opravi svoje delo.

Iz slovarskih zgledov lahko razberemo, da sta pregovora zamenljiva v zgledih (5c-e) za podpomenko, v zgledih (5a-b) za nadpomenko pa ne:

(5a) Šefi nordijskih disciplin vedo, da mojstri ne padajo z nebes. Tekači sedaj dobro vedo, da *brez potu ni medu*;

(5b) Motivi za fitnes so lahko različni: hujšanje, izboljšanje postave, krepitev mišičnih sklopov in srčnožilnega sistema. To pa zahteva čas, odrekanje in trdo delo. Če kje, velja tu, da *brez potu ni medu*;

(5c) Kje se je izgubilo zavedanje, da moramo delati, če hočemo preživeti, in da *brez dela ni jela*?;

(5č) Marljivi, delavni in preračunljivi racionalisti sodijo v četrto skupino, ki se zaveda, da *brez dela ni jela*. Za vsak posel, zaslužek in dobiček je treba najprej nekaj storiti;

(5d) Očitno je namen vlade in ministrstva za delo onemogočiti pridobiti polno pokojninsko dobo, s tem pa še manjšo pokojnino od tiste zajamčene. Ja, od česa pa bomo živeli? *Če ni dela, ni jela*, pravi pregovor;

(5e) Predstavniki sedme sile smo morali v slogu pregovora *najprej delo, potem jelo* sprva opraviti svoje službene obveznosti, potem pa smo se lahko spravili na dobrote.

Pri intenzivni nadpomenskosti (hipernimiji) gre po Ďurču (2012: 101–105) za razliko v širini pomenov (npr. le negativni ali pozitivni ali oboje hkrati). Naslednja paremiološka izraza se razlikujeta v tem, da prvi (nadpomenski) vključuje moški in ženski spol, drugi (podpomenski) pa le moškega:

(6a) *Jabolko ne pade daleč od drevesa* – izraža, da je otrok po kakšni lastnosti, zanimanju, nadarjenosti podoben staršem ali enemu izmed njih;

(6b) *Kakršen oče, takšen sin* – izraža, da je sin po kakšni lastnosti, zanimanju, nadarjenosti podoben očetu.

Pregovora sta zamenljiva v besedilih, v katerih nastopata oče in sin, v besedilih, v katerem nastopata mati in sin, mati in hčerka ali oče in hčerka, pa ne.

2. 3. 3. Protipomenskost (antonimija)

Enako motiviranih protipomenskih (antonimnih) paremij je malo (Meterc 2013: 373). Taka sta naslednja izraza:

(7a) *Obleka naredi človeka* – izraža, da so oblačila bistvena za človekovo pojavnost, dostojanstvo, ugled, vtis, ki ga naredi na druge;

(7b) *Obleka ne naredi človeka* – izraža, da oblačila niso bistvena za človekovo pojavnost, dostojanstvo, ugled, vtis, ki ga naredi na druge.

Opozoriti je treba, da pri sistemskih paremioloških protipomenkah seveda ne gre za mehanično zanikanje kateregakoli izraza; oba zgoraj navedena izraza sta v slovenščini ustaljena, v besedilih pogosta in med govorci poznana; prvi je poznan ok. 83 % govorcem, drugi okoli 66 % (Meterc 2013: 372).

Razmerje med enako motiviranimi protipomenkami lahko opišemo kot pravo protipomenskost. Med različno motiviranimi protipomenkami je takih izrazov zelo malo, več pa je izrazov, ki izhajajo iz različne frazeološke motivacije in so delno protipomenski (Meterc 2013: 373), saj imajo poleg nasprotnih tudi kakšne dodatne pomenske sestavine, npr.:

(8a) *Molk je zlato* – izraža, da se je kdaj iz previdnosti, preudarnosti, uvidevnosti najbolje odzvati z molkom; izraža, da je molk koristen;

(8b) *Kdor jezika špara, kruha strada* – izraža, da je za dosego cilja treba željo, mnenje, pobudo izraziti; izraža spodbudo h govornemu dejanju, utemeljitev govornega dejanja.

Nekaj primerov protipomenskosti bomo predstavili tudi v naslednjem podpoglavju.

2. 3. 4. Razmerje med antiparemijo, njenim izhodiščnim izrazom in izrazi, ki so pomensko povezani z izhodiščnim izrazom

Poleg antipregovorov, ki nastanejo s parodičnim posegom v pregovor (Mieder 2004: 28) in se jim paremiologija sistematično posveča od 80. let 20. stoletja dalje, obstajajo še drugi žanri, ki nastajajo s parodiranjem (in ustaljevanjem teh parodij). Velerizmi so z vidika zgradbe poseben žanr (Mlacek 1986: 157, Grzybek 1994: 287), ki lahko nastane iz pregovorov in tudi drugih izrazov (npr. iz pragmatičnega frazema *Bomo videli* nastane velerizem *Bomo videli,*

je rekel slepec)[2]. Mlacek (2009: 139) si zastavlja vprašanje, zakaj ni prišlo do niza podobnih terminov kot npr. antirek ali antiparemija. To si razlaga kot posledico dojemanja pregovora kot središčnega paremiološkega žanra. Tudi ob delu s slovenskim paremiološkim gradivom smo naleteli na take izraze, npr. na antirek *Iz tega kruha ne bo moke* (iz izhodiščnega reka *Iz te moke ne bo kruha* s pomenom »opisuje situacijo, v kateri je jasno, da se želja, napoved ne bo uresničila, da prizadevanje ne bo uspešno«) ter na antivražo/antiverovanje *V tretje gre Rado* (iz izhodiščne vraže/verovanja *V tretje gre rado* s pomenom »izraža verovanje, da po dveh poskusih nekaj mora uspeti«). Poznamo celo primere ustaljenih parodij besednozveznih frazemov, kakršen je v slovenščini *vrniti milo za žajfo* (iz frazema vrniti *milo za drago* s pomenom »maščevati se za žalitev, krivico tako ali še huje, kot je bila storjena«), zaradi česar menimo, da bi bilo smiselno v frazeološko terminologijo uvesti še splošnejši termin *antifrazem*. V nadaljevanju bomo predstavili pomensko povezane paremiološke iztočnice antislogana *Vsi za enega, eden zase*, ki je nastal iz frazeologiziranega slogana *Vsi za enega, eden za vse*.

Antipregovor *Kdor drugemu jamo koplje, je grobar* je v slovarju povezan s svojim izhodiščnim pregovorom *Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade* s pomenom »izraža, da je kdo zaradi svojega škodoželjnega delovanja prej ali slej ustrezno kaznovan; opisuje situacijo, ko koga doleti to, kar je skušal zlega storiti drugemu«. Antipregovor je opremljen s pomensko razlago »izraža šaljiv komentar na prepričanje, da je kdo zaradi svojega škodoželjnega delovanja prej ali slej ustrezno kaznovan; izraža šaljiv komentar na situacijo, ko koga doleti to, kar je skušal zlega storiti drugemu«. S tem antipregovorom je pomensko povezan še antipregovor *Kdor drugemu jamo koplje, potrebuje kramp in lopato,* ki izhaja iz istega pregovora, ter naslednje sopomenke izhodiščnega pregovora:

(9a) *Bog ima dolgo šibo*;
(9b) *Za vsako rit se šiba najde*;
(9c) *Za vsako rit raste palica*;
(9č) *Vsaka rit pride na svoj sekret*;
(9d) *Bog ne plačuje vsako soboto*;
(9e) *Vse se vrača, vse se plača*;
(9f) *Vsaka palica ima dva konca*;
(9g) *Kar seješ, to žanješ*;

[2] Velerizmi lahko nastanejo celo iz enobesednih izrazov, ki so pogosto rabljeni v samostojni povedi oziroma imajo ustaljeno pragmatično funkcijo, kakor je to v primeru slovaške ustreznice (*Uvidíme, povedal slepý*) omenjenega slovenskega velerizma.

(9h) *Kdor ne uboga, ga tepe nadloga.*

Antipregovori so pogosto v pomenskem smislu samo parodija izhodiščnega pomena, včasih pa poleg tega nosijo tudi dodaten, nov pomen in težijo k pomenskemu osamosvajanju. V primeru antipregovora je dodatni pomen nasproten pomenu izhodiščnega pregovora:

(10a) *Kdor ne dela, naj ne je* – izraža da je kdo do koristi, osnovnih dobrin upravičen le, če opravi svoje delo;

(10b) *Kdor ne dela, naj vsaj je* – izraža šaljiv komentar na prepričanje, da brez dela, truda, ni mogoče pričakovati koristi; izraža, da je prehranjevanje za koga nujna potreba ne glede na okoliščine.

Oglejmo si še primer velerizma *Stvar okusa, je rekla opica, ko je drek žrla*, ki je nastal iz reka *Stvar okusa* s pomenom »izraža, da glede okusa velja subjektivno merilo; izraža, da imajo ljudje različne okuse, zanimanja, načine delovanja«. Velerizem ima pomensko razlago: »šaljiv komentar na prepričanje, da glede okusa velja subjektivno merilo; izraža šaljiv komentar na prepričanje, da imajo ljudje različne okuse, zanimanja, načine delovanja«. Z njim je pomensko povezan še en velerizem s sopomensko osnovo (pregovor *Vsak ima svoj okus*) in enako motivirano dopolnitvijo: *Vsak ima svoj okus, je rekla opica, ko je drek jedla*. Poleg tega je povezan s sinonimi svojega izhodiščnega izraza (*Stvar okusa*):

(11a) *O okusih se ne razpravlja.*

(11b) *Kakor komu paše.*

(11c) *Vsak ima svoj okus.*

(11č) *Okusi so različni.*

(11d) *Vsake oči imajo svojega malarja.*

(11e) *Vsak po svoje boga moli.*

(11f) *Sto ljudi, sto čudi.*

(11g) *Vsakemu svoje.*

Poleg antipregovorov in velerizmov imamo trenutno v slovarju še antislogan *Vsi za enega, eden zase*, ki je pomensko povezan z izhodiščnim sloganom *Vsi za enega, eden za vse* s pomenom »izraža poziv k solidarnosti, vzajemni pomoči«. Pomenska razlaga tega izraza je dvojna, pri čemer je drugi pomen protipomenski v razmerju do pomena izhodiščnega pregovora: »izraža šaljiv komentar na poziv k solidarnosti, vzajemni pomoči; opisuje situacijo, ko kdo solidarnost drugih izkorišča, sam pa deluje sebično«.

Ta antislogan je povezan še s pregovorom *V slogi je moč*, ki je s pomenom »izraža, da je s sodelovanjem kaj lažje opraviti, doseči« temu sloganu blizu, vendar gre le za delno sopomenskost, kar je razvidno iz zgledov za pregovor,

izmed katerih bi bila zamenjava s sloganom lahko ustrezna le v prvem in drugem primeru, v tretjem pa ne:

(12a) Že od mladih nog nas preko pravljic učijo, da *je v slogi moč*. Da je treba sodelovati, če želimo doseči maksimalni učinek.

(12b) Držita se tudi načela, da *je v slogi moč*, zato si pri vsem priskočita na pomoč.

(12c) Kompleksni matematični modeli lahko od inženirjev in raziskovalcev zahtevajo sodelovanje z matematiki. Sicer pa, *v sodelovanju je moč*!

Dodajmo še, da je nadalje pregovor *V slogi je moč* povezan s podpomenskim pregovorom *Veliko psov ulovi zajca* s pomensko razlago »izraža, da številčnost koga ali česa pomeni učinkovitost, zlasti v boju, tekmi«, ki pa s prej omenjenima sloganom in antisloganom v slovarju ni povezan.

2. 3. 5. Razmerje med frazeološkima replikama na isti stimul

V *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* prikazujemo nekonvencionalne frazeološke replike, ki so definirane kot ustaljene, nepričakovane in neustrezne, večinoma humorne ali absurdne replike osebe B na izjavo osebe A (Meterc, Pallay 2020: 212), npr. *Toliko kot včeraj ob tem času* na vprašanje *Koliko je ura?*. Frazeološkim replikam je v svetovnem merilu največ pozornosti posvetil Bondarenko, ki je izdal tudi slovar takih izrazov v ruščini (Bondarenko 2013).

Smiselno se zdi, da v slovarju hkrati prikazujemo vse frazeološke replike na isti stimul (izjavo osebe A). Uporabniki slovarja tako lahko primerjajo frazeološke replike s sorodnimi ali tudi drugačnimi mehanizmi vzpostavljanja vezi z istim stimulom (Meterc, Pallay 2020: 215–216) – pogosto gre za zvočno ujemanje (npr. A: Kaj? B: Mačka ima pa rep nazaj.), igro z večpomenskostjo določene leksikalne sestavine stimula ali pa homonimijo, paronimijo sestavine stimula s sestavino replike (npr. A: A gre? B: Mora greti.). Paremiološki iztočnici med seboj nista povezani zaradi lastnega pomena, ki ga je zaradi situacijske neustreznosti in pogoste absurdnosti tega tipa replik težko določiti, temveč zaradi enake okoliščine rabe (izjave govorca A v vlogi stimula). Pri paremiološki slovarski iztočnici *Mali lonec v velikem*, ki je nekonvencionalna frazeološka replika na vprašanje o jedilniku (*Kaj bo za kosilo?*), je navedena replika *Oziranci* na isto vprašanje.

Pri nekonvencionalnih frazeoloških replikah je pomembno, da v pomenski razlagi slovar navaja, kaj točno sporoča stimul. Včasih se zgodi, da obliki, ki zvenita enako, ne predstavljata enakega stimula in sicer zaradi različnih

omejitev rabe, ki so lahko vezane na čisto pragmatične okoliščine, kakor v naslednjem primeru:

(13a) *Prosi koga drugega* – »izraža šaljiv, igriv, namerno neumesten odziv na izjavo *Prosim* na začetku telefonskega pogovora«;

(13b) *Kaj prosiš, delat pojdi* – »izraža šaljiv, igriv, namerno neumesten odziv na izjavo *Prosim* v pomenu prošnje ali na začetku telefonskega pogovora«.

Kot vidimo, gre v prvem primeru za zožitev pragmatične funkcije stimula, v drugem primeru pa za repliko, ki se odziva na stimul v več pomenih. Menimo, da je za uporabnike slovarja možnost primerjave teh replik koristna.

3. Sklep

Prednostno uvrščanje pomensko povezanih paremij v *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* se odraža v tem, da ima več kot polovica izmed trenutno 400 objavljenih iztočnic v tem slovarju podatek o pomensko povezanih iztočnicah. Ob izdelavi in medsebojni primerjavi pomenskih razlag moramo upoštevati tipske lastnosti paremioloških žanrov – tudi redkejših, ki smo jih opisali v pričujočem članku. Uporabnik slovarja lahko primerja slovarske zglede pomensko povezanih paremioloških iztočnic, primerja pa lahko (že s pomočjo tooltipa) tudi njihove pomenske razlage. Ker nekonvencionalne frazeološke replike niso bile sistematično prikazane še v nobenem slovenskem slovarju, se nam zdi še posebej smiselno, da izkoristimo možnost povezovanja iztočnic v slovarju tako, da slovar prikazuje različne replike na enak ali podoben stimul.

Pomenske razlage nastajajo s pomočjo opazovanja večjega števila zgledov rabe določene paremije, pomenska razmerja med paremijami pa dodatno preverjamo s hipotetičnimi zamenjavami paremij v zgledih s paremijami, ki so jim po pomenu morda blizu. Primerjava pomensko povezanih paremioloških iztočnic pogosto vpliva na večjo natančnost njihovih pomenskih razlag.

Literatura

Бондаренко, В. Т. (2013), *Ответные реплики в русской диалогической речи: словарь*, Тула

Dolník, Juraj (1987), "Logické princípy organizácie slovnej zásoby", *Slovenská reč* 52/3, 129–138.

Ďurčo, P. (2012), "Typológia ekvivalentnosti vo frazeológii. Na príklade ruských, slovenských a nemeckých parémií", u: K. Buzássyová, B. Chocholová, N. Janočková, ur., *Slovo*

v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika), 91–102, Veda, Bratislava
Grzybek, P. (1994): "Wellerism", u: W. A. Koch, ur., *Simple Forms. An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature [Bochum Publications in Evolutionary Cultural Semiotics 4]*, 286–292, Brockmeyer, Bochum
Čermák, František (2014), *Proverbs: their lexical and semantic features*, The University of Vermont, Burlington
Meterc, Matej (2013), "Antonimija enako motiviranih paremioloških enot (primeri iz slovenščine in slovaščine)", *Slavistična revija* 61/2, 361–376.
Meterc, Matej (2017), *Paremiološki optimum: najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana
Meterc, Matej (2019), "Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju", *Jezikoslovni zapiski* 25/2, 33–45.
Meterc, Matej (2021), "Aktualna raba in pomenska določljivost 200 pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov", *Jezikoslovni zapiski* 27/1, 45–58.
Meterc, Matej, Pallay, Jozef (2020), "Nekonvencionalne replike v slovenščini z anketno raziskavo med slovenskimi govorci", *Slavistična revija* 68/2, 211–227.
Mlacek, Jozef (1983), "Problémy komplexného rozboru prísloví a porekadiel", *Slovenská reč* 48/2, 129–140.
Mlacek, Jozef (1986), "Wellerizmy, problematika ich vymedzenia a prekladania", *Jazykovedný časopis* 32/2, 157–166.
Mlacek, Jozef (2009), "Antiprísloviе a príbuzné útvary: K niektorým súčasným premenám v paremiológii a jej pojmosloví", *Slovenská reč* 74/3, 135–148.

PRESENTATION OF SEMANTICALLY RELATED ENTRIES IN THE DICTIONARY OF PROVERBS AND SIMILAR PAREMIOLOGICAL EXPRESSIONS

Abstract

Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions lists semantically related entries for each paremiological expression, if they have already been included in the dictionary. The article first presents the first paremiological dictionary of the Slovenian language, which is being created at The Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language (Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts). The first dictionary entries were published on the Fran.si webpage in 2020, and since then new dictionary entries have been added once a year. Currently, 400 paremiological expressions (mostly proverbs but also other) are included in the dictionary. The information on semantically related paremiological expressions shows the connections between synonyms, hypernyms, hyponyms and antonyms. In the analysis, we help ourselves with the typology of semantic relationships presented by Peter Ďurčo. The lexicographical information on semantically related paremiological expressions also provides

a connection between (phraseologically fixed) anti-proverbs and proverbs from which these anti-proverbs were created. Similarly, in the dictionary, wellerisms and the expressions from which they were formed are linked. In the article, we touch upon the issue of a wider group of paremiological genres that are created through parody (so-called antiparemias), which Jozef Mlacek pointed out. The special feature of this paremiological dictionary is the display of semantic relationships between phraseological replies that respond to the same or similar stimuli. All the mentioned semantic relationships are shown in the article with concrete paremiological expressions, their explanations of meaning and examples of usage. The article also explains to what degree the display of semantic connections between paremiological expressions affects the choice of paremiological expressions presented in the dictionary.

Key words: paremiology, phraseology, lexicography, dictionary, phraseological semantics

DOI: 10.5644/PI2022.206.11

LEKSIKOGRAFSKI POSTUPAK U RJEČNICIMA CRNOGORSKIH GOVORA

Sonja Nenezić
Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore
Nikšić, Danila Bojovića b. b.
sonjan@ucg.ac.me

Apstrakt

Cilj ovog rada jeste da se istraži način strukturiranja opštih rječnika crnogorskih govora, počev od odabira građe odnosno odrednica do navođenja primjera na kraju rječničkog članka, a posredno i da se ispita koliko tridesetak analiziranih rječnika govori o razvijenosti crnogorske dijalekatske leksikografije. Utvrđuje se raznolikost u primjeni leksikografskog postupka i organizovanju rječničke makro i mikro strukture, što je uglavnom rezultat nejednake stručnosti i osposobljenosti samih autora, koji su češće amateri nego lingvisti. Zaključuje se da pojedini rječnici po količini i vrsti podataka premašuju okvire rječnika opšteg tipa, da najveći broj njih u nejednakoj mjeri odgovara zahtjevima leksikografskog posla, dok ima i onih rijetkih koji jedva zadovoljavaju rječnički minimum i predstavljaju puke zbirke riječi.

Ključne riječi: leksikografski postupak, dijalekatski rječnik, crnogorski govori, odrednica, makro i mikro struktura rječnika

1. Začetak leksikografskog posla u Crnoj Gori prepoznat je u Vukovom *Rječniku* iz 1852. godine (Ostojić 2008: 9−10), koji, prema Kašićevom nalazu, sadrži preko 1300 riječi sa oznakom upotrebe u Crnoj Gori (Kašić 1972: 40). Neke od njih Karadžić je sam zabilježio, a neke su mu, prema njegovom svjedočenju, poslali Vuk Popović i Vuk Vrčević, saradnici iz Risna. Iako jedan dio ovih leksema ulazi u fond književnog jezika, one su ipak većinom pokrajinskog karaktera. Ta činjenica je značajna budući da se u narednom periodu u Crnoj Gori najviše radilo na prikupljanju dijalekatske leksike i razvijanju dijalekatske leksikografije. Objavljeni su brojni leksikografski prilozi, u početku manjeg, a kasnije većeg obima, da bi u novije vrijeme, od devedesetih godina prošlog vijeka do danas, bio publikovan i značajan broj monografskih

rječnika dijalekatskog tipa. Pored nekoliko rječnika pozajmljenica i termina, među njima je, prema tipu građe, najveći broj opštih rječnika, čak trideset jedan[1], i oni su bili predmet našeg istraživanja za ovu priliku. Naime, cilj nam je bio da, načelno, utvrdimo i predstavimo način njihovog strukturiranja, počev od odabira građe odnosno odrednica ili odredničkih riječi do navođenja primjera na kraju rječničkog članka, a posredno i da vidimo koliko ovaj ipak značajan broj dijalekatskih rječnika govori o razvijenosti crnogorske dijalekatske leksikografije.

1. 1. Skoro svi korišćeni izvori imaju u svom nazivu leksemu *r(j)ečnik*. Izuzeci su djela *Iz leksike Vasojevića* Rade Stijović i *Iz leksike Pive: selo Bezuje* Svetozara Gagovića, kojima je, uprkos tome, po obimu i sadržaju mjesto među opštim monografskim rječnicima. Pomenućemo i četiri zbirke riječi Milana Brajevića: *Crnom Gorom sa uzlom na kraju rupca: zbirka zaboravljenih ili manje upotrebljavanih riječi*, *Promenada kroz narodnu leksiku Crne Gore*, *U Novom i okolo njega*: *Kadena od riječi* (*zbirka zaboravljenih ili manje upotrebljavanih riječi*) i, u koautorstvu sa Draganom Mitrovim Đurovićem, *Iz panjega bjelopavlićkih*[2], u čijim naslovima i podnaslovima, možda i opravdano, što ćemo nešto kasnije obrazložiti, ne figurira odrednica *rječnik*. Ona se, inače, tamo gdje je istaknuta, vezuje za govor određene teritorije ili direktno za teritoriju, npr. *Rječnik govora Zete* i *Rečnik Kuča*. Ovakvi naslovi nameću i pitanje da li je riječ o zasebnim govorima po karakterističnim osobinama ili govorima određenog prostora koji se značajno ne razlikuju od govora okoline, ali to nije tema kojom bismo se ovdje bavili. Prostor na kom se leksika prikuplja širi se od pojedinačnog sela (Njeguši, Prošćenje,

[1] Brankica Marković u svom radu *Dijalekatska leksikografija u Crnoj Gori od Vukovog Rječnika (1952) do današnjih dana*, objavljenom 2021. godine, nije obuhvatila sve dotad objavljene rječnike iako joj je to bio cilj. Naime, izvan njenog spiska ostali su: Hadžić, Ibrahim (2013), *Rječnik rožajskoga govora*, FCJK, Cetinje, 568 (navodi se samo prvo izdanje iz 2003. godine sa 230 stranica); Brajević, Milan (2014), *Promenada kroz narodnu leksiku Crne Gore*, Pobjeda, Podgorica, 271; Brajević, Milan (2014), *U Novome i okolo njega: kadena od riječi*, Obod, Cetinje, 217; Latković, Milorad Taki (2015), *Građa za crnogorski rječnik* (drugo dopunjeno i dorađeno izdanje), autor, Cetinje, 942; Liješević, Dragan (2018), *Jezičko svjedočanstvo nestalih vremena: rječnik budvanskog narodnog jezika*, Iv Consulting, Budva, 564; Brajević, Milan, Dragan Mitrov Đurović (2018), *Iz panjega bjelopavlićkih*, Centar za kulturu, Danilovgrad, 165; Skender, Miloš (2018), *Rječnik paštrovskoga govora*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 155; Pecelj, Slobodan, Đorđija Đoko Ivetić (2021), *Grbaljski riječnik. Govorite li grbaljski?* Matica Boke, Tivat, 341.

[2] Primjetna je želja autora da u naslovima upotrijebi neku od starijih riječi: *uzao* (čvor), *rubac* (marama), *promenada* (šetnja, šetalište), *kadena* (lančić oko vrata), *panjeg* (udubina, udubljenje u zidu, niša).

Bezuje), preko plemena i oblasti (Uskoci, Banjani, Vasojevići, Zagarač, Kuči, Paštrovići, Grbalj, Zeta, Gornji Bihor), gradova i njihove okoline (Nikšić, Herceg Novi, Budva, Podgorica, Berane, Mojkovac, Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Gusinje), sve do cjelovite crnogorske teritorije.

1. 2. Najveći broj ovih rječnika, čak osamnaest, pokriva jugoistočne crnogorske govore (Stijović 1990; 2014; Ćupić 1997; Boričić Tivranski 2002; Čirgić 2007; 2009; Bašanović-Čečović 2010; Jokić 2012; Otašević 2012; Hadžić 2013; Petrović i dr. 2013; Reković 2013; Liješević 2018; Brajević, Đurović 2018; Skender 2018, Došljak 2020, Radojević 2021; Pecelj, Ivetić 2021), koji se tradicionalno u dijalektološkoj literaturi najčešće označavaju kao zetsko-južnosandžački ili zetsko-sjenički govori[3]. Razumljivo je da su oni, s obzirom na to da pripadaju starijim, arhaičnijim štokavskim govorima, interesantniji istraživačima, ali su i sjeverozapadni crnogorski govori, tradicionalno obuhvaćeni istočno-hercegovačkim dijalektom[4], koji ulaze u osnovicu književnog, standardnog jezika, nerijetko bili predmet leksikografske obrade, odnosno deset puta (Stanić 1990, 1991; Gagović 1994;Vujičić 1995; Đoković 2005; 2010; Koprivica 2006; Ristić 2010; Žarković 2011; Brajević 2014b; Bašanović-Čečović 2020). Zanimljivo je da Milan Brajević (2007; 2014a) u dvjema publikacijama prezentuje dijalekatsku leksiku koju je prikupljao u svim krajevima Crne Gore, mada najviše u Herceg Novom, kao svom najužem zavičaju. Sličan slučaj je i sa obimnom publikacijom, od skoro hiljadu stranica, *Građa za crnogorski rječnik (drugo dopunjeno i dorađeno izdanje)* Milorada Latkovića (2015)[5], čije su riječi za prvo izdanje prikupljane iz Stare Crne Gore, a za drugo i iz krajeva izvan nje. Međutim, nijedan ne daje podatak o mjestu porijekla predstavljenih riječi. Ovdje je, dakle, upitna ostvarenost reprezentativnosti koja se tiče obuhvata, raspoređenosti i gustine izvora i građe.

1. 3. Kad je riječ o autorima, analizirani rječnici, sa izuzetkom četiri ostvarenja (od kojih su dva sastavili stručnjaci i isto toliko amateri): *Rečnika govora Zagarača* Draga i Željka Ćupića, *Rečnika Kuča* Dragoljuba Petrovića, Ivane Ćelić i Jelene Kapustine, *Grbaljskog riječnika* Slobodana Pecelja i Đorđije Đoka Ivetića, te zbirke *Iz panjega bjelopavlićkih* Milana Brajevića

[3] Termin *zetsko-sjenički dijalekat* sreće se u literaturi i danas, npr. u Marković 2021, iako je od njega odustao njegov autor Pavle Ivić "zato što se pokazalo da Sjenica ne leži na području tog dijalekta" (Ivić 1984: 32).

[4] Mada prema istraživanjima Asima Pece "ima dosta izoglosa koje su karakteristične za istočnije hercegovačke govore, one u granicama SR Crne Gore, za koje ne znaju govori istočne Hercegovine" (Peco 1981: 49).

[5] Prvo izdanje izašlo je 2007. godine i imalo je 240 stranica manje od drugog.

i Dragana Mitrova Đurovića, predstavljaju individualna ostvarenja, češće leksikografa nelingvista, premda visoko obrazovanih ljudi, nego lingvista, većinom poznatih dijalektologa. Ili preciznije, od trideset jednog analiziranog rječnika lingvisti su sastavili dvanaest, a nelingvisti devetnaest, pa zaključujemo da vjerovatno ni u jednoj drugoj leksikografskoj grani udio amaterskih ostvarenja nije velik kao u dijalekatskoj. Stijović i Đoković su sastavili po dva rječnika istog govora, Bašanović-Čečović, Ristić odnosno Radojević i Čirgić po dva rječnika različitih govora, dok Brajević ima čak četiri zbirke riječi, ali moramo napomenuti da su male informativne moći. Većini autora je ipak zajedničko to što su leksikografskoj obradi podvrgli svoj zavičajni govor. Oni koji nijesu stručnjaci odreda ističu da su se tog teškog i dugogodišnjeg posla latili iz ljubavi prema govoru svog kraja ne bi li od zaborava spasili njegovu leksiku[6]. Iako im, gotovo po pravilu, u pravljenju rječnika pomažu pojedini lingvisti[7], osobito u akcentuaciji, rijetki su oni u čijem se djelu ne ogleda nedostatak stručne spreme. Kad je riječ o izdavačima, brojem izdanja izdvajaju se: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti sa sedam rječnika, Institut odnosno Fakultet za crnogorski jezik i književnost sa šest, te Srpska akademija nauka i umetnosti odnosno Institut za srpskohrvatski/srpski jezik sa četiri izdanja u okviru *Srpskog dijalektološkog zbornika*.

2. U vezi s makrostrukturom analiziranih rječnika najprije ćemo podsjetiti da se građa za ovu vrstu rječnika pretežno prikuplja na terenu u spontanom razgovoru sa izvornim, tipičnim nosiocima određenog govora, mada se ponekad u tu svrhu koriste i namjenski upitnici. Osim toga, u nekim slučajevima uzima se i iz pisanih izvora: objavljene literature i arhivskih rukopisa (Koprivica 2006: 221), književnih djela (Đoković 2010: 9), starih spisa kojima se sa sigurnošću može utvrditi autorstvo (Čirgić 2007: 8) itd. Ponekad informatori istraživaču ustupaju svoju pisanu i prikupljenu građu, npr. narodne umotvorine, anegdote, prepiske, kupoprodajne ugovore i sl. (Bašanović-Čečović 2010: 14−15). Pojedini autori građu crpu iz svojih ranije objavljenih i obimom manjih rječnika. Tako je Stijovićeva u *Rečnik Vasojevića* inkorporirala odrednice *Iz leksike Vasojevića*, Đoković je u *Rječnik nikšićkog kraja* uključio odrednice iz svoje knjige *Govorni dragulji nikšićkog kraja: rječnik*

[6] Citiramo za primjer Rekovića: "Iz moje biografije vidi se da ja za ovu oblast nijesam stručan i da sam se, takoreći latio tuđega posla. Mnogi su mi i prigovarali da je to posao za dokojne. Odmahujući rukom odgovarao sam da nijesam jedini koji radi tuđe poslove, jer ih ne rade oni koji su za to plaćeni i stručni, te i da je ovo posao za pismene i dobronamjerne" (2013: 10).

[7] Tako je, recimo, prema podacima koje nalazimo u uvodnim napomenama rječnika, Gagović imao pomoć Slobodana Remetića (Gagović 1994: 7), Đoković Draga Ćupića, Mihaila Šćepanovića i Neđa Jošića (Đoković 2010: 9−10), Vujičić Draga Ćupića (Vujičić 1995: 5) itd.

manje poznatih riječi i drugi prilozi, Brajević je u *Promenadu kroz leksiku Crne Gore* unio boldiranjem označene odrednice iz zbirke *Crnom Gorom sa uzlom na kraju rupca: zbirka zaboravljenih ili manje upotrebljavanih riječi*. Prošireni rječnici se u velikoj mjeri obimom i sadržajem razlikuju od manjih, pa se ne smatraju njihovim drugim izdanjem, što se zaključuje i iz novih naslova.

2. 1. Jedan od najsloženijih poslova u izradi rječnika jeste određivanje kriterijuma za njegovu lijevu stranu, odnosno za izbor leksičkih jedinica koje će dobiti status odrednice[8]. U tom smislu najprije treba reći da se razlikuju dvije vrste dijalekatskih rječnika: kompletni (sistematski) ili nediferencijalni i nekompletni ili diferencijalni. Kompletni rječnik odražava, doduše ne u potpunosti jer to nije moguće, leksičko-semantički sistem jednog govora, dok nekompletni donosi samo onu leksiku koja ne postoji u književnom jeziku, susjednim govorima ili rječniku sa kojim se poredi, kao i onu koja se, u potpunosti ili dijelom, oblički i značenjski razlikuje. Svi analizirani rječnici su načelno diferencijalnog tipa, što njihovi autori, manje-više eksplicitno, kažu u uvodnom dijelu, a takav je čak i najobimniji od njih – *Uskočki rečnik*. Najveći broj analiziranih rječnika diferencijalan je u odnosu na književni jezik, a pojedini i na konkretna leksikografska djela: Vukov *Srpski rječnik* (Stanić 1990: VIII), *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU* (Stijović 1990: 121−122), Vukov *Rječnik* i šestotomni *Rečnik srpskohrvatskoga književog jezika* (Koprivica 2006: 221) itd. U toj ulozi se mogu naći i susjedni govori, ali je to rjeđi slučaj najčešće zbog toga što je vrlo malo autohtone leksike određenog kraja. Tako, primjerice, Hadžić (2013: 15), autor *Rječnika rožajskog govora*, vjeruje "da su mnogi od navedenih lokalizama svojina plavskoga, gusinjskoga, beranskoga, bihorskoga, bjelopoljskoga, sjeničkoga, tutinskoga i novopazarskoga kraja", Ristićeva (2010:14), autorka *Rječnika govora okoline Mojkovca*, ističe da "autohtona mojkovačka leksika koja bi bila distinktivna u odnosu na okolne, osobito susjedne, govore nije zastupljena u velikom broju, što je i razumljivo s obzirom na bliske geografske i kulturno-istorijske veze", a Jokić (2012: 15−16), uz posebnosti veličkoga govora u leksici, naglašava i činjenicu da se ta stara leksika prožima sa leksikom susjednih govora zahvaljujući uspostavljanju rodbinskih i poslovnih veza među njihovim nosiocima.

[8] O nedoumicama sa kojima se leksikograf sreće pri rješavanju ovog zadatka v. Tafra, Branka (2012), "Što je hrvatskoj leksikografiji natuknica?", u: Ž. Fink-Arsovski, ur., Stručak riječima ispunjen. Zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu, 111−132, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Analiza rječnika crnogorskih govora u ovom pogledu pokazuje da granica između navedene dvije vrste dijalekatskih rječnika nije stroga. Autori *Rečnika Zagarača*, npr., pokušali su da naprave "što je više moguće rečnik diferencijalan (razlikovan) u odnosu prije svega na književni jezik, ali i okolne govore", pa ipak su prikazali i nešto opšte književne leksike "jer je to bilo potrebno da bi se vidio sistem leksičkih odnosa, sistem imenovanja i razmišljanja, a katkad i zbog zahtjeva leksičke geografije, tj. postojanja ili nepostojanja određenih reči u ovom govoru" (Ćupić 1997: XVI−XVII). D. Ćupić (1989: 37) inače smatra da status odrednice u dijalekatskom rječniku treba da imaju sve riječi iz govora (i njihovi derivati) koje u dovoljnoj mjeri reprezentuju leksiku tog govora. Jedan od recenzenata *Rječnika vasojevićkog govora* Boričića Tivranskog (2002:11) kaže da on "nije čist diferencijalni a nije ni opšti, nego po sredini" jer je njegov sastavljač "u njega unio dijalektizme i lokalizme, današnje i nekadašnje, ali i mnoge riječi koje su književne, no ovome govoru na neki način daju određeni pečat i kolorit". *Rečnik Vasojevića* Rade Stijović (2014: 8) takođe donosi i sasvim "obične" riječi, u *Rječniku nikšićkog kraja* Ljubomira Đokovića (2010: 9) nalazi se "dosta opšte leksike koja sobom ne nosi samo usko lokalnu, već široku obojenost govora" itd.

2. 1. 1. Ispitivani rječnici se mogu razlikovati i prema tome da li, pored većinske opšte, apelativne leksike, donose i onomastiku, zalazeći time u leksičku geografiju. Manji broj (njih sedam) uključuje, u većoj mjeri, a ne samo sporadično, i ovu vrstu leksičke građe: Stanić 1990, 1991; Petrović i dr. 2013; Ćupić 1997; Čirgić 2009; Đoković 2005; 2010; Latković 2015. Stanić (1990: VIII) u tome prednjači jer je u *Uskočki rečnik* unio brojnu i raznovrsnu onomastičku građu: sva lična imena, kao i prisvojne pridjeve od njih, prezimena i nadimke do kojih je uspio da dođe, te toponimske i mikrotoponimske nazive, imena znatnijih mjesta u ondašnjoj Jugoslaviji i svijetu koja u Uskocima imaju poseban izgovor. Ćupić (1997: 577−614) sporadično unosi onomastiku direktno u rječnik, ali je obilato prezentuje u pridodatom radu *Onomastika Zagarača*, sa brojnim ojkonimima, mikrotoponimima i antroponimima (i to prezimenima, imenima, imenima odmila i nadimcima), kako bi se leksički sistem govora sagledao u cjelini. Tako i Hadžić (2013: 549−553), pored rijetkih onomastičkih riječi u samom rječniku, u njegovom dodatku, između ostalog, donosi spisak porodičnih nadimaka, hipokoristika muških i ženskih ličnih imena, nadimaka muslimanskih muških i ženskih ličnih imena, te naziva žena po prezimenima, kao i najčešća imena životinja (2013: 555). Čirgić (2009: 9−10) nas u uvodnim napomenama obavještava da je u *Rječnik njeguškog govora* unio njegušku toponomastičku građu kako iz usmenih tako i iz pisanih

izvora. Rječnici koji sadrže onomastiku svakako su informativniji, ali kako ona nije uobičajena u rječnicima opšteg tipa, ipak bi trebalo naći razumnu mjeru u njenom obimu i eventualno unijeti nazive naselja, stara, neobična lična imena i prezimena, fonetski i morfološki karakteristična za govor koji se leksikografski predstavlja, budući da je onomastičkoj leksici mjesto prije svega u onomastičkim rječnicima (Žugić 2016: 155).

2. 1. 2. Odrednice se donose azbučnim ili abecednim redosljedom, ali se neke od njih u pojedinim rječnicima, što je rjeđi slučaj i nije dosljedno, okupljaju u odredničkim gnijezdima, čime se, uprkos poremećaju u alfabetskom poretku, postiže ušteda prostora, ali i ilustrativan prikaz izvođenja i slaganja u vezi s pojedinim tvorbenim morfemama. Tako je u Petrović i dr. 2013, gdje npr. u jednoj skupini, iako pripadaju različitim vrstama riječi, nalazimo odrednice *bečalina*, *bečat (se), bečo*, *bečokan* i *bečokile*, i u Koprivica 2006, čija gnijezda najčešće okupljaju imenice subjektivne ocjene, npr. *blésa, blèsa, blesača, bleseša, bleseška, bleseško, blèso, blesonja, blesulja*. Koprivica (2006) obrazuje i tzv. prefiksalna gnijezda, gdje u rječničkom članku odrednice *po+avetati*, recimo, navodi još *zaavetati/se/, doavetati, naavetati, odavetati, preavetati, priavetati, proavetati, uavetati, popoavetati, pozaavetati, pouavetati* itd.

2. 1. 3. Kad je riječ o raspoređivanju višečlanih leksičkih jedinica[9], pratili smo način predstavljanja frazeoloških jedinica, ali i ustaljenih fraza, premda kao rečenice ne spadaju u leksikon (Dragićević 2007: 40). Frazeologizmi se u profesionalnoj leksikografskoj praksi uglavnom obrađuju kao izrazi u okviru rječničkog članka noseće riječi, čak i onda kad se samo obrađuje izraz, a ne i ta riječ. Tako Petrović i dr. (2013) uz odrednicu *alal* daju izraz *alal ti vjera*, Ćupići (1997) pod odrednicom *bog* navode samo izraz *do boga se čuje*, a Stijović (2014) ima *granje* na lijevoj rječničkoj strani samo zbog izraza *granje ne drži* itd. Međutim, za razliku od lingvista, nelingvisti ih donose kao odrednice: *brzijeg dana* (Đoković 2010), *u hal zavit* (Hadžić 2013), *paša vljera* (Jokić 2012), *gori kamen* (Latković 2015), *silom na sramotu* (Skender 2018) itd., mada ih pojedini skoro nikako ne bilježe (Brajević 2007; 2014a; Otašević 2012; Reković 2013; Došljak 2020; Boričić Tivranski 2002). Što se tiče ustaljenih fraza, neki ih autori predstavljaju kao priloge rječniku. Tako

[9] Leksema je jezička jedinica pod kojom se podrazumevaju svi gramatički oblici i sva značenja jedne riječi i prema Rajni Dragićević može biti samo jednočlana, pa su terminološke sintagme i frazeologizmi višečlane leksičke jedinice, koje nijesu lekseme, ali ulaze u sastav leksikona (Dragićević 2007: 35). Neki drugi autori pak, npr. Danko Šipka (1998: 14), leksemom smatraju i frazeologizme.

Đoković (2010), mimo uobičajene prakse, iza odgovarajućeg slova donosi izreke i poslovice koje njime počinju, te *Rječnik nikšićkog kraja* sadrži oko trista takvih rječničkih jedinica. Hadžić (2013: 498−512) u dodatku rječniku prezentuje oko dvjesta izreka, fraza i poslovica. Reković (2013: 349−379) takođe uz rječnik prilaže fraze, kletve, blagoslove, poslovice i izreke.

2. 1. 4. Većina autora prilikom odabira odrednica vodi računa o fonetskim i morfološkim, a ponekad i drugim varijantama, koje daju zajedno, sa kosom crtom, zarezom ili veznikom *i*: *gumno / guvno* (Jokić 2012), *anatema / anaćema* (Čirgić 2009), *bigar / siga / sedra* (Đoković 2010), *crijepnja / crepulja* (Otašević 2012), *kasap / kasapin* (Hadžić 2013), *mistio, mišćelo* (Pecelj, Ivetić 2021), *bataleon* i *batalion* (Ćupić 1997), *danit* i *danovat* (Stijović 2014) itd., ili jednom varijantom, pomoću skraćenice *v*., rjeđe i punim oblikom glagola, upućuju na drugu, običniju ili frekventniju, koja ima svoje mjesto u alfabetskom poretku odrednica: *s'utridan v. s'utradan* (Bašanović-Čečović 2010), *brašnjača v. brašnjenjača* (Stanić 1990/1991), *benav v. benast* (Latković 2015), *hem* viđi *em* (Čirgić 2007); *Arnaut* (vidi: *Arbanas*), (Liješević 2018), *vrlj v. vrljav* (Radojević 2021) itd., a u nekim rječnicima ih i nema ili su vrlo rijetke (Reković 2013, npr.). Najviše primjera grupisanja različitih varijanti ima kod Stanića (1990), koji ih je redovno stavljao pod akoladu[10], pa tako, recimo, grupiše hipokoristike imenice *brat*: *brašan*, *brašić*, *braško*, *brašo*, *brašunak*.

2. 2. Kad je riječ o pratećim dijelovima, u uvodnom tekstu rječnika[11] pojedini autori daju osnovne geografske, demografske, istorijske i dr. važne napomene o teritoriji i stanovništvu čiji govor leksikografski obrađuju (Čirgić 2007: 5−7; Jokić 2012: 7−14; Otašević 2012: 7−17). Oni koji su dijalektolozi po pravilu donose i najmarkantnije prozodijske, morfološke i sintaksičke osobine predmetnog govora (Ćupić 1997: IX−XVI; Čirgić 2007: 5−38; Bašanović-Čečović 2010: 18−29; Ristić 2010: 18−27; Petrović i dr. 2013: 10−33; Bašanović-Čečović 2020: 15−30; Radojević 2021: 12−19). U slučaju da je govor već monografski obrađen, pogotovo od istog autora, kao što je uskočki ili vasojevićki, ovaj dio može i izostati ili se predstaviti u kraćim crtama. Profesionalni istraživači prezentuju i leksikografski postupak koji su primijenili u izradi rječnika (Stanić 1990: VII−XV, Ćupić 1997: XVI−XX; Bašanović-Čečović 2010: 15−18; Ristić 2010: 15−18; Bašanović-Čečović

[10] "Ako dve ili više reči istog značenja a različite glasovne vrednosti azbučno dolaze jedna za drugom, sve su stavljene pod akoladu, sem u slučajevima različite frekvencije: tada je reč manje frekvencije upućivana na frekventniju reč" (Stanić 1990: XIV).

[11] Najčešće je to *Uvod* ili *Predgovor*, ali i *Riječ autora*, *Riječ prije* i sl.

2020: 12−15; Radojević 2021: 11), što je od velike pomoći korisnicima rječnika, ali i leksikografima koji bi mogli nastaviti rad na prikupljanju leksike istog govora. U prateće elemente spada i lista skraćenica, koja umnogome olakšava posao i onima koji koriste i onima koji analiziraju rječnik, mada nije predočena u svim istraživanim izvorima (Jokić 2012; Hadžić 2013; Reković 2013; Stijović 1990; 2014). Pojedini rječnici sadrže i spisak korišćenih izvora i literature (Đoković 2010; Reković 2013), recenzije i riječ urednika, akcentovane tekstove, dodatnu leksičku građu, bilješke o autoru (Reković 2013, Došljak 2020), ilustracije, fotografije (Žarković 2011, Đoković 2005) i dr. Latković (2015) u uvodnom dijelu objašnjava savremenu jezičku situaciju u Crnoj Gori i predlaže načine normiranja crnogorskog jezika. Po pravilu, brojnije i raznovrsnije prateće elemente, očekivano, sadrže rječnici nelingvista.

3. Mikrostrukturu rječnika čine oni leksikografski elementi koji ulaze u rječnički članak.

3. 1. Prvi element je odrednica, čiji broj u analiziranim rječnicima varira od nekolike hiljade do nekolike desetine hiljada. Najobimniji je *Uskočki rečnik* M. Stanića, koji je prvi objavljen, i to u dvije knjige, 1990. i 1991. godine, na preko hiljadu stranica, a najskromniji obimom *Iz rječnika starih Durmitoraca* J. Žarkovića sa pedeset devet stranica. Većina autora, obično u uvodnom dijelu rječnika, daje podatke o broju obrađenih odrednica[12], mada do njih dolazimo i iz drugih izvora. Tako upravo pomenuti *Uskočki rječnik* ima oko pedeset hiljada odrednica, te se u tom pogledu može smatrati dijalekatskim tezaurusom, a brojem odrednica ističu se još *Građa za crnogorski rječnik* sa dvadeset pet hiljada i petsto, *Rječnik nikšićkog kraja* – devetnaest hiljada, *Rečnik Kuča*, *Rječnik vasojevićkog govora* i *Govorni dragulji nikšićkog kraja: rječnik manje poznatih riječi i drugi prilozi* sa po dvanaest hiljada, *Rečnik Vasojevića* – jedanaest hiljada, *Rječnik Zagarača* – deset hiljada i *Rečnik govora Banjana*, *Grahova i Oputnih Rudina* – devet hiljada odrednica. Ipak, kad je ova vrsta rječnika u pitanju, za najveći broj njih može se reći da pripadaju rječnicima srednjeg obima. Iako se obim rječnika obično procjenjuje preko broja odrednica, njegova informativna moć mnogo više zavisi od toga kako je razrađen rječnički članak, što je očigledno i na nekim primjerima iz našeg korpusa.

Odrednice inače imaju kanonski gramatički oblik. Međutim, naši izvori svjedoče da se u dijalekatske rječnike ponekad unose i druge forme onda

[12] Kako termin *odrednica* ima različita značenja, ovdje napominjemo da pod njim podrazumijevamo istaknutu riječ u rječniku, stavljenu na svoje alfabetsko mjesto, čije se značenje definiše, natuknicu (Dragićević 2007: 30).

kada se razlikuju od standardnih, recimo enklitički oblik dativa i akuzativa ličnih zamjenica *mi* i *vi*, koji glase *ni* i *vi*, *ne* i *ve* (Stanić 1990; Bašanović-Čečović 2010; Ristić 2010; Radojević 2021: 52), 1. lice jednine prezenta *velju* (Bašanović-Čečović 2010; Ristić 2010) i dr.

Odrednice se daju u izvornom, dijalekatskom obliku i očekuje se da budu i akcentovane, pogotovo zato što su crnogorski govori u tom pogledu dosta raznoliki, međutim nije zanemarljiv broj onih rječnika u kojima taj kriterijum nije ispunjen, čak deset, a najčešće su to, očekivano, amaterska ostvarenja: Đoković 2005; Brajević 2007; 2014a; 2014b; Brajević, Đurović 2018, Žarković 2011; Hadžić 2013; Liješević 2018; Došljak 2020; Pecelj, Ivetić 2021. Hadžić je uz rječnik publikovao CD sa autentičnim audio-zapisima pod nazivom *Rožajci govore*, čime je pokušao nadomjestiti neobilježavanje akcenta odrednica.

3. 2. Nakon odrednice u većini analiziranih rječnika najprije nas sreću gramatički podaci o njoj. Izuzetak predstavlja jedan broj uglavnom amaterskih rječnika: Brajević 2007; 2014a; 2014b; Čirgić 2007; Žarković 2011; Latković 2015; Liješević 2018; Brajević, Đurović 2018; Pecelj, Ivetić 2021. "Gramatička obrada odrednice u dijalekatskom rječniku", tvrdi Ćupić (1989: 37), "biće najpotpunija ako se vrši kao u opisnim rječnicima". U tom smislu, uz nominativ jednine, osim u slučaju pluralije tantum, za imenice se obično navodi nastavak ili, ako u vezi s njim dolazi do glasovne alternacije, završetak odnosno puni oblik genitiva jednine, a po potrebi i drugih padeža, nakon čega slijedi oznaka roda, a onda kad je to neophodno, i broja. Pošto pridjevske riječi kao osnovni imaju oblik muškog roda, izdvajaju se nastavci, završeci ili, rjeđe, puni oblici ženskog i srednjeg roda, osim ako je riječ o nepromjenljivosti, što se isto, kao i u vezi s imenicama, obilježava. Glagoli se po glagolskom rodu markiraju kao svršeni / perfektivni (svrš./pf.) ili nesvršeni / imperfektivni (nesvrš./impf.). Obično se navodi i prezent za 1. lice jednine, ali i drugi oblici ako su karakteristični akcenatski ili morfološki. Uz ostale riječi daju se pretežno samo oznake vrste kojoj pripadaju: zamj., br., pril., predl., vezn., uzv., rječ.

3. 3. Iscrpni podaci o etimologiji, koji se navode nakon gramatičkih, prisutni su u manjem dijelu analiziranih izvora. Stanić (1990, 1991), Bašanović-Čečović (2010; 2020), Ristić (2010) odnosno Radojević (2021) navode pored skraćenice imena jezika i izvorni lik riječi koja je iz njega preuzeta. To isto rade Liješević (2018) i Boričić Tivranski (2002), dok Gagović (2004: 3) nije bio dosljedan u pružanju ove vrste informacija, pa i sam u uvodnom dijelu svjedoči da je to činio samo izuzetno. Zato mu, i pored nekoliko navedenih

etimoloških kvalifikatora: latinski, mađarski, njemački, talijanski, turski i francuski, bez oznake u ovom smislu ostaju odrednice: *abaz*, *abet*, *avizan*, *avizati se*, *ajdak*, *ajtar* i brojne druge. Petrović i dr. (2013) imaju nekoliko etimoloških etiketa u spisku skraćenica, ali se upotrebom ističe samo arb. (arbanaški), sa čak šezdesetak ponavljanja, i to sa izvornim likom posuđenice. Đoković (2010) koristi samo skraćenicu, bez izvornog lika, ali dosljedno, za razliku od Koprivice (2006), koji to čini sporadično. Poznato je da u crnogorskim govorima najviše ima orijentalizama i romanizama, ali se bilježe i odrednice drukčijeg porijekla. Stanić (1990) u predgovoru navodi desetak djela kojima se služio u etimološke svrhe, pa ne čudi što ima preko dvadeset etimoloških, izdiferenciranih, identifikatora: ar. (arapski), bug. (bugarski), grč. (grčki), engl. (engleski), indij. (indijski), ital. (italijanski), jevr. (jevrejski), lat. (latinski), mađ. (mađarski), mlet. (mletački), nem. (nemački), novogrč. (novogrčki), novolat. (novolatinski), norv. (norveški), pers. (persijski), rom. (romanski), roms. (romski), rum. (rumunski), rus. (ruski), stnem. (staronemački), franc. (francuski). Zanimljivo je da su u istom broju prisutni i kod amatera u leksikografskom poslu Boričića Tivranskog, Đokovića i Liješevića. Ristić (Radojević) i Bašanović-Čečović dosljedno koriste po desetak etimoloških etiketa. U rječnicima rožajskoga, plavsko-gusinjskoga i gornjobihorskoga govora nema etimoloških podataka uprkos tome što orijentalizmi imaju značajan udio u predstavljenoj leksici. Za etimologiju izvan etimoloških rječnika obično se kaže da ne može biti u potpunosti pouzdana, a pogotovo to vrijedi za dijalekatsku leksikografiju, u kojoj su brojna ostvarenja nelingvista. Gortan-Premk (1980: 109) ne misli ni da je ona jedan od najvažnijih zadataka velikog opisnog rječnika književnog jezika.

3. 4. Kvalifikatori upotrebne i stilske vrijednosti, koji se daju u vidu skraćenice uz markirane riječi, postoje u većini analiziranih rječnika, ali njihov broj varira od nekolika (Vujičić 1995; Brajević 2007; 2014; Jokić 2012; Latković 2015; Liješević 2018; Došljak 2020; Skender 2021 itd.) preko desetak (Boričić Tivranski 2002, Koprivica 2006; Ristić 2010, Bašanović-Čečović 2010 itd.) do nekolike desetine (Stanić 1990; Đoković 2010; Petrović i dr. 2013). Najfrekventniji je figurativno, a javljaju se još: vulgarno, pežorativno, pogrdno, ironično, religijski, mitologija, zoologija, medicina itd.

3. 5. Informacija o sintaksičkoj poziciji, kao o uslovu pod kojim odrednička riječ može ostvariti određeno značenje, inače se daje ispred definicije (Dragićević 1997: 31). Riječ je, u stvari, o eksplicitnom predstavljanju glagolske rekcije odnosno glagolskih dopuna navođenjem neodređenih zamjenica za lica i stvari ispred definicije. Ovu vrstu podataka u našim izvorima

nalazimo samo kod Stijovićeve (2014), npr. *naviđet* (nekoga), *naklatit se* (nekome), *naminjat* 1. (o nečemu) 2. (nešto)... Moglo bi se pomisliti da ova informacija izostaje zato što se rekcijske dopune glagola u definiciji poklapaju sa rekcijskim dopunama glagola koji se definišu, ali to poklapanje nerijetko izostaje. Redukovane informacije ovog tipa obično se iščitavaju iz primjera kontekstualne upotrebe, tamo gdje ih ima.

3. 6. Semantička identifikacija odnosno definicija jedini je obavezan element desne strane rječničke mikrostrukture u analiziranim djelima, a uz odrednicu i kompletnog rječničkog članka. Međutim, priroda i obim rječnika uslovili su izvjesna ograničenja i u ovom segmentu. Tako Ćupić (1997: XVIII−XIX) u uvodnom dijelu *Rječnika govora Zagarača* kaže: "Pri tumačenju odrednica nastojalo se da se vodi računa o tome da se radi o jednotomnom rečniku, u kojemu nije moguće, kao u višetomnim rečnicima, davati sva značenja izdvojeno u posebnim tačkama označenim brojevima ili slovnim znacima (u funkciji opštih brojeva), nego se nastojalo da se značenja što je više moguće grupišu". U analiziranim rječnicima srećemo sinonimske, opisne, opisno-sinonimske, upućivačke, gramatičke i druge leksikografske definicije. Manji rječnici, pogotovo autora nelingvista, forsiraju kraće i jednostavnije definicije, što pokazuje njihovu namjenu široj publici. Ilustracije radi navodimo nekoliko primjera iz *Promenade kroz narodnu leksiku Crne Gore*: *bastašan* – hrabar, *bećar* – neženja, momak, *burazer* – brat, *bremce* – klatno u zvonu, *brštulati* – pržiti kafu... U rječnicima lingvista češći su primjeri obrade višeznačnih leksema, čije se svako značenje posebno numeriše. Tako kod Ćupića (1997) imamo primjer odrednice *obrstit* sa značenjima: 1. počupati, pokidati sve lišće s brstine (grane), 2. fig. pokrasti i 3. uništiti šumu, povrće, voće i sl., ili odrednice *prvijenac*: 1. prvi litar rakije pri pečenju, 2. prvi među svatovima, najznačajniji svat, 3. prvi po redu, najznačajniji, 4. prvi sin u porodici itd.

Neki autori nelingvisti, po ugledu na Vuka Stefanovića Karadžića, pojedine opisne definicije proširuju u priče, koje za savremeno poimanje definisanja obiluju viškom informacija (Nenezić 2006: 116), ali u dijalekatskom rječniku one doprinose boljem predstavljanju narodnog duha, kulture i običaja određenih govornika. Tako Koprivica tumači, recimo, odrednicu *strȕna* kao *neko oboljenje u stomaku (ne mora biti od nošenja tereta!)*, a onda nastavlja: "Od ove bolesti su vračare "zavijale strunu" (obično djeci i ženama): u plitak sud se uspe šolja vruće vode, pa se šolja izvrne i otvorom postavi u sud; isparenja vode, sasvim prirodno, ispune unutrašnjost izvrnute šolje vodom; za vračaru je to "dokaz" pacijentu da će bolest nestati "ko rukom odnešena!" (?!). Glagol

za ovo oboljenje je: "*strúniti* (*se*) -im (strûnīm)". Hadžić za *sup* navodi da je to brana koja se pravi na manjoj rijeci ili potoku i služi za lovljenje riba, pa dalje objašnjava: "Rijeka se pregrađuje dijagonalno, a u ispust na sredini podmeće se pruće u obliku brane za drljanje zemlje. Pruće propušta vodu, a zadržava ribe na sebi". Boričić Tivranski vrlo detaljno opisuje *troskot*, za koji kaže: "jednogodišnja biljka mnogobrojnog stabla, položena ili uspravna lisnata do vrha; lišće lancetasto ili eliptično; cvijeće petodjelno, zeleno, po obodu bijelo ili ružičasto; ima osan prašnika, plod dug 2-3 mm; raste oko puteva, po neobrađenim mljestima i na pijesku; nadzemni izdanak se koristi za čaj protiv bolova u bešici i bubrezima". Itd.

Stanić takođe nije odolio ovom enciklopedijskom maniru, pa uz odrednicu *mišodin*, nakon definicije *vrsta zabavne igre* i primjera *Ajde da se igramo mišodina*, koji nije informativan u ovom slučaju, nastavlja: "Ova se igra ovako igra: Igrači (deca, momci, ljudi) sednu u krug i opruže noge ka sredini. Jedan stane u sredinu. Neko od igrača udari ga krišom kaišom pa brzo sakrije kaiš među noge. Onaj u sredini traži kaiš. Biva udaran sve dok ne pronađe kaiš. A kad ga pronađe, u sredinu ide onaj kod koga je kaiš pronađen. I tako redom." Pored odrednice *miškinja* u istom rječniku stoji eksplikacija: *u pesmi: miševa ženka*, a onda slijedi pjesma od četrdeset pet stihova. Itd.

Povremeno uključivanje enciklopedijskih informacija u jezički opis odrednica, odnosno podataka o vanjezičkom znanju irelevantnom za razumijevanje odrednice, opravdano je u dijalekatskim rječnicima kad treba objasniti, kao u navedenim slučajevima, neke čitaocima nepoznate pojmove, ali, kao što kaže Zgusta (1991: 255), to treba činiti s mjerom.

3. 7. Identifikacija kontekstne upotrebljivosti javlja se, obično u okrugloj zagradi iza definicije, kod riječi čiji je domen primjene sužen. To je, u stvari, informacija o semantičkoj, leksičkoj spojivosti i prisutna je, u različitoj mjeri, u svim analiziranim izvorima. Npr. *cibro* – bistro, potpuno čisto (nebo), *cibrina* – vedrina (za vrijeme), *cijeđ* – voda ukuvana sa pepelom (za pranje) (Brajević 2014a), *calat* – palacati jezikom (o zmijama); fig. svađati se (uglavnom žene) (Hadžić 2013), *žutnut* 1. postati žut (o bolesti). 2. početi zrijevati (o nekim biljkama) (Ćupić 1997), *hazreti* – sveti, poštovani, uzvišeni. Upotrebljava se ispred imena Božijih poslanika, anđela, kalifa i sl. (Čirgić 2007) itd. Kod Stanića (1990, 1991) dolazi ispred definicije: *bengav* (o konju) kome je noga nešto bolesna ili oštećena te hramlje; *bliža* (u igri plovkama i u nekim drugim igrama) što bliže bacanje meti plovke ili čega drugoga, približavanje.

3. 8. Primjeri, "kao potvrda i svedočanstvo o realnom postojanju nekih reči i značenja" (Dragićević 2007: 32), posebno su važni za dijalekatske rječnike, pa ipak u našem korpusu postoji povelik broj rječnika bez primjera (njih sedam), čiji su autori izvan filološke struke (Boričić Tivranski 2002; Đoković 2005; Brajević 2007; 2014a; 2014b; Brajević, Đurović 2018; Skender 2018). Njima treba dodati i tri rječnika koji su uglavnom bez primjera, ali sporadično navode neakcentovan kontekst (Žarković 2011; Jokić 2012; Latković 2015). Od rječnika koji sadrže primjere, vrlo mali broj donosi akcentovan kontekst (svega sedam): Stanić 1990, 1991; Petrović i dr. 2013; Stijović 1990; 2014; Ćupić 1997; Ristić 2010; Bašanović-Čečović 2010. Mogli bismo reći da akcentovanje primjera predstavlja postupak koji određeni rječnik čini reprezentativnim primjerkom svoje vrste. Kad je riječ o broju primjera, u rječnicima manjeg obima uglavnom se daje po jedan primjer, samo u rjeđim slučajevima dato je po više primjera, dok se u obimnijim rječnicima može sresti i po nekoliko primjera. Ćupić (1997: XIX), npr., ističe: "Kod nekih odrednica smo dali sve primjere koje smo našli u građi iz zapisa sa terena, pa se u takvim slučajevima lakše uočavaju one značenjske finese koje i nijesu mogle biti detaljno razrađene u formulisanju značenja", a na osnovu njih može se zaključivati ne samo o leksičkim nego i o drugim osobinama govora Zagarača. Zato u njegovom rječniku ispod pojedinih odrednica (*iskobeljat* (*se*), *štula* itd.) nalazimo i po sedam-osam primjera. No od broja primjera važnije je da su informativni, da ne budu prazni, kao u primjeru odrednice *efendija* – gospodin: Đe si ti, efendija? (Vujičić 1995) ili *palina* – kljuse: Ova palina mi više nije ni za što (Otašević 2012). Takođe možemo zaključiti da u rječnicima preovladava postupak oprimjeravanja svakog značenja polisemne riječi. Međutim, i u rječnicima sa akcentovanim kontekstom ima odrednica koje su izuzete iz oprimjeravanja. Stanić (1990: IX) kaže da su neke odrednice i neka značenja ostali bez primjera jer ih nije čuo, Ćupić (1997: XVI−XVII), po pravilu, nije davao primjere za opšteknjiževnu leksiku itd.

4. Na osnovu sprovedene analize zaključujemo da su analizirani rječnici vrlo raznolike strukture, a samim tim i informativne moći. Tzv. rječnički minimum, koji čine alfabetski poređane odrednice bez akcenta i njihova semantička definicija bez primjera, karakterističan je za Brajevićeve zbirke i govori o tome da su one namijenjene laičkoj publici. Vjerovatno ih zbog njihove jednostavne strukture ni sam autor nije nazvao rječnicima već zbirkama riječi, premda ima mišljenja da se termin *rječnik* može "primjenjivati sasvim slobodno na bilo koje informativno djelo uređeno po riječima ili imenima" (Malkiel, prema Zgusta 1991: 189). Nasuprot njima imamo lingvističke rječnike koji

svojom složenom strukturom, odnosno vrstom i količinom podataka, prevazilaze okvire idealnog dijalekatskog rječnika opšteg tipa, i to Ćupić 1997 onomastikom, Bašanović-Čečović 2010 i Ristić 2010 etimološkim podacima, a Stanić 1990/1991 i Petrović i dr. 2013 i jednim i drugim. Navedene rječnike sa ostvarenjima R. Stijović (1990 i 2014), koja se izdvajaju eksplicitnom sintaksičkom informacijom, povezuje vrlo važna karakteristika – akcentovan kontekst. Etimološke podatke donose i Bašanović-Čečović 2020 i Radojević 2021, a onomastiku Čirgić 2009, ali su im primjeri bez akcenta.

Nelingvisti su većinom u nedovoljnoj mjeri odgovorili zahtjevima leksikografskog posla, odnosno primijenili su manje-više jednostavnije leksikografske postupke, što se odražava na složenost strukture njihovih rječnika. Mnogi od njih su prezentovali obimnu i raznovrsnu leksiku, ali bez potpune naučne interpretacije, što je i očekivano budući da je izrada rječnika zahtjevan posao za koji su potrebna mnoga lingvistička, ali i nelingvistička znanja. Pa ipak, i među rječnicima ove grupe autora ima reprezentativnijih primjera: Đoković 2010, Gagović 1994, Otašević 2012, koji tek u ponekom segmentu odstupaju od lingvističkog prototipa dijalekatskog opšteg rječnika.

Za crnogorsku teritoriju broj od trideset jednog opšteg dijalekatskog rječnika nije mali. Iako je ostalo još dosta narodnih govora koji nijesu leksikografski obrađeni, čini se da je u ovoj oblasti dosta urađeno. Međutim, kako je zahtjevan i naporan leksikografski posao u većini prepušten nelingvistima, odnosno entuzijastima i zaljubljenicima u sopstveni zavičajni govor, u mnogim slučajevima treba makar nadograditi amaterske manje ili više uspješne pokušaje leksikografskog predstavljanja pojedinih govora, a u nekim krenuti i od samog početka. Pa ipak, uprkos tome, ne smije se umanjivati značaj takvih rječnika, pogotovo onih što obrađuju govore koji još nijesu dočekali dijalekatsku obradu. Oni su čuvari narodnih govora, tradicije, materijalne i duhovne kulture i istorije, te dragocjen izvor informacija i o našoj prošlosti i o našoj sadašnjosti, kao i o svijetu koji nas okružuje. Zato njihova građa i načini njene obrade, osobito u novije vrijeme, služe kao osnov mnogim naučnim istraživanjima i radovima.

Izvori (hronološki, prema godini objavljivanja)

Stanić, Milija (1990, 1991), *Uskočki rečnik*, knj. I, II, Naučna knjiga, Beograd, 543, 532.
Stijović, Rada (1990), "Iz leksike Vasojevića", *SDZb* XXXVI, 119−380.
Gagović, Svetozar (1994), "Iz leksike Pive: selo Bezuje", *SDZb* LI, 1−312.
Vujičić, Miloš (1995), *Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)*, CANU, Podgorica, 141.
Ćupić, Drago i Željko Ćupić (1997), "Rečnik govora Zagarača", *SDZb* XLIV, 574.
Boričić Tivranski, Vuk (2002), *Rječnik vasojevićkog govora*, Prosveta, Beograd, 372.

Đoković, Ljubomir (2005), *Govorni dragulji nikšićkog kraja: rječnik manje poznatih riječi i drugi prilozi*, Interpres, Beograd, 334.
Koprivica, Jovan (2006), *Rečnik govora Banjana, Grahova i Oputnih Rudina*, CANU, Podgorica, 224.
Brajević, Milan (2007), *Crnom Gorom sa uzlom na kraju rupca: zbirka zaboravljenih ili manje upotrebljavanih riječi*, Obod, Cetinje, 235.
Čirgić, Adnan (2007), *Rječnik govora podgoričkih muslimana*, ICJJ, Cetinje, 259.
Čirgić, Adnan (2009), *Rječnik njeguškog govora*, Matica crnogorska, Cetinje, Podgorica, 263.
Đoković, Ljubomir (2010), *Rječnik nikšićkog kraja*, CANU, Podgorica, 699.
Ristić, Danijela (2010), *Rječnik govora okoline Mojkovca*, CANU, Podgorica, 323.
Bašanović-Čečović, Jelena (2010), *Rječnik govora Zete*, CANU, Podgorica, 413.
Žarković, Jovan (2011), *Iz rječnika starih Durmitoraca*, Staze, Beograd, 59.
Jokić, Branko (2012), *Rječnik veličkoga govora*, ICJK, Podgorica, 133.
Otašević, Dušan (2012), *Njeguški rječnik*, ICJK, Podgorica, 237.
Hadžić, Ibrahim (2013), *Rječnik rožajskoga govora*, FCJK, Cetinje, 568.
Petrović, Dragoljub, Ivana Ćelić, Jelena Kapustina (2013), "Rečnik Kuča", *SDZb* LX, 1−461.
Reković, Ibrahim (2013), *Rječnik plavsko-gusinjskoga govora*, ICJK, Podgorica, 2013, 405.
Brajević, Milan (2014a), *Promenada kroz narodnu leksiku Crne Gore*, Pobjeda, Podgorica, 271.
Brajević, Milan (2014b), *U Novome i okolo njega: kadena od riječi*, Obod, Cetinje, 217.
Stijović, Rada (2014), *Rečnik Vasojevića*, Čigoja štampa, Beograd, 657.
Latković, Milorad Taki (2015), *Građa za crnogorski rječnik (drugo dopunjeno i dorađeno izdanje)*, autor, Cetinje, 942.
Liješević, Dragan (2018), *Jezičko svjedočanstvo nestalih vremena: rječnik budvanskog narodnog jezika*, Iv Consulting, Budva, 564.
Brajević, Milan, Dragan Mitrov Đurović (2018), *Iz panjega bjelopavlićkih*, Centar za kulturu, Danilovgrad, 165.
Skender, Miloš (2018), *Rječnik paštrovskoga govora*, FCJK, Cetinje, 155.
Bašanović-Čečović, Jelena (2020), *Rječnik govora okoline Bijelog Polja (Vraneška dolina)*, CANU, Podgorica, 291.
Došljak, Draško (2020), *Rječnik gornjobihorskoga govora*, Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore, Podgorica, 113.
Radojević, Danijela (2021), *Rječnik govora okoline Berana*, CANU, Podgorica, 243.
Pecelj, Slobodan, Đorđija Đoko Ivetić (2021), *Grbaljski riječnik. Govorite li grbaljski?*, Matica Boke, Tivat, 341.

Literatura

Ćupić, Drago (1989), "Dijalekatski rječnici u odnosu na druga leksikografska djela", *HDZb* 8, 33−40.
Dragićević, Rajna (2007), *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd
Gortan-Premk, Darinka (1980), "O gramatičkoj informaciji i semantičkoj identifikaciji u velikom opisnom rečniku", *Naš jezik* XXIV/3, 107−114.
Ivić, Pavle (1984), "Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora", u: J. M. Milović, ur., *Crnogorski govori*. *Rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*, 31−48, CANU, Titograd

Kašić, Jovan (1972), "Reči iz Crne Gore u Vukovom *Rječniku* i književnom jeziku", *Zbornik za jezik i književnost* 1, 39−44.
Marković, Brankica (2021), "Dijalekatska leksikografija u Crnoj Gori od Vukovog *Rječnika* (1852) do današnjih dana", *SDZb* LXVIII, 773−827.
Nenezić, Sonja (2006), "O strukturi Vukovog prvog rječnika", u: B. Ostojić, ur., *Na izvoru Vukova jezika*. *V naučni skup*, 111−120, Opština Žabljak, Žabljak
Ostojić, Branislav (2008), "Vukov rječnik i počeci crnogorske leksikografije", u: B. Ostojić, ur., *Sedmi lingvistički skup* "*Boškovićevi dani*", 7−19, CANU, Podgorica
Peco, Asim (1981), "Prilog proučavanju prelaznih govora", *Radovi* LXX, 43−51.
Šipka, Danko (1998), *Osnovi leksikologije i drugih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad
Tafra, Branka (2012), "Što je hrvatskoj leksikografiji natuknica?", u: Ž. Fink-Arsovski, ur., *Stručak riječima ispunjen*. *Zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu*, 111−132, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
Zgusta, Ladislav (1991), *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo
Žugić, V. Radmila (2016), "Leksikografska interpretacija višečlanih leksičkih jedinica u rečnicima prizrensko-timočkih dijalekata i pitanje njihovog statusa kao posebnih odrednica", *Jezikoslovni zapiski* 22, 153−169.

LEXICOGRAPHICAL PROCEDURES FOR DICTIONARIES OF MONTENEGRIN DIALECTS

Abstract

This paper aims to research the ways of structuring the general dictionaries of Montenegrin dialects, starting from the selection of materials, i. e. determinants, to giving examples at the end of each dictionary article, as well as to, indirectly, examine the degree to which about thirty analyzed dictionaries can define the development of Montenegrin dialect lexicography. The author has identified diversity not only in the application of the lexicographic procedure but also in the organization of the macro and micro structure of the dictionary, which is, mainly, the result of unequal expertise and training of the authors themselves, who are more often amateurs than linguists. It has been concluded that individual dictionaries, in terms of quantity and type of data, exceed the limits of a general type dictionary, that most of them meet the requirements of lexicographic work to an unequal extent, while there are also rare ones that barely meet the dictionary minimum and represent mere collections of words.

Key words: lexicographic procedure, dialect dictionary, Montenegrin dialects, determinant, macro and micro structure of the dictionary

DOI: 10.5644/PI2022.206.12

ЗАМЕТКИ О ЛЕКСИКЕ НАРОДНОЙ МИФОЛОГИИ В “СЛОВАРЕ БОСНИЙСКОГО ЯЗЫКА”[1]

Плотникова Анна
Институт славяноведения РАН, Москва

Аннотация

В статье анализируется мифологическая лексика, связанная с народными представлениями и фольклором южнославянских народов (обозначение ментальных денотатов – вилы, вампира, волколака, дракона, ведьмы и др.) в центральной части Южной Славии. Подробно исследуется распространение такой лексики на этнолингвистических картах в сопоставлении с презентацией ее в “Словаре боснийского языка” (2010 г.). Делаются выводы о том, что “Словарь боснийского языка” отражает процессы постепенной утраты народной мифологической лексикой ряда первоначально присущих ей значений. Фольклорная лексика начинает нередко употребляться жаргонной и просторечной речи. Появляются новые значения, связанные с зоологической сферой, что происходит на основе известных ранее контекстов из области “низшей” мифологии и народных воззрений на природу. “Словарь боснийского языка” как полномасштабный лексикографический труд в представленных словоупотреблениях, словосочетаниях и фразеологических оборотах отражает ряд характеристик самих мифологических персонажей, известных из этнографической литературы и полевых этнолингвистических записей автора.

Ключевые слова: лексикография, лингвогеография, этнолингвистика, фольклор, мифологические персонажи

Вступление. О роли толковых и диалектных словарей при реконструкции древнейшего пласта лексики народной духовной культуры автору приходилось писать неоднократно (Плотникова 1995, Плотникова 1995а, Плотникова 2004: 58), особое внимание этому вопросу посвящено в отдельной монографии по славянской лексикографии (Плотникова 2000). Суммируя опыт изучения презентации терминологической лексики народной духовной культуры в лингвистических словарях разного типа,

[1] Авторская работа осуществлена при финансировании РФФИ (проект № 20-012-00300).

можно с уверенностью говорить о том, что они служат незаменимым источником сведений о наличии лексемы в языке (или диалекте, говоре), дают основные и переносные значения заглавного слова, предоставляют точные сведения о географической локализации той или иной лексемы (что служит важнейшим источником для дальнейшего картографирования слова и его семантики), раскрывают деривационные возможности слова, свидетельствуют о прямых и переносных значениях, показывают фразеологическую сочетаемость искомой лексемы. Их можно в полной мере считать бесценным источником для этнолингвистики. Неслучайно, что в фундаментальном этнолингвистическом словаре "Славянские древности" (Москва, 1995–2012. Т. I–V) лингвистические словари наряду с атласами занимают особое место в библиографии источников, см. (Славянские древности 1995: 58–62).

На примере терминологической лексики народной мифологии южных славян, в настоящее время хорошо и подробно изученной фольклористами и этнолингвистами из разных славянских стран (Н. И. Толстым, Л. Раденковичем, А. А. Плотниковой, С. Джорджевич-Белич, Э. Рудан и др.), постараемся показать, насколько терминосистема так называемой низшей мифологии центральной части Южной Славии, прежде всего включающей Боснию и Герцеговину, отражается в словарных статьях "Словаря боснийского языка" (Halilović, Palić, Šehović 2010). Для сопоставления системы терминологической лексики народной мифологии, отмеченной в Боснии и Герцеговины мы обратимся, во-первых, к диалектным, этнографическим, фольклорным и иным источникам, на основании которых составлены этнолингвистические карты в монографии "Этнолингвистическая география Южной Славии" (Плотникова 2004), во-вторых, к собственным полевым материалам, собранным в нескольких полевых экспедициях на территории Федерации Босния и Герцеговина (2011–2012 гг. – в селах бошняков окрестностей Сараево и Високо[2] и в 2017 г. – в сербских селах и одном бошнякском с. Козара в окрестностях Приедора, Республика Сербская[3]).

[2] Этнолингвистические экспедиции 2011–2012 гг. были осуществлены при поддержке акад. С. Халиловича, совместно с Е. С. Узенёвой и Альмой Геняц-Накичевич, которая оказала большую помощь при переездах из села в село и в поиске собеседников.

[3] Работа в окрестностях г. Приедор (20–30. 3. 2017) велась в рамках проекта ученых из Университета в г. Баня Лука "Проучавање и заштита нематеријалног културног наслеђа Републике Српске" ("Изучение и защита нематериального культурного наследия Республики Сербской"), координатор проекта проф. др. Еленка Пандуревич.

Вила. Без преувеличения можно сказать, что наиболее известный южным славянам мифологический персонаж – это *вила* (антропоморфное существо женского пола привлекательной внешности, помогающее людям или приносящее вред), известная практически на всей территории Южной Славии, причем в Боснии и Герцеговине вариантов имени не обнаруживается (Плотникова 2004: 614–618), лишь дополнительные атрибуты, адресующие, например, к месту обитания сверхъестественного существа: *vila – gorkinja* “лесная вила” (RBJ: 1434). Семантическая часть определения в словаре выделяет наиболее характерные признаки персонажа (дается после пометы “мифологическое”): “сверхъестественное женское существо исключительной красоты и огромных возможностей, обычно обитающее в лесу или воде”. Под знаком “устойчивые словосочетания” в словаре представлено сначала наиболее частотное прямое словоупотребление *dobra vila* “добрая вила”, а затем переносное – *ona je moja dobra vila*, что означает “та, которая протягивает руку помощи, обычно в ситуациях, когда кажется, что помощи ждать неоткуда” (RBJ: 1434). Раздел словарной статьи, посвященный фразеологическим выражениям, предоставляет читателю целый набор функциональных характеристик персонажа, отраженных в устойчивых фразеологических оборотах. Некоторая их часть характеризует отрицательные свойства персонажа, способного принести невзгоды и беды человеку: *došle vile pred očima / pred oči* (букв. ‘встали вилы перед глазами’), что означает большие неприятности, ощущение безвыходности. Отдельного внимания заслуживает оборот *juri kao da ga vile nose* (букв. ‘летит, будто его вилы несут’, в толковании: “несется изо всех сил; несется, как ветер”), который указывает на бытующее у южных славян представление о том, что вилы перемещаются с ветром по воздуху и нередко отождествляются с ветром и вихрем, см. картографирование этой характеристики персонажа на этнолингвистической карте (Плотникова 2004: 614–616); то же отражается и в следующем примере словарной статьи: *koje tebe vile donesoše / donose* (букв. ‘какие вилы тебя принесли’, в толковании: “откуда ты взялся? /при удивлении/”)[4]. Заключительный

[4] Важной чертой ряда фразеологических оборотов с ключевым словом – обозначением мифологического персонажа – является возможность замены имени персонажа гиперонимом, обозначающим нечистую силу в целом, что становится дополнительным фактором возникновения обобщающих высказываний. Примером может служить сравнение представленного выражения *koje tebe vile donesoše / donose* с иной лексической единицей в качестве обозначения смыслового центра: *kuda ga đavo donese* “выражение внутреннего негодования – обычно, когда кто-то приходит в неурочное

фразеологический фрагмент еще раз подтверждает бытующее в народе поверье о сверхспособностях вил: *ne bi ga vile iznijele* (букв. ‘ни вилы бы его не вытащили’, в толковании: “нет ему спасения, помощи, выхода из ситуации”) (RBJ: 1434).

Обратившись к деривационному гнезду от соответствующего корня, можно отметить целый ряд прилагательных и существительных, уточняющих и расширяющих представления о вилах, распространенные именно на территории Боснии и Герцеговины и сопредельных зонах (в частности, западносербской в рамках восточногерцеговинского диалекта). Речь, прежде всего, о вскормленном вилами человеческом младенце (мальчике, юноше), которому они также со временем передают свои сверхспособности (подробнее см. вопрос в этнолингвистической программе о человеке, “взращенном” вилами /Плотникова 2009: 49/). В “Словаре боснийского языка” находим: *vilenjak* (причем с указанием и на женский персонаж подобного типа: *vilenica*), толкуемое в первом значении как “сверхъестественное существо с огромными способностями” и традиционной пометой “мифологическое”; под вторым значением указывается употребление слова в переносном значении: “тот, кто склонен к быстрым, неожиданным, в том числе противоречивым, поступкам; очень беспокойная и непостоянная особа, вертопрах” (RBJ: 1435). Характеристики, которые приписываются виле – ветреная, неспокойная, а также и бурная, бесноватая – находят отражение в целом ряде дериватов от соответствующего корня с переносным значением: *vilo-vito* (наречие) “неспокойно, бурно, бешено”, *vilen* (прил.) “сумасшедший” (с пометой “разговорное” и словосочетанием *vilen konj* ‘конь вилы’, что значит “буйный конь”), *vileniti* (глагол) “делаться непредсказуемым, сходить с ума” (экспрессивное, разговорное) и т. д. Вместе с тем, дериваты с прямым значением ‘принадлежащий или свойственный виле’ отсылают нас к многочисленным поверьям о конях вилы, которым она расчесывает хвост и гриву (или заплетает косички),[5] а также о кругах вил, которые остаются после их танца – в этнолингвистическом опроснике, предназначенном для сбора лексического диалектного

для посещения время” (RBJ: 254) – фразеологический оборот из словарной статьи, где заглавным словом служит повсеместно известное у всех славян обозначение дьявола (чёрта).

[5] Благодарю за сообщение акад. С. Халиловича (2011 г.) из воспоминаний о своем детстве: когда у лошадей в конюшне появлялись на гриве заплетенные косички, все кругом говорили, что их делают вилы, скачущие по ночам на этом коне.

материала в балканославянских странах, различным обозначениям этого явления посвящен отдельный вопрос (Плотникова 2009: 49). В “Словаре боснийского языка” находим устойчивые выражения с прилагательными *vilin* и *vilinski*: (*vilino kolo* и *vilinsko kolo*, букв. ‘круг, танец вил’), что в обоих случаях трактуется как “утоптанная поверхность (обычно на берегу реки), где вилы танцуют в хороводе” (RBJ: 1435). Следует особо отметить, что в данном случае словарь фиксирует это устойчивое выражение как общеизвестное для территории боснийского языка, поэтому уместно говорить о модификации этнолингвистической карты, посвященной обозначениям следов пребывания (танца) вил (Плотникова 2004: 626–628) в сторону расширения ареала выражений типа *vilinsko kolo*, так как на карте устойчивое выражение, относящееся к обозначению круга травы, неестественно зеленой или, наоборот, желтой, вытоптанной или окруженной по периметру грибами, как места танца вил (*вилино коло* и *вилинско коло*) засвидетельствовано по материалам этнографических источников лишь в двух местах – регионе Янь в Боснии и Гацко в Герцеговине[6], а также и в сопредельных хорватских областях Адриатики.

Вампир. Одним из наиболее частотных мифологических персонажей в боснийской системе народных представлений можно считать вампира, который в этом обширном ареале обозначается не только как *вампир*, но и *вукодлак*. Причем, по данным этнографических источников, где наименования мифологического персонажа последовательно фиксируются, обозначение *вампир* преобладает на востоке страны, а *вукодлак* – на западе, однако *вукодлак* на востоке может также употребляться в значении ‘нечистый дух’ (Гласинац), наряду с фонетически затемненным *лампир* ‘вампир’ (Филиповић 1955: 129), и ‘волк-оборотень’, точнее – существо наподобие волка, с черным телом, покрытым шерстью, похожей на волчью; живет в лесных пещерах и ямах (Гацко в Герцеговине), тогда как на севере Боснии лексема *вампир* трактуется и расширительно: ‘дьявол, нечистый дух’ (окрестности Прнявора, Дервенты), подробнее см. (Плотникова 2004: 634–639). В Подкозарье диалектная лексема *вукодлак* объясняется и как ‘вампир’, и

[6] Впрочем, обращаясь к диалектным словарям, изданным позднее вышедшей монографии (Далмација 2004: 44–45), а также и последующим собственным полевым исследованиям 2011–2012 и 2016 гг. (Белашница, Високо, Подкозарье, окрестности Приедора и т. д.), убеждаемся, насколько широко эти выражения известны в Боснии и Герцеговине, см. также о вилах в Боснии и Герцеговине (Плотникова 2013: 7–8).

как ‘привидение’ (Далмација 2004: 50). По нашим собственным полевым записям из сел бошняков Белашницы и окрестностей Сараева, *vukodlak* – это человек, имеющий способность превращаться в волка, после чего он нападает на скот и истребляет целые загоны овец, выпивая их кровь, подробнее см. (Плотникова 2013: 9–10), что ориентирует нас на древние черты мифического волка-оборотня под именем *волколак*, *волкодлак*, каким он предстает, например в архаическом восточнославянском Полесье. Карта, показывающая распределение названий вампира в Боснии и Герцеговине, обнаруживает деление на восток – запад по принципу фиксации данной лексемы в значении ‘вампир’ (Плотникова 2004: 634, 712).

В “Словаре боснийского языка” закономерно представлены обе лексемы, причем, *vampir* (с пометой “мифологическое”)[7] трактуется описательно (“оживший мертвец, который встает ночью и пьет у людей кровь”), а также и через синоним *vukodlak* (RBJ: 1421). Любопытно, что в словаре дается и фразеологизм явно западноевропейского происхождения: *bal vampira* в значении “собрание тех, чье время прошло” (RBJ: 1421). При этом значение лексемы *vukodlak* указывается в принятом для окрестностей Сараева значении (зафиксированном и нами при полевом обследовании): “1. (мифологическое) сверхъестественное существо в виде человека и волка, которое у людей по ночам пьет кровь; вампир” (RBJ: 1460). Представляется интересным, что “волчий облик” мифологического персонажа отмечен в толковании – такая контаминация представлений характерна для восточной Боснии, но уже не встречается на западе, а также и в соседних хорватских регионах, где *vukodlak* – это вампир без каких-либо демонических связей с образом волка (способности к оборотничеству в волка, наличия шерсти и пр.)[8].

Дракон. Важной в “Словаре боснийского языка” представляется словарная статья, посвященная турцизму *aždàha* (*àždaha*), прежде всего, с точки зрения презентации целого ряда переносных значений, столь свойственных лексике из сферы народной мифологии. В данном случае

[7] К сожалению, этимология, данная в словаре, неточная; ср. рус. *вампир* из французского или немецкого, куда слово попало из русского *упырь* (Фасмер 1964: 271), известного и в других славянских языках. В бывшем сербскохорватском языке это также заимствование из европейских языков, по сути, вторичный славизм.

[8] О том же свидетельствуют и наши собственные записи из окрестностей Приедора (*вукодлак* – несчастная душа, которую Бог не принимает после смерти человека, поэтому первые 40 дней он бродит по дому, стучит, гремит, после чего “душа смиряется”, с. Горня Драготиня).

сопоставляемая с материалом словаря этнолингвистическая карта под названием “Мифический персонаж *хала* / *ламя* / *аждаја*” (Плотникова 2004: 666) включает семантические поля рассматриваемых терминов: ‘проявление стихии’, ‘прожорливый, ненасытный’, ‘необычайно сильный, большой’. На карте в пределах территории Боснии и Герцеговины зафиксировано лишь два упоминания соответствующих наименований змея-дракона – в окрестностях Високо и Маевице. Как показывает соответствующая статья “Словаря боснийского языка”, территория употребления термина не ограничивается только этими двумя районами[9], более того, слово бытует также и в двух своих переносных значениях: “1. (мифологическое) огромное прожорливое чудовище; 2. (переносное) прожорливый человек или животное [с примером: *prava je aždaha* т. е. “настоящий дракон”]; 3. (переносное) кто-то или что-то исключительно способное, мощное, сильное (о живых существах и предметах) [с примерами словосочетаний: *aždaha od čovjeka* “дракон, а не человек”, *aždaha od auta* “дракон, а не машина”]; 4. (переносное, ругательное) злая, невыносимая женщина [с примером: *aždaha u kući* “дракон в доме”] (RBJ: 39).

Мифический защитник земельных угодий. Продолжающая тему мифологических персонажей, связанных с бурей и непогодой, карта “Мифический защитник земельных угодий, вступающий в борьбу с демонами непогоды” фиксирует в восточной Боснии и Герцеговине наименование *stuha* и его варианты: *stuva*, *stuhać* (Плотникова 2004: 658–661). Как известно, в народных представлениях на территории Черногории, восточной Боснии и Герцеговины, а также юго-западной Сербии под этим и сходными названиями (*zduhać* и под.) подразумевается сверхъестественный персонаж (человек или животное), дух которого во время сна покидает тело и вступает в борьбу с другими демонами непогоды, ср. выражение о сильном ветре и буре в Верхней Герцеговине *побиле се стухе*, т. е. “стухи подрались” (Ђорђевић 1953: 244-245). В “Словаре боснийского языка”, отражающего в данном случае следующий этап бытования мифологической лексики, когда точное значение слова, связанное с поверьями, утеряно, отмечается разговорно-экспрессивное употребление лексемы как первое, основное: “призрак, привидение,

[9] В словаре Подкозарья на северо-западе Боснии лексема также зафиксирована в двух значениях – прямом (“мифическое чудовище, прожорливый дракон, змей”) и переносном, при этом переносное значение имеет более общий характер: “вредная, злая женщина” (Далмација 2004: 16).

дух"; затем – переносное значение: "особа, которая выглядит как привидение", а также и жаргонное: "человек не в себе" (RBJ: 1260). Само заглавное слово словарной статьи включает и производный вариант, относящийся к особе женского пола – *stuhinja* (видимо, более позднее образование). По нашим полевым записям в Боснии и Герцеговине, именно переносные значения лексемы распространены достаточно широко: *stuha* "нехороший, аморальный человек"; употребляется и как ругательство (села окрестностей Високо). Отмечены и прямые значения слова: *stuha* (призрак, привидение) – niti je obućena, niti je gola – u gluho doba i stuhe hodaju [и не в одежде, и не голая – в два часа ночи и стухи бродят] (с. Лукавац, окрестности Сараева, соб. зап., 2011).

Ведьма. На территории Боснии и Герцеговины обозначение ведьмы – женщины со сверхъестественными способностями, которая вредит людям (наносит порчу, болезнь, уничтожает скот, отбирает молоко у соседских коров и пр.) существует в двух параллельных вариантах: *vještica* и *činilica*. Если первое наименование известно на всей территории бывшего сербскохорватского языка, то второе наименование на территории южных славян занимает компактный центральный ареал: оно распространено не только в северной, северо-восточной и восточной Боснии, но также и в западной Сербии и северной Черногории (Плотникова 2004: 646–653). Лексеме *vještica* и её производным в "Словаре боснийского языка" посвящено несколько словарных статей, опорной является статья с основными значениями – мифологическим ("женщина со сверхъестественными способностями") и переносным, ругательным ("a. злая женщина; b. некрасивая женщина"); далее: *vještičiji* "относящийся к ведьме" (с примером словоупотребления: *vještičija družina* "собрание ведьм"), а также и народное название насекомого – бабочки: *vještica* (2) с пометой "зоологическое": "ночная бабочка, из семейства *Sphingidae (Sphinx)*" (RBJ: 1443). По сути, наблюдаем народное именование бабочки "ведьмой", которое, очевидно, связывается с представлением о том, что злокозненное существо ночью превращается в бабочку и проникает таким образом в дома, хлева и загоны для скота с целью нанести вред людям и домашним животным. Наименование *činilica* в "Словаре боснийского языка" отсутствует, но словообразующая исходная лексема *čini* включается (с пометой "этнологическое") и толкуется следующим образом: "порча, колдовство, чары" с указанием на соответствующие фразеологические обороты: *baciti čini na koga*, т. е. "заколдовать кого-либо, довести до состояния, что человек теряет

полный контроль над своим поведением и поступками”; *skinuti čini s koga*, т. е. “вернуть кого-либо в состояние полного контроля над собой” (RBJ: 139). Нельзя не отметить, что производное *činilica* фиксируется в этнографических источниках из самых разных регионов обозначенной территории (М. Филиповичем, Тих. Джорджевичем, Э. Лилеком); также эту лексему в значении ‘ведьма’ вместе с соответствующими контекстами (в которых указываются функции ведьмы) – отбирание молока, насылание болезней на соседских овец и пр. – удалось записать у мусульман-бошняков при полевом обследовании окрестностей Сараева (с. Дуймовичи, расположенное между горными массивами Белашница и Трескавица). Во время бесед с жителями этих сел на темы народной мифологии выяснилось также, что старые наименования славянского происхождения (*vještica* и *činilica*) сохраняются наряду с поздними – турецкого происхождения: *si(hi)rbasica* и *sihirbaši-ca*, о чем свидетельствуют наши записи в ряде сел (с. Умоляни, с. Дуймовичи, с. Лукавац и др.), а также “Словарь боснийского языка”, где фиксируется: *sihirbaz* (с вариантом в женском роде *sihirbazica*) “тот, кто набрасывает, подкидывает, бросает чары; колдун” (RBJ: 1189). Исходная заимствованная лексема в словаре также отмечена: *sihir* с пометой “этнологическое”: “действия, с помощью которых посредством злых сил намереваются нанести кому-либо порчу; магия, колдовство, чары, порча” (RBJ: 1189).

Демоны судьбы. Если обратиться к более статусному разряду мифологических персонажей, таких как сверхъестественные существа в славянских поверьях, предсказывающие судьбу человека при рождении, то в данном случае также обнаружим в “Словаре боснийского языка” лишь переносные значения, важные для понимания сути бытовавших у славян поверий. Неслучайно, что карта “Демоны, определяющие судьбу” представляет названия соответствующих мифологических персонажей в основном на севере и северо-востоке Боснии и Герцеговины – в настоящее время на территории Республики Сербской (у православных сербов, где подобные поверья отчасти сохраняются – в настоящее время, однако, чаще можно зафиксировать “сказки” на эту тему). Основной женский персонаж – *суђеница*, *усуда* (подробнее см. Плотникова 2004: 604–609), но фиксируется и мужской – *усуд* на территории Посавья, как обозначения мифических существ, определяющих судьбу новорожденного младенца. У южных славян от Черного моря до Альп, т. е. на большей части территории проживания, известны поверья о женских

демонах судьбы, обозначаемые соответствующими наименованиями с прозрачной внутренней формой (от с.-х. *судити* ‘судить, присуждать, определять’), тогда как *усуд* отмечен лишь в центральной части Южной Славии: в западных краях Сербии, на севере Боснии и Герцеговины (Посавье в Республике Сербской). В “Словаре боснийского языка” находят отражение народные поверья в некое предопределение судьбы через лексему *usud* – “то, что кому-то заранее определено; судьба, рок” (RBJ: 1400).

Выводы. Как видно из вышеизложенного, мифологическая лексика постепенно утрачивает ряд первоначально присущих ей значений, приобретая пейоративные коннотации и зачастую переходя в сферу жаргонной, просторечной и ругательной лексики, а также связываясь с иными обиходными значениями, относящимися, в частности, к зоологической сфере. Одним из примеров последнего может служить и словоупотребление лексемы *drekavac* на территории центра Южной Славии, прежде всего – в Боснии и Герцеговине, в настоящее время уже только в переносном значении. По народным представлениям, людей и особенно рожениц могли мучить некие мифические существа, которые издавали пищащие, кричащие, мяукающие звуки, которыми изводили людей, приводя к болезни или даже смерти. Считалось, что эти демоны происходят от умерших новорожденных младенцев (у христиан – умерших до крещения). Известные под разными наименованиями на всей территории Южной Славии, мифические существа, как правило, обозначались либо дериватами от **nav-* (корень, связанный со сферой смерти по разным источникам, включая древнерусские), либо от глаголов со значениями ‘свистеть’ (например, ю.-в.-серб. *свирац*), ‘плакать’ (например, герцеговин. *јауд*, *плакавац*), ‘кричать’ (например, с.-х. *дрекавац*), подробнее см. (Плотникова 2004: 240–242; 686–693). На этнолингвистической карте можно видеть, что на боснийской и смежной западносербской территории расположен компактный ареал наименований от *дрečати* ‘кричать, издавать пронзительные звуки’. Обращаясь к “Словарю боснийского языка”, обнаруживаем, что лексема *drekavac* утратила своё мифологическое (этнологическое) значение и в настоящее время известна в пейоративном контексте (в словаре имеется соответствующая помета): “тот, кто поднимает крик (обычно о малом ребенке)” и как зоологическое название: “вид обезьяны *Alouata*” (RBJ: 228). То же подтверждено в ходе полевых исследований: так, *drekavac*, *drekalo* или *дрečalo* во всех обследованных нами селах может

трактоваться как “некая птица”, “сова, выпь”, “некое кричащее существо, предсказывающее смерть в доме”, “лисица” и т. д. Таким образом, с одной стороны сохраняется связь денотата, отмеченного лексемой, с нежелательными (в том числе смертельными) последствиями для человека, с другой – наименование переходит на обозначение какого-либо животного, птицы (часто также предсказывающих смерть или несчастье в доме). Все эти процессы, характеризующие народную мифологическую лексику, последовательно отражаются в современных толковых словарях, как мы попытались показать на примере “Словаря боснийского языка” 2010 г.

Рассматриваемый словарь в представленных словоупотреблениях, словосочетаниях и фразеологических оборотах отражает ряд характеристик самих мифологических персонажей, известных из иных источников, прежде всего, из этнографической литературы, а также полевых этнолингвистических записей автора на территории Республики Босния и Герцеговина и других областях Южной Славии. В слове как цементирующей основе преданий, быличек и поверий закрепляются исконные значения, связанные с “низшей” мифологией славян. В примерах, представленных выше, это особенно ярко проявляется при анализе словосочетаний, в структуру которых входит лексема *вила*. Функциональные признаки самого персонажа становятся ключевыми для понимания таких выражений, как *juri kao da ga vile nose* (способность перемещения по воздуху), *došle vile pred očima* (опасность для людей, исходящая от мифологического персонажа), *ne bi ga vile iznijele* (сверхъестественные способности персонажа, позволяющие помогать людям в безвыходных ситуациях) и др.

Литература

Далмација, С. (2004), *Рјечник говора Поткозарја*, Глас српски – Графика, Бања Лука

Ђорђевић, Тих. Р. (1953), “Вештица и вила у нашем народном веровању и предању. Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању”, *Српски етнографски зборник* 66, 1–282.

Плотникова, А. А. (1995), “Лексика традиционной культуры в русских словарях”, *Историко-культурный аспект лексикографического описания русского языка*, 157–168.

Плотникова, А. А. (1995а), “Этнокультурный аспект славянского диалектного словаря”, *Этническое и языковое самосознание. Материалы конференции*, ФИАНфонд, 119–120.

Плотникова, А. А. (2000), *Словари и народная культура. Очерки славянской лексикографии*, Институт славяноведения РАН, Москва

Плотникова, А. А. (2004), *Этнолингвистическая география Южной Славии*, Индрик, Москва

Плотникова, А. А. (2009), *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Институт славяноведения РАН, Москва

Плотникова, А. А. (2013), "*Архаические верования боснийского села Умоляни*", Живая старина 2, 7–10.

Славянские древности. Этнолингвистический словарь, Т. 1–4. (1995–2012), под общ. ред. Н. И. Толстого, Международные отношения, Москва

Филиповић, М. (1955), "Белешке о народном животу на Гласинцу", *Glasnik Zemaljskog muzeja. Nova Serija. Etnologija* 10, 117–136.

Halilović S., I. Palić, A. Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo

NOTES ON THE MYTHOLOGICAL VOCABULARY IN THE "DICTIONARY OF THE BOSNIAN LANGUAGE"

Abstract

The article deals with the mythological vocabulary associated with folk beliefs and folklore of the peoples in South Slavic countries (the designation of mental denotations – mermaid, vampire, wolfman, dragon, witch, etc.) in the central part of South Slavia. The distribution of such vocabulary on ethnolinguistic maps is studied in comparison with its presentation in the "Dictionary of the Bosnian Language" (2010). Conclusions are drawn that the "Dictionary of the Bosnian Language" reflects the processes of gradual loss of the folk mythological vocabulary of a number of originally inherent meanings. Folklore vocabulary begins to be used in slang and vernacular speech. New meanings arise that are associated with the zoological sphere, which occurs on the basis of previously known contexts from the field of "lower" mythology and folk views on nature. The "Dictionary of the Bosnian Language" as a full-scale lexicographic work in the presented word usage, word combinations and phraseological turns reflects a number of characteristics of the mythological characters themselves, known from ethnographic literature and field ethnolinguistic records that had been done by the author.

Key words: lexicography, linguistic geography, ethnolinguistics, folklore, mythological characters.

DOI: 10.5644/PI2022.206.13

ANGLICIZMI U RJEČNICIMA BOSANSKOG JEZIKA S POČETKA 21. VIJEKA – ETIMOLOŠKA PERSPEKTIVA

Amela Šehović
Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Franje Račkog 1
71 000 Sarajevo
amela.sehovic@ff.unsa.ba

Apstrakt

Predmet istraživanja u radu su riječi za koje se u jednojezičkim rječnicima bosanskog jezika s početka 21. vijeka navodi da su iz engleskog jezika. Cilj istraživanja je utvrditi da li je etimologija ovih riječi u rječnicima pravilno utvrđena i/ili interpretirana. U skladu s tim, izvršena je uporedna analiza korpusa dvaju jednojezičkih rječnika, kojom su obuhvaćene riječi zastupljene u oba izvora ali sa različitim etimološkim određenjem – u jednom je izvoru riječ definirana kao anglicizam a u drugom kao riječ iz nekog drugog jezika. Analizom je utvrđeno da u mnogim primjerima tumačenje etimologije neke riječi nije u skladu sa njenim stvarnim porijeklom. Također, ponekad su tumačenja etimologije nedovoljno precizna i/ili nedorečena. Iz navedenih razloga, uočena je potreba intenzivnijeg uključivanja u proces izrade rječnika bosanskog jezika lingvista koji se bave stranim jezicima, u ovom slučaju, engleskim.

Ključne riječi: bosanski jezik, rječnik, anglicizam, etimologija, etimon

> *English is a vacuum-cleaner of a language, whose users suck in words from other languages whenever they encounter them.* (Crystal 2011: XIII)

1. Uvod

Leksikografija bosanskog jezika u 21. vijeku mnogo je bogatija i raznovrsnija nego što je bila u prošlosti. Naime, početak 21. vijeka obilježen je povećanim interesom za leksikografska istraživanja, što je rezultiralo pojavom nekoliko rječnika bosanskog jezika, od kojih su u fokusu analize ovoga rada isključivo jednojezički rječnici bosanskog jezika – jednotomni općedeskriptivni

rječnici: *Rječnik bosanskog jezika* (2007) Instituta za jezik (IRBJ) i *Rječnik bosanskoga jezika* (2010) Filozofskog fakulteta (FRBJ)[1]. Oba rječnika slijede metode savremene leksikografije: uz osnovnu definiciju, s primjerima za bolje razumijevanje odrednice, donose gramatičke podatke relevantne za odredničku riječ, akcent osnovnih i izvedenih riječi, etimologiju, sinonime, a u FRBJ i sintagmatske i frazeološke izraze.

Leksika stranog porijekla sastavni je dio svih jezika[2] i rječnika u većoj ili manjoj mjeri. No, etimologija leksema stranog porijekla nerijetko se različito interpretira, a pored toga pridaju im se i različite upotrebne i normativne etikete[3]. Među ovom leksikom dominantno mjesto u bosanskom jeziku, ali i u mnogim drugim jezicima, u posljednjih nekoliko decenija[4] zauzimaju anglicizmi, "sve one posuđenice za koje možemo utvrditi da im je *izvorni jezik* (source language) engleski i da označuju predmete i pojmove engleskog porijekla, koji su sastavni dio života, materijalne i duhovne kulture Engleske i Amerike" (Filipović 1986: 192). Ipak, njihov status u standardnom jeziku i svakodnevnom govoru u velikom je nesrazmjeru: u normativnim priručnicima (među kojima su i rječnici) rijetko se navode, dok su u svakodnevnoj komunikaciji prosječnoga govornika bosanskog jezika, naročito mlađe i sredovječne dobi, oni veoma zastupljeni. Ovaj rad neće se baviti razlozima

[1] Iz analize je izuzet jednojezički višetomni rječnik Dževada Jahića (1–9) budući da je u njemu do sada (2010–2019) obuhvaćena građa do slova *p*, sloga *pa*. Također, nije podvrgnut analizi ni *Rječnik sarajevskog žargona* (2003) Narcisa Saračevića. Razlog tome je što lekseme u ovom rječniku nisu obrađene na uobičajen leksikografski način – nema etimološke odrednice kod riječi stranog porijekla, gramatičkih informacija koje ovakva djela zahtijevaju, izuzev što su riječi u osnovnom obliku akcentirane – tako da u radu koji se bavi etimologijom riječi stranog porijekla (riječi iz engleskog jezika, kojih u žargonu ima dosta) ovaj rječnik ne može biti relevantan koliko god da je reprezentativan za leksikologiju bosanskog jezika.

[2] Engleski kao jezik čiji je utjecaj na ostale jezike u svijetu danas najdominantniji također je dosta posuđivao: "Engleski je leksiku posudio iz 84 jezika, od kojih je francuski (25%) bio najvažniji jezik davalac. Ostali jezici čiji je utjecaj značajan su: japanski, španski, afrički jezici, njemački i grčki" (Jackson – Ze Amvela 2002: 42, prema: Bielenia-Grajewska 2009: 109). Trusk (2003: 18) čak navodi da je "više od polovine riječi engleskog jezika preuzeto, na ovaj ili onaj način, iz drugih jezika (iako ne uvijek putem direktnog posuđivanja...)", a Ljubičić (2003: 81) precizira da preko 60% leksikona engleskog jezika čine riječi iz savremenih romanskih jezika ili iz latinskog, dok Crystal (2011: XIII) tvrdi da "nekih 80% engleskog vokabulara uopće nije germanskog porijekla".

[3] Odrednice poput barbarizam, v., sa upućivanjem na "bolju" riječ, i sl. često ukazuju na purističku tendenciju leksikografa, koji nastoje potisnuti iz upotrebe sve riječi stranog porijekla, ponekad čak i ne uzimajući u obzir stvarne potrebe korisnika jednog jezika.

[4] Ova se konstatacija odnosi samo na spomenuti vremenski okvir. U općem leksikonu još uvijek dominiraju lekseme iz orijentalnih jezika, ali i iz nekih drugih evropskih jezika (npr., francuskog i njemačkog).

njihovog nedovoljnog uvrštavanja u savremene jednojezičke rječnike bosanskog jezika i samim tim nepriznavanja jezičke stvarnosti u pogledu upotrebe anglicizama, nego će se prvenstveno usmjeriti na analizu etimologije ovih riječi.

Etimologija je nauka koja se bavi porijeklom i značenjem riječi, a ima i mišljenja prema kojima se ona ne bavi samo riječima, nego i "prefiksima, sufiksima, infiksima i tako dalje, i sklopovima riječi, skraćenicama (i to i kao skraćenicama, i kao novim riječima), bavi se i znakovima te raznim kombinacijama koje u živu jeziku žive" (Gluhak 2003: 58). Iako se smatra da je njen položaj kao naučne discipline dosta zanemaren u poređenju sa drugim jezičkim disciplinama (Trusk 2003: 345), njen značaj u leksikografskom radu je nesporan, a naročito prilikom izrade opisnih jezičkih rječnika. Ipak, to ne podrazumijeva da je etimologija rječničkih odrednica zaista ozbiljno istražena[5]: "porijekla riječi su navedena u mnogim rječnicima, ali se ona čine preuzetim, a ne dobivenim kao rezultat dubljeg istraživanja"[6] (Durkin 2009: IX). Upravo nas je ta činjenica i motivirala na proučavanje etimološke perspektive u jednojezičkim opisnim rječnicima bosanskog jezika, a ono uključuje i ukazivanje na etimon gdje je god to bilo moguće. Općenito, etimon "u modernoj lingvistici... znači riječ koja se smatra prvobitnom, tj. etimološkim ishodištem dane riječi ili njezinim najstarijim oblikom, do kojega možemo doći prosljeđujući povijest te riječi" (Simeon 1969/I: 324). U nemogućnosti obrade riječi iz različitih jezika, pažnju smo usmjerili na riječi iz engleskog jezika, odnosno anglicizme.

Na ovom mjestu treba reći da se anglicizmom u radu smatra svaka riječ kojoj je izvorni jezik engleski, bez obzira na moguće posredovanje drugog jezika u njenom preuzimanju u neki jezik primalac, odnosno, u ovom slučaju, u bosanski jezik. Za provjeru etimologije anglicizama iz rječničkog korpusa bosanskog jezika korišten je *Online Etimology Dictionary* (OED)[7]. Također, neke rječničke odrednice u jednom rječniku tretirane su kao anglicizmi, a u drugom kao germanizmi, romanizmi itd. Za riječi iz njemačkog jezika

[5] O svim problemima etimološkog određenja riječi stranog porijekla u jednojezičkim rječnicima više u Vlajić-Popović 2014, a o navedenim izazovima s aspekta priređivača rječnika u Gluhak (2003: 45–46).

[6] Svi prijevodi citata u radu su moji.

[7] Zahvaljujem kolegici Selmi Đuliman sa Odsjeka za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu na pomoći u odabiru odgovarajućeg etimološkog rječnika engleskog jezika. Ujedno, ovaj rječnik često je korišten i za utvrđivanje etimologije riječi neengleskog porijekla koje se koriste u savremenom engleskom jeziku.

informacija je tražena u *Digitales Wörterbuch der deutchen* (DWDS)[8], a za riječi iz francuskog, italijanskog i latinskog jezika korišten je internetski rječnik *Treccani* (ITEL)[9]. Svi navedeni rječnici u funkciji su što objektivnijeg prikaza istraživanog problema, a povezanost leksikografije i etimologije[10] nikada i nije bila upitna.

Uporednom analizom korpusa dvaju jednojezičkih rječnika bosanskog jezika utvrđeno je da su u FRBJ zabilježene 363 osnovne riječi porijeklom iz engleskog jezika i 187 tvorenica[11], dok su u IRBJ zabilježene 264 osnovne riječi i 101 tvorenica. Radi pouzdanijih podataka, analiza je vršena samo na riječima koje su zabilježene u oba rječnika, ali sa različitim etimološkim određenjem. Analizom se nastojala utvrditi tačna etimologija tih riječi s upućivanjem na njihov etimon gdje je god to bilo moguće.

2. Etimološke nepodudarnosti u tumačenju anglicizama u rječnicima bosanskog jezika

Proučavanje anglicizama na rječničkom korpusu bosanskog jezika ukazalo je na etimološke nepodudarnosti u tumačenju porijekla mnogih riječi koje se u jednom rječniku tumače kao anglicizmi a u drugom kao riječi iz drugih, najčešće evropskih jezika. Također, uočeno je da se nejednako tumači i porijeklo riječi iz jezika kojima je engleski bio jezik posrednik prilikom preuzimanja ovih riječi u jezike primaoce. Naime, u FRBJ, za razliku od IRBJ, pored uobičajenog ukazivanja na jezik izvornik iz kojeg je neka leksema preuzeta, po potrebi se navodi i jezik posrednik u njenom preuzimanju, naročito ukoliko je on bio presudan u procesu posuđivanja. Izuzetno, porijeklo riječi iz dalekih jezika u FRBJ nije precizirano, nego se samo navodi jezik posrednik u njenom preuzimanju u jezik primalac. U većini slučajeva, to su riječi koje označavaju životinje, biljke, odjeću, hranu (jela i pića) i sl. iz kultura i civilizacija udaljenih od evropskih (više o tome u Katamba 1994: 137). Jezičko posredovanje nesumnjivo igra važnu ulogu u procesu posuđivanja riječi (v. o

[8] Zahvaljujem kolegici Minki Džanko sa Odsjeka za njemački jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu na pomoći u odabiru odgovarajućeg etimološkog rječnika njemačkog jezika.

[9] Zahvaljujem kolegici Nermini Čengić sa Odsjeka za romanske jezike Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu na pomoći u odabiru odgovarajućeg etimološkog rječnika za riječi romanskog porijekla.

[10] Na povezanost etimologije i leksikologije skreće pažnju Dragićević (2005: 171).

[11] U Šehović (2019: 231) navedene su 153 izvedenice, ali u taj broj nisu uključene mocijske izvedenice, koje su sada dodane.

tome u Klajn 1971: 33) i kao takvo treba biti predmet analize i leksikografske obrade[12], naročito u rječnicima koji se izrađuju sa ozbiljnije postavljenim leksikografskim ciljevima.

Složenice sa sastavnicama iz dva strana jezika, od kojih je jedan obavezno engleski, još su jedan čest predmet neslaganja u analiziranim rječnicima. Poseban aspekt ove tematike čine pseudoanglicizmi, koji se u rječnicima tumače kao riječi iz engleskog jezika, čemu je posvećen jedan dio ovog rada.

Analizom korpusa utvrđene su sljedeće činjenice:

2. 1. *Riječ se u FRBJ tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ kao riječ iz nekog drugog savremenog evropskog jezika, ili iz latinskog ili grčkog*

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– *kič* se u FRBJ (499) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (283) iz njemačkog; u DWDS-u *Kitsch* je u značenju šunda u upotrebi od posljednje četvrtine 19. vijeka; navodi se da je nejasnog porijekla; kao mogući etimoni navode se englesko *sketch* i njemačko *kitchen*, rezultat depreverbacije od *verkitschen*; u OED-u *kitsch* se od 1926. koristi kao riječ engleskog jezika koja je preuzeta iz njemačkog; prije toga je imala status riječi koja pripada fondu njemačkog jezika;

– *runda* se u FRBJ (1161) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (1005) iz njemačkog; u DWDS-u *Runde* je u upotrebi od 16. vijeka (i s umlautom – *Ründe*), a nastalo je supstantivizacijom pridjeva *rund*; etimon je starofrancusko *a la reonde*; u OED-u *round* se izvodi iz pridjeva *round* (13. v.), koji potječe od engl.-fr. *rounde*, starofrancuskog *roont*, čiji je etimon latinsko *rotundus*; imenica sa značenjem ture pića u kafani zabilježena je 1630, a kao sportski termin 1812. godine;

– *sport* se u FRBJ (1234) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (1060) iz njemačkog; u DWDS-u *Sport* je (prva polovina 19. vijeka) preuzeto iz engleskog – *sport*, od *to disport*, a ono se izvodi od starofrancuskog *soi desporter* i *soi deporter*, čiji je etimon latinsko *dēportāre*; u OED-u *sport* se izvodi od engl.-fr. *disport*, starofrancuskog *desport*, *deport*; u današnjem značenju pojavljuje se 1520. godine;

– *kondom* se u FRBJ (527) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (302) iz francuskog; u ITEL-u se *còndom* izvodi od francuskog *condom*; u OED-u *condom* se tretira kao riječ koja se pojavljuje 1706. godine, a

[12] U literaturi se jasno utvrđuje distinkcija između direktnog i indirektnog posuđivanja. Koristan uvid u ovu distinkciju, s pratećim primjerima iz engleskog jezika, u: Katamba (1994: 133–134).

navodno se vezuje za britanskog ljekara kralja Charlesa II; upućuje se na to da izgovor *condam*, *quondam* sugerira da porijeklo riječi može biti od italijanskog *guantone* od *guanto* – 'rukavica';

– *turizam* se u FRBJ (1357) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (1154) iz francuskog; u ITEL-u se *turismo* izvodi od francuskog *tourisme*, koje je preslikano prema engl. *tourism*, a njegovo je porijeklo od franc. *tour* u značenju 'krug, putovanje'; u OED-u *tourism* datira iz 1811. kao izvedenica od *tour* (iz 1300. godine) i *-ism*, a *tour* je iz starofrancuskog *tor*, *tourn*, od etimona *torner*, *tourner*; u današnjem značenju zabilježena je 1640. godine;
– *lunapark* se u FRBJ (606) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (352) iz italijanskog; u ITEL-u riječ je izvedena od latinskog *luna* i starofrancuskog *parc*, koje je izvedeno od srednjovjekovnog latinskog etimona *parricus*; u OED-u *luna* je latinska riječ a *park* se izvodi od starofrancuskog *parc*, koje vjerovatno vodi porijeklo od zapadnonjemačkog etimona *parruk* (izvor i za staroenglesko *pearruc* od *paddock*); i pored mišljenja da porijeklo može biti iz srednjovjekovnog latinskog *parricus*, prednost se ipak daje zapadnonjemačkom kao izvoru;
– *pâs*[2] se u FRBJ (880) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (594) iz latinskog; u OED-u *pass* se izvodi od glagola *pass*, koji potječe od starofrancuskog *passer*, vulgarnolatinskog *passare*, latinskog *passus*; u današnjem značenju riječ je zabilježena 1928. godine;
– *performansa* se u FRBJ (891) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (611) iz latinskog; u ITEL-u *performance* je izvedeno od *perform*, koje je nastalo od starofrancuskog *performer*, čiji je etimon kasnolatinsko *performare*; u OED-u *performance* se tumači kao izvedenica od *perform* i *-ance*; *perform* se izvodi od engl.-fr. *performer* izmijenjenog starofrancuskog *parfornir* (*par-* + *fornir*), u crkvenolatinskom zabilježeno je *performo*; u današnjem značenju zabilježena je 1610. godine;
– *procesor* se u FRBJ (1058) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (893) iz latinskog; u ITEL-u *processóre* je izvedeno od engl. *processor* od *process*; u OED-u *processor* ima latinski oblik riječi koja je potekla od glagolskog etimona *process*; u današnjem značenju zabilježena je 1957. godine;
– *skalp* se u FRBJ (1200) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (1035) iz latinskog; u ITEL-u *scalpo* je skandinavskog porijekla; u OED-u navodi se da je *scalp* skandinavskog porijekla, ali bez navođenja srodnih riječi; povezano je sa staronorveškim *skalli*, *skalpr*, iz

praindoevropskog korijena **skel-* u značenju 'sjeći'; navodi se da je francusko *scalpe*, njemačko, dansko i švedsko *skalp* preuzeto iz engleskog; u današnjem značenju riječ je zabilježena oko 1600. godine;

– *disketa* se u FRBJ (190) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (100) iz grčkog; u OED-u to je riječ porijeklom iz latinskog *discus* i grčkog *diskos*; u današnjem značenju i formi *floppy disc* zabilježena 1972. godine;

– *programer* se u FRBJ (1063) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (902) iz grčkog; u OED-u *programmer* u značenju 'planer događaja' je nastalo od glagola *program*, koji je izveden od imenice *program*; njeno je porijeklo iz kasnolatinskog *programma* u značenju 'proklamacija', od grčkog *programma* u značenju 'pisano javno obavještenje' od korijena glagola *prographein* (*pro* + *graphein*); u današnjem značenju osobe koja programira kompjutere riječ je zabilježena 1948. godine;

– *taksi* se u FRBJ (1314) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (1121) iz grčkog; u OED-u to je skraćenica od *taximeter cab*, odnosno *taximeter*, koja preko francuskog *taximètre*, njemačkog *taxameter*, potječe od srednjolatinskog etimona *taxa*; u današnjem značenju zabilježena 1907. godine.

2. 2. *Riječ se u FRBJ tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ kao riječ porijeklom iz dva evropska jezika*[13] *– engleskog i: francuskog, njemačkog, latinskog ili grčkog*

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– leksema *dril* se u FRBJ (230) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (120) iz engleskog i njemačkog; u DWDS-u *Drill* je od *drillen*, protogermanskog porijekla (**þrel-*), čiji je etimon ie. **ter(ə)*, korijen od *drehen*; imenica se upotrebljava od 19. vijeka; u OED-u porijeklo riječi *drill* je iz holandskog *drillen* iz protogermanskog **thr-*, odnosno praindoevropskog korijena **tere-*; u današnjem značenju riječ je zabilježena 1630. godine;

– *komandos* se u FRBJ (520) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (297) iz francuskog i engleskog; u ITEL-u *commando* je od

[13] Na to se ukazuje pisanjem crtice između ta dva jezika. Naime, crtica je pravopisni znak koji se piše u spojevima riječi u kojima svaki član čuva svoje posebno značenje. Iako bi se, na temelju toga, očekivalo da analizirane riječi imaju dva korijena ili makar dvije sastavnice (npr. korijen i formant) različitog porijekla, to nije slučaj gotovo ni za jednu od analiziranih riječi izuzev za *diskoklub*.

portugalskog *commando*; u OED-u *commando* je iz portugalskog etimona *commando*; u današnjem značenju prvi put je zabilježena 1940. u pisanju Winstona Churchilla;

– *komfor* se u FRBJ (522) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (298) iz francuskog i engleskog; u ITEL-u *comfort* je od starofrancuskog *confort* od *conforter*; u OED-u *comfort* je iz starofrancuskog *confort* od *conforter*, koje potječe od kasnolatinskog etimona *confortare*; alternacija *n* u *m* u engleskom je započela u 14. vijeku; staroengleska riječ istog značenja bila je *frofor*;
– *žiri* se u FRBJ (1542) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (1310) iz engleskog i francuskog; u ITEL-u *giurìa* je istog porijekla kao *giurì* – od francuskog *jury* a ono od engleskog *jury*; u OED-u *jury* je engl.-fr. i starofrancuskog porijekla – *juree* – od srednjovjekovnog latinskog participa prošlog u ženskom rodu *iurata* od lat. *iurare* (od *ius*); u današnjem značenju riječ je zabilježena 1851. godine;
– *kompjuter* se u FRBJ (523) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (299) iz latinskog i engleskog; u ITEL-u *computer* je iz engleskog jezika, od *compute* 'računati'; u OED-u *computer* je izvedeno iz latinskog etimona *computator*, *computist*, ali je u današnjem značenju riječ zabilježena tek 1945. godine;
– *diskoklub* se u FRBJ (190) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (100)[14] iz grčkog i engleskog; u OED-u *disco* je američkoengleska skraćenica od *discotheque*; ova francuska riječ zabilježena 1951. godine na ovaj je način prilagođena engleskom jeziku; posuđena je 1932. od italijanskog *discoteca* sa drugim značenjem, a sastavljena 1927. od *disco* (v. *disc*) i *-teca*, što je latinizirana forma grčkog *thēkē* (v. *theco-*); *club* je u OED-u skandinavskog porijekla iz protogermanskog **klumbon*; staroengleske riječi za ovo su: *sagol*, *cycgel*.

2. 3. *Riječ se u FRBJ tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ kao riječ iz nekog neevropskog jezika*

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– *mungos* se u FRBJ (681) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (397) iz sanskrta[15]; u OED-u *mongoose* je vjerovatno putem portugal-

[14] U IRBJ piše se i sa crticom i sastavljeno: *disko-klub* i *diskoklub*.

[15] Sanskrt je najstariji poznati indoarijski jezik i jedan od najstarijih indoevropskih jezika. Iz njega su nastali jezici kao hindski i urdski (tzv. hindustanska grupa), bengalski, pendžapski, kašmirski, nepalski i, prema nekim tezama, romski (hr.wikipedia.org/wiki/Sanskrt).

skog došlo iz nekog indijskog jezika (kakav je, npr., marathi *mangus*), moguće iz dravidskog (up. kanarinski *mungisi*, tamilski *mangus*);

– *gong* se u FRBJ (325) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (172) iz malajskog[16]; u OED-u *gong* je iz malajskog etimona *gong*; riječ je zabilježena oko 1600. godine;
– *rum* se u FRBJ (1161) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (1005) iz malajskog; u OED-u *rum* (1650) je skraćenica od *rumbullion* (1651), *rombostion* (1652), neutvrđenog porijekla, možda od pridjeva *rum* u značenju 'odličan, dobar, vrijedan'; engleska riječ je posuđena u holandski, njemački, švedski, danski, španski, portugalski, italijanski, francuski i ruski jezik;
– *mahagoni* se u FRBJ (619) tumači kao riječ iz engleskog jezika a u IRBJ (358)[17] iz indijanskog[18]; u OED-u *mahogany* je od španskog *mahogani* nepoznatog porijekla; možda od izvornog imena drveta u Hondurasu; kao ime drveta upotrebljava se od 1759, kao pridjev od 1730, a kao naziv boje od 1737.

2. 4. *Riječ se u FRBJ tumači kao riječ iz grčkog, latinskog ili nekog savremenog evropskog jezika, izuzev engleskog, a u IRBJ kao riječ iz engleskog jezika*

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– *bioritam* se u FRBJ (67) tumači kao riječ iz grčkog jezika a u IRBJ (35) iz engleskog; u OED-u *biorhythm* se tumači kao složenica od grčkog *bios*- i grčkog *rhythmos*; prvi put ova je riječ zabilježena 1960. godine;
– *frustracija* se u FRBJ (298) tumači kao riječ iz latinskog jezika, a u IRBJ (154) iz engleskog; u ITEL-u *frustrazióne* je izvedeno od latinskog *frustratio*, -onis, od etimona *frustrare*; u OED-u *frustration* je od latinskog *frustrationem* (N *frustratio*, imenica od participa perfekta korijena glagola *frustrare*); u upotrebi od sredine 16. vijeka;
– *nonsens* se u FRBJ (773) tumači kao riječ iz latinskog jezika a u IRBJ (494) iz engleskog; u ITEL-u je *nonsènso* sačinjeno od non e senso; riječ je kalk od francuskog *non-sens* i engl. *non-sense*, *nonsense*; u

[16] Malajski je glavni jezik malajske grane austronezijske jezičke porodice (hr.wikipedia.org/wiki/Malajski_jezik).
[17] U formi *mahagonij*
[18] U IRBJ je za etimologiju ove riječi korištena skraćenica indijan., koja može upućivati samo na indijanski budući da skraćenica ind. označava indijski. No, jezici Indijanaca su brojni i ne postoji monolitan indijanski jezik: "Najrasprostranjeniji indijanski jezik je kečuanski (jezik starih Inka) kojim danas govori oko 10 000 000 ljudi" (hr.wikipedia.org/wiki/Indijanci).

OED-u sačinjeno je od *non-* + *sense*, možda pod utjecajem francuskog *nonsens*; u današnjem značenju zabilježeno je od 1610-ih;

– *pipa* se u FRBJ (898) tumači kao riječ iz latinskog jezika a u IRBJ (621) iz engleskog; u ITEL-u *pipa* je od francuskog *pipe*; *pipe*[1] je u OED-u staroengleska riječ izvedena od vulgarnog latinskog **pipa* (etimon i italijanskog *pipa*, francuskog *pipe*, starofrizijskog *pipe*, njemačkog *Pfeife*, danskog *pibe*, švedskog *pipa*, holandskog *pijp*); regresivna derivacija od latinskog *pipare*;
– *servirati* se u FRBJ (1187) tumači kao riječ iz latinskog jezika a u IRBJ (1026) iz engleskog; u ITEL-u *servire* je od latinskog *servire*; u OED-u glagol *serve* je od starofrancuskog *servir*, koje opet potječe od latinskog etimona *servire*; upotrebljava se od kasnog 12. vijeka;
– *hàla*[2] se u FRBJ (352) tumači kao riječ iz njemačkog jezika a u IRBJ (191) iz engleskog; u DWDS-u *Halle* je izvedeno od protogermanskog **hallō*, od praindoevropskog korijena * *k̂el-*; u OED-u *hall* je izvedeno od staroengleskog *heall*, od protogermanskog **hallo*, od praindoevropskog korijena **kel-* (1);
– *kabal* se u FRBJ (477) tumači kao riječ iz njemačkog jezika a u IRBJ (268) iz engleskog; u DWDS-u *Kabel* potječe od sjevernofrancuske varijante (kao starofrancusko *chaable*, *chable* zasnovano na kasnolatinskom *capulum* ‘konopac, uže’) *kabel*, koja se od 14. vijeka posredstvom pomorskog jezika ustalila u francuskom kao *câble*. Sve do 19. vijeka, *kabel* je značio samo ’brodsko uže‘; razvojem elektrotehnike u 19. vijeku koristi se u prenesenom značenju za provodničke žice, oko 1850. godine za podmorski telegrafski vod između Evrope i Amerike (engleski *cable*), zatim kao skraćenica za kablovski telegram (američki *cablegram*) i za telegram koji se prenosi putem provodnika; glagol *kabeln* ‘slati telegram u inostranstvo’ (19. vijek), engleski *to cable*[19]; u OED-u *cable* je od starosjevernofrancuskog *cable*, a ono je izvedeno iz srednjovjekovnog latinskog *capulum*, latinskog *capere*, praindoevropskog korijena **kap-*; riječ je zabilježena oko 1200. godine.

2. 5. *Riječ se u FRBJ tumači kao riječ sa sastavnicama iz dvaju jezika – grčkog i engleskog, a u IRBJ kao riječ iz engleskog jezika*

Ova grupa obuhvata samo leksemu *kilobajt* (FRBJ, 500, IRBJ, 284). U OED-u za *kilobyte* se navodi da se upotrebljava od 1970, a da je nastalo od *kilo-* + *byte*; *kilo-* je tvorbeni element koji znači ‘hiljada’, u francuskom u

[19] Zahvaljujem kolegici Minki Džanko na pomoći u razrješenju etimologije ove riječi prema DWDS-u.

upotrebi od 1795; nepravilno skraćeno od grčkog *khilioi* od praindoevropskog **gheslo* u značenju 'hiljada'; *byte* je iz američkog engleskog, a prvi put je zabilježeno 1956. godine.

2. 6. *Riječ se u FRBJ tumači kao riječ sa sastavnicama iz dvaju jezika – francuskog i grčkog, a u IRBJ iz engleskog i grčkog jezika*

Također, i ova grupa obuhvata samo jednu leksemu – *saksofon*, koja se u FRBJ (1168) tumači kao riječ francusko-grčkog porijekla, a u IRBJ (1011) englesko-grčkog porijekla; u ITEL-u riječ potječe od francuskog *saxophone*; u OED-u *saxophone* je također od francuskog *saxophone*, ali je ta riječ sačinjena iz dva dijela – imena muzičara Antoinea Josepha Saxa[20] i grčkog *-phonos*; riječ je zabilježena 1851. godine.

2. 7. *Riječ se u FRBJ tumači kao riječ iz italijanskog jezika, a u IRBJ kao riječ porijeklom iz dva evropska jezika*[21] *– engleskog i francuskog ili italijanskog*

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– *fatamorgana* se u FRBJ (283) tumači kao riječ iz italijanskog jezika a u IRBJ (145) iz engleskog i francuskog; u ITEL-u se konstatira italijansko porijeklo riječi (ital. *fatamorgana* ili *fata Morgana*, Morgana je ime vile; fata = vila); u OED-u porijeklo izraza *fata morgana* se smješta u Italiju, Messina, ali se *morgan* tumači kao velška riječ, u kojoj se traže mogući utjecaji arapskog *marjan*, bukvalno 'biser; sedef; kap rose';

– *storija* se u FRBJ (1253) tumači kao riječ iz italijanskog jezika a u IRBJ (1075) iz italijanskog i engleskog; u ITEL-u riječ *stòria* je izvedena od latinskog *historia*; u OED-u *story* se upotrebljava od 1200. godine, a potječe od starofrancuskog *estorie*, *estoire*, koje je izvedeno od kasnolatinskog *storia*, riječi skraćene od latinskog etimona *historia*; u današnjem značenju priče namijenjene zabavi zabilježena od 1500. godine, do kada se upotrebljavala kao sinonim sa riječju *historija*.

2. 8. *Riječ se u FRBJ tumači kao riječ iz eskimskog ili kineskog jezika a u IRBJ kao riječ iz engleskog jezika*

[20] Nordquist (2019) smatra da je ova leksema nastala transferom ličnih imena ("Transfer of Proper Names"): "Saksofon je imenovan prema Saxu, prezimenu belgijske porodice iz 19. vijeka koja je izrađivala muzičke instrumente" (dostupno na: www.thoughtco.com/etymology-word-stories, stranica posjećena 27. 4. 2020).

[21] Up. fusnotu 13.

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– *iglo* se u FRBJ (380)[22] tumači kao riječ iz eskimskog jezika[23] a u IRBJ (208) iz engleskog; u OED-u riječ *igloo* je u kanadskom engleskom zabilježena 1824, odakle je preuzeta iz eskimskog, gdje označava kuću (upućuje se na grenlandsko *igdlo*);

– *tajfun* se u FRBJ (1313) tumači kao riječ iz kineskog jezika a u IRBJ (1120) iz engleskog; u OED-u *typhoon* je poteklo od *Tiphon* (zabilježeno 1550. godine), koje je izvedeno od grčkog *typhon*, što Watkins tumači kao izvedenicu od praindoevropskog korijena **dheub*-; u značenju snažnog vjetra u Kineskom moru i Indiji prvi je put zabilježena 1588. u prijevodu priče Caesara Fredericka o putovanju u istočnu Indiju (prevodilac Thomas Hickock); navodi se da se u ovom značenju u Evropi pojavljuje sredinom 16. vijeka u portugalskom, odakle je izgleda preuzeta riječ *tufan*, zastupljena u arapskom, perzijskom i hindu u značenju snažne oluje; za arapsku riječ se ponekad tvrdi da je od grčkog *typhon*, ali je drugi izvori smatraju potpuno semitskom; ipak, grčka riječ je mogla utjecati na formu riječi u engleskom jeziku.

2. 9. ***Riječ se u FRBJ tumači kao riječ koja je posredovanjem engleskog jezika preuzeta iz latinskog u bosanski jezik, a u IRBJ kao riječ iz engleskog jezika, odnosno riječ porijeklom iz dva evropska jezika***[24] ***– engleskog i latinskog ili latinskog i grčkog***

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– *kamp* (FRBJ, 485), koja je u IRBJ (273) iz engleskog jezika; u ITEL-u *campo* je od latinskog *campus*; u OED-u *camp* se pojavljuje 1520. u značenju mjesta za privremeni smještaj vojske; porijeklo je od francuskog *camp*, u navedenom značenju od italijanskog *campo*, koje potječe od latinskog *campus*; latinska riječ preuzeta je u rani zapadnogermanski kao **kampo-z* i u staroengleskom se pojavila kao *camp* u značenju bitke, kako se upotrebljavala sve do sredine 16. vijeka; od tada se koristi u značenjima koja nemaju veze sa vojskom;

– *koledž* (FRBJ, 517), koja je u IRBJ (294) iz engleskog jezika; u ITEL-u *college* potječe od latinskog *collegium*; u OED-u *college* (kasni 14.

[22] Normirana i kao *iglu*

[23] Eskimski jezici su grana eskimsko-aleutskih jezika kojima govore Eskimi u arktičkom području Sjeverne Amerike i nekoliko sela u susjednoj Rusiji na Čukotskom poluotoku (hr. wikipedia.org/wiki/Eskimski_jezici).

[24] Up. fusnote 13 i 21.

vijek) je od starofrancuskog *college*, a ono direktno potječe od latinskog *collegium*, forme sačinjene od *com* i *leg*-, korijena glagola *legare*, praindoevropskog korijena **leg*- (1);

– *deterdžent* (FRBJ, 176), koja je u IRBJ (93) latinsko-engleskog porijekla; u ITEL-u *detergènte* je particip prezenta od *detergere*, koje je nastalo od latinskog *detergere*, sačinjenog od prefiksa *de*- i glagola *tergere* u značenju 'čistiti'; u OED-u *detergent* (1670. godine) je poteklo od pridjeva *detergent* (1610-e), čiji je izvor latinsko *detergentem*, particip prezenta *detergere*, sačinjen od *de* i *tergere*, koje je nepoznatog porijekla; riječ je prvo korištena kao medicinski termin, a u smislu hemijskog sredstva za pranje upotrebljava se od 1932. godine;

– *celuloid* (FRBJ, 105), koja je u IRBJ (58) latinsko-grčkog porijekla; u ITEL-u *cellulòide* je od engleskog *celluloid*, koje je sačinjeno od *cellul(ose)* 'celuloza' i grčkog sufiksoida *-oid*; *cellulosa* je od latinskog *cellula*, što je deminutivna forma od *cella* 'sobica'; autori termina su braća Hyatt, a termin se upotrebljava od 1871. godine; u OED-u *celluloid* je hibridna riječ za čiji je postanak zaslužan John Wesley Hyatt; sačinjena je od francuskog *cellulose*, iz latinskog etimona *cellula*, deminutivne forme riječi *cella* i *-ose* te grčkog sufiksoida *-oid*; upotrebljava se od 1871, a u značenjima vezanim za film od 1889.

2. 10. ***Riječ se u FRBJ tumači tako da je posredovanjem engleskog jezika preuzeta iz nekog jezika***[25] ***u bosanski, a u IRBJ kao riječ iz engleskog jezika***

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– *kanu* (FRBJ, 487, IRBJ, 275); u OED-u *canoe* se pojavljuje 1550. u zapadnoindijanskom kontekstu; potječe od španskog *canoa*, riječi koju je koristio Kolumbo, a ona od aravanskog (Haiti) etimona *canaoua*; rane verzije u engleskom: *cano*, *canow*, *canoa*, u današnjoj formi od 18. vijeka;

– *kengur* (FRBJ, 497, IRBJ, 282); u OED-u *kangaroo* je iz aboridžinskog australskog, a prvi put su je, navodi se, 1770. godine upotrijebili kapetan Cook i botaničar Joseph Banks; ovo porijeklo riječi potvrđuje i Trusk (2003: 18).

2. 11. ***Riječ se u FRBJ tumači tako da je posredovanjem engleskog jezika preuzeta iz nekog jezika***[26] ***u bosanski, a u IRBJ kao riječ direktno preuzeta iz nekog jezika***

[25] Ne naglašava se o kojem je jeziku riječ.

[26] Ne naglašava se o kojem je jeziku riječ.

Riječi obuhvaćene analizom su sljedeće:

– *juta* (FRBJ, 475), koja je u IRBJ (266) iz bengalskog[27]; u OED-u *jute* je iz bengalskog *jhuto*, vjerovatno iz sanskrtskog *juta-s*, u vezi sa *jata*, riječi neutvrđenog porijekla, možda iz neindoevropskog jezika;

– *kajak* (FRBJ, 480), koja je u IRBJ (270) iz eskimskog; u OED-u *kayak* je od danskog *kajak*, a ono je porijeklom iz grenlandskog eskimskog etimona *qayaq*, što potvrđuje i Trusk (2003: 18); upotrebljava se od 1757. godine;

– *tabu* (FRBJ, 1311–1312), koja je u IRBJ (1119) iz maorskog[28]; u OED-u za *taboo* (pridjev), zabilježen i kao *tabu*, navodi se da je u nekim engleskim izvorima tumačen kao riječ iz tonganskog (polinezijskog jezika Tonga), od *ta* + *bu*; smatra se da ovo može biti narodna etimologija jer su lingvisti iz zone Pacifika rekonstruirali protopolinezijsko *tapu* od protookeanskog *tabu* (up. havajsko *kapu*, tahićansko *tapu*, maorsko *tapu*); imenica i glagol su engleske inovacije prvi put zabilježene u Cookovoj knjizi *A Voyage to the Pacific Ocean*.

2. 12. ***Riječ se u FRBJ tumači tako da je posredovanjem španskog jezika preuzeta iz nekog jezika***[29] ***u bosanski, a u IRBJ kao riječ iz engleskog jezika***

Tako je protumačena riječ *kaučuk* (FRBJ, 495, IRBJ, 281); u ITEL-u *caucciù* je od francuskog *caoutchouc*, od kečuanskog[30] etimona *cauchu(c)*; u OED-u se navodi da se oblici *catouchou* i *caoutchouc* pojavljuju prije lekseme *india-rubber* u značenju elastične supstance iz tropskih biljaka, ali se ne objašnjava njihova etimologija nego samo etimologija lekseme *india-rubber*.

3. Pseudoanglicizmi i njihov etimološki status u rječnicima bosanskog jezika

Pseudoanglicizme kao riječi kojima engleski nije izvorni jezik, nego su u jeziku primaocu nastale kompozicijom, derivacijom i elipsom od riječi ili dijelova riječi iz engleskog jezika (v. Filipović 1986: 193–194) u lingvističkim

[27] Bengalski je indoarijski jezik Južne Azije koji je evoluirao iz sanskrta, palija i prakritskog jezika (hr.wikipedia.org/wiki/Bengalski_jezik).

[28] Maorski jezik pripada tahitskoj podgrupi polinezijskih jezika (hr.wikipedia.org/wiki/Maorski_jezik).

[29] Ne naglašava se o kojem je jeziku riječ.

[30] Kečuanski je makrojezik u Južnoj Americi kojim govori 7 do 14 miliona ljudi. Bio je i jezik kulture starih Inka (hr.wikipedia.org/wiki/Kecuanski_jezik).

istraživanjima treba posmatrati zasebno od anglicizama. Sa druge strane, leksikografska obrada riječi zahtijeva navođenje njenog porijekla, a kako su sastavni dijelovi tih riječi u najvećoj mjeri upravo iz engleskog jezika, ovdje ne postoji druga mogućnost nego da se takve riječi označe kao riječi iz engleskog jezika.

Tako je pseudoanglicizam *hepiend*, nastao elipsom sufiksa *-ing* u engleskim izrazima, engleskog porijekla i u FRBJ (358) i u IRBJ (196).

Pored ovakvih primjera, ima i onih gdje leksikografska praksa nije ujednačena. Tako je, npr., pseudoanglicizam *golman* nastao kompozicijom u FRBJ (324) njemačkog, a u IRBJ (171) englesko-njemačkog porijekla; pseudoanglicizam *teniser* nastao derivacijom nema oznaku porijekla ni u FRBJ (1324) ni u IRBJ (1129), ali je zato njegov mocijski parnjak izveden domaćim sufiksom *-ka teniserka* u IRBJ (1129) označen kao riječ engleskog porijekla, što nije uobičajen način tumačenja tvorenica.

4. Tvorenice od riječi iz engleskog jezika u rječnicima bosanskog jezika

Prilikom posuđivanja riječi stranog porijekla najviše se posuđuju imenice budući da se njima imenuju pojmovi, pojave itd. Vrlo često one popunjavaju lakune u jeziku primaocu, iako se ne mogu zanemariti ni stilistički, pragmatički, sociološki i drugi aspekti prihvatanja leksema stranog porijekla za koje već postoji riječ u jeziku primaocu[31].

Riječi stranog porijekla u jeziku primaocu postaju tvorbena osnova za izvođenje novih riječi prefiksima i sufiksima domaćeg ili stranog porijekla. No, za razliku od osnovnih riječi, u čijem je leksikografskom opisu obavezna oznaka porijekla, to se ne primjenjuje na tvorenice. Ipak, analizom dva rječnika, i tu su ustanovljene određene razlike. Naime, u FRBJ uz tvorenice nema oznake porijekla, tako je, npr., *farma* (282) označena kao riječ iz engleskog jezika, dok uz *farmerice* (*farmerke*) (282) nema oznake porijekla. Sa druge strane, u IRBJ i *farma* (145) i *farmerke*/*farmerice* (145) označene su kao riječi iz engleskog jezika. Isto je i sa glagolima izvedenim od imenica preuzetih iz engleskog jezika: u FRBJ je *faul* (283) riječ iz engleskog jezika, dok se uz *faulirati* (283) ne navodi oznaka porijekla; u IRBJ i *faul* (146) i *faulirati* (146) označene su kao riječi iz engleskog jezika. Na isti način određuje se i porijeklo pridjeva izvedenih od imenica iz engleskog jezika: u FRBJ je *film*

[31] Više o tome u Šehović (2009: 130).

(288) riječ iz engleskog jezika, dok se uz *filmski* (288) ne navodi oznaka porijekla; u IRBJ i *film* (148) i *filmski* (149) označeni su kao riječi iz engleskog jezika. Ovakvih je primjera mnogo pa ćemo navesti samo još neke: *vikend* je i u FRBJ (1434) i u IRBJ (1216) iz engleskog jezika, za razliku od imenice *vikendica*, koja je samo u IRBJ (1216) sa oznakom porijekla iz engleskog jezika; *tramvaj* je i u FRBJ (1341) i u IRBJ (1143) iz engleskog jezika, za razliku od pridjeva *tramvajski*, koji je samo u IRBJ (1143) sa oznakom porijekla iz engleskog jezika; *intervju* je i u FRBJ (396) i u IRBJ (219) iz engleskog jezika, za razliku od glagola *intervjuirati* (*intervjuisati*), koji su samo u IRBJ (219) sa oznakom porijekla iz engleskog jezika.

Uporedna analiza dvaju rječnika pokazala je jednak pristup tumačenju porijekla sufiksalnih tvorenica koje spram sebe nemaju odgovarajuću motivnu riječ[32] u našem jeziku: tako se, npr., *kidnapirati* (*kidnapovati*), koji nemaju samostalnu imenicu od koje su izvedeni, u oba rječnika (FRBJ, 499, IRBJ, 284) označavaju kao riječi iz engleskog jezika.

5. Zaključna razmatranja

Provedena analiza etimološkog statusa riječi koje su u rječnicima bosanskog jezika određene kao anglicizmi ukazala je na nekoliko činjenica:

1. Etimološki status ovih riječi u analiziranom korpusu vrlo je neujednačen, a različit je i obuhvat riječi podvrgnutih etimološkoj analizi. Naime, u IRBJ često se i klasične izvedenice, nastale sufiksalnom (npr. *koksara*) i prefiksalnom (npr. *nefer*) tvorbom od riječi iz engleskog jezika, odnosno složenice nastale slaganjem (npr. *niskobudžetni*), tretiraju kao anglicizmi te im se pridaje oznaka *engl*.

2. Relativno velik broj riječi čija je etimologija nejednako protumačena ukazuje na potrebu intenzivnijeg uključivanja u proces izrade rječnika bosanskog jezika lingvista koji se bave stranim jezicima, a kako je u ovom radu obrađena problematika etimologije anglicizama, to podrazumijeva uključivanje anglista. Dosadašnju praksu da se jednojezičkim rječnicima bosanskog jezika prvenstveno bave bosnisti treba osavremeniti uključivanjem lingvista koji se bave širokom lepezom (stranih) jezika.

3. Prilikom izrade rječnika u opis porijekla neke riječi treba uključiti i jezik posrednik u njenom preuzimanju iz jezika davaoca. U analiziranim

[32] Općenito govoreći, to je najčešće neka imenica.

rječnicima bosanskog jezika, uglavnom je navođen jezik posrednik[33] u posuđivanju riječi iz engleskog jezika u bosanski jezik, a navođena je i posrednička uloga engleskog jezika za riječi iz nekih udaljenih jezika. Ipak, ukoliko se žele postići ozbiljnije postavljeni leksikografski ciljevi, to je potrebno dosljedno provesti na svim primjerima u kojima postoji jezičko posredovanje.

4. Iako to nije primarni predmet rada, uočeno je da u rječnike nisu uvršteni mnogi frekventni anglicizmi. Taj očito puristički stav u savremenoj leksikografskoj praksi treba revidirati[34] jer jezička stvarnost ukazuje ne samo na brojnost anglicizama i njihovu prisutnost u sve većem broju oblasti nego i na njihovu upotrebu radi povećanja izražajnih, stilskih i kreativnih jezičkih mogućnosti.

Literatura

Belaj, Branimir (2009), "Leksik i identitet", u: Lada Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić, ur., *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, 253–266, Disput, Zagreb

Bielenia-Grajewska, Magdalena (2009), "Linguistic Borrowing in the English Language of Economics", *Lexis* 3 (2009), 107–135.

Crystal, David (2011), *The Story of English in 100 Words*, Profile Books Ltd., London

Čedić, Ibrahim, Naila Valjevac i dr. (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo

Durkin, Philip (2009), *The Oxford Guide to Etimology*, Oxford University Press, Oxford

Filipović, Rudolf (1986), *Teorija jezika u kontaktu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, Zagreb

Gluhak, Alemko (2003), "Kakva nam etimologija treba", *Filologija* 40 (2003), 41–64.

Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo

Haverić, Đenita, Amela Šehović (2017), *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, Institut za jezik, Sarajevo

Katamba, Francis (1994), *English Words*, Routledge, London – New York

Klajn, Ivan (1971), *Uticaji engleskog jezika u italijanskom*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd

Ljubičić, Maslina (2003), "Lažni parovi i etimologija", *Filologija* 40 (2003), 79–88.

Norquist, Richard (2019), "The Etymology of Words and Their Surprising Histories" (updated July 03, 2019), dostupno na: www.thoughtco.com/etymology-word-stories (stranica posjećena 27. 4. 2020).

[33] Da je ponekad jezik posrednik dominantan u leksikografskoj obradi natuknica, potvrđuje slučaj turskog jezika, koji se u savremenim rječnicima bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika često navodi kao jezik porijekla i za riječi iz drugih orijentalnih jezika (arapski, perzijski). Više o tome u Haverić i Šehović (2017).

[34] Neki lingvisti smatraju da bi "pojam *norme* u raspravama o leksiku morao (bi) biti zamijenjen pojmom *normativnih načela* ili bolje rečeno, *normativnog načela*, a to je isključivo kontekst kao podloga aktivaciji kognitivnih domena i okvira..." (Belaj 2009: 264).

Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* (A – O), Matica hrvatska, Zagreb

Šehović, Amela (2009), "Mjesto i funkcija anglicizama u savremenom bosanskom jeziku", *Pismo* 7/1, 122–138.

Šehović, Amela (2019), "Anglicizmi – motivatori u tvorbi glagolskih izvedenica u savremenom bosanskom jeziku", u: Mehmed Kardaš i Emira Mešanović-Meša, ur., *Bosanskohercegovački slavistički kongres II* (*knjiga I*), 229–242, Slavistički komitet, Sarajevo

Trusk, R. L. (2003), *Historical linguistics*, Arnold, London, second edition

Влајић-Поповић, Јасна Б. (2014), "Етимологија у српским описним речницима", у: Рајна Драгићевић, ур., *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, 93–112, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд

Драгићевић, Рајна (2005), "Нека питања дијахронијске семантике у *Етимолошком рјечнику* Петра Скока", Научни састанак слависта у Вукове дане (15–18. 9. 2004), *Развој модерног српског језика* 34/1, 165–172.

https://www.etymonline.com/

https://www.dwds.de/wb/etymwb/

http://www.treccani.it/vocabolario/

https://hr.wikipedia.org/

https://www.thoughtco.com/etymology-word-stories

ANGLICISMS IN THE EARLY 21ST CENTURY BOSNIAN LANGUAGE DICTIONARIES – AN ETYMOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract

This paper focuses on words that the early 21st century monolingual Bosnian language dictionaries categorise as originating from the English language. The purpose of the research is to determine whether the etymology of these words has been correctly determined in these dictionaries and/or interpreted. In that respect, a comparative analysis of the corpus consisting of two monolingual dictionaries was conducted. The analysis determined that in many instances the etymological interpretation is either insufficiently precise and/or imprecise. Such reasons accentuate the need for a stronger inclusion of linguists from the field of foreign languages, in this case, English, in the process of compiling the Bosnian language dictionaries.

Key words: Bosnian language, dictionary, Anglicism, etymology, etymon

DOI: 10.5644/PI2022.206.14

RAZDVAJANJE LEKSIKOGRAFSKIH I ENCIKLOPEDIJSKIH INFORMACIJA U VUKOVSKOJ TRADICIJI

Danko Šipka
Državni univerzitet Arizone
Danko.Sipka@asu.edu

Apstrakt

U ovom radu analiziraju se enciklopedijske i druge neleksikografske informacije u prvom izdanju Vukovog rječnika (Karadžić, 1818). Predočavaju se podaci o njihovom broju i strukturi, kao i njihova sudbina u nizu rječnika koji nastavlja tu leksikografsku tradiciju (Karadžić 1852, JAZU 1880-1976, САНУ 1959-, RMS 1967-1976 i RSJ 2011). Ukazuje se na to gdje bi u današnjim referentnim djelima bile predočene ove informacije, te kako su one postepeno izbacivane iz rječnika u svakom narednom rječniku ove tradicije. U korpus primjera uključeni su samo oni elementi koji u današnjem modelu leksikografije ne bi bili dio rječničke mikrostrukture, ostavljajući po strani razne druge pojave (npr. narodne pjesme u funkciji primjera, koje bi po današnjim kriterijumima bile preduge, nefunkcionalne i preduge definicije koje su ipak u funkciji definisanja, itd.). Analiza pokazuje da je vododijelnica gdje su enciklopedijske i druge neleksikografske informacije napuštene zapravo Rječnik JAZU, mada određeni elementi mogu da se nađu i u kasnijim rječnicima. Pokazuje se i to da bi u današnjoj izdavačkoj praksi informacije tog tipa bile raspoređene u najrazličitijim izvorima, od enciklopedija, preko etnografskih djela, do novina i časopisa. Razdvajanje ovih informacija posmatra se i u sklopu promjena u uspostavljanju autoriteta u rječnicima.

Ključne riječi: leksikografski postupak, enciklopedijske informacije, Vuk Karadžić, južnoslovenska leksikografija, istorija leksikografije

1. Pojmovna mapa

U ovom uvodnom dijelu prvo će biti određeno šta se smatra enciklopedijskim informacijama u jednojezičkim rječincima. Nakon toga će biti definisana vremenska linija na kojoj se vrši analiza. Bitan element u izboru enciklopedijskih elemenata kod Vuka bilo je konstruisanje pojma naroda, pa ćemo pomenuti model naroda koji ovdje koristimo. Kako se razdvajanje povezuje sa

promjenama tipa autoriteta u vukovskoj lekiskografskoj tradiciji, u završnom dijelu uvoda biće predstavljeni i tipovi autoriteta.

Zgustin klasični metaleksikografski priručnik razlikuje enciklopedijske rječnike, koji se usredsređuju na realije i jezičkih, koji se usredsređuju na jezik:

> "In the first place, we must differentiate encyclopedic dictionaries from linguistic ones. The latter are primarily concerned with language, i.e.
> with the lexical units of language and all their linguistic properties[…] In contradistiction to this, the encyclopedic dictionaries (the biggest and most general of which are frequently called simply encyclopedias) are primarily concerned with the denotata of the lexical units (words)."
>
> Zgusta (1971: 198)

Upravo tako ćemo i ovdje shvatati razliku između jezičkih (čisto leksikografskih informacija), koje bismo očekivali u rječniku jezičkog tipa, i svih drugih, koje ovdje obuhvatamo terminom: enciklopedijske. Kako svjedoči Lara (1989: 280), razdvajanje ova dva tipa informacija potiče iz srednjovjekovlja: "La distinction entre dictionnaire de langue et encyclopédie peut être considérée comme le résultat d'une vieille tradition lexicographique qui remonte au Moyen Age." Treba reći i to da ima autora koji smatraju da je čisto leksikografske informacije teško razdvojiti od enciklopedijskih, kako vidimo kod Gererca:

> the distinction between semantic information and encyclopaedic information becomes less clear than what a structuralist approach posits: references to typical examples of a category, or to characteristic features that do not necessarily apply to all the members of a category, are a natural thing to expect in dictionaries according to cognitive semantics.
>
> Geeraerts (2016: 436)

Ne smotriv na ovakve stavove, jasno je da enciklopedijske informacije u jezičkom rječniku moraju biti u funkciji objašnjavanja jezičkih aspekata odrednice, primjerima kakve nalazimo kod Klose (2016: 524): "Encyclopaedic information includes details and explanations about the item denoted by the headword (e.g. about the habitat of an animal, or how a tool is used)." Tako, onda, i pored isprepletenosti čisto jezičkog i enciklopedijskog sadržaja, u jezičkim rječnicima ne možemo očekivati enciklopedijske elemente koji nisu u funkciji obrade jezičkog materijala.

U posmatranju istorijskog toka rječnika vukovske tradicije koristićemo Hobsbaumov model segmentacije istorijskog vremena. Pojmovi dugog XIX vijeka (1789-1914) i kratkog XX vijeka (1914-1991) predloženi su u radovima Erika Hobsbauma (Hobsbawm 1995, 1996). Po njegovom mišljenju, početak dugog XIX vijeka (kao istorijskog perioda čija je glavna karakteristika bila dominacija imperija u svijetu) odredila je Francuska buržoaska revolucija, a njegov kraj Prvi svjetski rat, čija je posljedica bila nestanak rečenih imperija: njemačke, ruske, austrougarske i turske. Kratki XX vijek počinje upravo tim iščezavanjem imperija a završava se raspadom Sovjetskog Saveza. Ovdje se koristi Hobzbaumova periodizacija zato što ukazuje na glavne geopolitičke promjene i najpreciznije određuje periode relevantne u analizi faktora sociokulturnog okruženja koji utiču na leksikografsku praksu i djelovanje rječnika u društvu.

Kad je narod u pitanju, ovdje se polazi od Gelnerovog (Gelner 1983) i Brubejkerovog (Brubaker 2002) konstruktivističkog i dinamičkog pristupa etničkoj pripadnosti, ilustrovanog sljedećim citatom: ”Ethnicity, race and nation should be conceptualized not as substances or things or entities or organisms or collective individuals − as the imagery of discrete, concrete, tangible, bounded and enduring ‘groups’ encourages us to do − but rather in relational, processual, dynamic, eventful and disaggregated terms.” (Brubaker 2002: 176).

Konačno, pojam autoriteta izvodi se iz klasičnog rada Maksa Vebera (Weber 1992 /1919/), gdje se izdvajaju tri tipa autoriteta: tradicionalni, harizmatski i racionalni. Tradicionalni autoritet oprimjeruje religija i slični sistemi vjerovanja. Autoritet se osigurava ne racionalnim putem odnosno harizmom onih koji taj autoritet uspostavljaju nego prvenstveno činjenicom da takav sistem vjerovanja postoji u određenoj, široj ili užoj, društvenoj zajednici. Izvor harizmatskog autoriteta predstavlja sama ličnost onoga ko autoritet uspostavlja ili ličnost onoga ili onih na koje se neko poziva. Tako je, recimo, kod populistički orijentisanih harizmatičnih političara. Konačno, racionalni autoritet zasnovan je na principima, kako je recimo u slučaju vladavine prava. Takav autoritet ima, recimo, pravna država.

Kako je pokazao Hummer (2013), postoji niz različitih shvatanja autoriteta. Međutim, klasična veberovska definicija najpodatnija je u analizi rječničkih makro i mikromanevara. Sastavljači rječnika staraju se, sasvim razumljivo, da dokažu kako su njihovi makro- i mikromanevri zasnovani na racionalnom autoritetu. U stvarnosti, kako ćemo vidjeti iz analize koja slijedi, u tim manevrima nalazimo i elemente harizmatskog i tradicionalnog autoriteta.

2. Uspostavljanje autoriteta u vukovskoj leksikografiji

Detaljna analiza mehanizama uspostavljanja autoriteta u rječnicima vukovske tradicije predočena je u Šipka (2019). Ovdje će biti predstavljene samo osnovne crte razvoja u onoj mjeri u kojoj su relevantni za posmatranje evolucije enciklopedijskih elemenata u jezičkim rječnicima.

Karadžić (1818) opire svoj rječnik na racionalnom autoritetu načela jednakosti dijalekta sa književnim jezikom i korespondenciji zvukova sa slovima. Termin *racionalni* ovdje treba shvatiti bez vrijednosnih sudova. Na primjer, svoj program Karadžić predstavio je u Beču, gdje se govorni bavarski dijalekat znatno razlikuje od novovisokonjemačkog književnog i nema pune korespondencije zvukova i slova, u čemu, opet, nema ničeg neracionalnog niti su govornici austrijskog njemačkog u bilo kom smislu oštećeni zbog takvog stanja. Tu je onda i tradicionalni autoritet naroda.

Isti tip autoriteta nalazimo i u Karadžić (1852). Već u Daničić (1880-1976) dolazi do promjena da se uvodi harizmatski autoritet pisaca, a posebno Karadžića, tradicionalni autoritet naroda zamijenjen je autoritetom nauke. Ovakav pristup nastavlja se u Belić (1959-) i Stevanović (1967-1976), dok se u Vujanić (2011) harizmatski autoritet pisaca zamjenjuje harizmatskim autoritetom leksikografa.

3. Enciklopedijski elementi kod Vuka

Analizom su obuhvaćena dva izdanja Vukovog rječnika (Karadžić 1818, 1852) te rječnik JAZU (Daničić 1880-1976), rječnik SANU (Belić 1959-), šestotomnik Matice srpske (Stevanović 1967-1976) te jednotomnik iste institucije (Vujanić 2011). Svaki od ovih rječnika je jezički a ne enciklopedijski rječnik. Tako onda enciklopedijskim elementima smatramo one sadržaje koji nisu u funkciji obrade leksičkog, dakle jezičkog, materijala. U te elemente nismo ubrojali slučajeve gdje određeni elemenat jeste u funkciji obrade leksičkog materijala ali je, s današnje tačke nefunkcionalan (npr. preduge definicije, preduge književne forme u funkciji primjera, itd.).

Ovakvim pristupom u prvom izdanju Vukovog rječnika (Karadžić 1818), koji ima oko 26 hiljada odrednica, pronađeno je približno 200 enciklopedijskih elemenata, koje nikako nisu u funkciji obrade leksičkog materijala. U drugom izdanju (Karadžić 1852), rječniku od 47 hiljada odrednica, njihov broj znatno raste, pa ih ima blizu 700. Kao ilustracija povećanja broja ovakvih elemenata može poslužiti odrednica *bubota,* koja u prvom izdanju

rječnika ima frazu *subota đačka bubota* i objašnjenje na njemačkom i latinskom da je to dan kad se tuku đaci. Dakle, u prvom izdanju nema enciklopedijskih elemenata koji nisu u funkciji definisanja. U drugom pak izdanju (Karadžić 1852:46) uz to imamo i sljedeću enciklopedijsku informaciju koja nema nikakve uloge u definisanju leksikografskog materijala: "Kad sam ja u Loznici išao u školu, bio je običaj da đake u subotu popodne učitelj bije bez ikakve krivice za to što je subota: ako je ko onaj dan prije podne ili makar i poslije podne bio bijen za kaku krivicu, to mu se ništa nije brojilo."

Enciklopedijske informacije u dva izdanja Karadžićevih rječnika obuhvataju sljedeće:

a. odlomci iz književnih djela (van primjera), npr. u odrednici *krsno ime* (Karadžić 1818: 543-544) daje se, u masi drugih enciklopedijskih informacija, unutar definicije pjesma: "Ko pije vino za slave božije// pomoz' mu Bože i slavo Božija// a šta je ljepše od slave Božje// i od večere s pravdom stečene",
b. etnografski zapisi, npr. odrednica *banatise* (Karadžić 1818: 19-20) sadrži detaljan opis ove dječije igre. Slično tome, opis običaja nalazimo, između ostalih i u odrednicama *babine* (Karadžić 1818: 15-16) i *badnjak* (Karadžić 1818: 16-17) nalazimo detaljne opise običaja,
c. istorijski zapisi, npr. odrednica *škola* (Karadžić 1818: 919-920), između ostalog uključuje i ovo: "Prošavšije godina za vladavine Crnog Đorđija bile su postavljene škole po svim varošima i gradovima a i po đekojim selima", nakon čega se govori i o beogradskoj Velikoj školi, njenim predavačima, ko je u nju priman, šta se učilo, itd.,
d. zemljopisne bilješke, npr. u odrednici Mačva (Karadžić 1818: 389-390) kaže se, između ostalog: "Mačva je sva ravna kao i Bačka, samo što je zarasla u šumu",
e. prirodoslovne bilješke, npr. odrednica *dupljaš* (Karadžić 1818: 154) sadrži opis vjerovanja da on govori "sij luk, sij luk" odnosno da je vrijeme sijati luk kad ova vrsta goluba doleti i počne gukati,
f. politička istupanja, npr. odrednica *škola* (Karadžić 1818: 919-920), uz različite druge enciklopedijske informacije sadrži i odlomak: "i ovđe još uče đeca čatiti iz slovenskoga časlovca i iz psaltira (koje ne razumiju svi ni direktori a kamoli učitelji i đaci)", očigledan politički komentar u borbi za uvođenje svog modela književnog jezika,
g. lična sjećanja, npr. u odrednici *zavjetovatise* (Karadžić 1818: 183-184) nalazimo i segment: "U Tršiću, gdje sam se ja rodio, nose krsta drugi dan trojčina dne".

Ima, razumije se, odrednica gdje nalazimo i više ovakvih elemenata (recimo pomenuta *škola*) a ima i elementa koji istovremeno pripadaju različitim kategorijama (recimo, pomenuti komentar uz *dupljaš* je i etnografski, kao i onaj uz *zavjetovatise*).

Ovakva distribucija enciklopedijskih elemenata sasvim je razumljiva, ako se uzme u obzir činjenica da je Karadžić svoj jezički prevrat usmjerio protiv postojećih elita (o tome je brilijantno pisao Selimović 1967). Naime, kako nije mogao da se osloni na autoritet postojeće tradicije pismenosti, on se oslonio na tradicionalni autoritet naroda (uz dodatno korištenje racionalnog autoriteta na osnovi potrebe podudaranja narodnog i pisanog jezika). Tako je onda i izbor enciklopedijskih elemenata ono što odgovara takvom uspostavljanju autoriteta naroda, kako ga Karadžić konstruiše. Daleko su najčešći etnografski zapisi i posezanje za narodnom književnošću, ali i svi drugi enciklopedijski elementi imaju vezu sa konstruisanjem naroda i uspostavljanjem autoriteta na toj osnovi.

Karadžić se kao osoba formirao na početku dugog devetnaestog vijeka a tad je i nastao njegov rječnik. U mnogome, on je i proizvod početka tog vijeka, svih onih ideoloških formacija koje su bile na djelu i koje su dovele do formiranja savremenih evropskih nacija. U tom smislu genlerovsko i brubejkerovsko konstruisanje pojma naroda objašnjava izbor elemenata i uklapa se u pomenute tokove dugog devetnaestog vijeka.

4. Enciklopedijski elementi kod sljedbenika

Prelomni momenat u promjeni statusa pominjanih enciklopedijskih elemenata nastupio je u djelu čija se koncepcija oblikovala krajem dugog devetnaestog vijeka, a koji se protezao i većinom kratkog dvadesetog vijeka − u rječniku JAZU (Daničić 1880-1976). Kako je već spomenuto, u ovom rječniku tradicionalni autoritet naroda zamijenjen je autoritetom nauke, a dodat je i harizmatski autoritet pisaca. Karadžićev autoritet u rječniku JAZU istovremeno je i tradicionalni autoritet nauke i harizmatski autoritet pisca.

U skladu s tim je i promjena statusa pominjanih enciklopedijskih elemenata. Veliki njihov broj i dalje je prisutan, ali su prebačeni u primjere. Na taj način pomirena je potreba da se uspostavi autoritet nauke sa korištenjem harizmatskog autoriteta Karadžića i drugih pisaca. Faktički, u ogromnom broju slučajeva, već u rječniku JAZU mahom imamo eliminaciju onih enciklopedijskih elemenata koji nemaju funkciju u obradi jezičkog leksikografskog materijala.

Tako, na primjer, odrednice *babine, babini ukovi, banatise, blagovijest, Bogojavljenje* i *Božić*, koji su kod Karadžića sadržavale dugačke enciklopedijske elemente van primjera, u rječniku JAZU (Daničić 1880-1976: s. v.) bivaju skraćeni i prebačeni u primjere.

Trend koji je započet u rječniku JAZU, nastavlja se i rječnicima uspostavljenim u kratkom dvadesetom vijeku. U rječniku SANU (Belić 1959-) se postepeno smanjuje i broj citata koji su zasnovani na Karadžićevom rječniku. Na primjer, odrednice *bakulja, banatise, blagoviest* i *bukara*, koje u rječniku JAZU (Daničić 1880-1976: s.v.) imaju citat iz Karadžića u rječniku SANU (Belić 1959-:s.v.) ga nemaju. S jedne strane ovo je uslovljeno time što ovaj potonji rječnik teži da bude komplementaran sa prethodnim, ali se istovremeno može vidjeti da harizmatski autoritet drugih pisaca postepeno zasjenjuje Karadžićev. Taj trend nastavlja se i u drugom rječniku kratkog dvadesetog vijeka: u rječniku Matice srpske (Stevanović 1967-1976). Konačno je u prvom rječniku onoga što sve više izgleda kao ultrakratki dvadeset prvi vijek, u jednotomniku Matice srpske, broj citata iz pisaca, time i Karadžićevih, drastično smanjen u napuštanju harizmatskog autoriteta pisaca i uspostavljanja istog takvog autoriteta leksikografa. Osnovni trend na prostoru sva tri vijeka jeste specijalizacija i profesionalizacija leksikografskog rada.

5. Enciklopedijski elementi danas

Kako smo vidjeli, počevši već od kraja dugog devetnaestog vijeka, enciklopedijski elementi van funkcije u obradi jezičkog leksikografskog materijala, koji obiluju u Vukovim rječnicima, napušteni su i vukovska leksikografska tradicija išla je u pravcu onoga što imamo danas − razdvajanju elemenata koji su prikladni za odgovarajuća referentna djela.

Postavlja se onda pitanje, gdje bismo danas našli pomenute enciklopedijske elemente. Drugim riječima, pitanje je gdje ih je pomenuti trend razdvajanja na kraju odveo. Spisak mjesta gdje bismo danas našli ove elemente izuzetno je širok. Tu su prije svega zbirke narodne književnosti, gdje bi se našle različite pjesme, priče, poslovice, itd. Veliki dio informacija bio bi raspoređen i u enciklopedije, gdje bi bio raspoređen određen broj etnografskih, prirodoslovnih, zemljopisnih i istorijskih zapisa. One specifičnije informacije bile bi raspoređene po specijalizovanim etnografskim i istorijskim publikacijama ili udžbenicima. Konačno, politički elementi i lična sjećanja danas bi bili po novinama i časopisima.

Kada uporedimo sinkretizam pomenutih enciklopedijskih elemenata kod Vuka sa današnjom raznovrsnošću izvora gdje ih nalazimo, možemo da vidimo ne samo specijalizaciju i profesionalizaciju leksikografskog rada nego i diversifikaciju referentnih i drugih djela. Na samom početku Vukovog djelovanja, pogotovo ako se uzme u obzir da je njegov prevrat išao protiv ustaljene književne tradicije, rječnik je u mnogome zamjenjivao veliki broj drugih izvora. Ti drugi izvori postepeno su se u istorijskom slijedu događaja pojavljivali.

Na kraju se može reći da je razdvajanje leksikografskih i enciklopedijskih informacija u vukovskoj tradiciji bio proces uslovljen različitim faktorima, kako strukturnim i idejnim okvirom koji su leksikografskim djelima davali dugi devetnaesti, kratki dvadeseti i ultrakratki dvadeset prvi vijek, tako i tipovima autoriteta na koji se rječnik opirao. Ključna tačka u razdvajanju bio je rječnik JAZU (Daničić 1880-1976), koji je, mada koncipiran krajem dugog devetnaestog vijeka, bio ispred svog vremena jer je uspostavio parametre koji su bili uobičajeni tokom kratkog dvadesetog vijeka.

Literatura

Brubaker, Rogers (2002), "Ethnicity without Groups", *Archives of European Sociology* XLII, 2, 163-189.

Geeraerts, Dirk (2016), "Lexicography and theories of lexical semantics", u: Durkin, Philip, ur., *The Oxford Handbook of Lexicography*, 425-438, Oxford University Pres, Oxford

Gellner, Ernest (1983), *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca

Hobsbawm, Eric (1995), *The Age of Extremes The short twentieth century 1914-1991*, Abacus, London

Hobsbawm, Eric (1996), *The Age of Revolution 1789-1848*, Vintage Books, New York

Huemer, Michael (2013), *The Problem of Political Authority*. *An Examination of the Right to Coerce and the Duty to Obey*, Palgrave Macmillan, New York

Klosa, Annette (2016), "Illustrations in dictionaries; encyclopaedic and cultural information in dictionaries", u: Durkin, Philip, ur., *The Oxford Handbook of Lexicography*, 515-531, Oxford University Pres, Oxford

Lara, Luis Fernando (1989), Dictionnaire de langue, encyclopédie et dictionnaire encyclopédique: le sens de leur distinctionin, u: Hausmann, Franz Joseph et al., ur., *Dictionaries*; *Worterbucher*; *Dictionnaires*. *An International Encyclopedia of Lexicography* 1, 280-287, Walter de Gruyter, Berlin, New York

Selimović, Meša (1967), *Za i protiv Vuka*, Matica srpska, Novi Sad

Šipka, Danko (2019), "Rječnici kao sredstvo uspostavljanja autoriteta", *Naš jezik* 50/2, 367-384.

Weber, Max (1992 /1919/), *Politik als Beruf*, Reclam, Ditzingen

Zgusta, Ladislav (1971), *Manual of Lexicography*, Mouton, The Hague

Građa

Belić, Aleksandar i dr. (1959-), *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, SANU, Beograd

Daničić, Gjuro i dr. (1880-1976), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb

Karadžić, Vuk Stefanović (1818), *Srpski rječnik*, Štamparija jermenskog manastira, Beč
Karadžić, Vuk Stefanović (1852), *Srpski rječnik*, Štamparija jermenskog manastira, Beč
Stevanović, Mihailo i dr. (1967-1976), *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska, Novi Sad
Vujanić, Milica i dr. (2011), *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad

SEPARATION OF ENCYCLOPEDIC AND LEXICOGRAPHICAL INFORMATION IN LEXICOGRAPHIC TRADITION ESTABLISHED BY VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

Abstract

The present paper discusses encyclopedic and other non-lexicographical information in the first edition of the Serbian Dictionary by Vuk Stefanović Karadžić (Karadžić, 1818). The paper discusses the volume and the nature of such information. It furthermore explores the faith of these information in a series of dictionaries that continue the tradition established by the aforementioned Karadžić's dictionary (i.e. Karadžić 1852, JAZU 1880-1976, САНУ 1959-, RMS 1967-1976, RSJ 2011). The paper also addresses the place of these non-lexicographic information in the present-day publications and how they gradually disappeared from the dictionaries. The corpus of non-lexicographic elements in Karadžić, 1818 encompassed only the information that would today not be considered a legitimate part of the dictionary macrostructure. This excludes various other phenomena, e.g., folk songs as examples, which would, according to good lexicographic practice of today be considered too long or dysfunctional, long-winded, and dysfunctional definitions, etc. (but still legitimate parts of the microstructure). The analysis reveals that the major turning point where non-lexicographical information start to be abandoned was JAZU 1880-1976, although some of these information can be found in later dictionaries. It has also been demonstrated that in today's publishing practice, these information would be found in most diverse sources, from encyclopedias, to ethnographic prose to newspapers and magazines. The separation of encyclopedic from lexicographical information is seen as a consequence of the changes in establishing authority in dictionaries.

Key words: lexicographic procedure, encyclopedic information, Vuk Karadžić, South Slavic lexicography, history of lexicography

DOI: 10.5644/PI2022.206.15

GEOGRAFIJA RIJEČI: DIMENZIJE MEĐUJEZIČKE LEKSIČKE RAZNOLIKOSTI[1]

Danko Šipka

Apstrakt

U ovom radu, namijenjenom obrazovanom opštem čitalaštvu, predočavaju se oblasti poznate po međujezičkoj leksičkoj raznolikosti i dimenizije po kojima leksika svjetskih jezika varira. Međujezičko variranje u najvećem je broju slučajeva odraz posebnosti kultura koje dani jezici opslužuju, kao i istorijskog razvoja tih jezika i kultura. Izučavanje globalnog leksičkog bogatstva, koje se ogleda u variranju, zapravo je prilog dokumentovanju globalne kulturne raznolikosti. Ovdje se oblasti, dimenzije i primjeri međujezičkog leksičkog variranja predočavaju u opštedostupnom obliku uz upućivanje na izvore gdje su problemi o kojima se govori obrađeni formalno.

Ključne riječi: jezik i kultura, međujezičko leksičko variranje, leksički fond, leksička ekvivalencija, leksički anizomorfizam

1. Uvodna razmatranja

Baza podataka Etnolog (https://www.ethnologue.com/guides/how-many-languages) procjenjuje (krajem novembra 2022) broj jezika na svijetu na 7151 i ističe da je 40% svjetskih jezika ugroženo, sa manje od hiljadu govornika. U globalnom jezičkom variranju imamo, dakle, visok stepen raznovrsnosti ali i visok nivo ugroženosti te raznovrsnosti. Mada je, usljed vladajućih političkih konstelacija i konjunktura na Balkanu uvriježeno mišljenje, kako je pisao Friedman (1999), da su jezici zastave nacija, u stvarnosti, jezik nam daje poseban identitet koji može u nekom stepenu da se preklapa sa etničkim, nacionalnim ili kakvim drugim od brojnih identiteta koje imamo, ali i ne mora.

Na primjer, u Sjedinjenim Američkim Državama poznata su dva ruska jezička ostrva (o pojmu jezičkog ostrva, više u: Lameli i dr., 2010: 335),

[1] Ovdje se u sažetom obliku predstavljaju postavke popularnonaučne knjige *The Geography of Words*, objavljene kod izdavača Cambridge University Press, 2021. godine. Ovoj temi je ujedno bilo posvećeno i predavanje u okviru skupa. Učešće na ovom skupu omogućile su stipendije Fulbrajtovog programa i Stejt departmenta.

gradovi Brajton Bič u gradu Njujorku i Sani Ajls Bič, na Floridi. Govornici u ova dva jezička ostrva imaju veoma izražen ruski jezički identitet – svuda se mogu vidjeti natpisi na ruskom jeziku, tu su prodavnice, restorani, zanatske radnje, itd. Postoje ruskojezična biblioteka i televizija. Čak i bankovni činovnici govore ruski. Međutim, ne radi se uopšte o Rusima, nego o ruskojezičkim Jevrejima, koji u prvom ostrvu nisu čak ni iz Rusije, nego iz Ukrajine, iz Odese. Dakle, etnički identitet je različit od jezičkog. Ovakvih slučajeva širom svijeta jako je mnogo. Na primjer, na svim onim terenima koji su kolonizovani, domorodačko stanovništvo imaće identitet jezika kolonizatora (engleski, španski, portugalski, ruski, arapski, itd.), neki će imati i identitet domorodačkog jezika, a neki i neće (kako vidimo iz pomenutih podataka Etnologa, 40% jezika svijeta je ugroženo), pa će im etnički identitet biti jedno, a jezički drugo. O pogrešnosti poistovjećivanja etničkog i jezičkog identiteta uvjerljivo je pisala Kordić (2010).

Identitet koji dobijamo od svog jezika veže se prvenstveno za leksiku uzevši da je leksika daleko podložnija sociokulturnim i istorijskim mijenama u društvu ili društvima koji dani jezik opslužuje. U istorijskoj lingvistici poznato je razgraničenje između unutrašnje jezičke istorije, koja, ugrubo, obuhvata gramatiku, i spoljnje, koja se usredsređuje na leksiku i druge aspekte funkcionisanja jezika u društvu (više u Trask, 2000: s. v.). Kako sam pokazao u Šipka (2019), postoje tri leksička sloja na kojima nam jezik kojim govorimo određuje identitet: dubinski, razmjenski i površinski.

Na dubinskom nivou, jezik ili jezici s kojima smo odrastali i socijalizovali se određuje ili određuju nas tako što nam propisuje kako dijelimo pojmove u riječi (npr. da ne moramo razlikovati šaku od cijele ruke, da možemo za oboje reći *ruka*), kako metaforama, asocijacijama ili čisto formalno povezujemo riječi (npr. koristimo metaforu *grlić boce*, kao da se radi o čovjeku i procesu pijenja, uzroke raznoraznih bolesti pripisujemo *promaji*, a *stolica* je mali *stol*). Ni najnerazumniji inženjeri ljudskih duša neće se upuštati u intervencije u ovoj oblasti. Ove leksičke konfiguracije duboko su ukorijenjene, izuzetno sporo se i spontano mijenjaju.

U razmjenskom sloju, naš jezik nas određuje tako što nas smješta u određene kulturne krugove, za naš jezik karakterističan je prije svega evropski kulturni krug, ogromna većina onoga što posuđujemo dolazi odande (iz njemačkog, francuskog, odnedavna i engleskog, od čega je mnogo grčko-latinskih internacionalizama, gdje su pomenuta tri jezika tek posrednici), tu je i bliskoistočni kulturni krug, ali u znatno manjem stepenu i u znatnom opadanju. Ovdje su moguće intervencije, recimo u obliku purizma, ali se ukupna

masa riječi koja nas uklapa u dani kulturni krug rijetko bitno mijenja, najčešće dolazi do potiskivanja iz jedne sfere upotrebe u drugu (npr. iz formalne u kolokvijalnu). Ovaj sloj rezultat je kulturnih i jezičkih kontakata, dakle, istorijskih procesa u danoj zajednici govornika, da mu se odrediti porijeklo, za razliku od dubinskog sloja koji nastaje u spontanom razvoju zajednice govornika.

Konačno, površinski sloj određuje nas u dinamici interakcije elita i ukupne mase govornika u oblikovanju standardnojezičke varijante, formiranju novih terminologija, itd. Ovdje su intervencije moguće, ali se konačan rezultat formira u stepenu prihvaćenosti intervencija kod ukupne mase govornika – neke intervencije odlikuju se visokim a neke druge niskim stepenom prihvaćenosti. Dobar primjer za prvo, na primjer u Hrvatskoj su intervencije Iliraca, a za drugo pokušaji nametanja promjena krajem dvadesetog vijeka.

Sva tri leksička nivoa identiteta daju danom jeziku određeni kulturni profil. To što se kulturni profili jezika širom svijeta razlikuju jedan je od uzročnika razlike među leksičkim sistemima, onoga što je još Zgusta (1971) nazivao leksičkim anizomorfizmom. Leksički anizomorfizam izrazito se ispoljava u tri široke oblasti: u različitim konfiguracijama koje leksika danog jezika ima (ovdje ćemo ih nazvati mapama i mrežama riječi), u načinima na koji se leksika proširuje (npr. kad se pojave nove tehnologije, ovdje to zovemo rađanjem riječi), te u diskursnom aktiviranju leksema (npr. kako nekoga pozdravljamo, ovdje ćemo govoriti o riječima u akciji). U naredna tri dijela predstavićemo te tri široke oblasti, rad završiti uopštavanjem na osnovu iznesenih primjera u dijelu pod nazivom *Riječ o riječima*.

2. Mape i mreže riječi

Prva dimenzija koja definiše leksički profil danog jezika jeste konfiguracija leksičkog sistema. Ugrubo govoreći, na koji način su pojmovi podijeljeni u riječi, što onda i određuje kako su unutar riječi organizovana značenja, te na koji način su riječi i značenja povezana jedna s drugima. U tradiciji međukulturne antropološke i kontrastivne lingvistike, počevši od ranih predstavnika kakvi su, na primjer, Sapir (1921), Whorf (1956), Lado (1957) pa sve do novijih predstavnika ovih lingističkih pristupa, kakvi su Palmer (1976) i Sharifian (2017), identifikovane su različite oblasti, gdje se međukulturne leksičke razlike jasno ogledaju. Ovdje ćemo primjere dimenzija leksičkog variranja predstaviti po najkarakterističnijim oblastima međujezičkog leksičkog variranja: mjerama, bojama i rodbinskim nazivima. Pri poređenjima ovog tipa,

valja imati na umu ono što je rusko-američki lingvista Roman Jakobson napisao u jednom svom radu s polovine prošlog vijeka (Jakobson, 1959: 236): da se jezici razlikuju ne po tome šta mogu, nego šta moraju izreći. Tako, recimo, ruski mora da razlikuje dvije nijanse plave – golubiju, koja vuče na sivo (*голубой*), i sinju, intenzivniju plavu (*синий*), a naš jezik ne mora, mada može. Slično tome, mandarinski kineski ne može da uputi na brata a da ne kaže da li je brat stariji (gēgē, 哥哥) ili mlađi (dìdì, 弟弟). I zaista, svaki jezik gradi sopstvenu mrežu riječi i pojmova, pa, kad želimo da ih povežemo, u učenju ili prevođenju, moramo da premostimo nepodudarnosti između dva sistema riječi i pojmova.

2. 1. Mjere

Jedna od izrazitih nepodudarnosti jeste način na koji jezici organizuju različite mjere i skale. Ovdje imamo u vidu ne različito, manje ili više precizno, baždarenje skala (kako je u slučaju pomenute dvije ruske plave boje), nego nepodudarnosti u mjestu koje će riječ, često mjera nečega, zauzimati na skali. Govornici slovenskih jezika prepoznatljivi su, između ostalog, kada govore američki engleski, i po tome što, za razliku od Amerikanaca, ne koriste hiperbole u pohvalama. Recimo, kad ga američki domaćin pita kakav je bio ručak, Rus će reći da je bio dobar (*good*) ili u redu (*OK*). Za Rusa je ovo pohvala, a za Amerikanca uvreda. Naime, u američkoj kulturi uobičajeno je da se hvali u hiperbolama, američka skala zahtijeva višu vrijednost u hvaljenju, pa je ekvivalent recimo našeg *dobar*, kad se govori o ručku, ne dobar (*good*), nego zadivljujući (*awesome*). Maksima američke kulture u ovoj oblasti je: "ako nemaš ništa lijepo da kažeš, nemoj reći ništa" (*If you don't have anything nice to say*, *don't say anything at all*). Kod nas, pak, izricanje pokuda nije ništa neuobičajeno. Ovo ima veze sa individualističkom prirodom američke kulture, gdje je individua bitnija od zajednice, pa tako i zaštićena, i kolektivističkom naše, gdje je zajednica bitnija, pa individua nije zaštićena od kritike.

Razlike ovog tipa nekada su izražene brojevima. Kad sam prije četvrt vijeka boravio na postdoktorskom usavršavanju u Njemačkoj, imao sam priliku da čujem ponosne gastarbajtere kako se hvale da im sin ima sve same jedinice. Na njemačkoj skali ocjena, jedinica je najviša ocjena, a petica i šestica su nedovoljne, dakle, skala je u odnosu na našu obrnuta, pa je njemačka jedinica naša petica, a naša jedinica njemačka petica ili šestica. Za razliku od prethodno navedenog američkog slučaja, ovdje razlike baš i nemaju neke veze sa kulturom, Nijemci su jednostavno uzeli poredak kao osnovu (jedan je kao

prvo mjesto), a mi količinu (najveći broj na skali je najbolji). Poljaci i Rusi, opet, imaju skalu poput naše, gdje veći broj znači bolju ocjenu, ali imaju dvije neprelazne ocjene. Već dvojka je ocjena za propadanje (za razliku od naše, koja je posljednja slamka spasa za mnoge učenike), dok uz nju postoji i jedinica, koja se daje da bi se pokazalo da je učenik beznadežan slučaj: ne samo da je učenik propao, nego i ne pokazuje znakove toga da može bolje. Tako se onda naše *dvojkaš* potpuno razlikuje od ruskog *двоечник* (doslovno: dvojkaš) – ova ruska riječ znači zapravo *jediničar* (učenik koji propada).

U nekim slučajevima različite skale uslovljene su razlikama u prirodnom okruženju. Tako istočnoafrički jezik (*ki*)*svahili*, koji se govori u pojasu oko ekvatora, gdje Sunce uvijek izlazi u šest ujutro a zalazi u šest uveče, mjeri sate od izlaska i zalaska sunca, pa je onda *saa moja asubuhi*, jedan ujutro (sat nakon izlaska Sunca), naše sedam, a *saa moja usiku*, jedan uveče (sat nakon zalaska sunca), naše devetnaest. U klimatskim zonama kao što je naša, gdje vrijeme izlaska i zalaska sunca varira, bilo je logičnije poći od podneva, kada je sunce na najvišoj tački na horizontu u bilo koje doba godine. Ovdje u prevodu dodajemo odnosno oduzimamo šest sati.

Nekada su ove razlike manje drastične. Recimo, američki engleski ne broji prizemlje, pa je onda američki prvi sprat (*first floor*) naš drugi sprat. Tako, onda, kad Amerikancu kažete da je neko pao s prvog sprata i povrijedio se, to mu zvuči kao kad biste nama rekli da je neko pao s prizemlja. Ovdje je jedan jednako dva i obrnuto. Slično tome, Amerikanci, kad govore o veličini stana ili kuće, broje samo spavaće sobe, pa je onda *two-bedroom apartment* (stan sa dvije spavaće sobe) najčešće trosoban stan, a može da bude i četverosoban, ako ima zasebnu primaću sobu i sobu za gledanje televizije.

Jezici su poznati i po tome da različito organizuju sisteme brojeva. Naš je decimalan i prilično jednostavan: *dvanaest* je etimološki dva na deset (dakle dodajemo dva broju deset) a *dvadeset* predstavlja dvije desetke i tako sa svim naesticama i deseticama. Različiti su jezici tipa francuskog, gdje se decimalni sistem miješa sa vigezimalnim, pa se, recimo, devedeset devet kaže: *quatre-vingt-dix-neuf* ‘četiri dvadeset deset devet’. Albanski je sličan francuskom, ali je prisustvo vigezimalnog ograničeno na samo dva broja – dvadeset: *njëzet* (jedna vigezimalna jedinica) i četrdeset: *dyzet* (dvije vigezimalne jedinice). Sve ostalo je decimalno, npr. *tri* je *tre*, deset je *dhjetë*, trinaest je *trembëdhjetë* ‘tri ponad deset’, a trideset *tridhjetë* ‘tri desetice’. Kako su mi rekli dok sam bio u Albaniji, kolokvijalno se i ove dvije vigezimalne potiskuju, pa se četrdeset kaže *katërdhjetë* (četiri desetice). Ovo je, naravno, samo sićušan uzorak razlika u sistemima brojeva, šira slika može se dobiti u Comrie (2021).

Razlike u skalama nisu ograničene samo na brojeve. Ako, recimo, uporedimo hrvatske i poljske nazive mjeseci, vidjećemo da je poljski ciklus, sa sjevera Evrope, pomjeren za mjesec unazad. Tako je onda mjesec cvjetanja lipe kod Hrvata juni (*lipanj*), a kod Poljaka juli (*lipiec*). Slično tome, mjesec opadanja lišća kod Hrvata je oktobar (*listopad*), a kod Poljaka novembar (*listopad*). Slično je i sa mjesecom kad se žanje srpom: hrvatski *srpanj* je juli, a poljski *sierpień* avgust. Dobar dio ovih razlika hrvatska varijanta ispoljava i u odnosu na češki te ukrajinski, koji takođe imaju narodne nazive mjeseci. Od svih poznatih mi kalendara, najzanimljiviji je albanski: on na jednom mjestu skuplja sve što se može naći po kalendarima drugih evropskih jezika. Tu su neprevedeni latinski nazivi: npr. *janar* za januar, prevedeni latinski nazivi, kao *djetor* za decembar 'deseti mjesec' (rimski kalendar počinjao je martom), nazivi zasnovani na poljoprivrednom ciklusu, tipa pomenutih poljskih, npr. *qërshor* za juni, doslovno: mjesec trešanja, te opisni nazivi, tipa *shkurt* za februar (kratki).

Nekad se razlikuje i to kad počinje ciklus. Tako u engleskom postoje dva redoslijeda dana u sedmici: tradicionalni, gdje sedmica počinje nedjeljom i poslovni, gdje sedmica počinje ponedjeljkom, baš kao kod nas ili Kineza. Slično je i sa Novom godinom. Kineska Nova godina pomična je i počinje krajem januara ili u februaru. Novruz, Nova godina perzijskih naroda obično pada na 21. mart. Prvog dana aprila je asirska Nova godina, sredinom aprila je sinhaleska Nova godina a tako je i kod dosta manjih naroda Indijskog potkontinenta. Druge nedjelje u junu u Nigeriji se slavi jorubanska Nova godina, Roš hašana, jevrejska Nova godina obično pada u septembru ili oktobru. Prvi muharem, početak islamske Nove godine prati hidžretski kalendar, pa je znatno više pomičan od drugih sličnih praznika. Dakle, svako malo negdje u svijetu slavi se početak nove godine.

Poznati su komični rezultati mašinskih prevoda, a kratki spojevi u komunikaciji dešavaju se i izvan tih sistema. Boraveći prije neku godinu na Tajlandu, imao sam priliku da vidim zaprepašteno lice lokalnog vodiča, kada su mu američki turisti rekli da je ljeti prosječna temperatura u njihovom gradu osamdeset stepeni (oni su govorili u Farenhajtima, a on razumio u Celzijusima). Kako Amerikanci, bezmalo jedini u svijetu, koriste zastario sistem mjera zasnovan na tijelu (*inč*, ono što se kod nas kod vodoinstalatera zvalo *col*, zapravo je dužina palca, onda ima *stopa*, pa *jarda*, što je korak, itd.), a skoro svi drugi metrički sistem, u prevodima na praktički bilo koji drugi jezik mogu da nastanu kratki spojevi kao ovi s temperaturom. Tako američka kola ne mjere ubrzanje od 0 do 100, nego od 0 do 60, kako u doslovnom

tako i u prenesenom značenju. Recimo, kurs priprema za maraton reći će da će vas dovesti od 0 do 60 za dva mjeseca (u smislu od nekoga ko uopšte ne trči do nekoga ko može da istrči maraton). Slično je i s dužinom maratona, koja kod Amerikanaca nije 42 kilometara, nego 26.2 milje (često će ponosni "finišeri" na kola staviti naljepnicu sa ovim decimalnim brojem).

Pominjano ubrzanje bilo je poznato i u (sada već odavno blagopočivšoj) istočnonjemačkoj kulturi. Naime, ponosni vlasnici trabanta (od milošte zvanog *Trab(b)i*) govorili su, donekle crnohumorno, za njegovo ubrzanje ovako: *0-100 am selben Tag* 'od 0 do 100 u istom danu'.

Vidjeli smo, dakle, da jedan nije uvijek jedan, da može biti dva, pet, šest ili sedam. Ključ povezivanja dva jezika u ovom smislu, u procesu učenja ili prevođenja, jeste shvatanje da ne postoji jedan kalup za sve jezike i njihove kulture. Postojanje različitih skala i nepodudarnost vrijednosti na njima jedan je od onih elemenata koji doprinosi zanimljivosti i raznovrsnosti našeg jezičkog i kulturnog svijeta, baš kao što razne biljne i životinjske vrste doprinose ljepoti našeg prirodnog okruženja.

2. 2. Boje

Jedna od najljepših Ćopićevih pripovjedaka, "Bašta sljezove boje", počinje konstatacijom da mu je deda Rade razlikovao svega četiri boje. Deda Rade možda jeste neobičan govornik našeg jezika u tom pogledu, ali nije usamljen u globalnim razmjerama.

Šezdesetih godina dvadesetog vijeka Berlin i Kej (1969) u svojoj klasičnoj studiji o osnovnim nazivima za boje pronašli su i takve jezike gdje se razlikuju svega dva osnovna naziva u cijelom spektru boja. Oni su grupisali jezike po broju osnovnih naziva, od tih koji razlikuju svega dva, preko onih koji razlikuju tri, četiri, itd. boje sve do onih koji ih razlikuju jedanaest. Po njima, prva faza, kako je zovu (oni dodaju razvojno tumačenje razlikovanju više ili manje boja) podrazumijeva razlikovanje crnog i bijelog (ono što se, kad se govori o osobi u jeziku koji razlikuje boje zove daltonizam). Faze onda idu ovako: druga (crna, bijela, crvena), treća A (crna, bijela, crvena, zelena – sa mogućim proširenjem na plavo), treća B (crna, bijela, crvena, žuta), četvrta (crna, bijela, crvena, zelena, žuta), peta (crna, bijela, crvena, zelena, žuta, plava), šesta (crna, bijela, crvena, zelena, žuta, plava, smeđa), sedma (crna, bijela, crvena, zelena, žuta, plava, smeđa, ljubičasta, ružičasta, narandžasta, siva). Govornici raznih jezika gledaju u isti spektar boja, ali ih njihovi jezici

različito dijele, manje ili više precizno. Treba napomenuti, ovdje se radi o osnovnim nazivima – naziva za nijanse ima neuporedivo više.

Razlike se javljaju i među srodnim jezicima, tako ruski razlikuje riječi za dvije vrste plave boje: *синий* (sinju) i *голубой* (golubiju plavu), dakle moraju podijeliti ono što je kod nas plava u cjelini u dvije kategorije. Lera Borodicki (2011), kalifornijska profesorica bjeloruskog porijekla, provela je niz eksperimenata u kojima je pokušala da pokaže da postojanje preciznijih naziva za boje utiče na samu percepciju boja, dakle, da jezik utiče na mišljenje. Ovakve teze nisu opšteprihvaćene, za razliku od stava da mišljenje utiče na jezik. Slične podjele nalazimo i u drugim evropskim jezicima, mađarski tako dijeli crvenu boju u dvije (*piros* i *vörös*), a turski (istorijski) u tri kategorije (*kırmızı*, *al*, i *kızıl*). I u praslovenskom su postojala dva naziva na crnu boju, *čr̥n-*, što i danas imamo, i *vornъ,* što se koristilo za "mast" (boju životinjske dlake), što i danas imamo, makar i marginalno, u *konji vrani*, *vranac*, itd.

Kad smo već kod konja, tu srećemo niz specifičnih naziva za njihovu "mast". Uz *vranca* (crnog konja), imamo *čilaša* (bijelog konja), *zelenka* (sivkastog), *dorata* (smeđeg sa crnom grivom i repom), *alata* (crvenkastosmeđeg konja), *kulaša* (žućkastog sa crnom grivom i repom), *šarca* (bijelog sa pjegama), *putalja* (konja sa bijelim biljezima iznad kopita), itd.

I vino je posebna priča, kad su u pitanju boje. Niti je *bijelo vino* bijelo (najčešće je žućkasto), niti je *crno* crno (obično je purpurnocrvene boje). I dok je u jezicima vinske kulture uobičajeno da se bijelo vino zove bijelim (francuski *vin blanc*, španski *vino blanco*, italijanski *vino bianco*, njemački *Wießwein*, engleski *white wine*, itd.), ono što mi zovemo crnim, većina jezika i dijalekata vinske kulture zove crvenim (francuski *vin rouge*, italijanski *vino rosso*, nemački *Rotwein*, engleski *red wine*). U grupi s nama su rijetki slučajevi, recimo, najpoznatije sicilijansko vino je *Nero d'Avola* 'crno iz Avole' – sam naziv vina potiče od sorte grožđa, koje je dosta tamno. Slični su i govornici španskog. Tamo je naziv *vino tinto* 'mastiljavo vino' – nije crno ali je zagasitoplava tu negdje. I Portugalci imaju svoj kuriozum – tamo je najpoznatija vrsta bijelog vina *vinho verde*, 'doslovno: zeleno vino'. Radi se o zagasitijoj žutoj boji, mada je zapravo značenje ovoga zelen zapravo 'mlad': u pitanju je bilo, u vrijeme kad je naziv ustoličen, mlado vino. Naravno, kod nas i drugdje, postoji i *ružica* iliti *roze*, što vinu dodaje još jednu boju. A kaže se, mada znatno rjeđe, i *crveno vino* za crno.

Kinezi su, opet, specifični u odnosu na mnoge druge u boji čaja. Ono što mi zovemo crni čaj (a tako i kraljevi čajepitija Englezi: *black tea*) u

mandarinskom kineskom se zove 红茶 (hóng chá) ‘crveni čaj’. Rusi imaju obje mogućnosti*: черный чай* (crni čaj) i *красный чай* (crveni čaj).

Nije zanimljivo samo različito uspostavljanje granica na spektru boja, nego i kako se boje određuju. Homerolozi su već decenijama zbunjeni “morem boje vina” koje se javlja na nekoliko mjesta u Odiseji i Ilijadi – pitanje je kakva je to zapravo boja. I naši izučavaoci usmene književne baštine imali su nemalih problema sa razumijevanjem pridjeva *rujan* (u onom “rujno vino pije”) – da li je u pitanju žućkasta ili crvenkasta boja. U onom mjesecu što ga Hrvati zovu *rujan* lišće ima i jednu i drugu boju. Slično je i sa klasičnim staroruskim djelom “Slovo o Igorovom pohodu”, gdje se javlja *синее вино*. Tu su filolozi otkrili da se, zapravo, radi o votki slamnate boje. Poljaci i danas proizvode votku pod nazivom *siwucha* (pepeljastosiva, pridjev *siwy* znači i ‘sijed’ u poljskom).

Nekad je jasno kakva je boja, ali je uspostavljena veza neobična u drugim kulturama. Tako nama čudno zvuči da u poljskom osim smeđih, plavih, zelenih, itd. očiju, kakve imamo i mi, postoje i “pivske oči” (*piwne oczy*), što je kod nas samo svjetlija nijansa smeđe. Poljacima i mnogim drugima će opet biti čudna naša *plava kosa*. U poljskom je opet sijeda kosa, kako rekosmo: *siwa*.

Kad je neodređenost u pitanju, biće da je svjetski šampion naša *šućmurasta boja*, koja ne samo da može da bude bilo koja neodređena boja, nego ima i konkretna značenja, što se vidi iz definicije u Rečniku srpskog jezika Matice srpske (RMS, 2011, s. v.): “koji je neodređene boje, sivkast, pepeljast” – boja je istovremeno i određena i neodređena.

Mada se u današnjem jeziku ova upotreba gubi, kod nas su se, pod uticajem turskog jezika, boje koristile za razdvajanje prehrambenih proizvoda, pa smo tako imali *plavi patlidžan* i *crveni patlidžan* (paradajz), *bijele bubrege* (testise) i *crne bubrege* (bubrege), *crnu džigericu* (jetru) i *bijelu džigericu* (pluća), itd. Zanimljiv je u riječi za *patlidžan* rascjep između našeg jezika i makedonskog. Dok se kod nas ta riječ koristi isključivo za plavi patlidžan, u makedonskom su sačuvana oba značenja (s tim što se na crveni može uputiti i pozajmljenicom: *domat*). Naravno, mi i dalje imamo *crveni*, odnosno *crni* i *bijeli luk*, makedonski ih je, opet razdvojio, pa je *luk* bijeli luk a *kromid* crveni. Onako kako mi imaju i govornici indonežanskog: *Bawang merah dan bawang putih* ‘Crveni i bijeli luk, *bawang* je luk, *merah* crveni a *putih* bijeli’ čak je i indonežanska verzija pepeljuge.

Kulture se razlikuju i po tome kakve asocijacije bude pojedine boje. Kod nas je žuta simbol otmjenosti. U jednoj od najpoznatijih pjesama Jovana

Dučića "Moja poezija" kaže se: "Ja ne mećem na te đinđuve sa trakom, Nego žute ruže u te kose duge". Ova boja se, doduše, može vezivati i za bolest, ono kad neko užuti i u onoj poslovici "Žuti žutuju, crveni putuju" (crvena, a još više rumena je, opet, simbol zdravlja). Kod Kineza zlatnožuta boja vezuje se, istina, za carski dvor, radi se o boji imperatora, ali, kada tu boju spojimo sa filmovima, značenje se drastično mijenja. Naime žuti filmovi (黃色電影, huáng sè diàn yǐng) jesu pornografski filmovi. U engleskom su, opet, pornografski plavi filmovi (*blue movies*). Slično je i sa crnom, koja se kod nas vezuje za sahrane ili nešto negativno (*crni sine*), dok se, recimo u Saudijskoj Arabiji, crno vezuje za žene (žene nose crne, muškarci bijele odore). Dakle, ovde vidimo istu boju, ali je prate različite asocijacije. Nekada će se boje semantizovati u neočekivanim kontekstima. Tako su navijači Fudbalskog kluba "Sarajevo", čiji su dresovi bordo boje, a za koji navijaju pretežno osobe iz tradicionalne čaršije, smislili slogan: "Boja dresa – boja fesa".

U ideologiji i politici boje se koriste veoma široko. Svi znamo za crvene i bijele Ruse, njihove crvene i bijele armije. U politici Nijemci su izuzetno kreativni. Oni, recimo, imaju semaforsku koaliciju (*Ampelkoalition*), čine je ljevičari (crveni), liberali (žuti), te ekolozi (zeleni). Onda ima jamajkanska koalicija (*Jamaica-Koalition*): desničari (crni), liberali (žuti), ekolozi (zeleni) – u bojama jamajkanske zastave. Ima onda kenijska, *Kenia-Koalition* (u bojama kenijske zastave): ekolozi (zeleni), ljevičari (crveni) i desničari (crni). Tu je naposljetku i njemačka koalicija (*Deutschland-Koalition*, skraćeno *D-Koalition*), u bojama njemačke zastave: desničari (crni), ljevičari (crveni) i liberali (žuti).

Ne razlikuju se samo jezici i kulture u percipiranju boja i u onome što se za njih vezuje. Unutar svakog jezika, unutar svake kulture, postoje određene grupe koje imaju potrebu za preciznijim ili drukčijim poimanjem boja. Tako za većinu govornika našeg jezika crvena i zelena imaju značenje zaustavljanja i polaska, kako ih vide na semaforu, bilo da su pješaci ili vozači. Pomorci i avijatičari, opet, za ove boje vezuju i dodatna značenja desne odnosno lijeve strane (u pravcu kretanja), jer plovila odnosno vazduhoplovi imaju takva svjetla na te dvije strane. Svako ko zna imalo o slikarstvu, sjetiće se akvamarina, cinobera, pariske modre, sivomaslinaste (poznate pod šifrom SMB i svima onima koji su služili vojsku), bakrenocrvene, te kestenjastosmeđe.

Vrativši se Ćopićevom dedi s početka ovog poglavlja, možemo reći da je on na donjem kraju skale razlikovanja boja. Stariji čitaoci sjetiće se nekoga ko je zasigurno na samom vrhu te skale – kultne sportske komentatorke umjetničkog klizanja Milke Babović. Gospođa Milka ne samo da nas je revnosno

obavještavala o svakom uspješno izvedenom dvostrukom lucu i trostrukom ritbergeru, nego je i haljine svih klizačica odreda komentarisala u stilu: prekrasna kombinacija tirkiznoplave tkanine sa iskričavosrebrnim šljokicama.

2. 3. Rodbinski nazivi

Naša terminologija rodbinskih odnosa znatno je bogatija nego u drugim slovenskim jezicima. Na primjer, u Rusa će *дядя* biti i naše stric i ujak i tetak. Tu su onda *jetrve*, *zaove*, *pašenozi*, drugo i treće koljeno, itd. O pojmu *kuma* i *kume* (prvenstveno onih vjenčanih) i da ne govorimo. Rusi, doduše, češće koriste patronimike (kod nas je očevo ime rezervisano za čitulje ili su svedeni na srednje slovo – ekstreman je u tom smislu islandski, gdje su prezimena zapravo patronimici, što je bila starija praksa u mnogim drugim kulturama), ali to je samo jedna najbliža neposredna rodbinska veza. U nekim našim krajevima, veoma često se u obraćanju koristi *rode (moj)*, postoje izrazi tipa da nam neko *nije ni rod ni pomozi Bog* i sl. Postoji onda metaforska upotreba glagola *oroditi se* (s nekim), ako s rečenom osobom stupamo u veoma bliske odnose. Značaj naših rodbinskih odnosa vidi se i u tome što je razbaštinjenje (recimo u engleskom čisto pravna stvar, koristi se glagol *to dispossess* ili *to disinherit*) kod nas javni čin potpunog negiranja srodnika. Kod nas se, recimo sina, *odriče* (preko novina).

Neki rodbinski nazivi postoje, ali se zapravo ne koriste. Mi, recimo, imamo sistem naziva za pretke u 16 koljena (od oca i majke do bijelog orla i bijele pčele). Međutim u upotrebi su samo četiri koljena (*otac – majka, deda – baka, pradjeda – prababa, čukundeda – čukunbaba*) – već kod *navrdede* i *navrbabe* lanac predaka puca za većinu govornika (većina će, čak i ako zna takvog svog pretka obično ponavljati prefiks pra-). *Kurđeli, askurđeli, kurđupi, kurelebala i kurajberi* samo su neka od koljena predaka, a zapravo su izašla iz upotrebe.

Mada komplikovan u odnosu na, recimo, pomenuti ruski, a tako i engleski, njemački, francuski, itd. naš sistem rodbinskih naziva jednostavan je u odnosu na mnoge druge u preko sedam hiljada svjetskih jezika (koliko se, kako po kome, misli da ih ima). Kod nas se taj sistem zasniva na četiri činjenice: da li je veza krvna ili pravna, da li je sa strane oca ili majke, o kom se pokoljenju radi u odnosu na onoga ko se rodbinski određuje, te kog je pola osoba u odnosu na koju se neko određuje. Tako će onda *ujak* biti muška osoba prethodnog pokoljenja u krvnoj vezi a sa majčine strane.

Postoji niz dodatnih kriterijuma koje razni jezici koriste, a postoje, opet, i takvi jezici koji imaju izrazito prostu nomenklaturu rodbinskih naziva. Od tih

jednostavnih za svjetskog šampiona važi amazonski jezik pirahan. Tu imamo ovakve nazive *ʻahaigí* ‘neko moje generacije’, *tiobáhai* ‘neko iz generacije mlađe od moje’, *baíʻi* ‘neko iz generacije starije od moje ko ima nada mnom neku vlast’, itd. Slično tome arizonski jezik *pipaš* nema posebne nazive za brata i sestru, već samo: *nyak* ‘mlađi brat ili sestra’ i *nchen* ‘stariji brat ili sestra’. Mandarinski kineski spada u one jezike gdje nalazimo nazive preciznije od naših. Recimo, u tom bi jeziku riječ za brata bila pretjerano uopštena. Kinezi koriste posebne riječi za starijeg brata (gēgē, 哥哥) i mlađeg brata (dìdì, 弟弟). Ako žele da kažu brat, onda će jednostavno starijeg brata staviti ispred mlađeg i navesti obojicu (a uvijek se ono što ima “prvenstvo” navodi prvo): gēgē dìdì, 哥哥, 弟弟. Ovo je primjer unutargeneracijskog raslojavanja po starosti. Kod nas se to sačuvalo u nasljeđivanju prijestola i u svim onim bajkama o trojici braće (najstarijem, srednjem i najmlađem) ali ne i u posebnim nazivima. Ima, opet, i jezika koji rodbinske nazive razlikuju po polu osobe koja se određuje. Recimo, u amazonskom jeziku *šipibo*, osoba muškog pola zvaće svog ujaka ili strica *epa*, a osoba ženskog roda *koka*, ujna ili strina će biti *nači* za muškarca, a *huata* za ženu, itd.

Jezici se razlikuju i u “rastegljivosti” rodbinskih naziva. Tako u australijskom jeziku *jandruvandha* imamo situaciju da se riječ *ngarndri* koja znači ‘majka’ koristi i za majčinu sestru (tetku), kćerke majčine sestre (sestre od tetke) i druge osobe ženskog pola. Isto tako, *ngapiri* znači ‘otac’ ali se upotrebljava i za očevog brata (strica) i mnoge druge rođake. Određeno proširivanje rodbinskih odnosa vidi se i u prenošenju rodbinskih naziva na nepoznate osobe: *brate, buraz, burazeru*, itd., što nalazimo u razgovornim oblicima, a tako je i u slučaju engleskog (najčešće u obliku *bro*), španskog (*hermano*) ili arapskog (moj brate: *akhi*, أخي). Treba pomenuti i pobratimstvo odnosno posestrimstvo, u narodnim pjesmama ono se i razvija u: “po Bogu brat / sestra” a u mnogim kulturama naziva krvnim bratstvom odnosno sestrinstvom (npr. u engleskom *blood-brotherhood* i *blood-sisterhood*). Kraljević Marko imao je više pobratima i posestrimu vilu. Česta su i metaforska proširenja rodbinskih naziva. Tako od *sestra* u mnogim jezicima imamo časne sestre, pa od milosrdnih časnih sestara i medicinske sestre, a onda postoji i drugi krak gdje je ciljni metaforski domen lezbejka. I ona sredstva obraćanja djece starijim osobama *čiko* i *teta*, izvorno su rodbinski nazivi: *stric* i *tetka*. Ovaj posljednji ima i deminutivno proširenje *tetkica* za školsku čistačicu na ekavskom terenu. U indijskom engleskom, tetkica (*auntie*) koristi se kao izraz za obraćanje iz poštovanja za svaku stariju ženu.

Odražavanje rodbinskih odnosa u jeziku nije ograničeno samo na bogatiju ili manje bogatu mrežu pojmova odnosno na njihovo pojmovno i upotrebno širenje. Različiti jezici mogu da utiču i na različit izbor riječi koje nemaju veze sa rodbinskim odnosima. Da je *tašta* odnosno *punica* pravi bauk znamo iz naše (i ne samo naše) popularne kulture, poglavito starog i novog izdanja televizijske serije "Pozorište u kući" i gospođe Nikolajević. Ipak, nije to ništa u poređenju s nekim australijskim jezicima. Tako u jeziku *uv ojkangand*, sa poluostrva Jork na sjeveru Australije, postoji poseban registar (sfera upotrebe jezika sa odgovarajućim jezičkim sredstvima) za kojom će posegnuti budući zet kada govori o svojoj potencijalnoj punici u prisustvu drugih. Radi se o registru izražavanja poštovanja (dakle, i buduća, odnosno moguća tašta, već postaje bauk). Tako onda, stopalo je *embal* u neutralnom registru, dakle, svakodnevnom govoru. Međutim, kad zet razgovara sa nekim ko je u srodstvu s mogućom taštom, on će koristiti riječ *arrmubun*, da bi izrazio svoje poštovanje.

3. Rađanje riječi

Ovdje ćemo predstaviti dva primjera popunjavanja leksičkog fonda – jedan u slučaju kad se pojave nove tehnologije, pa su potrebne i nove riječi za datosti koje s tim tehnologijama dolaze, drugi u primjeru skraćivanja, kojim se najčešće markira određena uža sfera upotrebe, recimo profesionalna.

3. 1. Nove tehnologije

Amerikanci vole svoja kola – nije ni čudno, gotovo svuda u Sjedinjenim Državama život bez kola prosto je nezamisliv. Tako se onda u automobilskoj terminologiji javljaju višerječne ili složene lekseme, koje doživljavaju kola kao živa bića. Tako onda imamo *headlights* (prednja svjetla automobila, doslovno: glavena svjetla) i *tail lights* (zadnja svjetla, doslovno: repna svjetla). Uz to automobili, kad se pokvare, skrenu na zaustavnu traku, koja se zove rame autoputa (eng. *shoulder*) a automobilski motor je jedna od rijetkih stvari (preciznije: onoga što nisu ljudi) na koju se može uputiti zamjenicom ona (eng. *she*).

Jezici se razlikuju po tendenciji da grade više ili manje složene lekseme. Tu je nadaleko poznat njemački. Dok zakon na koji riječ upućuje nije ukinut, najduža i najkompleksnija njemačka riječ bila je: *Rindfleischetikettierungsueberwachungsaufgabenuebertragungsgesetz*

'zakon kojim se delegira obaveza etiketiranja i nadziranja goveđeg mesa'. Zakon (sa riječju od 63 slova za koju naša najduža riječ *prestolonasljednikovičicin* izgleda sasvim kratka) uveden je 1999. u saveznoj državi Meklemburg – Zapadna Pomeranija a ukinut je prije neku godinu u procesu usklađivanja sa zakondavstvom EU. Ovo je primjer riječi trakavice. Najduža u rječnicima zabilježena njemačka trakavica trenutno u opštoj upotrebi sada je *Kraftfahrzeughaftpflichtversicherung* 'obavezno osiguranje motornog vozila'.

Dijelom zbog ovih leksičkih pantljičara (a dijelom zbog nepredvidivosti roda i komplikovane promjene imenica i glagola) Mark Tven je 1880. napisao esej pod naslovom *The Awful German Language* 'Odvratni njemački jezik'. Tven navodi primjere riječi kao *Generalstaatsverordnetenversammlungen* 'opšti sabor državnih poslanika' i onda komentariše: These things are not words, they are alphabetical processions. "Ta čuda nisu riječi, već alfabetske procesije."

Granica među riječju i rečenicom zamućena je u inkorporativnim jezicima, kakav je *navaho*, domorodni jezik Arizone i Novog Meksika, gdje, recimo, *yibąs* znači "to (nešto poput točka) se kotrlja" a akuzativ *yoołbąs* izražava značenje 'život kotrlja taj predmet, on kotrlja taj predmet", dakle, u glagol 'kotrljati' uključeni su njegovi aktanti i objekti.

Postajanje složenih leksema i frazema veoma je često u prihvatanju novih tehnologija. U nekim jezicima mogu se pojaviti isti kreativni frazemi, da bi u jednom jeziku veoma brzo nestali a u drugom se održavali. Tako je recimo sa elektronskim mozgom za računar kod nas i u mandarinskom kineskom. Kod nas se ovaj izraz odavno više ne koristi, dok je u mandarinskom kineskom upravo to naziv za kompjuter: 电脑 (diàn nǎo) – prvi znak (ovdje u pojednostavljenoj ortografiji, kako se koristi u NR Kini) znači struja, elektronski, električni, itd. a drugi mozak. Mandarinski inače obiluje kreativnim frazemima za električne stvari, televizor je, recimo: 电视 (dianshi / diànshì) 'električno gledanje', film 电影 (dianying / diànyǐng) 'električna sjenka' a telefon 电话 (diànhuà) 'električni glas', itd. Slični su i drugi neologizmi. Uzmimo recimo riječ za aerodrom: 飞机场 (fēijīchǎng). Prvi znak znači letjeti, drugi mašina, uređaj, a treći prostor. Tako je onda aerodrom: prostor za leteće mašine.

Novi tehnološki nazivi mogu imati različitu motivaciju i tu se jezici mogu međusobno razlikovati. Tako engleski ima dvije različite motivacije frazema za mobilni telefon: to što je telefon mobilan (za razliku od stacionarnog, koji se zove doslovno zemaljska linija: *land line*) i to što je telefon ćelija u mreži sličnih ćelija. Tako onda imamo *mobile phone* ('mobilni telefon', više se

koristi u britanskom) i *cell phone* (‘ćelijski telefon’, više se koristi u američkom). Sličan ovom drugom frazemu imaju i Poljaci, oni ga kolokvijalno zovu *komórka* (doslovno ‘ćelija’, skraćeno od: *telefon komórkowy*) ili Albanci, kod kojih se kaže: *celulari*, skraćeno od *telefoni cellular*. Ovo skraćivanje veoma je uobičajeno u kolokvijalnom jeziku, i kod nas će se reći *mobilni* ili *mobitel* a ne cio naziv.

Vraćajući se američkim automobilskim metaforama gdje se kola povezuju sa poznatim predmetima svakodnevnog života, treba pomenuti *T-bone collision* (dosl. T-kost sudar). Ovo je naime bočni sudar, gdje jedno vozilo prednjom stranom udara u bok drugog, pa odozgo izgledaju kao slovo T. Nekoliko je ovdje kulturno specifičnih stvari. Prvo, nazivanje po obliku slova, što se vidi samo iz vazduha, govori o praksi snimanja ovakvih sudara iz helikoptera za američke televizije. Drugo, T-kost je iz naziva za vrstu steka, koji u sredini ima kost u obliku slova T, s jedne strane slova je biftek a s druge ramstek. Kod nas se meso tranžira drukčije, oko kosti (zasebno na *biftek* i *ramstek*), pa takav stek i ne postoji.

Nekada će se potreba imenovanja naziva u nekoj kulturi pojaviti znatno kasnije nego u drugoj. Da ostanemo pri automobilskim terminima, u Americi je ogromna većina kola s automatskim mjenjačem, putevi ravni i široki a razdaljine velike, pa postoji zgodna sprava koja omogućava da dignemo nogu s gasa pri dužim vožnjama koja se naziva *cruise control* (doslovno: kontrola krstarenja, misli se: kontrola brzine kretanja). U mnogim evropskim jezicima, npr. njemačkom, poljskom, pa i kod nas, nađen je, na osnovu latinskog, veoma uspješan ekvivalent: *tempomat*. Kako su u Evropi razdaljine kraće, putevi izuvijaniji i većina kola nema automatski mjenjač, potreba za imenovanjem ovog uređaja javila se relativno kasno. Slično je i s onim što se u engleskom zove *air conditioning* (skraćeno *AC* ili *A/C*), doslovno ‘stvaranje uslova u vazduhu’. Kako je američka klima u južnim državama prilično surova i zahtijeva hlađenje, ovakvi uređaji, pa i ime za njih, koriste se odavno. Kod nas su ljeta tek odnedavno užasno sparna, pa zahtijevaju hlađenje i naziv *klima uređaj* (razgovorno se i skraćuje u: *klima*) pojavio se ne tako davno.

3. 2. Domenska leksika

U JNA se lično naoružanje čistilo deterdžentom za rastvaranje naslaga čađi, poznatijim pod skraćenicom *DRNČ*. Od te skraćenice je onda formiran glagol *drnčati* ‘čistiti deterdžentom za ručno čišćenje naoružanja’). Sa političkim obrazovanjem i vaspitanjem, na koje je ljudstvo upućivano nakon čišćenja

naoružanja, nije bilo nikakvih problema, to je vrlo jednostavno skraćeno u POiVe. Nije JNA bila jedina vojska sklona skraćivanju. U Americi je komandir *CO* (*commanding officer*), mlađi oficir je *NCO* (*non-commissioned officer*), specijalne jedinice *SOF* (*Special Operation Forces*) i sl. Nije to ništa u poređenju s Rusima. Oni imaju, recimo, *зампол* (*заместитель командира по политической части* 'zamjenik komandira za politička pitanja'). Nisu samo vojske poznate po skraćivanju. Nijemci recimo imaju *Kripo* za *Kriminalpolizei* 'kriminalna policija', *Kfz* za *Kraftfahrzeug* 'motorno vozilo' i *Azubi* za *Auszubildender* 'šegrt, učenik na školskoj praksi'.

Stabilne ili manje stabilne skraćenice javljaju se u različitim oblicima života. Danas su gotovo zaboravljene neke ključne skraćenice iz doba narodne vlasti: *SR* (*socijalistička republika*), *CK* (*centralni komitet*), *EPP* (*ekonomsko-propagandni program*) itd., o *OOUR-u* (*osnovnoj organizaciji udruženog rada*), *SOUR-u* (*složenoj organizaciji udruženog rada*), *SIV-u* (*Saveznom izvršnom vijeću*) te *ONO i DSZ* (*opštenarodna odbrana i društvena samozaštita*) da i ne govorimo. Danas su ih zamijenile skraćenice kao *MMF* (*Međunarodni monetarni fond*), *EU* (*Evropska Unija*), te gomila skraćenica za stranke tipa *SPS* (*Socijalistička partija Srbije*) ili *HDZ* (*Hrvatska demokratska zajednica*), koje su kolektivno zamijenile onu jednu partiju: *SKJ* (*Savez komunista Jugoslavije*). Neke skraćenice ranijeg doba nestale su iz upotrebe zbog tehnoloških promjena. Takav je *PTT* 'Pošta, Telegraf i Telefon', *LP* (za dugosvirajuću ploču, od engleskog *long-play*) a i *CD* (*compact disk* 'kompaktni disk') zapravo je već izašao iz upotrebe.

U nekim slučajevima govornici nisu svjesni da je neka riječ skraćenica. Tako je s našim *pretis loncem*. Naziv potiče od naziva proizvođača, baš kao i, recimo, digitron. Naziv proizvođača, *Pretis*, zapravo je skraćenica od *Preduzeće Tito Sarajevo*. Skraćenica je i *granap*, koja se u nekim krajevima koristi za manju prodavnicu hrane. Ovo je skraćenica od *gradsko nabavno preduzeće*, čega veći dio govornika neće biti svjestan. Slično je i sa američkim nazivom za poštanski broj. On se zove *zip code*. Ovo *zip* skraćenica je od *zone improvement plan* 'plan za unapređenje zona', a taj plan uvela je Američka pošta 1963. da bi poboljšala protok poštanskih pošiljki efikasnijim sistemom obilježavanja zona dostave. Međutim, skraćenica nije izabrana slučajno. Kako je to slučaj sa mnogim američkim skraćenicama, i ova je izabrana tako da se podudara sa glagolom *zip*, čije je jedno značenje 'kretati se brzo i energično'. Česte su u engleskom takozvane mnemoničke skraćenice, koje imaju neko značenje a sadrže riječi bitne za ono na šta upućuju. Na primjer, skraćenica *SMART* (podudara se sa pridjevom *smart*

'pametan') za uspostavljanje ciljeva u vođenju projekata, koja je složena od riječi: *specific* 'specifičan', *measurable* 'mjerljiv', *achievable* 'ostvariv', *relevant* 'relevantan', *time-bound* 's određenim rokovima'. Ima i skraćenica iz engleskog koje su pozajmljene kod nas a ni većina govornika engleskog ni naših govornika riječ neće više osjećati kao skraćenicu. Takvi su radar i laser. Ovaj prvi skraćenica je od engleskog: *radio detecting and ranging* 'radijsko otkrivanje i određivanje odstojanja'. Drugi naziv skraćenica je od *light amplification by stimulated emission of radiation* 'pojačanje svjetla stimulisanim isijavanjem zračenja'. U osnovi, dobar dio ovakvih skraćenica gubi vezu sa onim od čega je skraćena kad se pojam koji označavaju ustoliči.

Mi skraćenicama zovemo i one koje su složene od početnih slova višečlanih naziva (npr. *d. o. o. – društvo s ograničenom odgovornošću*) i one koje nastaju izostavljanjem dijelova jedne riječi, npr. *prof.* za *profesor*. U engleskom se ove prve zovu *acronyms* 'akronimi', a druge *abbreviations* 'skraćenice'. Postoje različiti načini u raznim jezicima kako se skraćuju pojedinačne riječi, mada prevladava izostavljanje posljednjeg dijela riječi kako je u pominjanom primjeru *prof.* Ipak ima i sasvim specifičnih načina skraćivanja kao u američkoj neformalnoj vojnoj skraćenici za tumača (usmenog prevodioca). U standardnom jeziku riječ za usmenog prevodioca je: *interpreter*. Američka vojna lica ovo skraćuju u *terp* odbacujući prednji i zadnji dio riječi.

I u Trećem Rajhu skraćivanje je cvjetalo. Ozloglašeni *Gestapo* skraćenica je kontaminacijskog tipa od *Geheime Staatspolizei* 'tajna državna policija', *SS* je akronim od *Schutzstaffel* 'zaštitni odred', *KZ* ili *KL* je *Konzentrationslager* 'koncentracioni logor', a *NSDAP* je *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* 'Nacionalsocijalistička njemačka radnička partija'. Čak su i projektili s kraja rata, *fau jedan* i *fau dva* (*V1* i *V2*) bili skraćenica od *Vergeltungswaffe* 'osvetničko oružje' (trebalo je da osvete bombardovanje njemačkih gradova). Valjda najakrobatskija skraćenica Trećeg Rajha označavala je Ministartstvo Rajha za prosvjećivanje naroda i propagandu: *RMVP* skraćeno za: *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*.

Bez skraćenica se ne može, a posebno bez njih ne mogu autoritarna društva i organizacije (vojska, policija i sl.). Moglo bi se reći da je pretjerano skraćivanje kada se ne radi o čisto profesionalnoj sferi upotrebe dobar pokazatelj autoritarizma. Znao je to i bivši tajni agent Jan Fleming, autor romana o Džejmsu Bondu. Organizacija zlikovaca s kojom se Bond hvata ukoštac označena je skraćenicom i zove se: *SPECTRE* (*SPecial Executive for Counter-intelligence, Terrorism, Revenge and Extortion* 'Posebni izvršni organ za kontraobavještajne djelatnosti, terorizam, osvetu i iznuđivanje').

Inače, sama skraćenica poklapa se u pisanju i izgovoru sa britanskom riječju *spectre* (u američkoj varijanti pisanje je: *specter*) sa značenjem 'avet, sablast'.

4. Riječi u akciji

U ovom dijelu primjeri korištenja riječi u kontekstu biće dati na osnovu različite prakse pozdravljanja i oslovljavanja, čestitanja, i izražavanja saučešća u raznim jezicima.

4. 1. Pozdravljanje i oslovljavanje

Ranije su u oslovljavanju svi bili drugovi i drugarice, da bi se s nestankom narodne vlasti preko noći pretvorili u gospodu i gospođe. Kod nas je taj proces prošao bezbolno jer je postojala formula za obraćanje iz međuratnog perioda koja se vrlo brzo i jednostavno vratila. Kod Rusa nije bilo tako. Izraz *товарищ* lako je izbačen, ali je bio problem čim ga zamijeniti. Riječi *господин* i *госпожа* ne koriste se tako često i ne zvuče tako prirodno kao kod nas, a jedno vrijeme govornici su bili zbunjeni šta zapravo da koriste. Jedan od razloga ovoga je što i dalje dominira formalno obraćanje pomoću imena i patronimika, npr. Путину će se obratiti sa *Владимир Владимирович* a ne sa **господин Путин* (dok je još radio u KGB-u, bio je *товарищ Путин*). Problem je kad nekome ne znamo *имя-отчество*.

Kod Poljaka se način obraćanja nije ni mijenjao u vrijeme Narodne Republike Poljske. Naime, tamo su riječi za gospodina i gospođu, *Pan* i *Pani*, uvijek bile u upotrebi pa se Poljaci tom aspektu tranzicije nisu ni trebali prilagođavati. Dvije su stvari tu zanimljive. Prvo, ove riječi koriste se i u persiranju. Mi kažemo, recimo: "Ko ste Vi?", a Poljaci će doslovno reći: "Ko je gospodin/gospođa?" (*Kim Pan / Pani jest?*). Bilo je, doduše, pokušaja da se nametne persiranje bez ove riječi *Pan / Pani*, onako kako je u ruskom i kod nas, pa da bude, u ovom navedenom primjeru: *Kim Wy jesteście?* "Ko ste Vi?", međutim to je bilo samo u upotrebi unutar vojske i policije NR Poljske, a, kad je krajem osamdesetih uspostavljena nova vlast, ti su oblici i iz tih ograničenih sfera upotrebe nestali.

U poljskom obraćanju zanimljivo je još nekoliko stvari. Prvo, riječi *Pan / Pani* koriste se sa imenom, a ne sa prezimenom. Tako, ako se neko zove *Marek Kowalski*, u formalnom oslovljavanju koristićemo *Pan Marek* (u vokativu *Panie Marku*), ne *Pan Kowalski*. Ovaj posljednji oblik nekada se koristio kada bi neko oslovljavao svoje podređene, a inače može da bude čak i

uvredljiv. Postoje nadalje profesije za koje nije uobičajeno koristiti *Pan*, već se umjesto toga koristi specifična titula za oslovljavanje člana te profesije. Tako je sveštenik *ksiądz*, advokat je *mecenas*, neko s doktoratom *doktor*, profesor je *profesor*, dekan *dziekan*, rektor *rektor*, novinar je *redaktor*. Pritom se titule "podižu". Prodekan (*prodziekan*) će u oslovljavanju biti *dziekan*, prorektor (*prorektor*) će biti *rektor* a svaki novinar biće redaktor (*redaktor*). Jednom prilikom mi je jedan njemački kolega pričao o tome kako je bio zbunjen kad su mu prilikom njegove posjete jednom poljskom univerzitetu predstavljene tri osobe i za sve tri je rečeno da su dekani na istom odsjeku. U stvari jedan je bio dekan a ostali prodekani. Poljaci, nadalje, imaju veoma suženu upotrebu neformalne upotrebe, recimo čak i u tradicionalnoj užoj porodici (stvari se postepeno mijenjaju) neće se koristiti u obraćanju majci (ili bilo kom drugom srodniku iz prethodnih generacija), recimo: *Czy wiesz…?* 'Da li znaš?', nego *Czy mama wie…?* 'Zna li mama?' Ovo pravilo o upotrebi persiranja unutar porodice u nekim porodicama se razgrađuje.

Kad već pomenusmo Nijemce, tamo je zanimljivo oslovljavanje žena. Naime, raniji oblici *Frau* (gospođa, za udatu ženu) i *Fräulein* (gospođica, za mladu neudatu) danas su potpuno zamijenjeni ovim prvim oblikom. Upotreba ovog drugog uvredljiva je, za razliku od našeg *gospođica*, koje je samo zastarjelo. I engleski ima sličnu stvar, samo je tamo nađeno kompromisno rješenje u skraćenici. Naime, umjesto skraćenice *Mrs*. za udatu ženu i *Miss* (gospođica) sve više se koristi *Ms.* (čita se [miz]) koje je neutralno.

Navedeni primjeri upotrebe titula u oslovljavanju i imenovanju, s imenom ili prezimenom zapravo su podvrsta takozvanih honorifika, jezičkih sredstava za iskazivanje poštovanja (takvo je sredstvo i upotreba *Vi* umjesto *ti*). Nekada je upotreba nepodudarna u dva jezika, što uzrokuje greške u govorenju. Recimo, tipična greška govornika španskog u engleskom je da, recimo, nekoga ko se zove *John Smith* (Džon Smit) oslovljavaju sa *Mr. John* umjesto sa *Mr. Smith*. Naime, špansko *señor* sasvim se normalno koristi s imenom.

Nekada može biti nezgodno da se moramo opredjeljivati za formalno ili neformalno oslovljavanje (persiranje ili oslovljavanje na "ti"). Tu dobro dođu jezici koji takvu razliku ne moraju da ispolje. Takav je engleski a njegova upotreba zasvjedočena je među ruskom aristokratijom baš u funkciji izbjegavanja da se pokaže razlika. Naime, u dva jezika koji su normalno bili u upotrebi ta se razlika u obraćanju mora izraziti – *tu* prema *vous* u francuskom odnosno *ты* prema *Вы* u ruskom. U engleskom se za oba člana para koristi *you*, pa je postojala praksa preključivanja sa francuskog ili ruskog na engleski u situacijama kada ne žele da odrede da li su sa nekim na "ti" ili "vi".

Daleko od toga da engleski nema sredstva za izražavanje formalnosti, radi se samo o tome da ih možemo lakše izbjeći. U engleskom formalnom obraćanju koristićemo prezime sa titulom, a ime u neformalnom obraćanju (npr. *Mr. Smith* – formalno, *John* – neformalno). U nekim sferama ljudskog postojanja, recimo u vojsci ili konzervativnim krugovima na jugu SAD-a, takozvanom "biblijskom pojasu" postoji praksa da se u formalnom obraćanju dodaje *sir* 'gospodine' ili *ma'am* 'gospođo' na kraju iskaza i u obraćanju. Tako u tim krugovima potvrdni odgovor neće biti samo *Yes* 'Da', nego *Yes, sir* ili *Yes, ma'am* (Da, gospodine ili Da, gospođo).

Neki jezici, poput korejskog, poznati su po veoma razgranatom sistemu honorifika koji uključuje i specifične riječi, npr. za oca postoji neutralna riječ 아버지 (*abeoji*) kao i riječ za izražavanje poštovanja: 아버님 (*abeonim*). Tu su onda zasebni oblici glagola za izražavanje poštovanja, te izuzetno razgranat sistem čestica (partikula), koje dodajemo oblicima riječi da bismo izrazili poštovanje. Koja će se od tih čestica koristiti, zavisi od društvenog položaja osoba koje razgovaraju – neke će biti rezervisane za one koji su na manje-više istom nivou, a neke kada se podređeni obraća nadređenom. Kad uporedimo složenost ovog sistema honorifika, oni pomenuti ruski problemi da nađu zamjenu za *товарищ* i nisu nešto komplikovano.

Posebna je priča, pa i kod nas, kako se obraćamo pojedinim članovima porodice, posebno onima iz prethodnih generacija. Kod nas je danas uobičajeno oslovaljavanje na "ti" te oslovljavanje i imenovanje (u prisustvu treće osobe) i oslovljavanje pomoću rodbinskog naziva (npr. *mama, tata*). Nije tako uvijek bilo, pogotovo na sjeveru u krajevima koji su duže vrijeme bili u Austrougarskom Carstvu. Ranije je bilo uobičajeno oslovljavanje roditelja na "Vi". Slična tradicija može se vidjeti u kajkavskoj popjevki pod naslovom "Mamica su štrukle pekli". Sistem obraćanja i imenovanja ide i dalje u svođenju na opšte imenovanje i obraćanje da se kod mlađih osoba javlja upotreba imena roditelja umjesto rodbinskog naziva. Sličan proces vidi se i u engleskom jeziku. Recimo u crtanom filmu Simpsonovi, lik Barta gradi se dobrim dijelom na njegovom pomanjkanju kućnog vaspitanja. Jedan element nevaspitanosti je to što se ocu obraća korištenjem njegovog imena: Homer. Slični procesi javljaju se i, recimo, u poljskom. Tamo je uobičajeno da se roditeljima obraća u trećem licu jednine, na primer: *Jak się mama czuje?*, doslovno: 'Kako se mama osjeća'. To je, otprilike, ekvivivalent za persiranje, jer bi se osobi koju persiramo rekli, takođe u trećem licu jednine: *Jak się Pani czuje?*, doslovno: 'Kako se gospođa osjeća' (zapravo: 'Kako se osjećate?'). Međutim, kod mlađih ljudi u posljednje vrijeme osjeća se određena tendencija

da se roditelje ne persira. Tako ćemo onda sresti i one koji će svojoj majci reći: *Jak się czujesz?* (‘Kako se osjećaš?’, dakle u drugom licu jednine, kako bismo se obratili i drugu ili nekom drugom koga ne persiramo).

4. 2. Čestitanje

U *navatlu*, jednom od domorodnih meksičkih jezika, nema riječi za čestitanje, pa se čestita ovako: *Mah xicmopaquiltilia in motlamacehualiz!* ‘Želim da uživaš u onome šta si zaslužio’. Slično tome *pipaš*, jedan od urođeničkih jezika Arizone, nema riječi za hvala, nego se zahvaljuje ovako: *’Ayuu nymuuaay dany ’iiwaa xotk.* ‘Ono što ti dade mom srcu bilo je dobro’. Mandarinski kineski i japanski imaju kompaktne riječi za čestitanje, ali se na čestitke i zahvale ne odgovara sa *hvala*, to bi bio veliki bezobrazluk. Od govornika ovih jezika očekuje se da se žustro protive pohvali. Tako u mandarinskom kineskom odgovor na pohvalu nije 谢谢, *xièxiè* ‘hvala’, nego 哪裡,哪里, *nălĭ, nălĭ* ‘nije tako, nije istina’. Sličan je i japanski, gdje odgovor na hvalu nije ありがとうございます, *arigatoo (gozaimasu)* ‘hvala (mnogo)’ nego ‘ne, ne, zaista nije tako’ (いえいえ、それほどでも, *īe, īe, sorehodo demo*). I u argentinskom španskom (pogotovo u oblasti Buenos Airesa), uobičajen odgovor na pohvalu je *¡No, por favor!* ‘Nemojte, molim Vas’.

Razlike ovog tipa utiču na učenje jezika i na najosnovnijem nivou. Kad sam u Americi učio mandarinski kineski, iz knjige smo naučili ekvivalent engleskog: ‘Pleased to meet you’ (drago mi je, pri upoznavanju). Fraza je glasila ovako: 认识 你 很 高兴, *rènshì nǐ hěn gāoxìng!* Nekoliko godina kasnije boravio sam u Kini i koristio ovu frazu. Moji sagovornici bili su prilično zbunjeni, pa sam mislio da pogrešno izgovaram tonove. Tonove sam provjerio i bili su uredu, ali je reakcija novih ljudi koje sam upoznavao bila uvijek ista. Onda sam pitao lingviste i ispostavilo se da se u kineskom zapravo i ne koristi ekvivalent fraze ‘Pleased to meet you’. Predstave se, rukuju se i to je to. Autori mog udžbenika slijedili su engleski kulturni scenario pa ubacili ekvivalent za ‘Pleased to meet you’, koji postoji u teoriji, ali ne i u praksi.

Engleska riječ *congratulation* (obično se koristi u množini: congratulations ‘čestitke’ dolazi iz latinskog. Sastavljena je od *con* ‘sa, skupa’, and *gratulari* ‘zahvaljivati, radovati se’. Ideja je da osoba koja čestita dijeli radost s onim kome čestita. Francusko *félicitations* je također iz latinskog, ali drugog glagola: *felicitari*, izvedenog od *felix* ‘sretan’, ‘plodan’. Špansko *felicitaciones* ima isto porijeklo. Nijemci opet koriste njemačke riječi *Herzlichen Glückwunsch*, doslovno ‘srdačne želje za sreću’. Kod Južnih Slovena imamo:

čestitam u slovenačkom i kod nas, *честитки* u makedonskom, *честито* u bugarskom, sve su izvedene od praslovenskog **čьstь* ‘čast, respekt’, pa su slične i neformalnom engleskom obliku za čestitanje: *Respect!* S druge strane, mnoge engleske formule za četitanje govornicima drugih jezika zvuče izrazito čudno. Uzmite *Good for you!* (Svaka čast!, doslovno: Dobro za tebe!). Osobama iz kolektivističkih kultura vrlo je čudno da osoba koja čestita ne učestvuje u sreći onoga kome čestita. Manje-više, njima to zvuči kao: “To je dobro za tebe, a mene za to baš briga.”

Želimo dobro i kad se zdravimo. Makedonsko i naše *здраво* (*zdravo*), bugarsko *здравей* te rusko *здравствуй* vode porijeklo od **zdorv(ijь)* ‘zdrav’, jedni drugima želimo zdravlje. Slovenački pozdrav *živijo* sličan je u željenju dobra, oni ga koriste i kad ne piju. U južnonjemačkom prostoru (kod Bavaraca, Austrijanaca, itd.) željenje dobra je toliko da su spremni da sagovorniku budu robovi. Jedan od uobičajenih pozdrava je *Servus!*, od latinskog *servus* ‘sluga, rob’. Ovaj pozdrav imaju i Mađari, samo ga malo drukčije pišu *Szervusz!* Italijansko *ciao*, koje je ostvarilo vrtoglavu svjetsku karijeru (između ostalog koristi se i u španskom, francuskom, rumunskom, holandskom, engleskom, njemačkom, letonskom, malteškom, japanskom i svim slovenskim jezicima) ima slično porijeklo. Skraćeno je od venetskog *s-ciao*, izvedenog od *sciavo*, što je skraćena fraza *s-ciao vostro* ‘vaš rob’.

Kako rekosmo ranije, narodi se razlikuju po tome kad im počinje nova godina, a slični su po tome da u to vrijeme jedni drugima žele dobro. Kako u slovenskim jezicima riječ *sretan* upućuje i na stanje zadovoljstva i na to da je neko sretne ruke, u novogodišnjim željama sadržano je i jedno i drugo. Tako je sa *Srečno novo leto* u slovenačkom, *Sretna nova godina* kod nas, *Среќна нова година* u makedonskom, *Szczęśliwego nowego roku* u poljskom, *Šťastný nový rok* u češkom, *Счастливого Нового года* u ruskom, itd. Nalazimo ovo i u nekim germanskim jezicima, npr. *Gelukkig nieuwjaar*! u holandskom i *Glückliches neues Jahr!* u njemačkom. Postoje u njemačkom i alternativne čestitke, a zanimljiva je: *Guten Rutsch!* ‘Dobro skliznuće’. Iza njega je mentalna slika klizanja u novu godinu od prije globalnog pregrijevanja, dok je na prelomu decembra i januara još bilo jakih mrazeva i leda.

Postoje i razne druge situacije u kojima se sagovornicima želi dobro. Govornici engleskog koji kišu od sagovornika dobiju blagoslov (*Bless you!* doslovno: neka te blagoslovi) a oni koji hoće da istaknu svoju nereligioznost, koristiće njemačku pozajmicu *Gesundheit!*, doslovno: ‘zdravlje’, u smislu: želim ti zdravlje. Ovo je slično onome što nalazimo po slovenskim jezicima: *na zdrowie* u poljskom i *nazdravlje* kod nas. Isto možemo koristiti i kad

nazdravljamo (i sam glagol izveden je od te fraze), nema veze što je medicina pokazala da konzumiranje alkohola i nije baš tako zdravo. Želimo dobro i kad iskazujemo poštovanje, a tu su Korejci svjetski šampioni. Kod njih postoji nekoliko nivoa iskazivanja poštovanja (odnosno nepoštovanja). Tu su prvo visoki nivoi: *Hasoseo-che* (veoma formalno učtivo), *Hasipsio-che* (formalno učtivo); onda idu srednji nivoi: *Haeyo-che* (neformalno učtivo), *Hao-che* (formalno neutralno u pogledu učtivosti), *Hage-che* (neutralno u pogledu formalnosti i učtivosti); i na kraju niži nivoi: *Haera-che* (formalno neučtivo), *Hae-che* (neformalno neučtio). Svaki od ovih nivoa aktivira svoja jezička sredstva u određenim situacijama.

Vidjeli smo samo mali fragment situacija gdje jedni drugima želimo dobro. U velikoj raznovrsnosti načina na koji se to radi širom svijeta postoji jedna konstanta. Sve formule željenja dobra proizlaze iz opšteljudske sposobnosti empatije. Željenje dobra, ako je iskreno, podrazumijeva prepoznavanje sagovornikovih potreba i želja.

4. 3. Saučestvovanje

Živim već preko dvadeset godina na američkom jugozapadu, ali sam kontakt neke vrste s tim područjem imao od dječačkih dana. Krivac je Karl Maj, njemački pisac koji je pisao romane o američkom Divljem zapadu a da nije na njega kročio nogom (treba reći da je konačno posjetio SAD nakon što su ga njegovi romani o ovoj zemlji proslavili).

Zajedno sa izmišljenim avanturama, Maj je zaslužan i za to što danas imamo izraz *vječna lovišta.* Ovo je prevod njemačkog termina sa istim značenjem *Ewige Jagdgründe*. I u svim drugim sredinama gdje su Majevi romani bili popularni, imamo ovaj izraz: *večna lovišča* u slovenačkom, *věčná loviště* u češkom, *kraina wiecznych łowów* ‘zemlja vječnog lova’ u poljskom, *Eeuwige jachtvelden* u holandskom, itd.

Izgleda da su se u ovom izrazu spojile njemačka fraza *ewige Ruhe* ‘vječni mir’ i fraza *happy hunting grounds* ‘sretna lovišta’, koju nalazimo u djelu Džemsa Fenimora Kupera *Posljednji Mohikanac*. Sama fraza dolazi iz sistema vjerovanja nekoliko naroda Centralne američke ravnice, uključujući Lakote i njihove mentalne slike zagrobnog života. Kako saznajemo ovdje: https://de.wikipedia.org/wiki/Ewige_Jagdgründe, samu frazu u njemačkom vjerovatno nije upotrijebio Maj, nego Frederik Armand Struberg, ali je nesumnjivo da ju je širom Evrope proširio Maj, teško bi bilo naći nekoga izvan kruga stručnjaka za njemačku književnost kome je Štruberg poznat.

Donekle šaljivo upućivanje ovom frazom na neki način umekšava smrt. I inače, o smrti se često govori indirektno. U islamu je arapski naziv za zagrobni život الآخرة , *al akhirah* odatle i *ahiret*. Tako je onda uobičajeno upućivanje na smrt: *preseliti* (*na ahiret*). U slovenačkom se također indirektno upućuje na smrt, ali na drugi način. Koristi se oblik *posloviti se* 'pozdraviti se' kad se u medijima govori o smrti poznatih osoba, recimo glumaca: *Poslovil se je Radko Polič*. Rusi kažu: *Его / Её не стало*, doslovno: 'Nestalo ga/je', još doslovnije, ovo ima veze sa glagolom *стать* 'stajati'.

I slovenačka i ruska fraza su formalne. Makedonski ima glagol *почине*, sa značenjem 'odmoriti se' ili 'umrijeti, u smislu naći vječni odmor'. Glagol je formalan, u medijima se može čuti *Почина претседател,* ali i neformalan, pa se u privatnom razgovoru može reći: *Почина ми другар*. Kod nas je, opet, *preminuti*, prije svega ograničen na formalne kontekste, recimo medije. U pravoslavlju postoji još formalniji izraz, koji će se prvenstveno koristiti za sveštena lica: *upokojiti se*.

Ne izražavaju sve fraze o umiranju poštovanje, neke su šaljive. Tako engleski ima *to push up the daisies* 'gurati bijele rade prema gore' (neko ko je umro je *six feet under* 'na dubini od šest stopa', radi se o strandardnoj dubini grobne jame, nešto preko 180 centimetara), postoji onda i *to bite the dust* 'gristi prašinu' (tu je živa slika padanja nekoga ko je pogođen u dvoboju na Divljem zapadu), *to croak* (krakati, kao gavran, što je loš znak, a ova mentalna slika pojačana je zvukom predsmrtnog hropca), i *to kick the bucket* 'šutnuti kantu'. Porijeklo ove fraze nije razjašnjeno, ali je jedno objašnjenje da se radi o vješanju, gdje je osuđenik stajao na kanti. Alternativno objašnjenje govori o trzanju nogu u trenutku smrti. I španski ima izraz za smrt tog tipa *estirar la pata* 'istegnuti noge'.

I mi imamo nešto slično: *otegnuti papke*, samo je nivo izraženog nepoštovanja još viši. Tako je i kod glagola *crći* koji je neutralan kad se koristi za životinje, neformalan kad se koristi za uređaje (npr. auto), a uvredljiv kad se primijeni na ljude.

U trenucima smrti izražava se empatija. Engleska riječ *condolence* (koristi se u množini: condolences) potiče od latinskog *con* 'sa, skupa' i *dolere* 'žaliti, patiti'. Slična je formula i u mnogim drugim evropskim jezicima gdje je latinski termin posuđen. Tako je u francuskom *condoléances*, italijanskom *condoglianze,* malteškom *kondoljanzi*, rumunskom *condoleanțe*, portugalskom *condolências*, španskom *condolencias*, itd. Ima i jezika koji nisu posudili latinsku riječ, ali su je kalkirali (manje ili više doslovno preveli u značenju 'žaliti s nekim, učestvovati u nečijem žaljenu'): njemačko *Beileid*,

slovenačko *sožalje*, naše *sućut* i *saučešće*, makedonsko *сочувство*, rusko *соболезнование*, itd.

Način na koji govorimo o životu uopšte nije različit od načina na koji govorimo o njegovom kraju. Neke stvari su opšteljudske, druge su veličanstveno raznovrsne u vezanosti za različite jezike i kulture.

5. Riječ o riječima

O jeziku se često govori kao o onome što nas čini ljudima i razlikuje od ostalih životinja. Prirodni ljudski jezici zaista su znatno kompleksniji od komunikacijskih sistema drugih životinja. Nije onda jasno koliko je Franjo Asiški bio uspješan kad je propovijedao pticama. U prethodna tri odjeljka predstavili smo elemente leksičke arhitekture koji su tijesno povezani sa kulturnom pozadinom tih jezika pa tako doprinose kulturnom profilu jezika kojim govorimo i daju nam kulturni identitet kao govornicima danih jezika. Jezici služe svojim kulturama, a kulture su ukorijenjene u određenom vremenu i prostoru. Sve ovo se ogleda u jeziku. Vidjeli smo različite načine na koje jezici širom svijeta tranžiraju pojmove u riječi, vidjeli smo i mehanizme koji su na djelu kad se javi potreba za novim riječima i kako i ovi načini popunjavanja leksike na globalnom nivou ispoljavaju raznovrsnost. Raznovrsnost postoji i u načinima kako riječi koristimo u jezičkom i društvenom kontekstu, što smo vidjeli u prethodnom odjeljku. Imajući sve ovo u vidu, možemo reći da jezik, poglavito njegova leksika, koja nas čini ljudima, istovremeno nas čvrsto povezuje sa ostatkom životinjskog i, šire, prirodnog svijeta. Raznolikost ljudskih jezika je vrsta adaptacije kulturnim nišama koje jezici opslužuju, baš kao što i druge životinje, pa i biljke adaptiraju svoje osobine biomu unutar kojeg funkcionišu. Različiti načini na koji govorimo o mjerama, dijelimo skale boja, izražavamo rodbinske odnose, pronalazimo nove riječi, riječima obilježavamo svoj domen rada, kako se jedni drugima obraćamo, kako čestitamo i saučestvujemo, sve je to slično razvoju različitog perja kod ptica, te rađanju plodova različitog oblika i na različitim mjestima kod biljaka. Slučajevi leksičke raznovrsnosti o kojima je ovdje bila riječ svjedočanstvo su globalne raznolikosti ljudskog bitisanja kroz bogatstvo jezičkih, prvenstveno leksičkih oblika. Ovo bogatstvo treba njegovati i slaviti. Svijet u kome bi samo jedan jezik bio dominantan bio bi jednako dosadan kao i priroda u kojoj bi postojalo samo jedno drvo i samo jedna životinja.

Svi navedeni primjeri ujedno su ono na osnovu čega nam jezik daje identitet na sva tri leksička nivoa pomenuta u uvodnim razmatranjima. U velikom

broju slučajeva radi se o duboko ukorijenjenim osobinama na dubinskom nivou leksičkog identiteta (npr. u tome kako govorimo o mjerama, bojama, itd.). Jasno je prisutan i razmjenski nivo leksičkog identiteta, mnoge od formula koje koristimo koristeći riječi u kontekstu sele se iz jednog jezika u drugi, ovo je posebno izraženo u evropskom grčko-latinskom kulturnom krugu kome pripadamo. Konačno, površinski sloj izrazit je u uspostavljanju novih terminologija. To što danas kažemo *telefon* a ne *brzoglas*, *bicikl* a ne *velosiped* ili *mjenjač* a ne *šalthebl* zapravo je rezultat djelovanja određenih elita u formiranju leksike za nove tehnologije i onda prihvatanja jednih a neprihvatanja drugih rješenja. Tako onda ne samo da imamo raznovrsnost u načinu na koji 7151 jezika naše blijede plave tačke (kako je gledajući iz astronomskih odnosno poetskih daljina Zemlju zvao brilijantni popularizator nauke Karl Sagan) organizuje svoj rječnik, daleko veću raznovrsnost imamo kod osam milijardi govornika tih jezika. Svakom od tih govornika jezik koji govore organizuje mentalni rječnik i daje mu jezički identitet, prvenstveno pomoću leksike koju koriste. Kako svako od nas zna različit broj različitih riječi, i tih jezičkih identiteta je osam milijardi. Na nama je da te identitete njegujemo i da njihovo bogatstvo slavimo.

Literatura

Berlin, Brent, Paul Kay (1969), *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, University of California Press, Berkeley

Boroditsky, Lera (2011), "How language shapes thought", *Scientific American*, februar 2011.

Comrie, Bernard (2021), *Typology of Numeral Systems*, Max Plank Institut, Leipzig https://lingweb.eva.mpg.de/channumerals/TypNum_Latest_21ho.pdf

Friedman, Viktor (1999), *Linguistic Emblems and Emblematic Languages*. *On Language as a Flag in the Balkans*, The Ohio State University, Columbus

Jakobson, Roman (1966 [1959]), "On Linguistic Aspects of Translation", u: Reuben A. Brower, ur., *On Translation*, 232–239, Oxford University Press, New York

Kordić, Snježana (2010), *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb

Lado, Robert (1957), *Linguistics across Cultures. Applied Linguistics for Language Teachers*, University of Michigan, Ann Arbor

Lameli, Alfred, Jürgen Erich Schmidt, Peter Auer, ur. (2010), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation* 1, De Gruyter Mouton, The Hague

Palmer, Garry (1996), *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, University of Texas Press, Austin

RMS (2011), *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad

Sapir, Eduard (1921), *Language. An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt, Brace, New York

Sharifian, Farzad (2017), *Cultural Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia

Šipka, Danko (2019), *Lexical Layers of Identity*, Cambridge University Press, Cambridge

Trask, Robert Lawrence (2000), *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Chicago / London
Whorf, Benjamin Lee (1956), *Language, thought, and reality*. *Selected writings*, Edited and with an introd. by John B. Carroll. Foreword by Stuart Chase, MIT Press, Cambridge
Zgusta, Ladislav (1971), *Manual of Lexicography*, De Gruyter Mouton, The Hague

THE GEOGRAPHY OF WORDS: THE DIMENSIONS OF CROSS-LINGUISTIC LEXICAL DIVERSITY

Abstract

This paper is intended for an educated general audience. It addresses lexical fields known for cross-linguistic lexical diversity. It also analyses the dimensions of global lexical variation. Cross-linguistic variation is mostly a reflection of the peculiarity of cultures served by the languages in question. The study of global lexical richness, which finds its expression in variation, is in fact a contribution to documenting global cultural diversity. In this paper, the dimensions and examples of lexical variation are presented in an accessible manner, while making references to the sources where these issues have been formally analyzed.

Key words: language and culture, cross-linguistic lexical variation, the lexicon, lexical equivalence, lexical anisomorphism